

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

DİN EĞİTİMİNİN AMAÇLARI
AÇISINDAN KURAN'DA DUYGUSAL ZEKÂ

Erdem DİRİMEŞE

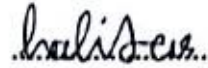
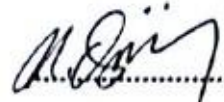
Danışman
Prof. Dr. Halit EV

İZMİR-2013

DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi 2005800399
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Erdem DİRİMEŞE
Tez Başlığı : Din Eğitiminin Amaçları Açısından Kuran'da Duygusal Zeka
Savunma Tarihi : 05.08.2013
Danışmanı : Prof.Dr.Halit EV

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr.Halit EV	- CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Hanifi ÖZCAN	- DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Mehmet ŞEKER	- DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.Osman BİLEN	- DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	
Prof.Dr.M.Akif KILAVUZ	- ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ	

Oybirliği (X)

Oy Çokluğu ()

Erdem DİRİMEŞE tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "Din Eğitiminin Amaçları Açısından Kuran'da Duygusal Zeka"başlıklı tezi kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Utku UTKULU
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Din Eğitiminin Amaçları Açısından Kuran’da Duygusal Zekâ**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

/ / 2013

Erdem DİRİMEŞE

ÖZET

Doktora Tezi

Din Eğitiminin Amaçları Açısından Kuran’da Duygusal Zekâ

Erdem DİRİMEŞE

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Din, ahlâki davranışın gelişimi ve korunmasında yardımseverlik, hoşgörü, doğruluk, sabır ve Tanrı’ya bağlılık gibi özgeci motivasyonlarda olumlu rol oynar. Modern hayatın içinde ve tarih boyunca var olan din, kendini insanlara bir umut olarak ortaya koymuştur. Onun sahip olduğu ahlâki değer ve erdemler, insanın aidiyet duygusuyla beraber, duygu ve düşüncelerini tanıma ve kontrol edebilme becerisi kazandırmayı amaçlamıştır. İslami manada, eğitim ve öğretimde dinin hareket noktası Kur’an ve sünnettir. Elbette eğitim ve öğretim alanındaki yeni gelişmeler ışığında, Kur’an’dan en iyi şekilde yararlanmak ve onu din eğitiminin asıl hareket noktası kılmak için yeni teoriler geliştirilmelidir.

Okullarımız ve kültürümüz akademik becerilere büyük önem verirken, kişinin geleceğini belirlemede çok önemli rolü olan, duygusal zekâ dediğimiz bir grup özelliği göz ardı etmektedir. Bu çalışmada, Kur’an’da duygusal zekâ ile ilgili olan hususlar tespit edilerek, din eğitiminde amaçlar belirlenirken, bu boyutun da göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Sonuç olarak, din eğitiminin amacı olan iyi insan, dinin amacı olan mutlu insandır. Bu anlamda, modern bilimin ortaya koymaya çalıştığı duygusal zekânın öğeleriyle, Kur’an’ın insan tabiatına uygun tavsiyelerinin uyumu söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Din Eğitimi, Duygusal Zekâ, Din Eğitiminde Amaçlar, Kur’an ve Eğitim.

ABSTRACT
Doctoral Thesis
Doctor of Philosophy(PhD)
Emotional Intelligence in The Qur'an From The Point Of The Aims Of
Religious Education
Erdem DİRİMEŞE

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Philosophy&Religion Sciences
Philosophy&Religion Sciences Program

Religion plays a positive role in development and protection of moral behavior and altruistic motivations such as benevolence, tolerance, fairness, patience, and commitment to God. Religion that have existed in modern life and throughout the history has revealed itself as a hope for people. Its moral values and virtues aim to gain the ability to control and recognize feelings and thoughts of people with the sense of belonging. In Islamic sense of education and training the starting point of religion are the Koran and the Sunnah. Of course, in the light of new developments in the field of education and training, new theories should be developed in order to take the advantage of the Qur'an ideally and make it the actual starting point of religious education.

While our schools and culture attach a great importance to academic skills, the rol played by the emotional intelligence in determining the future of people is greatly ignored. This study, by identifying the issues related to emotional intelligence in the Quran, tries to reveal importance of these dimension in determining the aims of religious education.

In conclusion, the human goodness that is the aim of religious education is also aim of religion which is the felicity of human begins. In this sense, there is a hormony between elements of emotional intelligence that is the subject of many modern research, and the Qur'anic recommendations that are appropriate to the human nature.

Keywords: Education, Religious Education, Emotional Intelligence, Aims of Religious Education, Qur'an and Education.

DİN EĞİTİMİNİN AMAÇLARI AÇISINDAN KUR'AN'DA DUYGUSAL ZEKÂ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM DİN EĞİTİMİNİN AMAÇLARI

1.1. Eğitimde Amaç Kavramı	18
1.1.1. Eğitimde Amaçların Sınıflandırılması	27
1.2. Din Eğitiminde Amaç Kavramı	35
1.2.1 İslam Din Eğitiminin Genel Amaçları Hakkında Görüşler	40
1.2.2. Din Eğitiminde Bilişsel Hedefler	52
1.2.3. Din Eğitiminde Duyuşsal Hedefler	56

İKİNCİ BÖLÜM DUYGUSAL ZEKÂ VE EĞİTİM

2.1. Duygu ve Zekâ İlişkisi	64
2.2. Duygusal Zekâ ve Tarihi Gelişimi	70
2.3. Duygusal Zekâ Modelleri	75
2.3.1. Mayer ve Salovey'in Duygusal Zekâ Modeli	76
2.3.2. Bar-On'un Duygusal Zekâ Modeli	79

2.3.3. Cooper ve Sawaf'ın Duygusal Zekâ Modeli	80
2.3.4. Goleman'ın Duygusal Zekâ Modeli	82
2.4. Duygusal Zekâ ve Eğitim İlişkisi	82
2.5. Duygusal Zekâ ve Din Eğitimi İlişkisi	101
2.6. Duygusal Zekâ Yeterlikleri	119
2.6.1. Kişisel Yeterlikler	119
2.6.2. Sosyal Yeterlikler	126

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİN EĞİTİMİNİN AMAÇLARI VE KUR'AN'DA DUYGUSAL ZEKÂ YETERLİLİKLERİ

3.1.KUR'AN'DA DUYGUSAL ZEKÂ VE DİN EĞİTİMİNİN AMAÇLARI	132
3.2. DİN EĞİTİMİNİN AMAÇLARI, DUYGUSAL ZEKÂ YETERLİLİKLERİ VE KUR'AN	138
3.2.1. Din Eğitiminde Bilişsel Hedefler ve Kur'an'da Duygusal Zekâ	138
3.2.2. Din Eğitiminde Duyuşsal Hedefler ve Kur'an-Duygusal Zekâ İlişkisi	143
3.2.2.1. Din Eğitiminde Duyuşsal-Kişisel Hedefler ve Kur'an'da Duygusal Zekâ	144
3.2.2.1.1. Kendiyle İlgili Farkındalık Becerisi Kazanma	144
3.2.2.1.2. Kendini Yönetme Becerisi Kazanma	160
3.2.2.1.3. Motivasyon Düzeni Kazanma	187
3.2.2.2. Din Eğitiminde Duyuşsal-Sosyal Hedefler ve Kur'an'da Duygusal Zekâ	203
3.2.2.2.1. Empati Kurabilme Becerisi Kazanma	204
3.2.2.2.2. Sosyal Becerileri Kazanma	217
SONUÇ	243
KAYNAKÇA	251

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
EI	Emotional Intelllligence
EQ	Emotional Quotient
IQ	Intelligence Quotient
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sırası
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri

GİRİŞ

A- PROBLEM DURUMU

I- Problem

Din eğitiminin genel amacı iyi insanın teşkil edilmesidir. Din eğitiminin bu amaca yönelik olarak esas hedefi, iyi insanın teşkili için gerekli olan din bilgisini vermek ve bu bilgi vasıtasıyla onun manevi gelişimini sağlamaktır. Din bilgisi ile kastedilen, insanın gaybı tanınması ve gayb ile ilişki biçimini gösteren bilgiler ve hayata yön veren temel değerlerdir. Bu bilgi ve değerlerin kazandırılması eğitimin en önemli görevlerinden biridir. Ancak bilginin kazanılmasının eğitimdeki değeri, en azından davranışçı öğrenme açısından, davranış değişikliğidir. Davranışın ortaya çıkması ise bilginin insan tarafından içselleştirilmesine bağlıdır. Bu içselleştirme ise bilişsel olduğu kadar duyuşsal bir etkinliği kapsar.

Günümüzde insanın insan olma yönünün ihmal edildiği ve onun duygusal alanlarda karşılaştığı güçlüklerde, bir desteğe ihtiyacı olduğu aşikârdır. Bu duygusal durumların, doğal olarak hayatın önemli bir parçası olan dinle ve din eğitimiyle de ilişkili olduğu söylenebilir. Modern hayatın içinde ve tarih boyunca var olan din, kendini insanlara bir umut kaynağı olarak ortaya koymuştur. Onun sunduğu ahlâki değer ve erdemler, insanın aidiyet duygusuyla beraber duygu ve düşüncelerini tanıma ve kontrol edebilme becerisi kazandırmayı amaçlamıştır. Bu nedenle, din eğitimi veya dini eğitimde bilişsel becerilerle birlikte geliştirilmesi gereken sosyal ve duygusal becerilerin ihmal edilmesiyle, kişilerin manevi desteğini oluşturamadığı ve din eğitiminin amaçlarının gerçekleştirilmesinde problemler olduğu düşünülmektedir.

Dinin mesajı tam anlaşılmadığında, insanlara yeterli gelmemektedir. İnsanlar dini daha çok dünyada, yaşamın içinde değil, yaşamın uçlarında (doğum, düğün, ölüm, yalnızlık vd.) işlevselleştirebilmektedirler. Yukarıda da belirtildiği gibi dinin en büyük amacı iyi insandır ki, o hem bu dünyada hem de öbür dünyada mutludur. Bu mutluluğu elde etmek için onun hem bireysel hem de toplumsal bakımdan ahlâki niteliklere kavuşturulması esastır.

İnsanın en büyük destekçisi olabilecek önemli bir değer olan din, sözde bilimsel modernliğin materyalist tavrıyla küreselleşen dünyada yavaş yavaş kenara atılmaya başlanmıştır. Bunu destekleyen küresel sorunların yaşanmasının sonucunda ise dinle ilgili kavramların, içeriklerinin aksine, siyasi ve politik nedenlerle yanlış değerlendirilmesi gibi bir durumla karşı karşıya kalınmıştır. Özellikle İslam dinine karşı, daha çok teorik olandan (Kur'an ve Hadis) ziyade, olumsuz pratik uygulamalar İslami olarak nitelenmeye başlanmıştır. Bizatihi denge ve ölçüyü emreden İslam'a ılımlı gibi sıfatlar eklenmeye çalışılmıştır. Oysa İslami eğitim denildiğinde, kişisel ve toplumsal olarak bir medeniliğin anlaşılması daha doğrudur.¹ Aksi durumda, sadece soyut kavramlar taşıyan bilimsel gerçekler ve hayat sorunlarıyla başa çıkılmasını anlatamayan, hatta insanda ulaşılmak istenen düşüncelerin aksinin doğmasına neden olan bir din görünümü ortaya çıkabilmektedir.² Diğer taraftan din eğitiminde temel kaynak olan Kur'an'ın, sadece ezberletilmesi ve yanlış anlayışlara neden olabileceği korkusuyla din eğitiminde fazla kullanılmaması da bir diğer problemdir. Oysaki Kur'an'ın anlaşılması, hem onun hayatla bağlantısını kurabilmeyi hem de insanların İlahi mesajı benimsemesini sağlayabilir.³

Genel olarak bakıldığında din, ahlâki davranışın gelişimi ve korunmasında, yardımseverlik, hoşgörü, doğruluk, sabır ve Tanrı'ya bağlılık gibi özgeci motivasyonlarda olumlu rol oynar. Bundan dolayı o, çeşitli yollarla “en iyi insan” olmakla birleşmiş bir dindarlık ister. Dindar insan, tipik olarak muhafazakâr insandır. Daha geniş bir ifadeyle onun kürtaja, pornografiye, ateizme, cinsel içerikli reklamlara, intihara, evlilik öncesi ilişkiye, alkol ve madde kullanımına karşı olacağı beklenir. Bir başka yönden, onun yalancı, aldatan olması ya da farklı anti sosyal eğilimler sergilemesi beklenmez.⁴ O, insanlığın ortak ahlâki değerleri konusunda duyarlıdır ve onun davranışlarının da bu yönde olması beklenen bir durumdur. Bu yüzden sadece bilişsel becerilerinin geliştirilmesinin, bu davranışların ortaya çıkmasına yeterli olmayabileceği unutulmamalıdır. Çünkü iyyinin ne olduğunu bilen

¹ Susan L. Douglass ve Munir A. Shaikh, “Defining Islamic Education: Differentiation and Application”, **Current Issues in Comparative Education**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2004, ss. 5-7.

² Seyyid Ebul A'la Mevdudî, **İslam ve Eğitim**, Çev. Ahmed Asrar, Hilal Yayınları, İstanbul, 2000, s. 40.

³ Julian Stern, **Teaching Religious Education**, Continuum International Puplicing, New York, 2007, ss. 13-14.

⁴ Ashiq Ali Shah, “Self-Religiosity, Father's Attitude and Religious Education in The Moral Behaviour of Adolescents”, **Psychology Developing Societies**, Cilt: 16, Sayı: 2, 2004, s. 188.

insan her zaman doğru davranışı göstermeyebilir. İnancın teşvik edici ve uyarıcı yönünün içselleştirilmesini sağlamak din eğitiminin amaçlarından biridir. Yalnızca güzel sözler söylemek, konferanslar vermek, öğütlerde tavsiyelerde bulunmak, örnek insanlar, örnek durumlar anlatmak bu amacın gerçekleşmesi için yeterli olmamaktadır. Çünkü insanın tutum ve davranışlarını, sözlerden çok yapılan iş ve eylemler etkilemektedir.⁵ Bu durumda din eğitiminin, günlük hayatında insana hitap eden, duygu ve düşüncelerini etkileyebilen bir yapıya kavuşturulması önem arz etmektedir.

Değişen dünyada çocukların anne-baba ile geçirdikleri zamanın giderek azalması, sosyal hayatın içinde oyun çağından başlayıp ömür boyu devam eden kalabalığın içindeki yalnızlık, bireysel ve toplumsal mutsuzluğa gidişi hızlandırmaktadır. Eğitimi, çocukları birer yarış atına çevirerek daha fazla akademik başarı, daha fazla para ve güç algısıyla mutsuz çalışanlar yapma hedefine çeken bir sisteme dönüştürmeye başladığımız kaçınılmaz bir gerçekliktir.

Çağdaş eğitim sistemlerinde, her ne kadar bilimin ışığında gelişmeler uygulanmaya çalışılsa da, eğitim politikaları veya pratik faydacı düşünceler sonucunda istenilen hedeflere ulaşamadığı düşünülmektedir. Özellikle entelektüel eğitimin, sadece mekanik zihinsel yeteneklerin kazanılmasını içermesi ve gerçeklerden yarar gözetme anlayışından dolayı, eğitimde hedeflenen düzeyde bir ilerleme olmadığı ifade edilmektedir.⁶ Oysaki eğitimde bireyi bir bütün olarak ele almanın daha doğru olduğu bilinmektedir. İnsan düşünceleriyle birlikte duygulara da sahip olan bir varlıktır. Onun duygusal becerilerinin geliştirilmesi eğitimin ihmal etmemesi gereken önemli bir konudur.

Genel anlamda eğitimin amacına bakıldığında; eğitimin amacının varlık ve eşya hakkında doğru bilgiler elde ederek doğru ve iyi davranışlar kazanmak olduğu görülmektedir. Eğitimin başarısı bireyin ahlâkî ve doğru olanı yapabilmesi ve insanın kendisine, ailesine, ülkesine ve çevresine faydalı olabilmesidir. Ne yazık ki günümüz eğitim sistemlerinin daha çok okur-yazarlık, ezberleme, kelime hazinesi, genel anlayış, kalıp algılama vb. yetenekleri geliştirmeye dönük olarak programlandığı ortadadır. Bu bağlamda daha çok seküler manada tabiat bilimleri, tarih ve sosyal

⁵ Muallâ Selçuk, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri”, **Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar**, Öğretmen Kitapları Dizisi, Milli Eğitim Baskıevi, İstanbul, 2000, (Din Öğretimi), s. 18.

⁶ Alfred North Whitehead, **The Aims of Education**, Free Press, 1967, ss. 29-31.

konular programın içeriğini oluşturmakta, bireysel yetenekler, iletişim becerileri, ekip çalışma yeterliği, sezgi, muhakeme, yaratıcılık ve hayal gücü yetenekleri ne programlarda yeteri kadar yer almakta ne de test araçlarımızca ölçülmektedir.⁷ Bu yeteneklerin ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi günümüzde eğitimin amaçlarına ulaşabilmesinde gün geçtikçe önem kazanmaktadır.

Ne yazık ki bugün, mevcut eğitim sistemlerinden mezun olanlar, kendilerini yetiştiren topluma döndükleri zaman hem kendileri hem de toplum, bu eğitimin kültür ve yaşama uygun olmadığını fark etmektedir. On beş-yirmi yıl süren bu zihinsel terbiyenin, insanı kendi güç ve yeteneklerini kullanma ve kendi çabalarının bir hedefini belirleme yeteneğine sahip hale getirmekte yeterli olmadığı fark edildiğinde ise oldukça geç kalınmış olmaktadır.⁸ Böyle bir eğitim anlayışı, var olan potansiyelleri ortaya çıkarmak yerine, onların tamamen işlevsiz hale gelmesine neden olabilmektedir.

Günümüz eğitim sistemlerinin en büyük hatalarından bir diğeri, nitelik yerine daha çok nicelik üzerine yoğunlaşmak olduğu kabul edilmektedir.⁹ Böyle bir eğitim anlayışının sonucu, insandan ve toplumdan uzak eğitim, oluşturduğu zihniyet, görüş, duygu ve eğilimler, alışkanlık ve özelliklerle, öğrenciyi sokmak istediği görüş açısı, mizaç, karakter ve yaşam biçimi kalıplarıyla, onu kendine, topluma ve kültüre karşı yabancılaştırmakta ve duygularını yok etmektedir.¹⁰ Bu durumun doğal sonucu olarak ahlâkî değerlerin azaldığını, toplumda düzensizlik ve karakter bozukluğunun artmaya başladığını söylemek mümkündür.

Bilindiği gibi, eğitimi toplumun diğer alanlarındaki (sosyal, siyasal, ekonomik vb.) değişimlerden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bilgi toplumunda egemen olan “üretim paradigması”, bilgi tabanını değiştirdiği gibi eğitilmiş insanın tanımını ve öğrenme-öğretmeye ilişkin yaklaşımları da etkilemektedir. Eğitimin amacı ve okulların işleyişini yeniden tanımlamanın bir zorunluluk haline gelmesinin

⁷ Salih Zeki Genç ve M. Yunus Eryaman, “Değişen Değerler ve Yeni Eğitim Paradigması”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2007, s. 91.

⁸ Mevdudî, ss. 55-57.

⁹ Whitehead, ss. 5-8.

¹⁰ Mevdudî, ss. 53-54.

temelinde, toplumsal yapıdaki “inanç, değer ve tekniklerin” değişmesi yer almaktadır.¹¹

Günümüzde artık okulların sadece bilgi aktaran yerler olmaktan çıkarılarak bireyin bütünlüğünü ve fitrî özelliklerini esas alan, zihinsel olduğu kadar ona duygusal anlamda da destek olan kurumlar olarak görülmesi istenmektedir. En kolay, en hızlı ve en yararlı, etkili şekilde nasıl öğrenilebileceğini öğretmeyi üstlenmek bugün okulların en önde gelen sorumluluğudur. Öğrenmeyi öğreten okullar olmak durumundadırlar. Bu hedeflere ulaşmanın yollarından biri olarak da “duyuşsal eğitim” öne çıkmaktadır.¹² Çünkü eğitim programları üzerinde yapılan reformlarda, entelektüel ya da duygusal alanın yaşamla ilişkisi kurulamazsa, eğitimde istenilen başarıya ulaşılamayacağı belirtilmektedir.¹³ Zihinsel yetenekler kadar, yaşamda çok önemli bir rolü olan duyguların dikkate alınması bu nedenle bir zorunluluktur.

Duygular hayatımızda çok önemli bir yere sahiptir ve en az düşünceler kadar etkilidir. İnsanların duyguları, düşünceleri ve davranışları birbiriyle ilişkilidir. Davranışları düşünceler kadar duygular da yönlendirmektedir. Hedefe yönelik davranışlarda, duygular itici bir güçtür. Düşüncelerimiz ise hedefe ulaşabilmek için hangi davranışı sergileyeceğimiz konusunda yardımcı olmaktadır.¹⁴ Ward ise, duyguların insan varlığının en dinamik unsurları olduğunu şöyle ifade etmektedir:

*Duyguların akıldan daha kuvvetli olduğu «tarihteki bütün büyük hareketlere kuvvetli duyguların takaddüm ve eşlik etmesi» gerçeği ile belirir. Duyguları en kuvvetli olan kişiler, toplumun karakteri ve şekli üzerinde en büyük tesiri yapmışlardır. Tamamen aklı duygu, çoğunluğu sürüklemek bakımından doğrudan doğruya yeterli olamaz.*¹⁵

Bireyleri ve toplumu bu kadar etkilemesine rağmen duyguların, çoğu zaman göz ardı edildiği görülmektedir. Modern dünyada akademik performansı etkileyen birçok nedenle birlikte akademik zekânın, yaşamın getirebileceği değişiklikler veya imkânlarla hazırlıklı olmayı sağlamakta tek başına yetersiz kaldığı, yapılan

¹¹ Genç ve Eryaman, s. 90.

¹² Hasan Bacanlı, **Duyuşsal Davranış Eğitimi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 1999, (DDE), s. 4.

¹³ Whitehead, s. 8.

¹⁴ Üstün Dökmen, **Evrenle Uyumlaşma Sürecinde Varolmak Gelişmek Uzlaşmak**, 13. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 93.

¹⁵ Emory S. Bogardus, “Ward ve Gai Sosyal Düşünce”, Çev. Adnan Güriz, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 1, 1966, s. 679.

araştırmalarda ortaya konmuştur. Yüksek Bilişsel Zekâ (IQ: Intelligence Quotient) zenginliğin, saygının ya da mutluluğun bir garantisi olmadığı halde, eğitimde akademik becerilere yoğunlaşarak, kişinin geleceğini belirlemekte önemli olduğu öne sürülen duygusal zekâ kavramı ve karakter olarak da ifade edilen bir grup özellik göz ardı edilmektedir.¹⁶

Duygusal yaşam yetenek gerektiren bir alan olarak da ifade edilmektedir. Zekâ düzeyleri eşit olan iki kişiden biri hayatta başarılı olurken, diğerinin nasıl çıkmaza girdiğini anlamak için, bu alanlarda ne kadar yetenekli olduğunu bilmek çok önemlidir. Bu anlamda duygusal yeteneğin, bir meta yetenek; yani ham zekâ dâhil, var olan diğer yetenekleri, diğer bir ifadeyle insanda fitrat olarak var olan potansiyeli ne kadar iyi kullanabileceğinin belirleyicisi olma görevini yerine getirdiği söylenebilir.¹⁷

Başarıyı etkileyen problemler için üretilen, çözüm yollarından biri olarak geliştirilen duygusal zekâ kuramı, bugünün literatüründe, farklı zekâ türlerinin tartışıldığı bir alan olan modern psikolojik araştırmalarda anahtar bir yapı şeklinde ortaya çıkmıştır. Duygusal Zekâ, (EI: Emotional Intelligence ya da EQ: Emotional Quotient),¹⁸ yetenekleri belirlemek, duyguları ifade etmek, duyguları anlamak, düşüncede duyguları özümsemek; kendinin ve ötekilerin olumlu ve olumsuz duygularını düzenleyebilmek gibi konuları içermektedir. Bu yapı, 1980’lerden itibaren gelişmiş zamanla uluslararası medyanın dikkatini üzerine çekmiştir. EI çalışmaları, modern toplumda duygusal sağlığın ve zekânın kişisel öneminin artması nedeniyle bu alanda etkili olmuştur.¹⁹

Mayer ve Salovey’le başlayan akademik çalışmalar, yeni araştırmalar yapılmasını hızlandırmış ve Daniel Goleman’ın ilk defa 1995 yılında yayımlanan “Duygusal Zekâ Neden IQ’ dan Daha Önemlidir?” adlı çalışması, duygusal zekâyı karşı yoğun bir ilgi ortaya çıkarmıştır. Goleman, duygusal zekâyı, Salovey ve Mayer’in orijinal duygusal zekâ kuramındaki yeteneklerle sınırlandırmamış, onun

¹⁶ Pablo Fernandez-Berrocal ve Desiree Ruiz, “Emotional Intelligence in Education”, **Electronic Journal of Research in Educational Psychology**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2008, ss. 425-427.

¹⁷ Daniel Goleman, **Duygusal Zekâ**, Çev. Banu Seçkin Yüksel, Varlık Yayınları, İstanbul, 2004, (Duygusal Zekâ), ss. 52-53.

¹⁸ EI ve EQ kavramları birbirinin yerine de kullanılmaktadır.

¹⁹ Gerald Matthews, Moshe Zeidner ve Richard D. Roberts, **Emotional Intelligence: Science&Myth**, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, 2002, ss. 3-4.

kendine güven, iyimserlik, motivasyon ve diğer istenilen kişilik özellikleri arasında kişisel niteliklerin, geniş bir dizisini kapsadığını belirtmiştir. Bu bağlamda eğitimde başarıyı araştıran bilim adamları, duyguların akıl kadar başarıyı etkilediğini öne sürerek, duygusal zekâ ve eğitim konusunda daha derin araştırmalara yönelmişlerdir.²⁰

Günümüzde yapılan çalışmalarla, duygusal zekâ teorisi ve duygusal zekânın farklı görünümünün değerlendirilmesi hızla gelişim göstermektedir. Duygusal zekâ teorisinin yaşama geçirilebilmesi için evde, okulda ve işyerinde uygulanıp denenmiş olması gerektiği düşünülmektedir.²¹ Duygusal zekâ kuramında ileri sürülen iyi ilişkiler ve olaylarla başa çıkma stratejilerinin, insanoğlunun her alandaki başarısı için anahtar bir rol oynadığı düşünülmektedir. Bu anahtar rolün ebeveyn-çocuk ilişkisinden, işveren-işçi ilişkisine kadar toplumsal her tür ilişki için geçerli olduğu belirtilmektedir.²² Duygusal zekânın eğitimde, özellikle din eğitiminde kullanılması yeni bir paradigma olarak nitelenebilir.

İnsanlığın modernlikle beraber ulaştığı hızlı bilimsel ve teknolojik gelişmelere rağmen, ahlâkın geliştirilmesi ve içselleştirilmesi konusunda aynı başarıyı gösteremediği ifade edilmektedir.²³ İnsanoğlunun zararlarını bilmesine rağmen kontrol edemediği dürtülerini tanıması, fark etmesi ve ona göre davranış göstermesi bu içselleştirmenin önemli bir parçasıdır. Bu alandaki eksikliği giderme çabalarından biri olarak öne sürülen tezlerden biri olan duygusal zekânın önemi, duyarlılık, kişilik, ahlâki güdüler arasındaki bağlantıya dayanmaktadır. Gitgide artan sayıdaki bulgular, hayattaki etik tavrın, temelinde yer alan duygusal yetilerin bir ürünü olduğunu göstermektedir. Goleman bilişsel eğitimin dürtüleri kontrol etmede yeterli olmadığını belirterek, duygusal eğitimin bu konudaki önemini şöyle ifade etmektedir:

²⁰ Neil Humphreya ve diğerleri “Emotional Intelligence and Education: A critical review, Educational Psychology”, **An International Journal of Experimental Educational Psychology**, Cilt: 27, Sayı: 2, 2007, ss. 235-254.

²¹ David Matsumoto, **The Cambridge Dictionary of Psychology**, Cambridge University Press, New York, 2009, ss. 179-180.

²² Steven J. Stein ve Howard E. Book, **EQ Duygusal Zekâ ve Başarının Sırrı**, Çev. Müjde Işık, Özgür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 12.

²³ Selçuk, Din Öğretimi, s. 17.

Dürtü, duygunun ifade ortamıdır; tüm dürtülerin özü kendini eylemle ifade etmek isteyen hislerdir. Dürtülerine teslim olan kişilerin, ahlâki anlayışları yetersizdir. Dürtü kontrolü, irade ve kişiliğin özüdür. Aynı şekilde, fedakârlığın temelinde empati, yani başkalarının hissettiklerini anlama yeteneği yatar. Başkalarının ihtiyaç ya da umutsuzluğu anlaşılamiyorsa, ilgi ve şefkat de olmaz. Günümüzde en azından iki ahlâki tavra ihtiyacımız var: Kendine hâkim olmak ve şefkat göstermek.²⁴

Küresel köy haline gelen dünyada galip olması gereken ahlâki değerlerin ihmal edilmesi, insanlığın şahit olduğu etik krizler, toplumsal istikrar ve huzurun bozulmasına neden olmaktadır. Var oluştan itibaren insanların çoğu, Tanrıya, kendilerine ve topluma karşı olan sorumluluk, samimiyet ve vicdanlarını kaybetmektedirler. İnsanların toplumsal istikrarı sürdürebilmek ya da ahlâki karakterlerini geliştirmek için ne yapılması gerektiği ve onlarda değişimi başlatabilecek olan doğru yolun ne olduğu tartışılmalıdır. Bu konuda birçok farklı yaklaşım vardır.²⁵ İnsan kendi hayatında, kendisi için gerekli bütün bilgileri dünyaya geldiği günden itibaren öğrenmeye başlar. Bu nedenle çözüm yollarından birinin ve hatta en önemlisinin anne-babadan sonra hayatın büyük bölümünü hazırlayan eğitim sistemleri olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu eğitimin nasıl yapılacağı bir diğer problemidir.

Goleman, okullardaki şiddet olaylarını, duyguların idaresinin, anlaşmazlıkları barışçıl yöntemlerle halletmenin ve hatta diğerleriyle sadece iyi geçinmeyi öğrenmenin çok büyük ihtiyaç olduğunun yeni bir işareti olarak değerlendirmektedir. Şimdiye kadar çocukların matematik ve okumada geri kalmasından rahatsız olan eğitimcilerin, “*duygusal cehalet*” olarak ifade ettiği daha acil bir eksikliğin farkına varmaya başladıklarını belirtmektedir. O akademik standartları yükseltmek için gösterilen çabalar kadar, bu yeni ve sorun yaratan eksikliğe okul müfredatlarında yeterince yer verilmediğini ifade eder.²⁶ Bir başka ifadeyle dünyadaki hızlı toplumsal değişimlere paralel olarak eğitim kurumları gelişmemekte ve dolayısıyla

²⁴ Goleman, *Duygusal Zekâ*, ss. 10-11.

²⁵ Fatmir Shehu, “The Role of Religion in Shaping Contemporary Man’s Everyday Moral Character: An Islamic-Catholic Perspective”, **1st Global Conference on Ethics in Everyday Life**, Salzburg, Austria, 17-19 March 2009, s. 2.

²⁶ Goleman, *Duygusal Zekâ*, s. 289.

karşılaşılan problemlere yeterli cevap verememektedir.²⁷ Benzeri problemlerin bizim toplumumuz ve eğitim sistemimiz için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Kutsal olarak nitelenmesine rağmen dinin günümüzde insan hayatından uzaklaşmaya ya da uzak tutulmaya başlandığı ve insanın bir yabancılaşmaya doğru ilerlediğini söylemek mümkündür.²⁸ Bu durumun nedenleri arasında kabul edilen, doğru din kültürünü aktaramamak, uygun usuller takip edememek suretiyle din eğitiminden beklenen hedeflere ulaşamadığı, hatta din eğitimi adına manevi gelişmenin kösteklendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.²⁹ Din eğitiminin bu eksikliklerinin fark edilip, yeni bilimsel gelişmeler ışığında yapılandırılmaya çalışılması bu durumun göstergelerinden biridir. Dikkat edilmesi gereken husus ise, eğitimin değişen hayat şartlarına uyum sağlayıp hem bireysel hem de sosyal açıdan fonksiyonel olabilmesi için ezbercilikten uzaklaştırılıp eleştirel bir düşünce temeline oturtulmasıdır. Bu durumda her eğitimin amacı olan bireysel yeteneklerin yeterliğe dönüşmesi, bilgili, kendine güvenen, geniş ufuklu, tek bir düşünceye saplanıp kalmayan, farklılıklara saygı gösteren, erdemli, kendine, milletine ve insanlığa faydalı bireyler yetişmesi mümkün olabilir.³⁰

İnsanlığın son yüzyılda ulaşmış olduğu teknolojik gelişmelerin yanında, ruhsal ve sosyal alanda karşılaşmış olduğu çöküntülerin ve karışıklıkların azaltılabilmesi için, eğitime ve özellikle din eğitimine düşen çok büyük işlerin olduğu gayet açık bir şekilde ortadadır. Ancak bütün bu problemlerin doğru anlaşılması ve zamanında yeterli çözümler üretilebilmesi için geleneksel din anlayışının ve din eğitiminin yetersiz olduğunun fark edilmesi gereklidir.³¹ Kısacası insanı merkeze alan bir eğitim modeli modern eğitim sistemlerinin felsefesinin temelinde yer almak durumundadır.

Dünün din eğitimi anlayış ve uygulamalarının bugün nasıl işlevsizleştiğini, her dindar anne-baba ve her kademede din eğitimi faaliyetlerini yürütenler gayet açık bir biçimde görmektedir. Bütün iyi niyetli çabalara rağmen din eğitiminin belirlenen

²⁷ Halit Ev, **Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Derslerinde Probleme Dayalı Öğrenme**, 1. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2012, s. 9.

²⁸ Faruk Karaca, “Gençlik ve Dinsel Yabancılaşma”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi – II. Tartışmalı İlmi Toplantı**, Bursa, 18-20 Nisan 2003, ss. 137-160.

²⁹ Abdurrahman Dodurgalı, **Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 209.

³⁰ Karaca, s. 158.

³¹ Halis Ayhan, **Türkiye’de Din Eğitimi**, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 90.

hedeflere ulaştırmadığı hatta zaman zaman hedeflenenin tam aksi sonuçların ortaya çıktığı, sempati ararken nasıl antipatinin oluşturulduğu açıkça görülmektedir. Sonuçta da hem toplum hem de birey bu can yakıcı olgunun olumsuz sonuçlarına katlanmak durumunda kalmaktadırlar.³²

Bu olumsuz tabloya rağmen, ülkemizde din hayatı canlılığını korumaktadır. Her ne kadar yeterli bir din eğitimi verilemese de insanların dine olan ilgileri artmaktadır. Din derslerinin bu canlılıktan uzak kalması, hiçbir şey olmamış gibi eski usullerde direnmesi ise büyük bir hata olur. Din eğitimi biliminin ona yol göstermesi, yeni alternatifler sunması gereklidir.³³ Yapılan çalışmaların ve araştırmaların bulgularının ve sonuçlarının, yeni eğitim paradigmaları göz önüne alınarak uygulanması, din eğitiminin doğru, sağlıklı ve güncel olması açısından önem arz etmektedir.

Eğitimin bir etkileşim ve iletişim içerdiği düşünüldüğünde, duyguların öneminin açıkça ortaya çıktığı söylenebilir. Duygusal anlamda etkili olan bir eğitimin ise etkileşim ve iletişim açısından büyük bir önemi vardır. Ayrıca eğiticinin rolünün de bu süreçte etkili olduğunu söylemek mümkündür. İnsana yardımcı olacak bu sistemin eğitimle sağlanabileceği ve özelde din eğitiminin bu durumda etkin olabileceği düşünülebilir.

Geleneksel ya da modern eğitim sistemleri insanı yine insanların ortaya koyduğu ilkeler ve hedefler açısından eğitmeye çalışmışlardır. Farklı eğitim sistemleri insanı kendi psikolojik yapısına göre değil, kendi sistemlerinin istediği tarzda eğitmek istemişlerdir. Oysa insanı kendi fitratında tanımak gereklidir. Bu ise en st eğitici olan (Rab/terbiye eden) Allah'ın yarattığı ve bu nedenle en iyi bildiği insanı, onun mesajlarından okumakla mümkündür. O, Kur'an'da *“Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne vermek istediğini de biliriz, biz ona şah damarından daha yakınız”*³⁴ buyurmaktadır. İnsanın doğru eğitilebilmesi için nefsindeki özelliklerin anlaşılması zaruridir. O, bize önce bu özellikleri göstermekte, sonra da bu özelliklere dikkat etmemizi söylemektedir. İslam eğitiminin insan fitratı üzerine bina edildiğini söylemek mümkündür. O, eğitim ilkelerini bu fitrat üzere

³² Muhammet şevki Aydın, **Açık Toplumda Din Eğitimi, Yeni Paradigma İhtiyacı**, 1. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2011, s. 1.

³³ Beyza Bilgin, **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Gün Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 1.

³⁴ Kaf (50), 16.

belirlemektedir.³⁵ Fıtrat ise, insanda potansiyel olan dinî, ahlâkî, toplumsal ve bireysel güdülere işaret etmektedir.³⁶

İslami manada eğitim ve öğretimde, dinin hareket noktası Kur'an ve sünnettir. Kur'an'ı sadece tebliğ tarzında tanıtmaya kalkışmak, onu anlamak için yeterli değildir. Bundan dolayı, eğitim ve öğretim anlayışı hızla gelişerek, bu alanda yeni ilimlerin doğmasına sebep olmuştur.³⁷ Din eğitimi bunu sağlayan bir alan olmak durumundadır. Elbette eğitim ve öğretim alanındaki yeni gelişmeler ışığında, Kur'an'dan en iyi şekilde yararlanmak ve onu din eğitiminin asıl hareket noktası kılmak için yeni teorilerin ortaya konulmasına ihtiyaç vardır.

Kur'an'ın, evrensel yönüyle tarihe müdahale edebilmesi ve yönlendirmesi onun aktüel değerinin iyi tespit edilmesine ve iyi anlaşılmasına bağlıdır. Günümüz toplumları, temel tevhid ve ahlâk problemleri bir yana, siyasi, sosyal, iktisâdi, ilmi, teknolojik, ahlâki, felsefî ve sanatsal açılardan önceki asırların toplumlarından oldukça farklılık arz etmektedir. Bundan dolayı, evrensel yönüyle insanlığı ilgilendiren temel konuları içeren Kur'an'ın günümüz insan ve toplumlarıyla, günümüz şartları çerçevesinde yeniden yorumlanarak ilişkisini sürdürebileceği açıktır. Ancak bu ilişkinin sağlıklı, uyumlu, ahenkli olabilmesi, büyük ölçüde Kur'an'dan yararlanma durumunda olan İslam Toplumunun, ilim ve fikri çabalarıyla mümkündür. Bu konularda temel soruları ise Albayrak şöyle ifade etmektedir:

*Kur'an, günümüz insanını, hangi yönleriyle daha fazla ilgilendirmektedir?
Onların, ferdî ve içtimâî hayatlarındaki rolü ne olmaktadır?
Kur'an'la günümüz insanı arasında, indirildiği dönemdekine benzer sıcak, canlı
ve ahenkli bir ilişki nasıl kurulabilir?*³⁸

Din eğitiminin doğru bir şekilde gerçekleştirilebilmesi, aslında bu soruların cevabıyla ortaya konan düşüncelerle oluşacaktır. Din eğitiminin amaçlarının gerçekleşmesi açısından da ortaya konacak olan çözüm yolları büyük önem arz etmektedir.

³⁵ Bayraktar Bayraklı, **İslam'da Eğitim**, 3. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 103-104.

³⁶ Mustafa Akçay, "İnsanlığın Ortak Dinî Temeli: Fıtrat", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 23, 2011, ss. 143-170.

³⁷ Kerim Yavuz, **Günümüzde Din Eğitimi**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana, 1998, (Din Eğitimi), s. 73.

³⁸ Halis Albayrak, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Yöntem", **Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar**, İstanbul, 2000, ss. 27-28.

Bu doğrultuda, Kur'an'daki ifadelerin bir toplumun sosyokültürel, ekonomik, siyasi, ahlâki durumuna göre tarihsel olarak şekillenen üslubundan, taşıdığı evrensel boyuttaki metafizik, etik, sosyal hükümleri çıkarıp günümüz insanının anlayacağı şekilde ifade etmek gerekmektedir. Aksi halde Kur'an'ı okumak her defasında bundan bin dört yüz sene öncesine ve Arap toplumunun bir yaşam dilimine zihinsel olarak gidip-gelme şekline dönüşebilir.³⁹ Aynı şekilde bu onu sadece sıkıntıya uğranıldığında okunan, mesajının anlaşılmasına dikkat edilmeyen, duygusal anlamda bir destek olmaktan öteye geçirmeyebilir. Onun bugüne ve bugünün insanına, hem zihinsel hem de duygusal açıdan içtenlik ve yakınlık uyandıracak şekilde incelenmesi gereklilik arz etmektedir. Bunun yöntemi ise sağlıklı bir din eğitimidir.

Kur'an eğitime büyük bir önem vermiş ve bunun her zaman ve her koşulda devam eden bir süreç olması gerektiğini bildirmiştir. Örneğin; *“İnananlar toptan savaşa çıkmamalıdır. Her topluluktan bir grubun toplanıp dini iyice öğrenmeleri ve kavimleri kendilerine geri dönüp geldiklerinde kötülüklerden korunmaları için onları uyarmaları gerekmez mi?”*⁴⁰ âyetiyle eğitimin bu sürekliliği ifade edilmektedir.

Daha önce de vurgulandığı gibi, bugünün eğitim anlayışı ve uygulamalarında daha çok bilişsel ve rasyonel güçlerin geliştirilmesi ön plandadır. Bu durum, insanın bilgilerinin hızla birikimine rağmen ahlâk ve değerler alanında problemlere yol açmaktadır. Çağımızda değerler bunalımının gerçek sebebi budur.⁴¹

Manevi alandaki yetenekler; zeki, akılcı, hayatını Nihai olana göre düzene koymaya çabalayan, amaç sahibi bir insan olmanın ifade ettiği şeyin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Zeki olmanın pek çok yolu vardır; ancak maneviyat, zekâ ve kişilik hakkındaki araştırmalar dâhilinde henüz yeterince incelenmemiştir. Psikologlar, zekâyı, çeşitli tarzlarda bölümlere ve alt bölümlere ayırmaya devam etmekte fakat bu bölümlemede bir manevi veya dinî bilme tarzının yer almadığı düşünülmektedir. Diğer taraftan, zekânın sağlayabileceği potansiyel açıklayıcı ve bütүнleştirici güç, dinî ve manevi meselelerle ilgilenen psikologlar tarafından da ihmal edilen bir alandır. Zekâ temelli bir maneviyat kavramı, din psikolojisinde,

³⁹ İlhami Güler, **İman Ahlâk İlişkisi**, II. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010, s. 7.

⁴⁰ Tevbe (9), 122.

⁴¹ Carl Gustav Jung, **Keşfedilmemiş Benlik**, Çev. Canan Ener Sılay, İlhan Yayınları, İstanbul, 1999. s. 124.

dolayısıyla din eğitiminde ilerlemeyi teşvik edici ve gelecekteki teorik ve empirik araştırma gündemlerini belirleyici olabilir.⁴²

Genel anlamda dini inancın mahiyetinde zihnî, duygusal ve iradi özellikler bulunmaktadır. Eğitimde insanı bütün olarak ele almak esastır. Din eğitimi de bu esasa uygun olarak insanın hem zihni hem de duygusal özelliklerini dikkate alan bir eğitim olmak durumundadır. Duygusal zekâ da, eğitimde bilişsel yeterlikler kadar duyuşsal yeterliklere önem verilmesi gerektiğini öne süren bir kuramdır. Kendini fark etme, başkalarını anlama, empati, iyimserlik gibi duygusal zekâ yeterlikleri arasında sayılan birçok yeterliğin din eğitiminin amaçları arasında da yer aldığı görülmektedir. İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an'da da insanın fitri özellikleri dikkate alınarak bütünsel bir şekilde gelişimi amaçlandığına göre din eğitiminin aynı zamanda bir duygusal zekâ eğitimi olması beklenebilir.

Duygusal zekâ kavramının din eğitimine uygulanması, İslam'ın aslî kaynağı olan Kur'an'ın eğitimsel boyutunun bu yönde incelenmesi yeni bir anlayışı ortaya çıkarabilir. Günümüz dünyasının değişen yapısında, bu değişime ayak uydurması gereken eğitim sistemi içinde din eğitiminin hak ettiği yerde olmasında, bu incelemenin daha da önem kazanacağı aşîkârdır. Çünkü din eğitimi bilimi kendi alanında hayatın ihtiyaçlarına, sorularına, talep ve beklentilerine, araştırmalarıyla yeterli ve doyurucu cevaplar aramalı ve onları gerekiyorsa geliştirebilmelidir.⁴³

Bütün bu bilgiler ışığında araştırmanın temel problemi şu şekilde ifade edilebilir:

Din eğitiminin amaçları, özellikle de duyuşsal amaçları açısından ele alındığında, İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an âyetlerinden bunlara uygun düşenler hangi duygusal zekâ yeterlikleriyle ilişkilendirilebilir? Bir başka ifadeyle birbirleriyle uyumlu amaç ve duygusal zekâ özelliklerinin yer aldığı bir liste oluşturularak bunlar Kur'an âyetleriyle nasıl ilişkilendirilebilir ve böylece din eğitiminin amaçları-duygusal zekâ ve Kur'an âyetlerinin birbirlerini nasıl destekledikleri daha açık bir şekilde gösterilebilir mi?

⁴² Robert A. Emmons, "Maneviyat Bir Zekâ mıdır? Gütülenme, Biliş ve Nihai İlgi Psikolojisi", Çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu, Fatma Şengül, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 35, Sayı: 2, 2008, s. 151.

⁴³ Yavuz, Din Eğitimi, s. 75.

II. Alt Problemler

Yukarıda ifade edilen problemler çerçevesinde bu araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Din eğitiminin genel amaçları bilişsel ve duyuşsal başlıklar altında nasıl tasnif edilebilir?
2. Din eğitiminin amaçlarının tasnifinde Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Programlarından yararlanılabilir mi?
3. Duygusal zekâ denildiğinde hangi yeterlikler ve özellikler anlaşılmaktadır ve bunlardan hangileri din eğitiminin özellikle duyuşsal amaçlarıyla uyumaktadır?
4. Birbiriyle uyumlu hale gelen din eğitiminin amaçları ve duygusal zekâ yeterliklerine uygun düşen Kur'an âyetleri hangileridir?

III. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı; din eğitiminin amaçlarıyla duygusal zekâ arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak bunları ilgili Kur'an âyetleriyle ilişkilendirmek, böylece alana ve günümüz insanına yeni ve özgün bir bakış açısı kazandırmaktır. Duygusal zekâ kavramını inceleyen birçok çalışma olmasına rağmen, kavramın din eğitimi ile olan ilişkisi açısından yapılan teorik çalışmaların azlığı, bu alanda geniş bir açıdan nitelikli incelemelerin yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Pratik çalışmalara kaynaklık etmesi bakımından kavramların doğru bir şekilde anlaşılması ve ilişkilendirilmesi bu araştırmanın temel amaçlarından biridir.

Diğer taraftan araştırmanın din eğitiminin duyuşsal amaçlarını duygusal zekâ yeterlikleriyle ilişkilendirilerek açıklamaya çalışmasıyla onların netleşmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bir diğer katkısı da duygusal zekânın din eğitimi açısından nasıl bir rol oynayabileceğine ve bu bakımdan Kur'andan nasıl yararlanılabileceğine işaret etmesi olacaktır.

IV. Araştırmanın Tahminleri

Duygusal zekânın gittikçe önem kazanan bir konu olduğu görülmektedir. Öncelikle iletişim alanında, iş hayatında etkin bir şekilde ele alınan duygusal zekâ, giderek eğitim başta olmak üzere, hayatın birçok noktasında işe koşulmaya başlanmıştır. Eğitimin öncelikli amacı olan bireylerin eğitilmesi, bilişsel süreçlerle yürütülmeye çalışıldığında eğitim faaliyetlerinin öğretime dönüştüğü görülmektedir. Eğitim faaliyetlerinde başarının değerlendirilmesi, öğretim temelinde daha çok sayısal akademik verilerle ele alınmaktadır. Ancak son yapılan araştırmalar bunun hayat başarısıyla bağdaşmadığını göstermektedir. Bu bağlamda araştırmada aşağıdaki varsayımlardan hareket edilecektir;

Eğitimin öncelikle akılla beraber insanın duygusal yönünü ihmal etmemesi gerektiği, özelde din eğitiminin bu noktada duygusal zekâyı kullanarak daha başarılı olabileceği tahmin edilmektedir.

Kur'an insanın duygularını ihmal etmemekte, aksine akılla beraber duyguya büyük önem vermekte ve bu anlamıyla onun eğitim yönünün daha baskın olduğu varsayılmaktadır.

Din eğitiminin, ilahi mesajı temel alarak gerçekleştirmeye çalıştığı amaçlar açısından, Kur'an'ın bu özelliğine vurgu yaparak daha başarılı olabileceği varsayılmaktadır.

İnsanın fitratına uygun, onun kabiliyetlerini geliştiren ve hem kendi iç dünyasında hem de çevreyle ilişkisinde başarılı olmasını sağlayan bir eğitim, tüm eğitim sistemlerinin ortak amacıdır. Bu anlamda Kur'an'ın insana tekliflerinin böyle bir amaca uygun olduğu varsayılmaktadır.

Din eğitiminin amaçlarını gerçekleştirmede, onun temel kaynağı olan Kur'an'ın, bugün duygusal zekâ olarak adlandırılan yeterlilikler çerçevesinde eğitimin merkezinde yer alabileceği ve insanların ondan hayatlarının her alanında daima canlı bir şekilde faydalanabileceği ön görülmektedir.

V- Araştırmanın Sınırları

Bu araştırmada din eğitiminin amaçları açısından, Kur'an'da duygusal zekâ ile ilgili benzer niteliklerin yer aldığını, din eğitiminde Kur'an'ın duygusal zekâ modeli çerçevesinde kullanılmasının daha uygun ve yararlı olacağını, böylelikle din eğitiminin amaçlarının gerçekleştirilmesine katkı sağlayabileceğini ortaya koymaya çalıştık. Bu yüzden Kur'an'da sadece din eğitiminin amaçları açısından duygusal zekâ ile ilgili olan âyetlerle konu sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

Kur'an'da duygusal zekâ ile ilgili unsurlar tespit edilirken, genel çerçeveyi veren âyetler incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın sınırlarını genişleteceğinden dolayı konuyla ilgili bütün âyetlerin verilmesi yerine konunun özünü teşkil eden âyetler ele alınmıştır.

Kur'an'daki âyetlerden yola çıkılarak yapılan kavramsallaştırmalar bu araştırmanın dışında tutulmuştur.

Duygusal zekâ henüz geliştirilmeye devam eden yeni bir kuram olduğundan kavramla ilgili tartışmalar dikkate alınmakla birlikte bu çalışmanın dışında tutulmuştur.

Duygusal zekâ ile ilgili farklı teorisyenlerin bakış açıları sunulmakla birlikte çalışma Goleman'ın belirlediği duygusal zekâ yeterlikleri ile sınırlandırılmıştır.

Duygusal zekâ kavramı genel anlamda hayatın birçok alanında teorik ve uygulama imkânı bulmasına rağmen araştırmamızda kavram eğitim ve özelde din eğitimiyle sınırlandırılmıştır.

Araştırmada Kur'an'ın bakışı ile din eğitiminin amaçları ele alındığından burada din eğitimi İslam çerçevesiyle sınırlandırılmıştır.

B- ARAŞTIRMANIN METODU

Araştırmanın temel yöntemi, yazılı kaynakların taranması (literatür tarama) ve içerik çözümlemesidir. Çalışmada, öncelikle kavramlar arasındaki ilişkiyi anlamayı sağlayan kavramların anlamlarının ortaya konulması ve ortaya çıkan anlamlar içerisinden yeni bir kavrama ve anlama yaratılması yolu tercih edilmiştir. Bu doğrultuda yapılan incelemeler sonucu kavramın kuramsal boyutunun ortaya

konulması ve din eğitimi ile ilişkilendirilmesi çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu amaçla Kur'an'da yer alan âyetlerin İslam Dininin genel çerçevesi içinde değerlendirilerek, duygusal zekâ ile ilgili âyetlerin içerik çözümlemesinin yapılması ve din eğitimi ile bağlantısı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Şüphesiz ki araştırmamızın temel kaynakları arasında yer alan Kur'an'ın konuyla ilgili âyetlerini anlamak için çeşitli tefsir ve meallere başvurulmuştur. Dolayısıyla ilgili âyetlere gidilerek, din eğitiminin amaçları ve onun duygusal zekâyla ilişkisi açısından Kur'an'ın bakış açısı içerik analizi yöntemiyle sınıflandırılarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Din eğitiminin amaçları konusunda ise, çalışmanın amaçları doğrultusunda, dağınık, ilişkisiz kalmaması ve belirli bir model olmasına dikkat edilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda Parlador'sın "Din Eğitiminde Hedefler" isimli makalesi yorumlama ölçütü olarak kullanılmıştır. Amaçların tespitinde ise önemli İslam düşünürlerinden Gazali, İbn Haldun ve Fazlur Rahman'ın eğitim görüşleri esas alınmıştır. Bu düşünürlerin eğitim görüşlerini inceleyen çalışmalardan yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN EĞİTİMİNİN AMAÇLARI

“Din eğitiminin amaçları bakımından Kur’an’da duygusal zekâ” konusu ele alınırken, öncelikle din eğitiminin amaçlarının ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Böylece din eğitimin amaçları ile duygusal zekâ arasında bağlantı kurmak ve Kur’an’da duygusal zekâ konusunu bu yönden incelemek mümkün olacaktır. Din eğitiminin amaçlarının anlaşılması açısından öncelikle eğitimde amaç kavramı ortaya konmaya ve din eğitiminin amaçları bu yönde tespit edilmeye çalışılacaktır.

1.1. EĞİTİMDE AMAÇ KAVRAMI

Eğitim kendi haline bırakılamayacak kadar önemli bir alan ve sistematik bir süreç olarak kabul edilmektedir. Öyle ki sistemli olmayan bir eğitimde dahi eğitenin belli bir amacı bulunur.⁴⁴ Bu açıdan en genel anlamıyla eğitim, bir ya da bir dizi amaca ulaşmak için yapılan bir etkinlik olarak tanımlanabilir.⁴⁵

Amaçlar ya da başka bir ifadeyle hedefler ise, ürün temelli bir eğitim yaklaşımı açısından daha çok öğrenciye kazandırılmak üzere seçilen “istendik özellikler” olarak nitelendirilir.⁴⁶ Söz konusu anlayışa göre en genel ve kabul gören tanımıyla hedef, yetiştirilmeye çalışılan insanda bulunması uygun görülen, eğitim yoluyla kazandırılabilir istendik özellikler olarak ifade edilir.⁴⁷ Bu nedenle eğitimde amaç kavramı; öğretimi yönlendirmesi, öğretme-öğrenme işleminin yapılışını ortaya koyması ve ölçmelere kılavuzluk etmesi açısından önem taşır.

Eğitimde amaç kavramını ifade eden farklı kullanımlar söz konusudur. Amaç yerine “hedef” veya “gaye” gibi ifadeler de kullanılabilmektedir. Bu kullanımlara göre amaç kavramı üç farklı anlamı ihtiva etmektedir;

Birinci Anlamıyla Hedef Kavramı (*Objective*):

⁴⁴ İbrahim Ethem Başaran, **Eğitime Giriş**, 6. Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1987, s. 19.

⁴⁵ Nurettin Fidan ve Münire Erden, **Eğitime Giriş**, 5. Baskı, Meteksan, Ankara, 1994, s. 20.

⁴⁶ Özcan Demirel, **Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme**, 6. Baskı, Pegema Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 105.

⁴⁷ Selahattin Ertürk, **Eğitimde Program Geliştirme**, Yelkentepe Yayınları, Ankara, 1972, s. 24.

Genel olarak amaçlanan, ardından koşulan ya da ulaşılmak istenen sonuç ya da son olarak tanımlanır. Daha çok öznenin dışında ve başkalarınca saptanmıştır, sınırlı bir anlam taşır, erişilince son bulur. Eğitimde yetkililerce program ve yönetmeliklerde saptanan ve öğrencilerin davranışlarında gerçekleştirilmesi düşünülen davranış değişiklikleri, elde etmesi gereken kazanımlar, geliştirilmesi düşünülen beceriler bu başlık altında değerlendirilebilir. Uzak hedef olarak da ifade edilebilir. Uzak hedef; ülkenin politik felsefesini yansıtan ve oldukça genel olarak belirtilen hedeftir.

İkinci Anlamıyla Hedef Kavramı (Aim, goal):

- a. Canlıların erişmeye çalıştığı ya da istemli olarak ulaşmayı önceden tasarladığı son olarak tanımlanır. Bu, canlının davranış yönünü ve doğrultusunu belirler. Erişildiği zaman davranış duraklar. İnsanda öğrenim sonunda sınıf geçme, diploma alma, baba ya da doktor olma amaçları vb. bu grup içerisinde ele alınabilir. Bu amacın birinciden farkı, işe daha çok öznenin karışmasıdır.
- b. Adler'in ruhbiliminde, bireyin bilinçli ya da bilinçsiz olarak erişmeye çalıştığı ve onun yaşam biçimini belirleyen nesne ya da durum olarak ifade edilir; Üstün olma duygusu gibi.
- c. Ruh çözümlemede (psikoanalizde), duygusal gerginliğin giderilmesi ya da azaltılması için bireyin gösterdiği istek ya da çaba olarak tanımlanır.

Bu anlamıyla hedef kavramı, genel hedef olarak da nitelendirilebilir. Genel hedef, uzak hedefin yorumu, diğer yandan da okulun iş görüşünü belirten hedeflerdir.

Üçüncü Anlamıyla Hedef (Purpose, intention):

- a. Bireyin bir amaca ulaşırken kendine kılavuzluk eden bir amaç bilinci, düşünenin bir takım eylemlerinin ürünü olarak tasarladığı durum.
- b. Amaca yönelik bir davranışın doğması, yönlendirilmesi ve sürdürülmesinde rol oynayan bir ara değişken, amacı çekici yapan öznel durum. Bir şeyi yapmayı önceden isteyip düşünme, kurma olarak ifade edilir.

Amaç 3'ün diğer amaçlardan farkı; ilk ikisi nesnel sonuca ağırlık verirken, bu amaç ileriye yönelik düşünce durumunu belirtir.⁴⁸ Özel hedef olarak da nitelendirilebilir. Özel hedefler öğrenciye kazandırılması öngörülen özellikler ve bir

⁴⁸ Remzi Öncül, **Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 3410, Cilt: 1, İstanbul, 2000, s. 41; ayrıca bkz.; John Ritz, "Notetaking Guides: Aims, Goals, Objectives", <http://ww2.odu.edu/~jritz/oted885/ntg9.shtml>, (20.11.2012).

disiplin ya da çalışma alanı için hazırlanmış hedeflerdir. Bu sınıflandırma eğitimde hedeflerin dikey sıralamasının göstergesi olarak da tanımlanabilir. Hedeflerin dikey sıralamasında uzak, genel ve özel hedefler şeklinde bir yol izlenmiştir.⁴⁹

Eğitimde amaçlar sadece eğitime yön vermeyi sağlamaz. Aynı zamanda onun harekete geçmesinde önemli bir motiv olarak görülmektedir. Eğitimde insan hem nesne hem de öznedir. Bu durumda istendik davranışın ölçüleri, insanın gözlenip ölçülebilir özelliklerinden çıkarılabilir. Bu özelliklere bakmadan istendik davranışı saptamak, onun neliğine ters düşebilir.⁵⁰ Amaçlar toplumun bireyden beklediği tüm önemli davranışları içerdiği gibi, bireyin de toplumsal yaşama uyum sağlaması için gerekli olan bilgi, beceri ve tutumlar da amaç olarak ifade edilmelidir. Amaçların gerçek anlamda belirlenmesi, eğitim sürecinin kendi içyapısına bağlı olmalıdır. Zamana, topluma, öğrencilerin yaşına, okul kademelerine, derslerin muhtevasına vs. göre değişen eğitimin en genel amacı, eğitilenin ruhsal-zihinsel durumunda meydana getirilmek istenen durum değişikliği olarak ifade edilebilir.⁵¹ Bu durum değişikliği ya da hedeflenen davranışın meydana gelmesinde bellek ve öğrenmenin diğer yönleri ve beynin bilişsel fonksiyonları haricindeki diğer fonksiyonlarının anlaşılması eğitimde hedeflerin doğru belirlenip anlaşılması açısından önem arz etmektedir.⁵² Eğitim bireyi bütün olarak ele almalı ve onu sadece zihinsel değil, ruhsal olarak da geliştirme amacında olmalıdır. Aynı zamanda bireyin sosyalleşmesini esas almak durumundadır.

Kişi ve toplum çıkarlarını gözetken yüksek amaçların esas alınmadığı bir eğitimin, insanların birbirini yönetmek için kullanabilecekleri bir araç haline dönüşebileceği belirtilmektedir.⁵³ Parladır, her türlü eğitimin amacı için en genel ifadenin, eğitimin, ferdin sosyalleşmesini, aynı zamanda onun yeteneklerinin gelişmesine imkân verecek şekilde, sağlaması olduğunu belirtmektedir.⁵⁴ Bireyin elde ettiği kazanımlarla sağlıklı bir ruhsal ve kişilik gelişimini gerçekleştirirken aynı

⁴⁹ Demirel, s. 106.

⁵⁰ Veysel Sönmez, **Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı**, 8. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 17.

⁵¹ Mustafa Ergün, **Eğitim Felsefesi**, Ocak Yayınları, Ankara, 1999, ss. 24-25; Fidan ve Erden, s. 20.

⁵² Patrick Slattery, **Curriculum Development in Post Modern Era**, 2. Baskı, Routledge Taylor & Francis Group, New York, London, 2006, s. 54.

⁵³ Ergün, s. 12.

⁵⁴ Selahattin Parladır, **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, İzmir, 1996, ss. 58-59.

zamanda bu kişiliğiyle sağlıklı bir iletişim becerisine kavuşmuş ve toplumda kendisi olarak var olmasını hedefleyen bir eğitim, günümüz eğitim sistemlerinde oldukça önem verilen bir alan olmuştur. Başarılı bir eğitimden bahsedebilmek için öncelikle hedeflerin eğitim bilimleri ışığında doğru bir şekilde tespit edilmesi bir gerekliliktir.

Eğitimin hedefleri ile ilgili olarak çeşitli felsefi görüşler ileri sürülmüştür. Kültürü merkeze alan eğitim görüşlerine göre eğitimin en genel amacı, insanı olgunlaştırarak öbür dünyaya hazırlamaktır. Bilgiyi merkeze alanlara göre eğitimin genel amacı, insan zihnini güçlendirmek, onun hakikatleri daha iyi kavramasını sağlamaktır. Beceriye merkeze alanlara göre ise eğitimin genel amacı, insanın zihnini ve bedenini bir bütün olarak ele alarak üretim için eğitilene beceri kazandırmaktır. Çevreye uyumu merkeze alan eğitim görüşlerine göre eğitimin en genel amacı, eğitilenin çevresine uyumuna yardım etmektir. Çevreye uyum sorunlarını çözmek için gerekli yeterliklerin kazandırılmasıdır. İnsanı merkeze alan eğitim görüşlerinin genel amacı ise, insanın kendini bularak olgunluğa erişmesine yardım etmektir. Böylece onu özgürlüğe ulaştırmaktır.⁵⁵

Binbaşıoğlu eğitimle ilgili felsefi görüşlerden yola çıkarak eğitimin amaçlarını şu şekilde sıralamaktadır:⁵⁶

1. *Kişinin potansiyel bütün yeti ve yeteneklerini geliştirerek, kendini gerçekleştirmesini sağlamak*
2. *Kişinin hem kendi hem de toplumsal doğasına gerçekçi bir yaklaşımla, etkin ve etkili bir biçimde sağlıklı uyumunu sağlamak gibi çağdaş uygarlığın değişme, gelişme, ilerleme ve icat gibi değerlerini benimsemesine yardım etmek*
3. *Kişinin, sevgi ve hakseverlik duygu ve anlayışıyla, dayanışma ruhu içinde, hoşgörülü, özgür, iradeli, demokratik ve bağımsız çalışabilme gücü kazanmasını sağlamak*
4. *Kişiyi, iş ve etkinlik koşulları içinde, kendine güvenen, maddi ve manevi nitelikte “yaratıcı” ve “üretici” bir yaşama hazırlamak ve böylece ona bilimsel bir anlayış ve mesleki bir yeterlik kazandırmak*
5. *Kişiyi, erdemli, girişimci ve sağlam karakterli bir “kişilik” kazandırmaktır.*

⁵⁵ Başaran, ss. 87-103.

⁵⁶ Cavit Binbaşıoğlu, **Eğitim ve Öğretim Üzerine Yazılar**, 1. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003, s. 6.

Burada esas olan hem bireysel hem de toplumsal anlamda yeterli olarak değerlendirilebilecek iyi davranışın ölçüsünün ne olacağıdır. Amaçlardan anlaşıldığı gibi bireye sadece zihinsel bilgiler kazandırmak değil, bu bilgilerle birlikte kendini gerçekleştirmesini sağlamak, özerklikle birlikte toplumsal uyum gibi onun duygusal alanını geliştirmek eğitimin ihmal edemeyeceği bir alandır.

Tarihi süreç içerisinde eğitimin amaçlarında farklı bakış açıları egemen olmuştur. Whitehead'e göre Antik dönemde eğitimin amacı bilgeliği (hikmet) aramaktır. Ona göre modern okullar bu amacı bir kenara atarak daha çok basit amaçlara dair konuları öğretmeye yönelmiştir. O, modern okulların hikmeti bir kenara bırakıp kitaplardaki hazır konulara yönelmesini asırlardır süren eğitimsel bir hata olarak nitelirmektedir.⁵⁷ Modern toplumda insanlık, her şeyin insan için olduğunu fark ederek insani değerleri yeniden keşfetme aşamasına gelmiştir. Yüksek teknolojinin otomatikleştirdiği insan, bir çıkış noktası aramaktadır. Bu çıkışın yolu bilgi, hedefi ise insani değerler olarak görülmektedir. Bu yüzden, 21. yüzyıl insanının, fikri yönünü zenginleştirmesi ve zihinsel potansiyelini harekete geçirmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁵⁸ Post modern çağda ise eğitim evrensel amaçları, davranışsal hedefleri ve önceden belirlenmiş sonuçları ile bileşik bir kavram halini almıştır.⁵⁹ Bu nedenle bireyin zihinsel becerileri kadar yaşam için temel olan becerileri de kazanması günümüz eğitiminin merkezini oluşturmak durumundadır.

Felsefi sistemlerde; hedef konusunda, hayatın ve insan davranışlarının hangi hedefe yönelik olması gerektiği ve davranışın uyması gereken 'iyi'nin neden ibaret olduğu meselesi tartışılan konular arasındadır. Bu tartışmaları Parladır iki grupta değerlendirir. Ona göre, birinci gruptakiler için sadece fizyolojik ve bencil ihtiyaçları gidermenin verdiği haz veya ferdi tatmin ve fayda önemlidir. Diğer grubun anlayışına göre ise bu doymuş domuzun mutluluğudur. İnsana yaraşan, anlık ve bencil zevklerin akıl ile frenlenmesi sonucu doğan olgunluk (kemal), daha devamlı ve özgeci olan fayda ve mutluluktur. Onlara göre; bencil güçler üzerinde aklın kontrolünü sağlamak esastır.⁶⁰ Akıl gücünün etkin bir şekilde kullanımında, onu

⁵⁷ Whitehead, ss. 30-32.

⁵⁸ Genç ve Eryaman, s. 96.

⁵⁹ Slattery, s. 24.

⁶⁰ Selahattin Parladır, "Din Eğitiminde Hedefler", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: IX, İzmir, 1995, s. 80.

etkileyen psikolojik ve sosyal etkenlerin tespit edilerek doğru değerlendirilmesi ve hedeflerin insanın tabiatına uygun bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

Eğitimde amaçların belirlenmesinde etkili olan unsurlardan biri eğitimin türüdür. Değerler sistemi tarafından yönlendirilen amaçlarıyla eğitim, informal olarak ya da okul eğitimi gibi formal kurumlarda gerçekleştirilmeye çalışılır. Formal eğitimin, yukarıda ifade edildiği gibi, bireysel ve sosyal ihtiyaçlar arasında bazı dengeleri sağlaması beklenir.⁶¹ Eğitimin türünün nasıl olacağı ve bu doğrultuda nasıl bir yön ve şekil verileceğini belirleyen unsurlardan biri de toplumların devlet rejimleridir. Özellikle eğitimin toplumsal hedeflerinin belirlenmesinde devletlerin rejimlerine göre hedefler belirlenmektedir. Örneğin oligarşik devletler, eğitimi tipik olarak yönetimi elinde bulunduran elitlerin konumlarını desteklemek amacıyla yoksul çoğunluğun güç ve arzularını en aza indirmek için kullanır.⁶²

Başaran, bireyin şimdiki ve gelecek yaşantılarına hazırlama faaliyeti olarak belirttiği eğitimin amaçlarını şöyle sıralamaktadır.⁶³

1. *Eğitim, eğitilen kişinin duygu, düşünce, gereksinme ve sorunlarını türlü araçlarla anlatabilmesi için ona iletişim yeterliği kazandırmalıdır.*
2. *Eğitim, eğitilenin demokratik yaşayışın gerektirdiği biçimde toplumsallaşabilmesi, diğer insanlarla olumlu ilişkiler kurabilmesi, ortaklaşılın amaçlar için birlikte çalışabilmesi için ona, işbirliği yeterliği kazandırmalıdır.*
3. *Eğitim, eğitilenin sorunlarını çözebilmesi için gereken bilgiyi toplayabilmesi, becerileri kazanabilmesi, sorunlarına olumlu ve yapıcı bir tutumla savaşıma açabilmesi için ona öğrenme ve araştırma yeterliği kazandırmalıdır.*
4. *Eğitim, eğitilenin kendi bedenine bakabilmesi onu koruyabilmesi, çevre sağlığı için gerekenleri yapabilmesi, başkalarının sağlığını tehlikeye atmaması için ona sağlıklı yaşama yeterliği kazandırmalıdır.*
5. *Eğitim, eğitilenin kendine ve toplumuna hizmet edebilmesinde temel öge olan bir mesleği seçebilmesi, mesleği başarıyla yürütebilmesi, kazandıklarını tutumlu olarak kullanabilmesi, yurt zenginliğini kendi*

⁶¹ Diana Ravitch, **Edspeak: A Glossary of Education Terms, Phrases, Buzzwords, and Jargon, Association for Supervision and Curriculum Development**, Alexandria Virginia, 2007, s. 83.

⁶² Ian Mac Mullen, **Faith in Schools?: Autonomy, Citizenship, and Religious Education in The Liberal State**, Princeton University Press, New Jersey, 2007, ss. 16-20.

⁶³ Başaran, s. 20-21.

mesleği içinde değerlendirebilmesi için ona üretim yeterliği kazandırmalıdır.

Bir eğitim faaliyetinin temel olarak bu amaçlar doğrultusunda planlanması gerektiğini söylemek mümkündür. Böylece eğitilenin zihinsel, duygusal, psikolojik, bedensel ve ruhsal sağlığı ve toplumsal yönüyle bir bütün olarak dikkate alınabileceği düşünülebilir. Gerçek manada bir eğitim her hangi birini temele alan değil, bütün yönleriyle bireyi dikkate alan bir faaliyettir. Ancak eğitim sistemlerinin zihinsel becerilere odaklanarak bireyin duygusal becerilerini ihmal ettiği düşünülmektedir. Genel eğitim kurumlarında programın içeriğini daha çok seküler çerçevede tabiat, tarih, sanat ve sosyal konular oluşturmaktadır. Konuların öğretimiyle hem tabiatı tanımak, hem de sosyal ve ahlâkî gelişim beklenmektedir. Ancak bu beklentinin gerçekleşmediğinin düşünülmesiyle eğitim konusunda yeni kuramlar ortaya konulmaya ya da var olan kuramlar eğitimle ilişkilendirilmeye başlanmıştır.

Parladır, eğitimin genel hedefini açıklarken, onu teşkil eden unsurları da vererek şöyle tanımlamaktadır:

İhtiyaç ve isteklerle bunları tatmine yarayan davranışlar arasında, davranışa kılavuzluk edecek ruhî alan, iyi kabul edilen özellikleri taşıır hale getirilmek istenir. Eğitimin hedefleri dediğimizde, işte bu özellikler hakkındaki fikirlerimizi kastederiz. İhtiyaçları gidermeye yönelik istekler, öğrendiğimiz bu zihni haritayı kullanarak hedefe ulaşır (veya ulaşamaz). Doğuştan olup olmaması bakımından insanın istekleri fizyolojik ve psikolojik iki grup içinde ele alınır. Yöneldikleri hedef itibarıyla de üç grupta toplanmaktadır. Şahsi, özgeci ve ideal istekler. İnsan ihtiyaç ve isteklerinin karşılanmasına yarayan davranışlarla ilgili olayların genel olarak altı grupta toplanabileceği kabul edilir. Bunlar din, hukuk, ilim, ekonomi, ahlâk ve estetikdir. Ancak eğitimde hedef konusu, iki tip özellik grubu içinde ele alınır. Bunlardan biri, insanın potansiyel kalitelerini geliştirerek onu toplumun iyi bulduğu özellikleri taşıır hale getirilmesidir (iyi insan, iyi vatandaş). İkinci grup hedefler bir iş veya mesleki formasyon kazandırmaya yöneliktir. Birinciler insanın “adam” olmasını, ikinciler bir “iş ve meslek sahibi” olmasını sağlar. “İyi insan”ın teşkil edilmesi, eğitimde hedefi tarif eden en genel ifadedir.⁶⁴

Bütün bu açıklama ve değerlendirmelerden, eğitimin amaçlarının birey ve toplumu esas alan bir yapıda olması gerektiği anlaşılmaktadır. Eğitimin en genel

⁶⁴ Parladır, s. 80.

amacı kişiye, doğru bilgi, değerler ve kültürün kazandırılması, kendini tanıma ve anlamasıyla kendini gerçekleştirme, bu kendiliğiyle içinde yaşadığı toplumun kültür ve değerlerini benimseyerek içselleştirmesi yoluyla sosyal becerilere sahip kılınması böylece iyi bir insan ve iyi bir vatandaş olmakla birlikte kazandığı mesleki formasyonla meslek sahibi olmasıdır, şeklinde tanımlanabilir.

Değişen şartlara bağlı olarak eğitimin amaçlarında da bir takım değişikliklerin olması mümkündür. Bugün öğrenci merkezli ve problem çözmeye dayalı eğitimin, bilgiyi depolayan değil, bilgiyi elde etme ve onu günlük hayatta kullanma becerilerinin kazanımını içerdiği düşünülmektedir.⁶⁵

Günümüzde okulların, daha çok akademik zekâyı geliştirmeye önem verdiğinin, sosyal ve karakter gelişimi bakımından başarılı olamadığının görülmesinden sonra insanın başarısı ve mutluluğu için bütün yeteneklerinin, başka deyişle zekânın farklı yönlerinin bütün halinde gelişmesinin önemi üzerinde durulmaya başlanmıştır. Eğitimde hedeflerin belirlenmesinde bilişsel olduğu kadar duyuşsal alana da dikkat gösterilmesine rağmen, bu alanın yeteri kadar önemsenmediği görülmektedir.

Bir eğitim programı, yasalarda gösterilen eğitim amaçlarına hizmet etmek durumundadır. Türk eğitim sisteminin amaçları yasalarda ve buna bağlı olarak hazırlanan eğitim programlarında gösterilir. Eğitim etkinlikleri bu amaçlara aykırı olarak yapılamaz. Buna göre:

Madde 2 – Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini,

1. (Değişik: 16/6/1983 - 2842/1 md.) Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlâki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;

2. Beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

⁶⁵ Halit Ev, ss. 11-12.

3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;

Böylece bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihâyet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır.

II – Özel amaçlar:

Madde 3 – Türk eğitim ve öğretim sistemi, bu genel amaçları gerçekleştirecek şekilde düzenlenir ve çeşitli derece ve türdeki eğitim kurumlarının özel amaçları, genel amaçlara ve aşağıda sıralanan temel ilkelere uygun olarak tespit edilir.

...

Madde 17 – Milli eğitimin amaçları yalnız resmi ve özel eğitim kurumlarında değil, aynı zamanda evde, çevrede, işyerlerinde, her yerde ve her fırsatta gerçekleştirilmeye çalışılır.

Resmi, özel ve gönüllü her kuruluşun eğitimle ilgili faaliyetleri, Milli Eğitim amaçlarına uygunluğu bakımından Milli Eğitim Bakanlığının denetimine tabidir.⁶⁶

Yasada ifade edildiği gibi Milli Eğitim, sosyal ve mesleki becerilerle beraber, bireysel anlamda sadece zihinsel becerileri değil, beden, ruh, ahlâk ve duyu bakımından dengeli ve sağlam bir kişilik ve karakter eğitimi hedef almaktadır. Her ne kadar yasada ifade edilse bile, uygulanan eğitim programlarında akademik ve mesleki gelişimin öne çıktığı görülmektedir. Özellikle duyuşsal alanın ihmal edildiği, dolayısıyla sağlıklı bir kişilik ve karakter gelişimi için gerekli becerilerin kazandırılması amacının gerçekleştirilemediği düşünülmektedir.

Eğitimin genel hedefleri hakkındaki tartışmaların ve Milli Eğitim Sisteminde belirlenen genel hedeflerin doğrultusunda, eğitimi verilmesi düşünülen ders ya da konunun özel amaçlarının belirlenmesi gerekmektedir. Din eğitiminin hedeflerini tespit edebilmek amacıyla öncelikle bu belirlemenin esaslarını tespit etmek, yararlı olacaktır.

⁶⁶ 14.6.1973 tarih ve 1739 sayılı **Milli Eğitim Temel Kanunu** (Resmi Gazete 24.6.1973/14574).

1.1.1. Eğitimde Amaçların Sınıflandırılması

Eğitimde özel amaçların belirlenmesi, eğitim bilimleri süzgecinden geçirilen hedeflerin belirli bir yöntemle sınıflandırılması şeklinde olmak durumundadır. Bu sınıflandırmalara ise taksonomi denilmektedir. Taksonomi, becerilerin basitten karmaşığa, kolaydan zora, somuttan soyuta, birbirinin ön koşulu olacak şekilde aşamalı sıralanmasına denir. Hedeflerin sınıflandırılmasında birçok eğitimcinin farklı görüşleri mevcuttur.⁶⁷

İster genel ister özel manada; okul, ders veya konularla ilgili olsun, bugün hedefler gruplandırılırken insan psikolojisinin esas fonksiyonları dikkate alınmaktadır. Bunlar, insan ruh yapısının bilme-düşünme (kognitif), duyu-istek (affectif) ve psikomotor fonksiyonlarıdır.⁶⁸ Bu fonksiyonlar ışığında eğitimde hedefleri bilişsel, duyuşsal ve psikomotor olarak üç başlık altında değerlendirmek mümkündür. Ancak bu konuda kesin bir ayırım yapmanın mümkün olmadığını ve bu ayırımın araştırmalar açısından kolaylık olduğunu da unutmamak gerektiği birçok çalışmada ifade edilmiştir.⁶⁹ Çünkü hedefleri ifade eden öğrenilmiş davranışlar, kazanılan ve geliştirilen beceriler bu alanların tümüne birden girebilir. Davranışta ya da beceride baskın olan niteliğe göre o davranış için bilişsel, duyuşsal, devinişsel alandır denilebilir.⁷⁰

Hedeflerin aşamalı olarak sınıflandırılmasında yaygın olarak kabul edilen görüş ise Bloom ve arkadaşlarının örgütledikleri ve Bloom Taksonomisi olarak adlandırılan sınıflamadır.⁷¹ Bloom ve arkadaşları bilişsel ve duyuşsal alan sınıflandırmaları üzerinde çalışmış ve yayınlamışlardır.⁷² Ancak bu sınıflandırma üzerinde araştırmalarına devam eden Anderson ve arkadaşları, bilişsel psikolojideki gelişmeler ışığında, 2001 yılında sınıflandırmanın bazı boyutlarının eksik olduğunu

⁶⁷ Sönmez, ss. 23-25.

⁶⁸ Parlador, s. 87.

⁶⁹ Hacer Ev, "Hadislere Göre Din Eğitiminin Amaçları (El-Edebül Müfret Örneği)" **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 24, 2006, (Hadis), s. 87.

⁷⁰ Sönmez, s. 25.

⁷¹ Demirel, s. 106.

⁷² Benjamin S. Bloom, Max D. Engelhart, Edward J. Furst, Walker H. Hill ve David R. Krathwohl, **Taxonomy Of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals Handbook 1 Cognitive Domain**, David McKay, New York, 1956; David R. Krathwohl, Benjamin S. Bloom ve Bertram B. Masia, **Taxonomy Of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals Handbook II Affective Domain**, David McKay, New York, 1964.

belirterek bunları tamamladıklarını düşündükleri bir çalışma yayınlamışlardır.⁷³ Bloom ve arkadaşları psikomotor alanla ilgili bir sınıflandırma yapmamışlardır.

Bilişsel alan, bilgiyi kavrama ve hatırlama, zihinsel beceri ve yetilerin gelişimiyle ilgili olan alandır. Duyuşsal alan, ilgi, tutum ve değerlerdeki değişimleri, değer verme ve kişilik haline getirme gibi heyecan ve duygu alanlarını ifade eder. Devinişsel ya da psikomotor alan ise, motor becerileri ve uyumu, bir başka ifadeyle zihin-kas koordinasyonu ile ilgili olan alandır.⁷⁴

Bloom'un taksonomisine göre bilişsel alan, altı basamaktan oluşmaktadır. Yayınlanmasının üzerinden yarım asır geçmiş olmasına rağmen bu taksonomi eğitim bilimindeki önemini korumaktadır.⁷⁵ Bloom'un geleneksel taksonomisine göre bilişsel hedefler şu şekilde ifade edilmiştir.⁷⁶

1.0 BİLGİ

1.10 Belirgin Bir Alana Özgü Bilgiler: Belirli ve izole edilebilir bilgi parçalarını hatırlama

1.11 Terminoloji Bilgisi: Belirli sözel veya sözel olmayan sembollerin referans bilgisi

1.12 Olgular Bilgisi: Tarihler, olaylar, yerler, bilginin kaynakları gibi unsurların bilgisi

1.20 Belirgin Bir Alanla İlgili Uğraşma Araçları ve Yolları Bilgisi: Fikirleri ve fenomenleri eleştirmenin, incelemenin, yargılamanın ve düzenleme yollarının bilgisi

1.21 Alışılar (Geleneğin) Bilgisi: Fikir ve fenomenleri işleme ve sunmanın karakteristik yollarının bilgisi

1.22 Yönelimler ve Aşamalı Diziler Bilgisi: Zamana göre fenomenlerin hareketleri ve yönlerinin süreçlerinin bilgisi

1.23 Sınıflamalar ve Kategoriler Bilgisi: Belirli bir konu alanı, amaç, tartışma ya da sorun için temel ya da yararlı olarak kabul edilen düzenlemeler, bölümler, setler ve sınıfların bilgisi

1.24 Ölçütler Bilgisi: Gerçekler, ilkeler, görüşler ve sınanmış ve değerlendirilmiş davranışları içeren ölçütler bilgisi

1.25 Yöntem Bilgisi: Hem belirli problemler ve fenomenleri araştırmada kullanılan hem de belirli konu alanında kullanılan usullerin, soruşturma ve teknik yöntemlerin bilgisi

⁷³ Lorin W. Anderson, David R. Krathwohl, Peter W. Airasian, Kathleen A. Cruikshank, Richard E. Mayer, Paul R. Pintrich, James Rath ve Merlin C. Wittrock, **A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives**, Allyn& Bacon, Boston, 2001.

⁷⁴ Bloom ve diğerleri, s. 7.

⁷⁵ Lorin W. Anderson, "Objectives, Evaluation, and the Improvement of Education", **Studies in Educational Evaluation**, Sayı: 31, 2005, s. 103.

⁷⁶ Bloom ve diğerleri, ss. 62-197.

- 1.30 *Bir Alandaki Evrenseller ve Soyutlamalar Bilgisi: Düzenlenmiş fikir ve fenomenlerin modellerin, tasarımların ve başlıca fikirlerin bilgisi*
- 1.31 *İlkeler ve Genellemeler Bilgisi: Fenomenlerin gözlemlerini özetleyen özel soyutlamalar bilgisi*
- 1.32 *Teoriler ve Yapılar Bilgisi: karmaşık olgu, problem ya da alanın sistematik görüşünün açıkça ortaya konan aralarındaki ilişkilerle beraber ilke ve genellemelerin vücudunun bilgisi*
- 2.00 *KAVRAMA: Okullarda vurgulanan zihinsel yetenek ve becerilerin en geniş sınıflandırması olabilir. Materyalin amaç ve anlamının kavranmasını vurgular.*
- 2.10 *Çevirme: Başka bir dil, başka terimler ya da iletişimin diğer formlarına çevirebilme anlamına gelir.*
- 2.20 *Yorumlama: Bireyin zihninde yeniden yapılandırma için fikirlerin yeniden düzenlenmesini gerektiren kavramayla fikirlerin yapılandırılması olarak bir iletişimi içerir.*
- 2.30 *Yordama (öteleme): İletişimde açıklanan yönelimleri, eğilimleri ya da koşulları anlamaya dayalı tahminler veya değer vermeyi içerir*
- 3.00 *UYGULAMA: Her bir boyut bir üstteki becerilerin kazanımıyla ilişkilidir. Bu ilkeye dayalı olarak uygulama, kavrama düzeyinde kazanılan, yöntem, kuram, ilke ve soyutlamaların uygulanabilmesi boyutudur. Bir öğrencinin kavradığını gösteren en önemli unsur bir problemi çözmede uygun genelleme ve ilkelerden çıkardığı materyalleri uygulayabilmesidir.*
- 4.00 *ANALİZ: Materyalleri meydana getiren öğeler ve öğelerin ilişkilerinin tespiti ve onların organize şekilde analiz edilmesi boyutudur. Ayrıca anlamını ifade etmek ya da iletişim kurmak için kullanılan teknik ve aygıtlara yönelik de olabilir.*
- 4.10 *Öğelerin Analizi: Öğrencinin materyali oluşturan öğeleri, iletişim unsurlarını tanımlamak ya da sınıflandırmak için bölebilmeye*
- 4.20 *İlişkilerin Analizi: Bağlantılarını ve etkileşimlerini belirlemek için öğeler arasındaki ilişkileri açıkça ortaya koyabilme*
- 4.30 *Örgütsel İlkelerin Analizi: İletişimi bir arada tutan düzen ve yapıyı, örgütsel ilişkileri tanımlama*
- 5.00 *SENTEZ: bir bütün olacak şekilde öğeleri ve parçaları bir araya koyabilme olarak tanımlanmaktadır. Bu öğeler, parçalar vs. ile çalışma ve onları daha önce açıkça ifade edilmeyen kalıp ya da yapı oluşturabilecek şekilde birleştirebilme sürecidir. Genel olarak önceki tecrübelerle yeni materyallerin yeniden birleştirilmesi ve bütünle yeni, az ya da çok iyi bütünleşmiş yeniden yapılandırmayı içerir. Yaratıcı davranışın bölümüdür. Alt kategorileri ise şunlardır;*
- 5.10 *Özgün Bir İletişim Üretme: Başkalarına karşı bir fikir, duygu ve deneyimler üzerine iletişime bağlılık temel vurgusudur. Kendini ifade etmeyi başarabilmeyi içerir.*
- 5.20 *Bir Plan veya İşlemler Takımı Önerisi Ortaya Koyma: Bu temel hedeftir. Daha sonra bazıları bu önerileri çok daha iyi ortaya koyabilirler. Plan görevin gereklerini yerine getirebilmelidir. Ürünün sağlamlığı deneysel testlerle doğrulanmalıdır.*
- 5.30 *Bir Soyut İlişkiler Takımı Türetme: Öğrencinin üretebilme ya da türetebilmesi hedeflenir. Bu görev için iki farklı durum vardır. Bunlardan birincisi, öğrencinin somut olaylar veya verilerle başlaması ki sınıflandırma ya da açıklayabilmesi gerekir. Diğeri ise, öğrenci bazı temel önermeler ya da sembolik temsillerle başlar ki diğeri önerme ve ilişkilerden sonuç çıkarabilmesi gerekir.*

6.00 DEĞERLENDİRME: Bazı fikirlerin, çalışmaların, çözümlerin, yöntemlerin, materyallerin vs. amacı için değeri hakkında yargılar verme olarak tanımlanmaktadır. Tam, etkili, ekonomik ya da memnun edici olma gibi ayrıntıların kapsamlı değerlendirilebilmesi için standartlar kadar ölçütlerin kullanımı kapsar. Niceliksel ya da niteliksel olabilir.

6.10 İç Kanıtlar Bakımından Yargılama: Mantıksal doğruluk, tutarlılık ve diğer içsel kanıtlarla iletişim değerlendirmesidir.

6.20 Dış Ölçütler Bakımından Yargılama: Seçilen ya da hatırlanan ölçütlere başvurulur materyallerin değerlendirilmesi

Bloom, değerlendirme sürecinin bilişsel boyutta son aşama olduğu ancak hedeflerin burada son bulmadığı, duyuşsal boyutla bağlantının burada başladığını belirtir. Değerlendirme aşamasının, değerler, sevmeye ve zevk gibi duyuşsal davranışlarla ana bağlantıyı oluşturan merkezi bir süreç olduğunu ifade eder ve bununla birlikte hala daha bilişsel alana duyuşsal alandan daha çok vurgu yapıldığını belirtir.⁷⁷ Bloom'un bu düşüncesi, eğitim programlarında yeteri kadar dikkate alınmasa da daha sonra taksonomi üzerinde yapılan revizyonda dikkate alınmış görünmektedir.

Bloom'un sınıflamasındaki temel düşünce ve anlayış fazla değişmemekle beraber, bu taksonomi gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiştir. Revize edilmesinin en önemli sebebi, geçen zaman içinde öğrenmenin nasıl gerçekleştiğine ilişkin yeni düşünceler ve bu doğrultuda oluşan yeni felsefelerle eğitim hedeflerinin yeniden düzenlenmesi gerektiği düşüncesidir. Bu durum programların sorgulanmasına ve yeniden yorumlanmasına neden olmuştur. Ayrıca çağdaş eğitim sürecinde öğrenmeye ilişkin yeni anlayışlar ve yapılandırmacı öğrenme kuramı temelli öğretim anlayışının öne çıkması ile Bloom taksonomisinin öğrenci merkezli üst düzey bilişsel becerileri ölçmede yetersiz kaldığı iddia edilmiştir. Revizyonun sebeplerinden biri de analiz ve değerlendirme basamaklarının net ve belirgin olarak ifade edilemediği ve üzerinde bir uzlaşmanın sağlanamadığı düşüncesidir. Klasik taksonomi için gerçeğe uygun problemler ve projeler gibi etkinliklerin taksonomiyle eşlenemediği belirtilmiş, çocukların öğrenmedeki bireyselliğini, dinamikliğini ve tüm öğrenmelerini açıklamada yetersiz kaldığı ifade edilmiştir.⁷⁸ Buradan da anlaşılacağı

⁷⁷ Bloom ve diğerleri, s. 185.

⁷⁸ David R. Krathwohl, "A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview", **Theory into Practice**, Cilt: 41, Sayı: 4, 2002, ss. 212-265; Anderson, ss. 104-107; Ömer Faruk Tutkun, "Bloom'un Yenilenmiş Taksonomisi Üzerine Genel Bir Bakış", **Sakarya University Journal of Education**,

üzere insanı hedef alan eğitimin, onun herhangi bir yönünü ihmal etmemesi ve çağdaş kuramlar ışığında yeniden yapılandırılması gerekmektedir. İnsana yönelik bir faaliyet olan eğitimin sadece akademik öğrenmelere değil, onun gerçek hayatta kullanabileceği becerilere de değer vermesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Orijinal taksonomi tek boyutlu iken revize edilmiş sınıflamada, bilgi boyutu ve bilişsel süreç boyutu olmak üzere iki farklı boyut ortaya konmuştur. Bu taksonomide bilgi boyutu orijinal taksonominin bilgi basamağının alt basamaklarına benzetmekle birlikte, bilişsel süreç boyutu kazanımların eylem boyutunu ifade etmektedir. Anderson, Krathwohl ve arkadaşlarının revize edilmiş sınıflaması şu şekildedir:⁷⁹

Revize Edilmiş Taksonominin Bilgi Boyutunun Yapısı

A. GERÇEKLERE DAYANAN/BİLİMSEL BİLGİ: Öğrenciler bir disiplinle ya da problemleri çözerek elde etmiş oldukları temel unsurları bilmelidir.

Aa. Terminoloji Bilgisi

Ab. Belirli Ayrıntıların ve Unsurların Bilgisi

B. KAVRAMSAL BİLGİ: Temel unsurları arasındaki karşılıklı ilişkilerin Daha geniş yapı içinde birlikte işlev görmesini sağlamak.

Ba. Sınıflama ve Kategorize Etme Bilgisi

Bb. İlke ve Genellemeler Bilgisi

Bc. Teoriler, Modeller ve Yapılar Bilgisi

C. İŞLEMSEL BİLGİ: Teknik ve yöntemleri, algoritmaları ve becerileri kullanmak için ölçütleri ve sorgulama yöntemlerini kullanmayı bilme

Ca. Konu-Belirli Beceri ve Algoritmaların Bilgisi

Cb. Konu-Belirli Teknik ve Yöntemler Bilgisi

Cc. Uygun işlemleri ne zaman kullanılacağını belirlemek için ölçütlerin bilgisi

D. ÜST BİLİŞ/BİLİŞ ÖTESİ BİLGİ: Genel olarak bilişin bilgisiyle birlikte farkındalık ve kendi bilişinin bilgisi

Da. Stratejik Bilgi

Db. Uygun bağlamsal ve koşullu bilgiyi içeren bilişsel amaçlar hakkında bilgi

Dc. Kendi hakkında bilgi

Revize edilmiş taksonomide ikinci boyut olarak önerilen bilişsel süreç boyutunun yapısı ise şu şekilde ifade edilmiştir:

1.0 Hatırlama: Uzun süreli bellekten ilgili bilgiyi hatırlama.

1.1 Tanıma

1.2 Anımsama

Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 14-22; Sedat Yüksel, “Bilişsel Alanın Sınıflamasında (Taksonomi) Yeni Gelişmeler ve Sınıflamalar”, **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 3, 2007, ss. 479-509.

⁷⁹ Krathwohl, ss. 214-215.

- 2.0 *Anlama: Sözlü, yazılı ve grafik iletişimle gönderilen mesajlardan anlam çıkarma*
 - 2.1 *Yorumlama*
 - 2.2 *Örnek Gösterme*
 - 2.3 *Sınıflama*
 - 2.4 *Özetleme*
 - 2.5 *Sonuç Çıkarmak*
 - 2.6 *Karşılaştırma*
 - 2.7 *Açıklama*
- 3.0 *Uygulama: Verilen bir durumda bir işlemi kullanma veya yapma*
 - 3.1 *Yapma*
 - 3.2 *Tamamlama*
- 4.0 *Analiz: Bütün hâlindeki parçaların içerisindeki materyalleri ayırma ve tüm yapıyla ve kısımlarıyla olan ilişkileri belirleme*
 - 4.1 *Farklılaştırma*
 - 4.2 *Organize Etme*
 - 4.3 *Niteleme/Atfetme*
- 5.0 *Değerlendirme: Kriter ve standartlara göre hüküm verme*
 - 5.1 *Kontrol Etme*
 - 5.2 *Kritik Etme*
- 6.0 *Yaratıcılık: Tutarlı veya fonksiyonel bir form oluşturmak için parçaları bir araya getirme, yeni bir örüntü ve yapı içerisinde parçaları organize etme.*
 - 6.1 *Oluşturma*
 - 6.2 *Planlama*
 - 6.3 *Meydana Getirme*

Revize edilen taksonomiden anlaşılacağı üzere, insanın sadece biliş değil, biliş ötesi bilgi boyutunun dikkate alınması gerektiği görülmektedir. Dolayısıyla insanın bilgisinin sadece dış dünya ile değil, kendilik bilinci ile birleştirilip ele alınması gerektiği noktasında bütüncül bir yaklaşımın öne çıktığı anlaşılmaktadır. Eğitim hedeflerinin planlanmasında, öğretim programlarının oluşturulmasında henüz taksonominin bu boyutuyla yeteri kadar değerlendirilmediğini söylemek mümkündür.

Bloom ve arkadaşları ilk taksonomide hedeflerin duyuşsal ve psikomotor alanlarını da sınıflandıracaklarını belirtmişlerdir. Ancak bu sınıflandırmanın duyuşsal boyutu yıllar sonra yayınlanabilmiştir. Krathwohl, Bloom ve Masia'nın birlikte ele aldıkları duyuşsal alan sınıflaması şu şekildedir:⁸⁰

- 1.0 *ALMA (Katılma)*
 - 1.1 *Farkındalık*
 - 1.2 *Almaya gönüllü olma*
 - 1.3 *Kontrollü ya da seçici dikkat*

⁸⁰ Krathwohl ve diğerleri, ss. 98-174.

2.0 TEPKİDE BULUNMA

- 2.1 Tepkide bulunmada uysallık
- 2.2 Tepkide bulunmaya gönüllülük
- 2.3 Tepkiden memnuniyet duyma

3.0 DEĞER VERME

- 3.1 Değeri kabullenme
- 3.2 Bir değeri tercih etme
- 3.2 Adanmışlık/Bağlılık

4.0 ÖRGÜTLEME

- 4.1 Değeri kavramsallaştırma
- 4.2 Değer sistemini örgütleme

5.0 BİR DEĞER YA DA DEĞERLER BÜTÜNÜYLE KARAKTER OLUŞTURMA

- 5.1 Genellenmiş örüntü
- 5.2 Karakter oluşturma

Davranışın ortaya çıkışında bilişsel ve duyuşsal alanın, etkili olduğu düşünülmesine rağmen her ne kadar programlarda duyuşsal alanı dikkate alan hedefler yer alsa da, değerlendirme konusundaki belirsizlik ve nicel ölçme yöntemlerinin baskınlığı nedeniyle, bu alanın ihmal edildiği düşünülmektedir. Oysaki kişisel ve sosyal becerilerle birlikte karakter ve ahlâk gelişimi açısından duyuşsal öğrenmelerin daha etkin olduğu düşünülmektedir. Değerlerin kazanımında duyuşsal alan sınıflandırılmasından da anlaşılacağı üzere bilişsel alandan daha çok duyuşsal alan öne çıkmaktadır.

Yeni eğitim anlayışında duyuşsal öğrenme, bazı farkındalık ve duyarlıkların gelişimi açısından önemli görülmektedir. Duyuşsal alanın gelişimi ve öğrenilenlerin içselleştirilmesi amacıyla yapılan çalışma ve uygulamaların, beklenen niteliklerin oluşmasında önemli katkılar sağlayacağı ifade edilmektedir.⁸¹

Bloom ve arkadaşları psikomotor öğrenmelerle ilgili bir sınıflandırma sistemi ise ortaya koyamamışlardır. Bu alanda ilk olarak 1966'da Simpson ve daha sonra Dave ve Harrow tarafından geliştirilen taksonomiler içinde Simpson'un taksonomisi en çok kullanılan taksonomi olmuştur.⁸² Simpson daha sonra kendi taksonomisini

⁸¹ Halit Ev, s. 16.

⁸² Elizabeth J. Simpson, "The Classification of Educational Objectives: Psychomotor Domain." **Illinois Journal of Home Economics**, Cilt: 10, Sayı: 4, 1966, ss. 110-144; Ravindrakumar H. Dave, "Psychomotor Levels", **In Developing and Writing Behavioral Objectives**, (Ed. Robert J. Armstrong ve Tucson AZ), Educational Innovators Press. Arizona, 1970; Anita J. Harrow, **A Taxonomy of the Psychomotor Domain: A Guide for Developing Behavioral Objectives**, David McKay, New York, 1972.

revize etmiştir. Bu taksonomiye göre psikomotor alan sınıflandırması ise şu şekildedir:⁸³

- 1.0 *ALGILAMA (Yorumlama), Fiziksel aktiviteye kılavuzluk edici duyuşsal ipuçlarını kullanma yeteneği*
 - 1.1 *Duyuşsal Uyarılma*
 - 1.2 *İşaret seçme*
 - 1.3 *Çevirme*
- 2.0 *KURULUŞ (Hazırlanma) Eyleme hazır olma; öğrencinin farkındalık veya beceriyi uygulamak için gerekli olan davranışların bilgisini göstermesi gerekir.*
 - 2.1 *Zihinsel Kurulma*
 - 2.2 *Bedensel Kurulma*
 - 2.3 *Duyuşsal Kurulma*
- 3.0 *KILAVUZ DENETİMİNDE YAPMA, Öğrenmenin başlangıç aşaması karmaşık bir beceridir; taklidi içerir; yönlendirildiği şekilde beceri ile ilgili adımları tamamlayabilme*
 - 3.1 *Taklit*
 - 3.2 *Deneme ve yanılma*
- 4.0 *MEKANİKLEŞME (Alışkanlık), Karmaşık motor becerileri gerçekleştirme yeteneği; Karmaşık beceri öğrenmenin orta aşaması*
- 5.0 *BECERİ HALİNE GETİRME (Karmaşık Dışa-Vuruk Faaliyet), Doğru şekilde tüm psikomotor becerileri gerçekleştirme yeteneği*
 - 5.1 *Kararsızlığı giderme*
 - 5.2 *Otomatik icraat*
- 6.0 *UYUM (DURUMA UYMA), Yeni bir durumda uygun motor becerilerde değişiklik yapabilme*
- 7.0 *ÖZGÜNLEŞTİRME, Başlangıçta öğrendiği becerilerin yerine özgün beceriler geliştirme yeteneği*

Amaçlara ilişkin araştırmalarda eğitimde duygu boyutunun çok az dikkate alındığı, eğitimin daha çok bilişsel alana dönük olduğu ifade edilmektedir.⁸⁴ Bu durumun din eğitimi için de geçerli olduğu düşünülmektedir. Genel eğitim içindeki yeri daha çok, bireyin sosyal gelişimiyle birlikte beden, zihin, ahlâk ve duygu yönüyle bir bütün olarak sağlıklı kişilik ve karakter gelişimi amacıyla ilişkilendirilen din eğitiminde duyuşsal boyutun çok önemli yeri olduğu düşünülebilir. Konunun önemi açısından din eğitiminin hedeflerini bu tespitler ışığında değerlendirmek yararlı olacaktır.

⁸³ William G. Huitt, “**The Psychomotor Domain, Educational Psychology Interactive**”, <http://www.edpsycinteractive.org/topics/behavior/psymtr.html>, (14.03.2013).

⁸⁴ Beyza Bilgin ve Mualla Selçuk, **Din Öğretimi: Özel Öğretim Yöntemleri**, 5. Baskı, Gün Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 124.

1.2. DİN EĞİTİMİNDE AMAÇ KAVRAMI

Bir eğitim faaliyeti olarak din eğitiminin de planlı bir faaliyet olarak sürdürülmesi gerektiği açıktır. Bu başlık altında din eğitimi çalışmalarından yola çıkılarak öncelikle din eğitiminde amaç kavramı üzerinde durulacak daha sonra din eğitiminin genel ve özel amaçlarının tespitine çalışılacaktır.

Genel olarak bakıldığında, eğitimin kesin amaçları toplumun kendi amaçları kadar geniştir. Toplumlar bireylerin yaşam biçimini yapılandırıcı ve memnuniyetlerini artırıcı bir şekilde toplumsallığını geliştirmeye özen gösterirler. Fandley bu anlamda hedefleri yedi ana başlıkta toplamaktadır:

- 1- Genel entelektüel yeterlikler (bilimsel ve sosyal çalışmalar dahil),
- 2- Bir iş ya da mesleğe uygun özel yeterlikler,
- 3- Ortak bir hedefe doğru, diğerleriyle birlikte çalışma tatmini ve çalışma becerisi,
- 4- Aile hayatını tatmin ve becerisi,
- 5- Yapıcı boş zaman etkinlikleri, tatil için istekli olma ve estetik tatminler,
- 6- Beden ve sağlık gücü,
- 7- Evrenle birleşmiş kendi bakış açısı.

Tüm bu nihai amaçların temel niteliği, insanın ihtiyaçları hakkındaki duygu, düşünce ve inançtan ziyade davranışlarıyla ilgili olmalarıdır. Bu hedeflerden yedincisinin kazanımı akıl sağlığı ve ruhsal gücü gerektirmektedir. Din eğitiminin bireylerin bu hedefe ulaşmaları için yapıcı bir rol oynamaya ve açık bir ilgiye sahip olduğu ifade edilmektedir. Fandley'e göre, eğitimin nihai hedefi, sadece yaşamın belli bir yönüne uyum sağlamayı kolaylaştırıcı değil, yaşamın tamamına hazırlayıcı olmalıdır.⁸⁵ Çünkü ahlâki anlamda bir eğitimin amacı, çocukları ahlâki anlamda özerk yetişkinler yapmak olarak ifade edilmektedir.⁸⁶ Akıl sağlığı ve ruhsal gücün kazanımında bireyde potansiyel olarak doğuştan var olduğu düşünülen ham kabiliyetlerin doğru bir şekilde geliştirilmesinin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Ruhsal sağlık ve ahlâk gelişimi, insanın daha çok manevi boyutuyla ilişkilendirilmektedir.

⁸⁵ Warren G. Fandley, "Ultimate Goalsof Education", **The School Review**, Cilt: 64, Sayı: 1, 1956, ss. 11-17.

⁸⁶ Kurt Baier, "Moral Autonomy as an Aim of Moral Education", **New Essays in The Philosophy of Education**, (Ed. Glenn Langford ve D.J.O' Connor), Taylor & Francis e-Library, Routledge, London and New York, 2010, s. 74.

Manevi yaşam insanı sınırlandıran, geriye götüren bir unsur değil, gelişim ve özgürlük getiren bir alan olarak değerlendirilmektedir. Manevi yaşamın sürekli destekleyici ve iyilik getirici özellikleriyle kişinin iç dünyasını beslediği, geliştirdiği ve farkında olmadan kişiye adım adım iç özgürlük getirdiği belirtilmektedir. Dinin de asıl amacına ve anlamına uygun bir öğretim içinde verildiği ve derin anlamı yaşamın değişik yönlerinde duygu, düşünce ve davranışlarda bir örnek veya model olarak gösterildiği zaman söz konusu manevi yaşamın gelişmesine yol açacağı ifade edilmektedir.⁸⁷ O halde din eğitiminin amaçlarının belirlenmesinde belirli yöntem ve değerlendirmelerin dikkate alınması gerekmektedir.

Dinsel bir dünya görüşüyle eğitimin amaçları incelendiğinde, eğitimin uzak amacının, rengini insan yaşamının en son ereğinden almak durumunda olacağı kabul edilmektedir. Buna bağlı olarak insanın, Tanrı'yı tanımak, ona saygı göstermek ve hizmet etmek, onunla ebedi bir yaşamı elde etmek için yaratıldığı ifade edilmektedir. Böyle olunca okulun temel hedefi, bu beklentiyi karşılamak için çocuğa nasıl davranması gerektiğini öğretmektir. Farklı bir görüş ise, eğitimin uzak amacının kendini gerçekleştirme olduğu şeklinde ifade edilmektedir. Bunun sonucu olarak da insan doğasının incelenmesi, onun gizil güçlerinin anlaşılması ve daha sonra bunları gerçekleştirecek bir eğitim programı yapılması gerektiği savunulmaktadır. Başka bir ifadeyle eğitim bireyi tüm yönleriyle yetkinleştirmeyi amaçlamalıdır.⁸⁸ Toplumsal anlamda ise din eğitiminin temel amacı iyi vatandaş yetiştirme olarak belirtilmektedir. Burada kastedilen vatandaşlık küresel ve kültürel vatandaşlık olarak iki anlamı da içerecek şekilde ifade edilmektedir.⁸⁹ Bir uzlaşma anlamında eğitimin genel yapısına da uygun olarak dinsel bir eğitimin temelde insanın yaratılış amacına uygun; kendini bilme ve düzenleme, böylece kendini gerçekleştirme, bireyi tüm yönleriyle geliştirerek hem içinde yaşadığı toplumun hem de dünyanın bir vatandaşı yapma hedefine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Eğitim konusunda skolastik düşünürler, eğitimin amaçlarının yaşantının üzerinde ve ötesinde olması gerektiğini, böylece ideal bir eğitim olabileceğini iddia

⁸⁷ H. Ayhan, s. 22.

⁸⁸ John S. Brubacher, "Eğitimin Amaçları", Çev. Sabri Büyükdüvenci, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1, 1983, ss. 421-422.

⁸⁹ David Chidester, **Global Citizenship, Cultural Citizenship and World Religions in Religious Education**, Human Sciences Research Council Publishers, Capetown, 2002, ss. 1-2, 16-17.

etmektedirler. Aksi görüşte olanlar ise, amaçların dinamik bir çevrenin gereksinimlerini karşılayacak şekilde yeniden düzenlenmesi görüşündedirler.⁹⁰ Eğitim amaçlarının esnekliği ya da katılığı hakkında yapılan bu felsefi tartışmalar, din eğitimi daha anlamlı kılmaktadır. Çünkü din eğitimi, bir yönüyle ideal bir amaç ortaya koyarken, diğer yönüyle bu ideal amaca ulaşabilmek için günümüzün psikolojik ve toplumsal koşullarını dikkate alan amaçlarla eğitimi planlamak durumundadır.

İdeal anlamda yaşantının üzerinde amaç güden maneviyatın bir eğitim olarak değerlendirilebileceği ifade edilmektedir. Maneviyatın, belirli yetenek ve marifetleri kapsayan bir manzume olarak düşünülürse uyum sağlayıcı, bilişsel-güdüsel terimlerle kavramsallaştırılabileceği öne sürülmektedir. Böylece eğitim, günlük hayat şartlarıyla ilgili çeşitli sorun-çözme becerilerinin temelini oluşturabilir. Bu pragmatik yaklaşımla, maneviyatın, manevî zihin hallerinin her nasılsa başka bir varoluş düzleminde fenomenolojik olarak geçerli, ancak somut hayat şartlarında sorun çözme ve amaca ulaşmayla çok az alakası olan bir varoluş durumu oldukları şeklindeki yanlış kanaate karşı koyabilecek bir bakış açısı sunabileceği düşünülmektedir.⁹¹ Eğitimden bugün beklenen en önemli görevin, bireyin tabiatında var olduğu düşünülen yeteneklerini harekete geçirebilmesi ve böylece hem eğitim hem de günlük hayatında gerekli olan becerilerin kazandırılmasıdır.

Parladır, insanlık tarihinde istekle hareket arasındaki alanı şekillendirme hususunda manevi boyutuyla en etkili kurumun din olduğunu belirtmektedir. O'na göre dini kurallar, insan tabiatındaki dini eğilimleri şekillendirerek insan için geniş bir dünya görüşü sağlar ve bu görüş sayesinde diğer isteklerin makul bir sınır içinde giderilmesine imkân verir. Eğitim açısından dinin amacını Parladır, şöyle ifade etmektedir;

Gerçekte din, istekle davranış arasındaki bu düzenleyici mekanizmayı mümkün olduğu kadar mükemmel bir hale getirmeyi amaçlar. Hz. Peygamberin ifadesiyle, dinin hedefi insanda bu mükemmel karakter yapısını (mekârim-i ahlâk) gerçekleştirmeye çalışmaktır. O'nun benzetmesi ile vahiy, yağmurun topraktan bitkilerin çıkmasına imkân vermesi gibi, insan ruhundaki güç ve kabiliyetlerin ortaya çıkmasını sağlar. Başka bir deyişle, din ve peygamberlerin görevi, kültürdeki deformasyonu düzelterek doğru ve insan yapısına uygun bir

⁹⁰ Brubacher, s. 417.

⁹¹ Emmons, s. 138.

*kültürle kişinin normal ve dengeli gelişmesini sağlamaktır. Bu da özetle, ilk adımda insanı gerçek ve değerlerin bilgisine sahip kılmak, ikinci adımda bu değerleri, insan davranışının içinden geçerken medeni şekil almasını sağlayacak bir içsel cihaz (akıl, irade, vicdan) haline getirmektir. Başka bir ifadeyle, potansiyel güç ve kabiliyetlere, kişinin kendisine ve dışındakilere zarar vermemek ve yeni şartlara göre kendini ayarlamak üzere medeni bir çıkış yolu kazandırmaktır.*⁹²

Dinin hedefi, insana iyiyi, doğruyu, güzeli öğretmek ve bunların içselleştirilerek kişide davranışa dönüşmesini sağlamaktır. Hayatın anlam bulması, kişinin kendisiyle ve çevresiyle barışık olması da bu hedefle özdeş görülmektedir. Davranışın öncesinde ise bilinç ve duygu yer almaktadır. Bu ilişki akıl ve gönül birlikteliğini ortaya koymaktadır. Bu birlikteliğin arkasından istenilen davranış gelmektedir.⁹³ İstenilen davranışın gerçekleşmesi için gerekli becerilerin kazanımında eğitim faaliyeti ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla dinin, belirlediği hedefine ulaşmasında eğitime başvurmadan insanda dini inancın oluşması ve gerçekleştirilmesi mümkün görülmemektedir.⁹⁴ O halde dinin hedefi olan bu davranışların kazandırılmasında eğitime başvurulması bir zorunluluktur.

Eğitim çocuğun bütün hayatını kapsayarak, ileride de başarılı, dengeli ve düzenli bir hayatın gerçekleşmesini kendisine hedef edinir. Aynı zamanda eğitim çocuğun ailesine, muhitine, manevi değerlerine, milletine, vatanına, dinine bağlı ve onlara karşı samimi, sevgi ve saygı duygularıyla dolu olmasını isterken, onun hayatını kazanan bir insan olmasını da ister. Kişi bütün bunlarla birlikte sevgi, iyilik, doğruluk, fedakârlık, bağlılık ve yardımseverlik duygularını ruhunda eriterek her yönden olgun insanın gerçek vasıflarını kazanmaya çalışır.⁹⁵ Dinler hoşgörü, saygı ve müteakabiliyet gibi ilke ve erdemleri içermektedirler. Normal eğitim bu erdemleri bireye kazandırma konusunda yeterli olmayabilir.⁹⁶ Çünkü din eğitiminin amacı sadece bilgi kazanımı ve becerilerin geliştirilmesi değil, aynı zamanda kavramsal anlamanın gelişimidir. Kavramsal anlama ise değerlerin sadece seküler karşılıklarını değil, dinin bu kavramlarla ilgili özel kullanımlarını, dini terimlerini anlayıp uygun

⁹² Parlador, ss. 81-84.

⁹³ İsmail Sağlam, “İletişim ve Sosyal Etkinin Dinî Davranış Oluşumundaki Rollerini”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 18, 2009, (İletişim ve Sosyal Etki), ss. 81-82.

⁹⁴ Yavuz, Din Eğitimi, s. 47.

⁹⁵ Yavuz, Din Eğitimi, s. 13.

⁹⁶ Mac Mullen, ss. 38-39.

bir şekilde seküler olanla birleştirip anlamayı kapsar.⁹⁷ Bu anlama ve kavramanın gerçekleşmesi doğru bir din eğitimiyle mümkün olabilir.

İnsan sosyal bir çevrede doğar ve çeşitli yollarla bu çevredeki kültürü öğrenir. Çocuklar, gerek alacakları din eğitimi yoluyla gerekse dinin toplumdaki izlerini görüp yaşayarak dinden etkilenmektedirler. Bu şekilde din, bir sosyal kurum olarak çocukların davranışlarının oluşmasında kaynaklık görevini yerine getirmektedir.⁹⁸ Alınan bilgiler onun ham motivlerini şekillendirir, aynı zamanda bilme-düşünme ve duygu yeteneklerinin gelişmesine imkân verir.⁹⁹ O halde doğru bir din eğitiminin hem bireysel hem de toplumsal anlamda istendik davranışın kazandırılmasında büyük önem taşıdığı düşünülebilir. Gerçek hayatta insan düşünce, duygu ve eylemleriyle bir bütün içinde yer almaktadır. Onun sadece bir yönünün geliştirilmesi, diğer yönlerinin ihmal edilmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Din eğitiminin duruma ve şartlara göre ya da beklentilere göre belli bir yönünün öne çıkartıldığı görülmektedir.

Din eğitimi tarihsel bağlamı içinde değerlendirdiğimizde onun temel amacı, bireyin belli bir dinin toplumsal normatif değerleri, ibadetleri ve inanç modeli ile kültürlenmesi olarak ifade edilmektedir.¹⁰⁰ Bir başka ifadeyle dini katılım yoluyla oluşan dini kendiliğin gelişmesi olarak tanımlanmaktadır.¹⁰¹ Din eğitiminin niteliğini belirleyen temel, dini, felsefi ve eğitimsel bakış açılarıdır.

Farklı din eğitimi modellerine göre genel amaçlar da farklılaşmaktadır. Aktarım modeli olarak da bilinen ‘tek dini öğrenme eğitimi’ modeline göre eğitimin amacı belli bir geleneğin (Katolik geleneği gibi) öğrenciye aktarımıdır. Bilişsel olarak o dinin bilgisini kazanmayı ve içselleştirilmesini hedefler. Duyuşsal hedefi ise, belli bir dine katılımı ve ilgiyi artırmaktır. ‘Çoğulcu din eğitimi’ modelinin hedefi, öğrenciye dinlerin çoğulculuğunu tanıtmaktır. Böylece gerçekliğin ilahi

⁹⁷ Lynne Broadbent, “The Contribution of Religious Education to Whole School Initiatives”, **Issues in Religious Education**, (Ed. Lynne Broadbent ve Alan Brown), Routledge Falmer, London, 2002, s. 158.

⁹⁸ İsmail Sağlam, “Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik bir Yaklaşım”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, Cilt: 10, Sayı: 2, 2001, s. 220.

⁹⁹ Parladır, ss. 87-88.

¹⁰⁰ Andrew Wright, **Religion, Education and Post-modernity**, Routledge Farmer, London, 2004, s. 181.

¹⁰¹ Chris A. M. Hermans, **Participatory Learning: Religious Education in a Globalizing Society**, Brill Leiden-Boston, Netherlands, 2003, s. 336.

gerçeklik ile birleştirilmesi mutlak hedeftir. Bu modelin bilişsel hedefi, farklı dinlerin bilgisinin kazanımı ve içselleştirilmesidir. Burada dinlerin kendi anlamaları değil, fiziki tezahürlerinin bilgisi kastedilir. Duyuşsal hedefi, dinlere ilgi aşılama ve öteki dinlerden olanlara karşı saygılı bir tutum geliştirmektir. Saygı en önemli hedeftir. ‘Dinler arası eğitim’ modeli ise, farklı dini geleneklerin bilgisini ve içselleştirilmesini hedef alır. Burada o dinlerin kendi bilgileri esas alınır. Bilişsel hedef, diğer dinlerin bilgisi ve kavrama ile birlikte kendi dininin derinlemesine içselleştirilmesidir. Duyuşsal hedefi ise diğer dinlerin yanı sıra kendi dinine ilgiyi aşılamaştır.¹⁰² Hangi din eğitimi modelinin esas alınacağı eğitim politikalarına bağlıdır. Temel alınan model ve onun temel amaçları doğrultusunda kendi dini ve toplumsal yapısına göre amaçlar oluşturulmaktadır.

Genel anlamda tüm dinler açısından ele alındığında din eğitiminin hedefi; dini geleneğin ve değerlerin gençlere telkin edilmesi, geniş yelpazeyle dini görüşleri anlama ve empati kurmaya yardımcı olmaktır. Genel ahlâki ve manevi bağlamda ise hedefi, yaşama karşı bir manevi tutum ve ahlâki gelişimi desteklemektir. Bu hedef okullarda kişilik ve sosyal eğitimle ilişkilendirilmektedir. Din eğitiminin bir başka hedefi ise hakikat ve hikmeti aramaktır. Bu yaklaşım dinin taleplerini değerlendirme, itiraz etme ve gerçeklik iddialarından doğan temel bilişsel konularını anlamak için eleştirel bir incelemeyi gerektirir. Bu amaçlara gençlerin nasıl bir hayat yaşayacakları hakkında alacakları uygun kararlarda ve hakikat ve diğer ortaya konulan iddialar hakkında karar vermelerinde yardımcı olma da dâhil edilebilir.¹⁰³ Genel anlamda din eğitiminin belli bir dinle, manevi ve ahlâki gelişimle birlikte kişilik ve sosyal eğitimle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmanın temele aldığı din eğitimi ise İslam dini ve onun din eğitimine dair esaslarıdır.

1.2.1. İslam Din Eğitiminin Genel Amaçları Hakkında Görüşler

Küreselleşen dünya ve modern hayatta kimlik arayışları insanları yoğun bir biçimde etkilemektedir. Bu anlamda manevi değerlerin, kutsalın, inanılan dini

¹⁰² Hermans, ss. 337-349.

¹⁰³ Peter Vardy, “Is Religious Education and Ethical and Moral Debate a Contradiction?” **Issues in Religious Education**, (Ed. Lynne Broadbent ve Alan Brown), Routledge Falmer, London, 2002, ss. 173-174.

değerlerin bireylere doğru kazandırılması, moral alanda yaşanan sıkıntıların aşılmasına yardımcı olabilir. İhtiyacımız olan manevi ve moral değerlerin kazanılmasında önemli bir unsur olarak din eğitimi görülmektedir.¹⁰⁴ Din eğitiminde kazanımların oluşabilmesi için, genel eğitimde olduğu gibi amaçlarının doğru belirlenmesi gereklidir.

Dini inançlar açısından insan, tabiatına yabancılaşmış kabul edilmektedir. İnsanın, amacı olmadan var olması ve eğitilmesinin mümkün olamayacağı belirtilmektedir. Her insanın bu dünyada kendine özgü planları ve bunları gerçekleştirme imkânları vardır. İslamiyet'e göre insan, iyi olarak yaratılmış ancak sonradan bozulmuştur. Tekrar iyi ve mükemmel olmak, bilgili kılınmaya ve eğitime bağlıdır. Eğitim; dini açıdan mükemmelleşme, din esaslarına uyma, fikirde, sözde, ahlâkta, davranışta ve çalışmada; bu dünyada ve öte dünyada Tanrının istediği şekilde bir kul olma demektir. İnsan fıtraten eşittir ve eşitsizlik sonradan ortaya çıkar. Bu eşitsizlik ise bilgiyle ve inançla giderilebilir.¹⁰⁵

Din eğitiminin amacı daima insanlara, zamanına göre belirli bir grup ya da insan tarafından tasarlanmış, ortaya konmuş yaşanılabilir en iyi hayatı yaşamaları için yardımcı olmaktır. Onun amacı, yaşamın niteliği, bu yaşamın kültürlenme ve geliştirilmesi meselesidir.¹⁰⁶

Din eğitiminin, genelde diğer bilimlerin desteği ile insanı, gelişme ve değişme şartları çerçevesinde genel eğitim yanında, aynı zamanda dinî eğitim ve öğretime tabi tutulmak suretiyle dinî ve ahlâkî özellikler kazanması hususunda gerekli eğitim ve öğretim faaliyetlerinin sürdürülmesi ve bütünleştirilmesini hedef edindiği ifade edilmektedir.¹⁰⁷ Bununla birlikte onun, hem bazı temel değerlerin muhafazasını temin etmeyi hem de sosyal hayatın gidişini göz önünde bulundurarak yenilenmeyi hedeflediği belirtilmektedir.¹⁰⁸

Bayraklı, din eğitiminin hedeflerini kısa ve uzun vadeli hedefler olarak ayırır. Kısa vadeli hedeflerin insan ömrüyle kısıtlı olduğunu ve uzun vadeli hedeflere

¹⁰⁴ Sait Yazıcıoğlu, "Açılış Konuşmaları", **Uluslararası Din eğitimi Sempozyumu**, Ankara, 20-21 Kasım, 1997, s. 10.

¹⁰⁵ Ergün, ss. 52-53.

¹⁰⁶ William J. Myers, "The Content of Religious Education", **The Journal of Religion**, Cilt: 5, Sayı: 3, 1925, s. 277.

¹⁰⁷ Yavuz, Din Eğitimi, ss. 77-78.

¹⁰⁸ Dodurgalı, s. 97.

hizmet ettiğini, uzun vadeli hedeflerin ise ahirete dönük olduğunu belirtir. O kısa vadeli hedefleri; insandaki gizli güçlerin ortaya çıkarılması, günlük ihtiyaçları giderme, iyi insanı yetiştirmek, insanları istikamette tutmak, karanlıktan aydınlığa çıkarmak, taklidi kaldırmak, sözle davranışı birleştirmek, evrensel ahlâk ve tevhid olarak sıralamaktadır.¹⁰⁹

İyi bir insan mükemmel bir insan anlamına gelmemektedir. Çünkü insan kişiliğinin gelişmesi için bir son olmadığından hiç kimse mükemmel olarak değerlendirilemez. Eğer insan bilgiyi davranışa nasıl uyarlayacağını, bilgi ve eylemin gerçek hayatla ilişkisinin nasıl kurulabileceğini kavrayabilirse, bu sayede birçok konuda kapsamlı bir bilgi birikiminin kişiliğin gelişimine yardım edeceği belirtilmektedir. Eğitimli bir insanın bakış açısı sabit olmamalıdır. Bakış açısı elde ettiği kazanımlarla sürekli değişime açık olmalı ve böylece olgunlaşmalıdır. Eğitimli insan edindiği değerler ve kazanımlardan çıkardığı ilkeleri pratiğe aktaran ve bakış açısı gerçek hayat deneyimleriyle sürekli zenginleşen insandır.¹¹⁰

Esasen dini eğitim ve öğretim, bilimsel kriterlere bağlı kalarak öğrencilerin dini düşüncelerini, duygularını taleplerini, isteklerini uyandıracak ve doyuracak biçimde işleyebilmelidir. Ancak böyle bir hareket tarzıyla onların iç dünyaları gelişme imkânına kavuşacaktır.¹¹¹ Bilimle uzlaşan, onu sahip olunan inancın düzeyine getirebilen bir bakış açısı, toplumda ve eğitim sisteminde uyum ve düzen olmasını sağlayabilir. Dini eğitimin yeri böylece genel eğitim sisteminde daha sağlam olabilir.¹¹² İnsana gerçek hayatta kazandırdığı ilke, değer ve ahlâkla başarı ve mutluluk getiren bir din eğitimi genel eğitim açısından değerli bulunabilir.

İslam, eğitiminde amaçladığı gibi insan şahsiyetindeki unsurlar arasında bir dengenin bulunmasını ister. İnsanın kendi içinde, diğer insanlar arasında ve toplumlar arasında bu dengeyi kurmayı hedefler. Aynı zamanda isteklerimizle yeteneklerimiz arasındaki dengenin meydana gelmesi onun hedefidir.¹¹³ Yavuz, dini eğitim ve öğretimin, insanı çocukluk döneminden itibaren tedricen geliştirmek suretiyle dünyada başta dini, ahlâkî ve toplumsal vazifelerini yapmak üzere, toplum

¹⁰⁹ Bayraklı, ss. 269-270.

¹¹⁰ S. M. Nakib El-Attas, **İslami Eğitim**, Çev. Ali Aksu, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991, s. 12.

¹¹¹ Yavuz, Din Eğitimi, s. 88.

¹¹² M. E. Zeki Bedevî, “Geleneksel İslâmî Eğitim: Günümüzdeki Hedef ve Emelleri”, **İslâmî Eğitim**, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991, s. 176.

¹¹³ Bayraklı, s. 154.

içinde yetişkin bir mü'min haline getirmeyi ve buna bağlı olarak dengeli ve uyumlu bir hayatı gerçekleştirmeyi kendine görev saydığını ifade etmektedir.¹¹⁴ Bu noktada, İslam dininin ana kaynağı olan Kur'an'ı eğitimsel anlamda şöyle değerlendirmek mümkündür;

1. Allah'ın insanlığa bir hitap ve bildirimi olan Kur'an, insanın anlam ve inanç dünyasına, davranış ve etkinliklerine ilahi bir müdahale amacındadır. Bundan dolayı din, geldiği toplum başta olmak üzere tüm insanlığı belli bir durumdan değişiklikle, kendisinin belirlediği hedeflere ulaştırmak için maksatlı ve düzenli bir rehberlik ve irşat etkinliğini içermektedir.¹¹⁵ Bu eğitimsel bir etkinlik olarak değerlendirilebilir.

2. Din eğitiminin amacı, eğer belli bir dinin eğitimini ifade ediyorsa o dinin temel amacıyla ilişkili olmak durumundadır. İslam eğitiminin amacı sadece din ya da seküler bilgi değildir. İslam eğitiminin amacı Kur'an'da belirtildiği üzere hem bu dünyada hem öbür dünyada mutlu olmayı fark etmektir. Kur'an'dan bağımsız olarak sadece eğitim bilimleri çerçevesinde din eğitimi yapmanın, bu konuda arzulanan hedeflere ulaşmayı imkânsız kılacağı ifade edilmektedir. Onun için bir din eğitimcisinin eğitimin mantığı ile Kur'an'ı anlaması ve algılaması gerekmektedir.¹¹⁶ Çünkü İslamî terbiyenin önce temel kaynaklar olan Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünnetini üzerine yapılanması bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bu durumda İslamî eğitim ve öğretim, İslamî eğitimin temel taşı olan Kur'an ile başlamaktadır. Kur'an aynı zamanda dini inancın ve buna bağlı dini yaşayışın da temelidir. Âyetler ise bu temel kaynağın parçalarıdır. Öyleyse Kur'an'daki âyetler inancın ve ona bağlı yaşamanın temelini teşkil ederler. İnsan bir eğitim etkinliği olarak, Kur'an'ı okuyacak, öğrenecek, anlayacak ve onun üzerinde düşünüp yaşayışına yön verecektir.¹¹⁷ Kur'an, İslam eğitiminde sıkça başvurulmuş bir kaynaktır.¹¹⁸ Bir amaca sahip olmak, bir amaç doğrultusunda hareket etmek, gelecekteki olayları geçmişin

¹¹⁴ Yavuz, Din Eğitimi, s. 9.

¹¹⁵ Hayati Hökelekli, "Kur'an'ın Eğitime Getirdiği Değerler ve Hedefler", **X. Kur'an Sempozyumu Kur'an ve Eğitim**, Tokat, 12-13 Mayıs 2007, (Kur'an ve Eğitim), s. 60.

¹¹⁶ D. J. Saliba ve G. Tomah, **İslam: The Year Book of Education**, World Book Company, New York, 1957, s. 69; Dodurgalı, ss. 24-29, 40.

¹¹⁷ Yavuz, Din Eğitimi, ss. 13-14; Stern, ss. 13-16.

¹¹⁸ Stern, s. 13.

ışığında ele almak akıllıca hareket etmeye eşdeğer görülmektedir.¹¹⁹ O halde Kur'an'ın doğru anlaşılması ve eğitimde onun yol göstericiliğinden doğru bir tespitle yararlanılması önemli bir konudur.

3. Eğitim, temelde bir yönlendirme, etkileme ve belli kazanımları başkalarına transfer etme ameliyesi olarak düşünüldüğünde; Kur'an'ı Kerim “ikra” ile başlayan, daha ilk inen beş âyetiyle eğitimi vurguladığı ve öncelikli hedefinin iyi insanı inşa etmek olduğu söylenebilir.¹²⁰ Kur'an'da işaret edilenlerin hepsinin okunup öğrenilmesi ve anlaşılması için önce aklın işletilmesi, sonra onunla birlikte duyguların, iradenin ve öteki ruhsal özelliklerin harekete geçirilmesi gerekir. Bunlarla ilgili bilgilerin kazanılması ve içselleştirilmesi Kur'an'ın ruhuna uygun düşen bir durumdur. Çünkü Kur'an, insanı yaşanacak bir dünyaya götürür; ona kendisini dün, bugün ve yarınıyla birlikte tanıtır ve orada gerçekleştirilecek hayatı gözler önüne serer.¹²¹

4. Eğitim, dinin en önemli sorumluluklarından biri olarak değerlendirilebilir. İslam açısından Kur'an'ın incelenmesi dini ve eğitimsel anlamları açıklar.¹²² Kur'an eğitime özel bir önem vermiştir. Onun bu tutumunun içinde geçen “Rab” kelimesinde ve bu kelimenin kullanılış yeri ve gayelerinde görülebileceği belirtilmektedir. “Rab” terbiye manasında mastardır. Bu anlamda bütün gereklerine sahip, en mükemmel ve en kuvvetli bir terbiyeci demektir. Terbiye ise, bir şeyi kademe kademe tadrîcî ile kemaline ulaştırmak olarak tanımlanmaktadır. Bu şekilde te'dib ve terbiye vasıtası ile müminin en mükemmel bir yaratılışa sahip olması amaçlanmaktadır.¹²³ İslam'da eğitim yerine kullanılan, terbiye, te'dib ve ta'lîm ifadelerinden din eğitiminin amaçlarının da bir anlamda ortaya konulduğunu söylemek mümkündür. Buna göre sırayla; kişisel gelişime yardım etme, toplumu ve

¹¹⁹ Brubacher, s. 416.

¹²⁰ Süleyman Koçak, “Kur'an'da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt:9, Sayı:1, 2009, s. 188; Marcella Kysilka ve Yasmeen Qadri, “Faith: Key to Success Education”, **International Standing Conference For History Education**, 19 th. Maynooth, Ireland, September, 1997, s. 3.

¹²¹ Yavuz, Din Eğitimi, s. 37.

¹²² Hamid Reza Alavî, “Nearness to God: A Perspective on Islamic Education, Religious Education”, **The Religious Education Association**, Cilt: 103, Sayı: 1, 2008, s. 5.

¹²³ Dodurgalı, ss. 23-24; Nevzat Ayasbeyoğlu, **İslamiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'ân-ı Kerim'in Eğitim İle İlgili Âyetlerinin Tahlili**, Milli Eğitim Baskıevi, İstanbul, 2. Baskı, 1991, s. 17.

onun sosyal ve ahlâki ilkelerini anlamayı artırma ve bilgiyi yayma birer hedef olarak düşünülebilir.¹²⁴

5. Kur'an genel olarak incelendiğinde, onun temelinin ahlâk olduğu görülmektedir. Hz. Muhammed'in "Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim" hadisi de bunu destekler niteliktedir. Buna göre İslam dininin bütün inanç ve ibadet hükümlerinde ahlâki amaçları esas aldığı söylenebilir.¹²⁵

İslam eğitimi, insanın tümünü kapsamakta (bilişsel, psikolojik, fiziki, sosyal ve ruhsal) ve seküler veya dünyevî bilgi ile dini bilgi arasında doğru bir dengeyi sağlamayı amaçlamaktadır.¹²⁶

Dodurgalı'ya göre, İslam eğitim tarihinde eğitimde dört hedef gösterilmektedir:

- a. *Dini hedefler; İnsanı Kur'an ve sünnet ahlâkı ile ahlâklandırma ile ilgili hedeflerdir.*
- b. *Akli hedefler: İnsanın zihin ve akıl derecesini yükselten, ondaki güçleri fiil haline dönüştüren ve onu toplumda seçkin ve önemli bir konuma kavuşturmaya yönelik hedefler*
- c. *Sosyal hedefler: Toplumsal birlik ve beraberliği temin etmeye yönelik hedeflerdir.*
- d. *Mesleki hedefler: Rızık teminine yönelik hedeflerdir.*¹²⁷

İslam eğitim tarihinde din eğitimiyle ilgili olarak farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Bunlardan Gazali'ye göre, din eğitimin genel amacı iyi insan yetiştirmektir. O, insan için kendini gerçekleştirme bağlamında mümkün olan kemalin, ilim ve hürriyet olduğunu belirtmektedir. İlim, Allah'ı bilmeyi hürriyet de şehvetin esaretinden ve dünya sıkıntısından kurtulup, meleklerle benzeyerek şehvetini ve dünyayı kendi iradesi altına almayı niteler. Gazali'de bu bağlamda eğitimin genel amacı, insanın bu iki hususta kendini geliştirmesi, yetkinliğe ulaşması olarak tanımlanmaktadır.¹²⁸

¹²⁴ Mark Halstead, "An Islamic Concept of Education", **Comparative Education**, Cilt: 40, Sayı: 4, 2004, s. 522.

¹²⁵ Ayasbeyoğlu, s. 13.

¹²⁶ Kysilka ve Qadri, ss. 6-7.

¹²⁷ Dodurgalı, s. 40.

¹²⁸ Bülent Çelikel, **Gazâlî ve Eğitim**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2008, (Gazâlî), s. 84.

İbn Haldun'a göre genel hedef; içinde bulunduğu şartları dikkate alarak değerlendiren kendi otonom değerler sistemini kurup başkalarını da dikkate alan bir tutuma sahip olan bireyler yetiştirmektir.¹²⁹

Fazlur Rahman'ın ortaya koyduğu eğitimin hedeflerinin aslında Kur'an'ın hedefleri olarak değerlendirilebileceği ifade edilmiştir. Eğitimin genel hedefi; iyi insan hedefi temel olmak suretiyle; yaratıcı kişiliğini canlı kılmak amacıyla insanın potansiyel kabiliyetlerini geliştirmek, böylece, dengeli, sağlıklı, özgüvenli ve yaratıcı insan kişiliğini ortaya çıkarmaktır. Bu hem bireysel hem de toplumsal bir bakış açısidir. Bu bağlamda eğitimin hedefi; Öncelikle bireyin kendisinin farkında olmasını sağlamak, Kur'an'ın da bir hedefi olarak insanın nihilist aşırılıklara gitmesini engellemek ve ona en yüksek ahlâki yaratıcılık/davranış düzeni kazandırmaktır. Ayrıca insanın potansiyellerini kendisi için geliştirirken, toplumda da ahlâki bir davranış içinde olmasını sağlamaktır.¹³⁰

Parladır'a göre ise, din eğitiminde genel hedef iyi insanın oluşturulmasıdır. Daha açık bir ifadeyle; verilen fıtrata uygun olarak, gerekli bilgi ve becerilerle kabiliyetlerini kullanması ve Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmış iyi insanı oluşturmaktır. Bu doğrultuda toplumsal amaç ise; vatanına, milletine ve ailesine; içinde bulunduğu toplum ve değerlere bağlı; birlik ve bütünlüğe önem veren insanları yetiştirmektir. Bunu yaparken yetiştirilenin bireyselliğini göz ardı etmemelidir.¹³¹

Müslüman eğitimciler, eğitimin amacının öğrencilerin beyinlerini gerçeklerle tika basa doldurmak olmadığı, onları saf ve saygın bir hayata hazırlamak olduğu konusunda hemfikirdirler. İslam ahlâkının ideallerine dayanan bir şahsiyet oluşturmaya yönelik bu kararlılık, İslam eğitiminin en yüce hedefi olarak değerlendirilebilir.¹³² Yine İslam âlimlerinin ortak görüşüne göre eğitim; kişinin ruh, zekâ ve duygularının terbiye edilmesiyle birlikte bütün bir şahsiyetinin dengeli büyüüp gelişmesini hedef almalıdır. Tüm yönleriyle ruhi, akli, fiziki, ilmi ve dilbilimsel alanlarda kişisel ya da toplumsal gelişimi için her türlü gıdayı vermeyi

¹²⁹ Hacer Ev, **İbn Haldun'un Eğitim Görüşü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007, (İbn Haldun), s. 107.

¹³⁰ Bülent Çelikel, **Fazlur Rahman'ın Eğitim Anlayışı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2001, (Fazlur Rahman), ss. 3-10.

¹³¹ Parladır, ss. 80-86

¹³² Bedevi, s. 159.

hedeflemelidir. Kısacası insanı en iyiye, en mükemmele doğru götürmeyi hedeflemelidir.¹³³

İslami eğitimin temel hedefi, çocuklara bu dünyada bereketli mutlu ve iyi yetişkinler olarak yetiştirmelerine ve ahiret hayatında imanlı olmanın ödülünü kazanma arzusunun yardım edecek olumlu bir rehberlik sağlamaktır. İyi yetişkin kavramını anlayabilmek için İslam'ın insan hakkındaki anlayışına bakmak gerekmektedir. Kısaca İslami bakış açısıyla, insanoğlunun iyiliği onun gönüllülüğünde yatar: Bu, (a) ilahi idareye minnettarlıkla O'nun koyduğu yükümlülükleri kabul etmek, (b) ilahi vahiy tarafından aydınlatılan hikmet ve adalet gibi ilahi özellikleri kazanmaya çalışmak, (c) bedensel duyuları, duyguları, akli, ruhu ve kalbiyle bütünleşmiş kişiliğin dengeli gelişimi için gayret etmek, (d) insan-ı kâmil olma potansiyellerini geliştirmek, (e) İslami ilkelerin yaşamının tamamına hükmetmesini kabullenmek ve böylelikle tüm yapıp etmelerinin ibadet sayılacağını kabul etmede istekli oluşunda yatar. Eğitimin amacı ise bu hedefleri gerçekleştirmek için çocuklara kılavuzluk etmektir.¹³⁴

Bu anlamda İslamiyet'in eğitimimize getirdiği değerler büyük bir önem arz etmektedir. Bunları Ayasbeyoğlu şu şekilde ifade etmiştir:

- 1- Eğitimin ilkesi, tevhide dayalı Allah inancıdır.
- 2- Peygamberlik de Allah'ın yetiştiriciliğiyle ilgili bir görev ve ödevdir.
- 3- Allah, mutlak iradesiyle özgürlüğün, mutlak adaletiyle evrendeki düzenin kaynağı ve dayanağıdır.
- 4- İslam dininin iki cephesi vardır: a) Layik (ilmani) cephe b) Layik (ilmani) olmayan cephe. Birincisi Kur'an'ın akla hitap eden hükümlerine dayanır. Bu aklın ilkeleri de Kur'an'dan çıkarılabilir. İkincisi, yalnız vahye dayanır, aklı aşar. Burada muhatap, Kalb-i selim- amelî akıl-vicdandır.
- 5- Din fitrî olduğu ve Allah da Rahman ve Rahim bulunduğundan, ilahi yetiştirmeye dayanan eğitimde esas, iyimserliktir, merhamettir, şefkattir, insanın insanı sevmesi ve saymasıdır.
- 6- İslam dininde ve eğitiminde ülkü, mutlak hakikate, mutlak adalete, mutlak iyiliğe ve mutluluğa erişmek, Allah'a dönmektir. Ahiret hayatı bu dönüştür, ülkü hayatının başlangıcı da bu dünyadır.
- 7- İyilik, ilahi düzene (Sünnetullah), tabiat kanuna uymak, kötülük ise bu nizama uymamak için direnmektir.¹³⁵

¹³³ Hökelekli, Kur'an ve Eğitim, s. 60.

¹³⁴ Halstead, s. 523.

¹³⁵ Ayasbeyoğlu, ss. 25-26.

Bütün bu ilkeler ışığında bir din eğitimi ortaya konulması doğru bir bakış açısı kazandırabilir. Ancak din eğitiminin bu ilkeler ve hedefler doğrultusunda güncellenmesinin gerektiği düşünülmektedir. Günümüz medeniyeti bütün insanlığın eseridir. Bu medeniyetin gelişmesinde İslam'ın da büyük bir rolü vardır. İslam'ın eğitim amaçları ve ilkeleri zamanın gerektirdiği şekilde ortaya konulursa, eğitim sistemimizin dayanacağı teoriler içinde ahenkle, dengeyle yer alırsa onun yaşatıcılığından, yetiştiriciliğinden ve ilerleticiliğinden daha iyi bir şekilde faydalanılabileceği ifade edilmektedir.¹³⁶

Tüm bu çalışmalardan yola çıkılarak din eğitiminin genel hedefi şöyle tanımlanabilir;

Din eğitimin genel hedefi, iyi insanı oluşturmaktır. Bu genel hedefle oluşturulmaya çalışılan iyi insanın nitelikleri ise amaçları oluşturmaktadır. İyi insan, sahip olduğu niteliklerle önce kendisinin farkında olan ve sahip olduğu potansiyelleri değerler sistemi içinde değerlendirebilen insandır.

Toplumsal açıdan, kendi değerlerini oluşturan insanın dengeli, sağlıklı, özgüvenli kişiliğiyle toplum içinde iyi insan olmasını sağlamaktır. Başka bir ifade ile vatanına, milletine, ailesine içinde bulunduğu toplumun değerlerine bağlı, birlik ve beraberlik duygularına sahip iyi insanı yetiştirmektir.

Burada yürütölmekte olan din eğitiminin göstergesi olan temel eğitim ve ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin genel amaçlarını vermek hedeflerin somutlaştırılması bakımından yararlı olabilir. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Öğretim Programında belirtilen genel amaçları, bilişsel ve duyuşsal alanda kişisel ve toplumsal gelişim açısından şu şekilde değerlendirmek mümkündür;

“2.6.1 Genel Amaçlar”¹³⁷

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı öğrencilerin;

Bilişsel-Kişisel Yönüyle Hedefler

1. *Temel dinî ve ahlâki sorulara cevap verebilmelerini,*
2. *Dinî kavramları doğru anlayıp kullanmalarını,*

¹³⁶ Ayasbeyoğlu, ss. 30-32.

¹³⁷ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, “**İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu**”, Ankara, 2010, http://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_06/28022655_dinkulturu4_8.rar., (03.03.2013), ss. 12-13

3. Doğru dinî bilgiler ile batıl inanç ve hurafeleri ayırt etmelerini,
4. İnanç ve ibadetlerin davranışları güzelleştirmedeki olumlu etkisini kavramalarını,
5. Dinin içtenlik ve sevgi boyutunu fark ederek onun insan için vazgeçilmez bir öge olduğunu kavramalarını,
6. İslam'ın iman, ibadet ve ahlâk esaslarını tanımlamalarını,
7. İslam dininin akıl ve bilimle uyum içinde olduğunu, din ve bilimin birbirinin alternatifi olmadıklarını kavramalarını,
8. Aklın, dinî sorumluluğun temel şartı olduğunu; dinin aklın kullanılmasını istediğini ve bilimsel bilgiyi teşvik ettiğini kavramalarını,
9. Türklerin İslam dinini kabul ediş sürecinde etkili olan unsurları değerlendirmelerini,

Bilişsel-Sosyal Yönüyle Hedefler

10. Toplumsal olarak yaşanan dinî ve ahlâkî davranışları tanımlamalarını,
11. İslam dinini ve diğer dinleri ana kaynakları ile birlikte tanımlamalarını,
12. Toplum içindeki hurafelere dayalı sağlıklı dinî oluşumları ayırt etmelerini,
13. Dinin emirleriyle toplumsal beklenti ve alışkanlıklara dayalı olan davranışları ayırt etmelerini,
14. Dinin kültürü oluşturan unsurlardan biri olduğunu kavramalarını,
15. Dinin, diğer kültür unsurları üzerindeki etkilerini kavramalarını,
16. Dinî ve millî bayramların, milleti birleştiren temel değerlerden olduğunu kavramalarını,
17. İnanma ve yaşama özgürlüklerinin bilincine varmalarını, (bilişsel-duyuşsal hedef)
18. Toplumdaki farklı dinî anlayış ve yaşayışların sosyal bir olgu olduğu bilincine varmalarını, (bilişsel-duyuşsal hedef)
19. Fiziki ve toplumsal çevreyi koruma bilincine ulaşmalarını, (bilişsel-duyuşsal hedef)
20. Evrensel insani değerlerin İslam'ın insani değerleri ile örtüştüğü bilincine ulaşmalarını, (bilişsel-duyuşsal hedef)

Duyuşsal-Kişisel Yönüyle Hedefler

21. Ahlâkî değerleri bilen ve bunlara saygı duyan erdemli kişiler olmalarını,
22. Öğrenilen ahlâkî değerleri içselleştirmelerini,
23. Dinî inanç ve ibadetlerini başkalarının istismarına kapılmaksızın gerçekleştirmelerini,
24. Kendi inancı ile mutlu ve barışık olmalarını,

Duyuşsal-Sosyal Yönüyle Hedefler

25. Doğru dinî bilgiler yardımıyla nesiller arası anlayış farklılıklarına sağlıklı bir şekilde yaklaşmalarını,
26. Başkalarının inanç ve yaşayışlarına hoşgörü ile yaklaşmalarını,
27. Evrensel değerlere kendi dinî bilgi ve bilinçleriyle katılmalarını,
28. Diğer dinleri temel özellikleriyle tanıyarak mensuplarına hoşgörüyle yaklaşmalarını amaçlamaktadır.

Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi programında belirlenen amaçları ise yukarıda belirlediğimiz tasnife göre şu şekilde sınıflandırabiliriz:¹³⁸

¹³⁸ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, **Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)**, Devlet Kitapları Döner Sermaye İşletmesi Müdürlüğü, Ankara, 2010, ss. 14-15.

a. Genel Amaçlar

Türk millî eğitiminin genel amaçları ve temel ilkelerine uygun olarak öğrenci;

Bilişsel-Kişisel Yönüyle Hedefler

1. Dinî ve ahlâki alandaki temel sorularına cevap arar.
2. Hayatın amaçsız olmadığını fark eder ve kendi hayatının amacını sorgular.
3. İslam dininde Kur'ân-ı Kerim'e verilen önemi kavrar.
4. İslam'ın iman, ibadet ve ahlâk esaslarını tanır.
5. Din alanında yetkin olan ile olmayanı ayırır.
6. Dinî ve ahlâki kavramların anlamını bilir, bunlar arasında ilişkiler kurar, bu kavramları günlük hayatta ve diğer öğrenme alanlarında kullanır.
7. Diğer dinleri temel özellikleriyle tanır.
8. Doğru dinî bilgiler ile batıl inanç ve hurafeleri ayırt eder.
9. Dinin öğütleriyle, örf ve âdetlere dayalı sağlıklı dinî oluşumları ayırt eder.
10. Hz. Muhammed'in örnekliğini analiz eder.
11. Kader kavramını yanlış yorumlayarak sorumluluktan kaçınılamayacağı bilincine sahip olur. (bilişsel-duyuşsal hedef)
12. İbadetlerin, davranışları geliştirmedeki gücünü fark eder. (bilişsel-duyuşsal hedef)
13. Türklerin İslam uygarlığına yaptığı katkıların farkında olur. (bilişsel-duyuşsal hedef)

Bilişsel-Sosyal Yönüyle Hedefler

14. Toplumdaki dinî ve ahlâki davranışları tanır.
15. Dinin "hukukun üstünlüğünü" esas aldığını kavrar.
16. Küreselleşen dünyada dinin birleştirici bir rolünün olduğunu kavrar.
17. İnsanın evrenden kopuk bir varlık olmadığını ön planda tutar.
18. Toplumdaki farklı dinî anlayış ve yaşayışların dinin özü ile ilgili olmayıp sosyal bir olgu olduğu bilincine varır. (bilişsel-duyuşsal hedef)
19. Dinin kültürü oluşturan unsurlardan biri ve diğer unsurlar üzerinde etkili olduğunu fark eder. (bilişsel-duyuşsal hedef)
20. İnanma ve yaşama özgürlüğünün bilincine varır. (bilişsel-duyuşsal hedef)
21. İslam dininin temizliğe verdiği önemi fark eder. (bilişsel-duyuşsal hedef)
22. Çevre, doğal denge ve temizlik bilincine ulaşır. (bilişsel-duyuşsal hedef)
23. Dinin sevgi boyutunu fark ederek onun insan için vazgeçilmez bir öge olduğu, her şeye karşı sevgiyle ve olumlu yaklaşılması gerektiği bilincine ulaşır. (bilişsel-duyuşsal hedef)
24. İslam'ın medeni ve evrensel değerlerle örtüştüğünü fark eder. (bilişsel-duyuşsal hedef)

Duyuşsal-Kişisel Yönüyle Hedefler

25. Din ve ahlâkla ilgili konularda akılcı ve eleştirel yaklaşım sergiler. (duyuşsal hedef)
26. Allah ile iletişim kurmada yapay engelleri aşar. (duyuşsal hedef)
27. İnanç-ibadet ilişkisinin farkında olur. (duyuşsal hedef)
28. Dinî inancının gereklerini ve ibadetlerini başkalarının yol göstermesine ihtiyaç duymaksızın gerçekleştirir. (duyuşsal hedef)
29. Aklın, dinî sorumluluğun temel şartı olduğunu; dinin aklın kullanılmasını istediğini ve bilimsel bilgiyi teşvik ettiğini benimser. Din ve bilimin insanların mutluluğu için olduğunu fark eder. (duyuşsal hedef)
30. Öğrenilen ahlâki değerleri içselleştirir. (duyuşsal hedef)
31. Yerelliklerin zaman zaman dinin evrensel boyutlarının önüne geçirilebileceği durumlar karşısında duyarlı olur. (duyuşsal hedef)

Duyuşsal-Sosyal Yönüyle Hedefler

32. *Dinin, Allah-insan ilişkilerini düzenleyen bir olgu olduğu, dinin evrensel barış kültürünün yerleşmesinde ve hoşgörü ortamının oluşturulmasında katkıda bulunabileceğini benimser. (duyuşsal hedef)*
33. *Büyüklerle saygı duymayı ve küçüklerle sevgiyle yaklaşmayı davranış hâline getirir. (duyuşsal hedef)*
34. *İnancını akılla bütünleştirir. Kendi dinini, örf ve âdetlerini olduğu kadar diğer insanların dinlerini, örf ve âdetlerini de saygı ve hoşgörü çerçevesinde değerlendirir. (duyuşsal hedef)*
35. *Laikliğin din ve vicdan özgürlüğünün garantisi olması gerektiğini benimser. (duyuşsal hedef)*
36. *İslam'ın barış dini olduğunu benimser. (duyuşsal hedef)*
37. *Birlikte yaşama ve hoşgörü kültürünü özümser. (duyuşsal hedef)*
38. *Evrensel değerlere kendi dinî bilgi ve bilinçleriyle katılır. (duyuşsal hedef)*

Mevcut programların hedeflerinin din eğitimi bilimine uygun olarak hazırlanılmaya çalışıldığı görülmektedir. Burada dikkat çekici olan ise ilköğretim programında bilişsel hedeflere duyuşsal hedeflerden daha fazla yer verilmiş olmasıdır. Oysaki çocukluk çağında duyuşsal öğrenmelerin daha anlamlı olduğu bilinmektedir. Ortaöğretim programında ise duyuşsal-kişisel hedeflere çok fazla yer verilmediği görülmektedir. Bazı amaç ifadelerinin ise hem bilişsel hem de duyuşsal alana girebileceği de anlaşılmaktadır.

Din eğitiminde amaçların sınıflandırılmasıyla birlikte diğer bir önemli konu, belirlenen hedeflerin nasıl bir eğitimle gerçekleştirilebileceğidir. Bir başka ifadeyle eğitim programıyla birlikte belirlenen hedeflerin, içerik, yöntem ve değerlendirmelerinin hangi eğitim modeliyle uygulanmasının düşünüldüğüdür. Din eğitiminde güncel yaklaşımlardan, Grimmit'in üçlü sınıflaması olan dini öğrenme, din hakkında öğrenme ve dinden öğrenme modelleridir.¹³⁹ Bu modeller amaçların sınıflandırılması ve buna göre yöntemler geliştirilmesi açısından önem taşımaktadır. Dini öğrenme yaklaşımının temel amacı, öğrencilere o dini sevdirmek, öğretmek ve öğrencileri o dinin inanana yapmaktır. Bu doktriner bir din eğitimi modelidir. Din hakkında öğrenme modeli, kendi asılları, yapısı, temel inanç ve ahlâki sistemleriyle dini geleneklerin doğası konusunda yeterli bilgiyi gerektirmektedir. Bu anlamda din eğitiminin hedefleri bilişsel olmak durumundadır. Dinden öğrenme modeli ise

¹³⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.; Sönmez Kutlu, "Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyumu", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 1, 2002, ss. 301-322; Muhiddin Okumuşlar, "Çok Kültürlü Toplumlarda "Din Hakkında Öğrenme" ve "Dinden Öğrenme" Modeli", **Marife**, Cilt: 7, Sayı: 2, Güz 2007, ss. 251-264; John Hammond, "Embodying The Spirit: Realising Re's Potential in the Spiritual Dimension of the Curriculum", **Issues in Religious Education**, (Ed. Lynne Broadbent ve Alan Brown), Routledge Falmer, London, 2002.

bilgilerin öğrencinin kendisinin yaşamını değiştirecek, derinleştirecek ve hatta yeniden şekillendirebilecek olan algılamaları ve kendini anlama yoluyla kazanmasını içerir. Bu anlamda din eğitiminin duyuşsal hedeflere ağırlık vermesi gerektiği düşünülebilir.¹⁴⁰ Din hakkında öğrenme ve dinden öğrenme modelleri birlikte değerlendirildiğinde din eğitiminin hem bilişsel bir süreç hem de duyuşsal bir süreç olarak ele alınmasının doğru olacağı düşünülebilir.

Din eğitiminde hedefleri, bu değerlendirmeler ışığında, Bloom taksonomisi doğrultusunda bilişsel ve duyuşsal olarak iki başlık altında değerlendirmek mümkündür.

1.2.2. Din Eğitiminde Bilişsel Hedefler

Bilme ve düşünme yeteneğinin geliştirilmesi İslam dininin üzerinde ısrarla durduğu bir husustur. Tenkit edilen dönemin veya hayat tarzının câhiliye (bilgisizlik) olarak nitelenmesi, yeni dönemde bilgiye ne kadar büyük önem verildiğini göstermektedir.

Din öğretiminin bir zihin eğitimi olabilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Din öğretiminin genel hedefi, öğrenciye aklını kullanmanın ve insan onuruna yaraşır bir hayat sürmenin yollarını göstermektir.¹⁴¹ Bayraklı'ya göre, İslam'ın zihni eğitmekteki amacı, insanın inançlarını bâtıl sistemlere karşı korumaktır. Aynı zamanda, onun dünya medeniyetine ve kendi günlük ihtiyaçlarını gidermede lüzumlu olan bilgiye sahip olmasını sağlamaktır.¹⁴² Selçuk ise, düşünmeyi, eleştirmeyi, “niçin” ve “nasıl”ı sorgulamayı emreden bir kitaba imandan dolayı zihinsel kabiliyetlerin geliştirilmesi işinin, İslam dininin bir gereği olduğunu belirtmektedir.¹⁴³ Her iki bakış açısını incelediğimizde, çalışmada ifade edildiği gibi insanın eğitiminde dışarıda bırakılabilecek bir yönü olmamalıdır. İnsana akıl gücünü doğru kullanabilecek, onu etkileyen hem içsel hem de çevresel etkenleri fark ettirecek gerekli bilgi ve becerilerle donatmak gerekmektedir.

¹⁴⁰ Hammond, ss. 180-182.

¹⁴¹ Selçuk, Din Öğretimi, s. 20.

¹⁴² Bayraklı, s. 190.

¹⁴³ Selçuk, Din Öğretimi, s. 12.

Bayraklı, hangi açıdan ele alınır sa alınsın, bilginin kaynağı ister zihin olsun ister olmasın, Kur'an'ın, zihnin eğitilmesi gerektiğini vurguladığını belirtmektedir. O'na göre, çeşitli âyetlerde, çeşitli zihni melekeler hitap vardır. Allah, zihni eğitmek için; onu bir tabiata, bir geçmişin hadiselerine, bir olaylar arasındaki determinizme, bir fizikötesi olaylara, bir insanın iç âlemine gezdirmektedir. Ayrıca doğru davranış için, neyi bileceği ve neyi bilemeyeceğini de ona bildirmektedir. O, verdiği bilgilerin boş olmayacağını davranış ve imanla nasıl bir irtibat kuracağını da göstermektedir.¹⁴⁴ İnsana sürekli düşünmeyi, sorgulamayı emreden bir dinin bu becerilerin ortaya konulması için gerekli bilgileri elde etmeye yönlendirmesi bir zorunluluktur.

Bazı İslam düşünürlerine göre din eğitiminin bilişsel hedefleri şu şekilde belirtilmiştir;

Sharif'e göre din eğitiminde bilişsel hedefler arasında; hafızanın geliştirilmesi, aklın geliştirilmesi, konuşma ve çalışma sayılabilir.¹⁴⁵

Gazali bilişsel hedefler olarak Sharif'in bilişsel unsurların hâkim motiv haline gelmesi hedefini kabul etmektedir. Bunun yanında O, ahiret fikrini, davranışın olumlu yönde gelişmesine yardımcı kılma, bilgiyi araştırma ve sorgulama yeteneği kazanma, iyi doğru bir zihniyete, doğruyu ayırma kabiliyetine sahip olabilme, insanın arzuları ile davranışları arasında düzenleyici bir ara unsur olarak işlev görebilmesi için aklın bilgi yoluyla gelişmesini sağlayan becerileri kazanma hedeflerini de saymaktadır.¹⁴⁶

İbn Haldun, zihnin yeteneklerinin geliştirilmesi hedefini paylaşmakla birlikte, dış duyuların yanında müşterek his, muhayyile, vehime, hafıza ve nefsi natıka (fikir)'dan oluşan iç duyuların geliştirilmesini sağlama hedefini de ilave etmiştir. Bu hedef Bloom'un bilişsel süreç boyutu ilkesini tanımlayıcı bir hedef olarak değerlendirilebilir. Tarihçi kişiliğiyle O, tarihi bilen ve sorgulayan bir zihinsel duruş kazandırmayı da hedef olarak görmektedir. Bununla birlikte rasyonel bir duruşa sahip olma ve eleştirel düşünme becerisini kazanma, kişinin bilgi sahibi olması ve

¹⁴⁴ Bayraklı, s. 191.

¹⁴⁵ M. M. Sharif, "Eğitimde İslami Hedefler", Çev. Ali Özer, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 3, 1986, s. 211.

¹⁴⁶ Çelikel, Gâzâlî, ss. 91-98.

cahillikten sakınması, olayları sebep-sonuç ilişkileri içinde anlayabilme ve yorumlayabilme de din eğitiminin hedefleri arasında yer almıştır.¹⁴⁷

Modern İslam düşünürleri arasında kabul edilen Fazlur Rahman' da bilişsel hedefler olarak, akli güvenilir ahlâki sınırlarla ahenkli kılma, fiziki evreni araştırma ve bunları insanlığa faydalı hale getirme yeteneği kazanma amaçlarını ortaya koymuştur. O İbn Haldun'un iç kuvvetlerin geliştirilmesi amacına uygun bir şekilde iç dünyasını keşfeden insanın dengesizliğini ve hatalarını ortadan kaldırıp, insanlığın ahlâki ilkelerini ortaya çıkarabilme ve ondaki kötü eğilimleri yok edebilme becerisi kazanmayı hedef olarak görmüştür. İbn Haldun'un tarih hakkında bilme ve sorgulama amacına diğer dinlerin bilgisini de eklemiş ve bu doğrultuda taassup ve önyargıdan uzak olma hedefiyle birleştirmiştir. Fazlur Rahman'ın eğitim anlayışında bununla birlikte başkalarıyla ilişkilerini değerlendirip özeleştirme ve öz değerlendirme yapabilme, doğru bilgiyi ahlâki bir tavırla elde etmeye çalışma ve ahlâk düzeni oluşturma, böylece tevazu ve özgüvenin dengesini oluşturabilme hedeflerinin de yer aldığı ortaya konmuştur.¹⁴⁸

Günümüz din eğitimcilerinden Parladır'ın çalışmalarında, bilişsel hedefler şu şekilde belirlemiştir;¹⁴⁹

1. Bilme ve düşünme yeteneğinin geliştirilmesi doğrultusunda alınan bilgi ve kültürün fitratın sağlıklı açılımına imkân vermesi,
2. Zan ve arzularını kontrol ederek önyargılardan uzak ve doğru bir özgüvene sahip olma,
3. Doğa ve teknolojiyi Allah'ın kanunları olarak bilen ve bu bilgisini ilme dayandıran birey olma.
4. Davranışın şekillenmesinde ön şart olan bilgiyi kazanma ve korumanın vasıtalarını öğrenme,
5. Bilginin doğruluğunu araştırmacı ve sorgulayıcı olma, eleştirel düşünme becerisini kazanma,
6. Kültürün aktarımında batıl olanları temizleyebilme, doğru kültürü ve sağduyu becerisini kazanma,
7. Kazandığı bu davranış kalıpları ile akli geliştirmek,

¹⁴⁷ Ev, İbn Haldun, ss. 94-101.

¹⁴⁸ Çelikel, Fazlur Rahman, ss. 10-16.

¹⁴⁹ Parladır, ss. 88- 92.

8. Uyuşturucu, alkol vb. maddelerin zararlarını bilme ve madde kullanımından uzak durma,
9. Öğrenilen davranış kalıpları ile belli durum ve şartlarda en uygun davranışa (amel-i salih) imkân sağlama,
10. Yeni durum ve şartlarda mevcut bilgilerden yeni bir uyum kalıbı oluşturabilme,
11. Doğru yolu görme ve gösterme,
12. Yeniliklere açık olma ve doğru bir uyum gösterme,

Tüm bu değerlendirme ve hedef sınıflandırmalarından yola çıkarak bilişsel hedefleri şu şekilde gruplandırabiliriz;

1. Kişide bilme, düşünme yeteneğinin gelişmesi, akıl ve mantık gibi zihinsel unsurları doğru kullanmayı öğrenme,
2. Dış duyuların yanında iç dünyasını keşfederek iç duyularını geliştirme ve dengeyi sağlama,
3. Arzu ile davranış arasında düzenleyici bir unsur olarak aklın bilgi yoluyla düşünce yeteneğini geliştirme
4. Kazanılan bu zihinsel yeterliliklerle evreni araştırma ve insanlığa faydalı olacak şekilde sonuçlara ulaşma yeteneğini kazanma,
5. Bilgiyi gözlem ve deney yoluyla araştırma, sorgulama, rasyonel ve eleştirel düşünebilme yeteneklerini geliştirme,
6. Tarih ve diğer dinler hakkında rasyonel bir duruş ve sorgulama yapabilme, böylece taassup ve önyargılardan uzak durabilme becerisi kazanma,
7. Ahiret düşüncesini doğru bir şekilde kavrama
8. Doğru bilgiyi kazanıp koruyabilme yeteneğini geliştirerek cahillikten uzak durma,
9. Doğru bir kùltür aktarımıyla kùltürlenmiř olma ve batıl inançlardan uzak durma,
10. Öğrendiği bilgilerle yeni durum ve şartlara uyum sağlayabilme
11. Yeniliklere açık olabilme becerisi kazanma,
12. Bireye ve topluma zararlı olan davranışı bilme
13. Doğru bilgiyi aktaran ve diğerlerini etkileyen bir insan olma
14. Liderlik yapabilme becerisini kazanma.

Yukarıda genel amaçlarda verdiğimiz Milli Eğitim programındaki genel amaçlar içerisindeki bilişsel hedefler ve eğitim düşünürlerinin görüşlerinden yola çıkarak oluşturduğumuz bilişsel hedeflerde akıl gücünün geliştirilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Ancak burada aklın işleyişini etkileyen olumsuz duyguların tespit edilmesinin ve insana kendilik bilincinin kazandırılmasının önemli bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Din eğitiminde bilgilerin sadece öğrenilmesinin değil içselleştirilerek hayata uygulanılmasının önemli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla insanın bilişsel yönü kadar duyuşsal yönüne önem verilmesi gereklidir.

1.2.3. Din Eğitiminde Duyuşsal Hedefler

Duyuşsal hedeflerle kişinin daha çok sosyal üstün istek ve duygularının geliştirilmesi ve içselleştirilmesi kastedilir. Bu bağlamda genel hedef; İnsanı sosyal ve üstün değerlerle eğiterek özündeki ilahi özelliklerin gerçekleşmesini sağlamaktır.¹⁵⁰ Duyuşsal hedeflerin bilişsel hedeflerle iç içe olduğu ve birbirinden tam olarak ayrılamadığı eğitimin amaçları bölümünde belirtilmişti. Çalışmamızda göz ardı edilmemesi gereken bu çift yönlülük, Parlador tarafından şöyle ifade edilmektedir;

Din ve ahlâk alanında daha çok sözü edilen duyuşsal öğrenmeler, bir uyarıcının doğurduğu duygusal tepkinin gelişmesi sürecinde ortaya çıkan özelliklerdir. Bir bakıma, hayat duygusal bir nitelik taşır ve en yalın halinde organizmanın bir uyarıcı veya durumdan etkilenmesini takip eden istek ve davranışından ibaret bir formülle tanımlanabilir.

Bilişsel öğrenmeler (bilgiler ve akıl) ise duruma göre bu akışa dâhil olur veya etkisiz kalır; bazen duygusal enerjiye yol gösterir. Kültürel çevre, dinler ve ideolojiler duygusal akışı denetim altına almayı, onun kontrolsüz taşmasına engel olmayı amaçlayan ahlâki ve sosyal kuralları ortaya koymuşlardır. Biz bunlara bilişsel bir malzeme olarak sahibiz. Bunların benimsenmesi ve basit duygu seviyesini yükseltecek bir işlev kazanması, büyük ölçüde bunları nasıl kazandığımıza bağlıdır. Repertuardaki bilişsel nitelikteki ahlâki bilgi ve modeller, uygun şartlarda alınmış olması halinde duygusal yükselişe yön verir, böylece başlangıçtaki basit hazcı ve benmerkezci yöneliş giderek sosyal ve özgeci bir yöneliş, bir bakıma bilişsel bir malzeme bir değer ve tutum halini alır.¹⁵¹

¹⁵⁰ Parlador, ss. 97-98.

¹⁵¹ S. Parlador, “Aktif Eğitimde Bilişsel ve Duyuşsal Ürünler”, **II. Aktif Eğitim Kurultay Kitabı**, (Ed. Emin Alıcı), Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 4-5 Haziran 2005, s. 117’den aktaran Halit Ev, ss. 15-16.

Din öğretimi, dinle ilgili bilgileri kişiye öğretmek, din eğitimi ise, öğretilen bu bilgilerin davranışlara yansımaları sağlaması olarak tanımlanmaktadır. O halde din eğitiminin amacı, kişiye dince istenen davranışları benimseyerek yerine getirebilme, dince istenmeyen davranışları da yapmama alışkanlığı kazandırmak olarak ifade edilmektedir.¹⁵² İnsanın birçok yetenek ve kabiliyeti zihinde toplanmaktadır. Bazı vasıflarının merkezi de duygusal alan ya da önceki çalışmalarda ifade edildiği gibi kalptir. Ancak insan davranışlarını ilk planda yöneten ve zıt güçlerin bulunduğu merkezse nefistir. Burada iyi dürtülerle kötü dürtüler bir arada yaşar. Yine burada öyle dürtüler vardır ki, iyiye yöneltirse faydalı; kendi haline bırakılır veya kötü yöneltirse zararlı olduğu belirtilmektedir.¹⁵³ Eğitim bu güçlerden faydalanacak şekilde yönetebilme becerisini kazandırmakla kendini gösterir.

Din eğitiminde bireylere sürekli biçimde dindar olma, ahlâklılık olma hitabından çok, onları öyle olabilme yolunda eyleme sokmak daha eğitsel sonuçlar sağlar. Bu yöntemin ilk basamağı yüksek duyguları ruhun misafiri değil, benliğin ta kendisi haline getirmek olarak ifade edilmektedir. Benliğe yerleşmesi ise eylemle ortaya çıkar böylelikle “ben”e ait bir manevi değer kazanılmış olur. Zira yüce bir bilgiyi öğrenmek ve öğretmek hiç bir zaman o kimse için ahlâklılık, asil veya inanmış olmak için bir garanti sayılamaz. Bilgiler kişide bir zemin ve eğilim bulmadıkça o insanı ne duygulu ne de akıllı bir dindar yapar.¹⁵⁴ İslam eğitiminin en önemli hedeflerinden biri de kalpten şüpheyi atmak olarak ifade edilmektedir. Zihin ne kadar gerçek bilgiye sahipse sahip olunan duygular o nispette şüpheden uzak demektir. Şüphenin giderilebilmesi de duyguların doğru bir şekilde tatminine bağlıdır. İnsanın istek ve ihtiyaçlarını doğru bir şekilde gidermek için eğitmeye en elverişli yol, onu doğru olarak tatmin etmektir.¹⁵⁵

Selçuk makalesinde nasıl bir din öğretimi sorusuna cevap olarak, temelinde insana saygı, düşünceye saygı, ahlâki olana saygı, hürriyete saygı ve kültürel mirasa saygı olan bir din öğretimini savunmuştur. Burada saygı adına zorla empoze edilen tavırların insanın ufkunu açmadığı, sağlam temellere dayanmayan kabullerin, kişiliği

¹⁵² Hüseyin Peker, **Din ve Ahlâk Eğitimi Psikolojik ve Metodik Esaslar**, 2. Baskı, Aksi Seda Matbaası, Samsun, 1998, s. 14.

¹⁵³ Bayraklı, s. 246.

¹⁵⁴ Neda Armaner, “Din Eğitiminde Psikolojinin Önemi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 1, 1979, (Din Eğitiminde Psikoloji), s. 218.

¹⁵⁵ Bayraklı, s. 234.

geliştirici, besleyici, zenginleştirici ve koruyucu bir rol oynamadığından bahseder. Saygıyı üzerinde düşünmek, tanımak, anlamak, sorgulamak ve değerlendirmek anlamında kullanır. O'na göre saygı sevgi gibi bir duygudur. Saygının da sevgi gibi faaliyete dönük, kişinin davranışında kendini gösteren yönü vardır. Saygıyı bir davranış türü, bir faaliyet olarak tanımlar ve burada saygının eylem boyutu üzerinde durur. Saygı duymak; düşünmeyi, tanımayı, anlamayı, sorgulamayı ve sonra bir değerlendirmeye gitmeyi gerektirir.¹⁵⁶ Bu anlamda din eğitiminin duyuşsal boyutunun çok önemli olduğu ortaya konmuştur.

*İnanç ve kabullerimizin “örtülü” ve “açık” dayanakları vardır. Bu dayanaklar kişiliğimizden, yetiştirilme biçimimizden, tarihimizden, kültürümüzden kaynaklanabilir. Bunların farkında olmak, bunlar üzerinde yorum yapmak, doğru ile yanlışın farkında olmak, sağlam olanı bulup çıkarmak ve sonunda bir yargıya varmak ancak saygılı bir tavır sonucunda mümkün olur. Düşünmek bir eğitim işi, bir arama ve bir araştırma işidir. Düşünmenin bir eğitim işi, bir arama bir araştırma işi olduğu unutulmamalıdır. Düşünebilmek kadar dinlemesini bilmek, farklılıklara tahammül edebilmek de bir eğitim işidir. Düşünebilmek, düşündüğünü söyleyebilmek fakat karşısındaki insanı incitmeden söyleyebilmek, dinleyebilmek, karşısındakini susturmadan dinleyebilmek, duyduklarına katılmasa da, fikirler üzerinde düşünebilmek ve onları sorgulamaktır. Bu tavırlar, din öğretiminin insana kazandırabileceği tavırlardır.*¹⁵⁷

Din ve ahlâk alanında bir uyarıcının doğurduğu duygusal tepkinin gelişmesi sürecinde ortaya çıkan özellikler duyuşsal öğrenme alanını ifade etmektedir.¹⁵⁸ Bilişsel hedeflerde ele alınan düşünürlerin duyuşsal hedeflerle ilgili tespitleri ise şöyledir;

Sharif'e göre din eğitiminde duyuşsal hedefler; duyuların eğitimi, hayal gücünün geliştirilmesi, zevklerin geliştirilmesi, sosyal duyguların geliştirilmesi, ahlâk disiplini, ümit etme ve inançtır.¹⁵⁹

Gazali'ye göre duyuşsal hedefler şöyle gruplandırılabilir;¹⁶⁰

1. İnsanın kötü vasıflarını fark etme yeteneğini kazanması,

¹⁵⁶ Selçuk, Din Öğretimi, s. 15.

¹⁵⁷ Selçuk, Din Öğretimi, s. 16.

¹⁵⁸ Halit Ev, s. 15.

¹⁵⁹ Sharif, s. 211

¹⁶⁰ Çelikel, Gâzâlî, ss. 101-113.

2. Dinin temsil ettiği üst isteklerin, adaletin; dolayısıyla fazilet olarak adlandırılan iyi vasıfların ortaya çıkmasına yardımcı olacak şekilde içselleştirilmesi,
3. Dinin evrensel değerlerini içselleştirerek insanın ruhunun olgunlaşması,
4. İnsana; öz değerlendirme, özsaygı ve kendini gerçekleştirme gibi becerilerle etkileşimli bir şekilde erdemlerin kazandırılarak onun mutluluğa ulaşması,
5. İnsanın, duygularını kontrol etmesini sağlayıcı üst kontrol mekanizması geliştirilmesi, vicdanlı olma,
6. Doğru bilgiye ulaşarak kişinin hem kendini hem de başkalarını mutluluğa ulaştırma becerisini kazanması.

İbn Haldun’a göreysel duyuşsal hedefler şu şekilde tasnif edilmiştir;¹⁶¹

1. Bireyin ilahi tekliflere dört elle sarılıp onları içselleştirmesi ve onları oluşa uygun hale getirmesi yani hayata geçirebilmesi,
2. Güzel ahlâka sahip olma ve bu niteliklere sahip iyi Müslüman’ın, muhasebe ve murakabe gibi özelliklere ulaşması,
3. Yumuşak davranma, içtenlik, vefa, şefkatle davranmak,
4. Adaletli olma,
5. Sıkıntılara katlanma,
6. İsraftan ve lüks hayatın kötü sonuçlarından sakınma
7. İffetli, insaflı olma,
8. Sır saklama,
9. Hakkı olan ölçüyü aşmamak
10. Allah’a şükretme,
11. Doğru ve yardımsever olma, çokça iyilik yapma, zayıflara yardım etme,
12. İyi niyetli olmak,
13. İnsanları zan altında bırakmamak,
14. Akrabaları ziyaret etme,
15. Cömertlik,
16. Başkalarının sıkıntılarını paylaşma.

Fazlur Rahman’a göre ise duyuşsal hedefleri şöyle gruplandırabiliriz;¹⁶²

¹⁶¹ Ev, İbn Haldun, ss. 103-106.

1. İnsanın davranışını doğru çizgilerde tutması ve hakiki ahlâklılık derecesine yükselmesi,
2. Ahlâki cihatta bulunurken nitelikleri, ihtiyatlı tehlike hissi ve güven olan bir tutum ile hareket edip, ümitsizlik ve aşırı güven, salt içkinlik ve mutlak aşkınlık gibi bütün aşırılıklardan kaçınan orta hallere ulaşma yani insanın eğilimlerini dengelemesi,
3. Dünya ve ahiret dengesini gözetme ve ahiret inancıyla üstün değerler kazanma,
4. Ahlâki sorumluluk kazanma,
5. İradesini kullanarak bencil isteklerini kontrol edebilme yeteneğini kazanma,
6. Yeryüzünde ahlâki bir düzeni kurma ve bunu gerçekleştirmek için takvayı içeren bir sorumluluğa sahip olma.

Parladır'a göre ise duyuşsal hedefler şu şekilde sınıflandırılabilir;¹⁶³

1. Bencil ve sosyal isteklerini iyilik, güzellik ve din gibi üstün değerlerle kontrol altına alabilme becerisi kazanma,
2. Özgeci motivasyonların geliştirilmesi (yardımseverlik ve hizmete yönelik olma gibi),
3. Kişide doğruluk, eşitlik, yardım, fedakârlık, dostluk, arkadaşlık, sevgi, şefkat, güvenilirlik, sabır, cesaret, tevazu gibi genel olarak iyilik altında toplanabilecek temel ilke ve değerlerin işler vaziyete gelebilmesi,
4. Özündeki kabiliyetlerin açılmasını sağlayan, fıtrata uygun dini değerleri kazanma,
5. Dünya ve ahiret dengesini gözeterek ve ahiret hayatını bencil isteklerini kontrol etmekte kullanan, dini ve özgeci duyarlılıkları gelişmiş ruhi denge ve mutluluğa ulaşma,
6. Kişide iç kontrolün ve duyarlılığın gelişmesi,
7. Hayatında Allah'a ve onun talepleri olan evrensel değerlere bağlı olma,
8. Hayatında her türlü aşırılıktan uzak durma becerisini kazanma,
9. Empati yeteneğinin gelişmesi.

¹⁶² Çelikel, Fazlur Rahman, ss. 18-27.

¹⁶³ Parladır, ss. 96-101.

Bu tespitlerden yola çıkarak din eğitiminde duyuşsal hedefleri bireysel-manevi ve sosyal gelişimi esas almaları, aynı zamanda duygusal zekâ ile olan ilişkisinin daha net bir şekilde ortaya konulmasını kolaylaştırmak bakımından şu iki ana başlık altında tasnif etmemiz de mümkündür:

A- Din eğitiminde duyuşsal-kişisel hedefler

1. Öfke, korku, kaygı, şiddet, çekingenlik, sevinç, keder gibi duygularını fark edip bunları yolda tutabilecek erdemleri kazanma ve hayatında her türlü aşırılıktan uzak durma becerisi kazanma,
2. Davranışlarını dinin ve ahlâkın değerleri içinde doğru çizgide tutma yeteneği kazanma,
3. İnsanın dinin temsil ettiği bireysel ve sosyal üstün istek ve duygularının gelişmesi ve böylece onların içselleştirilerek insanda davranışların merkezi haline gelmesi
4. İnsanın kötü vasıflarını, bencil istek ve duygularını fark edip iradesini kullanarak bunları kontrol etmesi. Bunun için iç kontrolü üstün değerlerle sağlayabilen muhasebe ve murakabe gibi vasıflara sahip olma becerilerini kazanma,
5. Bireye ve topluma zararlı olan davranışlardan uzak durma becerisi kazanma, (Uyuşturucu alkol v.b. maddelerden ve madde kullanımından uzak duracak iç kontrol becerisi kazanma)
6. Arzu ile davranış arasında düzenleyici bir unsur olarak aklın bilgi yoluyla düşünce yeteneğini geliştirme ve böylece özgüvene ulaşma,
7. Ahiret inancının üstün değerlerini dünya ve ahiret dengesini gözeterek kazanma, onları bencil istek ve arzularını kontrol etmede kullanabilme, onu davranışlarını düzenleme ve denetleme mekanizması haline getirme ve böylece ruhi denge ve mutluluğa ulaşan birey olma,
8. Vicdan duygusunun gelişmesi,
9. Öz saygı, öz değerlendirme ve kendini gerçekleştirme gibi becerileri kazanarak davranışlarında denge ve uyum içinde olma,
10. Hatalarını ortadan kaldırıp değer, ahlâki ilkelere bağlı olarak da ahlâki düzen oluşturma,
11. Hayatında Allah’a ve onun talepleri olan evrensel değerlere bağlı olma,

12. Sıkıntılara katlanan, şefkatli ve iyimser birey olma.

B- Din eğitiminde duyuşsal-sosyal hedefler

1. Empati yeteneğinin gelişmesi,
2. Başkalarını anlayabilme,
3. Başkalarını geliştirebilme,
4. Kişide genel olarak iyilik sağlayabilecek doğruluk, eşitlik, sevgi, dostluk gibi temel ilke ve erdemlerin işler hale gelmesi,
5. Yardım severlik ve hizmete yönelik olma gibi özgeci motivasyonlarının gelişmesi,
6. İnsanın yapısına uygun özündeki kabiliyetlerinin doğru açılımını sağlayan dini değerleri kazanma,
7. Çatışmaları yönetebilme,
8. İlişki ve iletişimini doğru değerler üzerine kurabilen insan olma,
9. Ahiret inancının kazandırdığı becerilerle, başkalarıyla olan ilişki ve iletişimde dini ve özgeci duyarlılıkların gelişmesi,
10. Başkalarıyla ilişkilerini değerlendiren böylece özeleştiri ve öz değerlendirme yapabilen, etkili iletişim becerilerine sahip olma,
11. Diğerlerini etkileyen bir insan olma

Duyuşsal hedefler daha çok bilişsel hedeflerin içselleştirilmesini, kazanılan bilgilerin davranışın motivisi haline gelmesini sağlayan hedeflerdir. Bu durum, din eğitimi açısından önemli bir konudur.

Psikomotor hedefler ise daha çok zihin-kas koordinasyonuna dayalı beceri alanındaki davranışları ifade eder. Yüzme ve koşma gibi sportif becerilerle bir müzik aleti çalabilme gibi becerilerin otomatik hale gelmesi, bedensel hareketlerin mekanikleşmesidir. Bu nedenle psikomotor hedefler çalışmanın dışında tutulmuştur.

Eğitimde en genel anlamda “iyi insanın” hedef olarak kabul edilmesine rağmen, okulların daha çok akademik zekâyı geliştirmeye önem verdiği ve daha çok bilişsel hedeflere yöneldiği, sosyal ve karakter gelişimi bakımından başarılı olamadığı görülmüştür. Eğitim alanındaki gelişmelerle birlikte insanın başarısı ve mutluluğu için bütün yeteneklerinin, başka deyişle zekânın farklı yönlerinin bütün

halinde gelişmesinin önemi üzerinde durulmaya başlanmıştır. Duygusal zekâ hareketi bu ihtiyacı karşılamak üzere ortaya konulan kuramlardan biri olmuştur.

Din eğitiminin amaçları bakımından duyuşsal hedeflerin, manevi ve sosyal ahlâki gelişimin sağlanması hususunda en önemli alan olduğu görülmektedir. Bu hedeflerde ifade edilen becerilerin kazandırılmasının duygusal zekâ kuramıyla ilişkili olabileceği düşünülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DUYGUSAL ZEKÂ VE EĞİTİM

Bu bölümde, sonraki bölüme bir hazırlık olmak üzere duygusal zekâ diye isimlendirilen kavram ve içeriği hakkında genel bilgiler verilecek, eğitim ve özellikle din eğitimi ve amaçları bakımından ikisi arasındaki benzerliklere dikkat çekilecektir. Kur'an gayb ve değer bilgileri verirken aslında bu bilgilerin sağlam bir inanç ve dünya görüşü halinde benimsenmesine, hayata geçirilmesine, sözden ve bilgilere sahip olmaktan ziyade bir yükseliş sürecinde amele, samimiyete ve ihlase önem vermektedir. Bu bakımdan duygusal zekânın temel konuları ile dinin amaçları arasında bir paralellik olduğu söylenebilir.

2.1. DUYGU VE ZEKÂ İLİŞKİSİ

Duygusal zekâ kavramının en önemli iki unsuru, kavramın iki ucunda yer alan duygu ve zekâ bileşenleridir. Duygusal zekâ tartışmalarında duyguların zekâda kullanımı ya da duygunun bir zekâ formu olup olmadığı konusu belirgin bir şekilde açıklanamamıştır. Duygunun zekâda kullanımı, geleneksel duygu görüşlerinde ilkel ve otomatik tepkiler olarak değerlendirilir ve vahşi bir hayvanın çok fazla zekâyâ gerek duymadan evcilleştirilebilmesi örneği verilir. Duygunun bir zekâ formu şeklinde incelenmesi ise daha radikaldir. Burada duygular zeki davranışların diğer formlarına yardımcı olan süreçler gibi değerlendirilmiştir.¹⁶⁴ Modern psikolojiye kadar tutku, his, duygu gibi kavramlar aklın zıttı ve psikolojinin dalları arasında “yumuşak karnı” olarak görülmüştür. Bununla birlikte filozoflar, psikologlar ve teorisyenler duygu ve zekâ arasında bir ilişki olduğunu uzun zaman önce fark etmiş ve bunu ifade etmişlerdir.¹⁶⁵ On sekizinci yüzyıldan bugüne kadar bilim adamları, aklın etkili üç bölümünün; biliş (ya da düşünce), heyecan (duyguları da kapsayan) ve motivasyondan oluştuğunu kabul etmişlerdir. Bilişsel alana insan hafızası, mantık,

¹⁶⁴ James R. Averill, “Intelligence, Emotion, and Creativity: From Trichotomy to Trinity”, **The Handbook of Emotional Intelligence: Theory, Development, Assessment, and Application at Home, School, and in the Workplace**, (Ed. Reuven Bar-On ve James D. A. Parker), Jossey-Bass Inc., A Wiley Company, San Francisco, 2000, s. 278.

¹⁶⁵ Gayle M. Samples, **Emotional Intelligence and Academic Success Among Bible College Student**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Faculty of the School of Psychology & Counseling Regent University, Virginia, 2009, s. 15.

hüküm ve soyut düşünce gibi bazı fonksiyonlar dâhil edilmiştir. Zekâ, psikologlar tarafından tipik olarak, bilişsel alan fonksiyonlarının durumunu karakterize etmek için kullanılmıştır. Zekâ bu anlamda nedensellik, sonuç ve soyut düşüncelerle uğraşma “birleştirme ve ayıt etme gücü” kavramları gibi yeteneklerle ilgili olarak ele alınmıştır.

Psikoloji alanında çalışan uzmanlar zekâyı oluşturduğunu düşündükleri yeteneklerden yola çıkarak onun pek çok farklı tanımını yapmışlardır. İlk olarak zekâ tanımı üst düzey beceriler gibi temel bir yeteneği içerse de diğer boyutları açısından zaman içinde büyük farklılıklar göstermiştir. Benzer şekilde zekâ, kültürel değerlerden etkilenmiş ve farklılaşmıştır. Beyin ve beynin işleyişi konusundaki son dönemdeki araştırmalar; zekânın entegre bir kavram olduğu; fiziksel süreçlerden ve duygulardan bağımsız olamayacağını ortaya koymuştur.¹⁶⁶ Örneğin; zekâ etkinliklerinin meydana geldiği yer olan zihin, klasik tanımda “*canlının duygu ve davranışlar dışındaki ruhsal süreç ve etkinliklerinin bütünlüğü*” olarak tanımlanmaktadır.¹⁶⁷ Düşünce ve mantık anlamda, beynin duygu merkezleri tamamen ikinci plana atılmış durumda değildir. Bu merkezler düşünce, mantık ve zekânın ayrılmaz bir parçası kabul edilmiştir.¹⁶⁸ Aslında insan zekâsı tektir. Burada zekâ ile kastedilen insan yetenekleridir. Algı, bellek düşünme vb. süreçleri ifade etmek için kullanılan kavram daha çok bilinçle ifade edilmektedir. Bilinç kavramı, entelektüel ve duygusal davranışı ilişkilendirme konusunda daha uzlaştıracı bir kavram olarak değerlendirilmektedir.¹⁶⁹

Duygu ile ilgili düşünceler antik Yunan medeniyetine kadar dayandırılabilir. Bu dönemde stoacılar iyi bir hayatta duyguların rolü ile ilgili düşünceler öne sürmüşlerdir. Onlar ruh halleri, dürtüler, korkular ve arzuları incelemiş ve kişi odaklı güvenilir ve eşsiz bireysel tecrübeler olarak görmüşlerdir. Kişinin hiçbir duygu ya da hissin etkisinde kalmaması gerektiğini savunmuşlardır.

¹⁶⁶ Ulaş Çakar ve Yasemin Arbak, “Modern Yaklaşımlar Işığında Değişen Duygu-Zekâ İlişkisi ve Duygusal Zekâ”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2004, s. 26.

¹⁶⁷ Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr/index>. (22.11.2012).

¹⁶⁸ David R. Caruso ve Peter Salovey, **Duygusal Zekâ Yöneticisi**, Çev. Süheyla Kaymak, Crea Yayıncılık, İstanbul, 2007, ss. 10-11.

¹⁶⁹ Averill, ss. 278-279.

Platon, duyguların mantık tarafından yönlendirilmesinin gerekli olduğunu öne sürer ve aklın bilgili kılınmasıyla olumsuz duygulardan uzaklaşacağını belirtir.¹⁷⁰ Descartes döneminde ise, akılcılık yaklaşımı sistematik olarak ifade edilmiştir. “Cogito ergo sum” (Düşünüyorum, öyleyse varım) temel varsayımıyla hareket eden Descartes, duyguların da, kişilerin düşüncelerine bağlı olarak ortaya çıktığını savunmuştur.¹⁷¹

Ortaçağ döneminde Avrupa’da skolastik hristiyan felsefesinde duygular, mutlaka kontrol edilmesi gereken şeytani unsurlar olarak görülmüş ve duygulara kapılmanın insanı kötülüğe götürdüğüne inanılmıştır. Rönesans döneminde ise aklın iyi, doğru ve güçlü olan her şeyi sembolize ettiği ve duyguların da insanın zayıflıklarını gösterdiği düşünülmüştür. Sonraki dönemlerde özellikle romantik akım duygulara gereken önemi vermeye çalışsa da sanayi devriminden itibaren aklın duygular üzerindeki mutlak egemenliği söz konusu olmuştur. 20. yüzyılın başlarında psikoloji alanındaki gelişmelerle duygusal tepkiler ve davranışlar bilimsel olarak incelenmeye başlanmış ancak aklın egemenliğinin gücünü sarsmaya yetmemiştir. Son dönemdeki gelişmelerle ise insanın yaşamını devam ettirebilmesi açısından duyguların akıl kadar öneme sahip olduğunu göstermiştir.¹⁷²

Felsefede akıl ve duygu ile ilgili araştırmalara bakıldığında, iki farklı tavrın baskın olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, akıl ile duygunun insanın iki farklı özelliği ve birbirleriyle uyum içinde olduğunu ileri süren düşünce; ikincisi ise, bu özelliklerin farklılığını ortadan kaldırıp birini diğerine indirgeyen düşüncedir. Bu duygusal/akılcı ikiliğinin halk arasındaki izdüşümü kalp/kafa kabul edilmekte, bir şeyin doğru olduğunu kalpten bilmek, akılcı zihinle düşünmekten ayrı bir inanç şekli olarak değerlendirilmektedir. Biri duygusal, diğeri akılcı olan bu iki zihin, çoğunlukla bir uyum içinde ve farklı bilinç sistemlerini birbirleriyle kaynaştırarak, yaşama yardımcı olmaktadır. Yapılan tespitlere göre, duygusal ve akılcı zihinler bir denge halinde bulunmaktadır. Her ikisi de beyindeki farklı ama birbirleriyle bağlantılı devrelerin işleyişini yansıtmaktadırlar. Duygu ile düşünce birlikte insanın kararlarını yönlendirmektedirler. Bu düşünce, eskiden beri kabul gören ve akıl ile

¹⁷⁰ Nurten Gökalp, “Akıl-Duygu İkciliğine İki Farklı Bakış”, **Felsefe Dünyası**, Cilt: 2, Sayı: 30, 1999, s. 69.

¹⁷¹ Ahmet Arslan, **Felsefeye Giriş**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 38.

¹⁷² Çakar ve Arbak, s. 24.

duygular arasında var olduğuna inanılan çelişkiyi de azaltmakta ve günümüzden yaklaşık olarak 2400 yıl önce Aristoteles'in "ölçülülük" kavramında kendini bulmaktadır. Bu duyguların akıl ile birleştirilmesi önerisi olup; tutkuların, düşünceleri, değerleri, yaşam mücadelesini yönlendirmekte olduğunu ve iyi kullanıldığında bir bilgelik içerdiğini, kötü kullanıldığında ise kişiyi kolayca yoldan çıkarabileceğini ifade etmektedir. Akıl ile duyguyu iki farklı özellik olarak görüp onların birbirleriyle uyumlu bir şekilde işlediğini ileri süren Aristoteles'in tespitleri son zamanlarda kaydedilen bilimsel araştırmalarda yeniden öne çıkmaktadır.¹⁷³

Duygu ve bilinç ilişkisinin açıklanmasında duyguyu bilişsel anlamaya yönelik çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bunlardan Strongman'ın aktardığına göre Gregorio Maranon "adrenalin" çalışması ile duygunun iki bölümden oluştuğunu göstermiştir. Birincisi; sempatik uyarılmanın daha belirgin özelliklerini içeren fiziksel etkilenme, ikincisi belirli duygular ile bedensel değişiklikleri de içeren öznel deneyimlerdir. Duygu olayın algılanması ile ortaya çıkar, kişinin psikolojik durumundan etkilenir. Magda B. Arnold ise duyguların açıklanabilmesi için, ilk önce bireyin olaylarla ilgili bilişsel değerlendirmelerinin anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. Kişi yeni bir uyarı ile karşılaştığında, geçmişte yaşanmış, belleğinde depolanmış şemalardaki duygusal yaşantılarla kıyaslayarak '*iyi ve kötü*' şeklinde değerlendirilir. Bireyde oluşacak duygu hali bu değerlendirmenin bir sonucudur.

Leventhal geliştirdiği teoride duyguyu bilgi işleme sürecine dayandırmaktadır. Duygu modeli tipi olarak şu dört sistemin entegrasyonunu tanımlamıştır. Duygusal tepkilerin değerlendirilme sistemi, duygunun öznelliğini tanımlayan geribildirim sistemi, sözsüz bir eylem sistemi ve bu sözsüz sistemi sürdüren vücut tepki sistemidir. Leventhal duyguyu ilk aşamada motor algısal süreçte otomatik ortaya çıktığını ikinci sırada ise kişinin deneyimlerine göre farklılaştığını belirtmiştir. Bower geliştirdiği duygulanım ağ modeli ile kişinin yaşadığı duygu ile bilişsel süreçte etkileşim olduğu, bilişsel değerlendirme ile ilgili duyguyu aktive ettiğini belirtmiştir. Kişi olumsuz düşünceler yaşadığında bu aktivasyon ile bağlantılı duygu düğümlerine (deneyim kümesi) yayılım gösterir ve kişi kendini kötü hissetmeye başlar.

¹⁷³ Gökalp, ss. 69-70.

Oatley ve Johnson-Laird duyguların bilişsel işlevlere hizmet verdiğini gösteren çatışma teorisini ortaya koymuşlardır. Duyguların sosyal olaylarla ilgili olduğu bir takım duygu modları belirlemişlerdir. Buna göre insan mutluluk, üzüntü, kaygı, öfke ve tiksinti şeklinde 5 temel mod içinde bulunabilir. Bilişsel sistemde bu duygu modları karmaşık duyguları oluşturmaktadır. İnsanın içinde yaşadığı kültür, sosyal etkileşimini belirleyen bilişsel işlevlerine yön verir. Belirsizlik durumunda iç çatışmalar ise kaçınılmazdır. İnsan beş temel duyguyu biyolojik mekanizmalar ile yaşar ancak karmaşık duyguları içinde bulunduğu ortama göre şekillenir.

Lazarus duyguların altında bilişsel değerlendirmelerin olduğunu ifade etmiştir. Duygu bireyin çevre ile etkileşimi ile ortaya çıkan fizyolojik, davranışsal ve bilişsel olarak verilen tepkilerdir. Lazarus basitten karmaşığa doğru bir sınıflama ile bilişsel değerlendirmenin olduğunu belirtmiştir. Bilişsel değerlendirmenin en basit biçimi dil öncesi bilinç ve bilinç dışıdır, en üst biçimi ise bilinçlidir ve burada düşünce, imgeleme ve duyguların sözel, simgesel ifadesi yer alır. Çevre ile etkileşim ile başa çıkma yöntemleri öğrenilerek bilişsel değerlendirme sürecinde duygusal tepkiler değiştirilebilir. Ellsworth sezgisel olarak duygu durumunun farklılaşabileceğini ifade etmiştir. Ona göre ileriye dönük duygular pozitif ya da negatif sonuçlanabilecek bir olayın gelecekte gerçekleşme ihtimaline karşı şu anda hissedilen duygu olarak kendini gösterir. Frijda duygunun otomatik yani basit değerlendirmelerle ortaya çıktığı ve bu değerlendirmenin bilişsel alanda işlendiğini ifade etmiştir. Duygunun uyarılması ve gerçekleşmesi için temel işlem yeterlidir. Ona göre bütün duygular iki tür olası değerlendirme sürecine dayanır. Birincil değerlendirme bir olayın duygusal anlamı yargılama ile ilgilidir ve ikincil değerlendirme ortaya çıkan duygu değerlendirilmesi ile ilgilidir.¹⁷⁴

İnsanların duyguları, düşünceleri ve davranışları birbirleriyle ilişkilidir. Dökmen duyguların, hedeflere yönelik davranışların itici güç kaynağını oluşturduğunu; düşüncelerin ise hedefe ulaşabilmek için hangi davranışların sergileneceği konusunda yardımcı olduğunu belirtmiştir. Duygular ve düşünceler arasındaki iş bölümünü şu benzetmeyle ortaya koymuştur. “*Mantıklı düşünceler*

¹⁷⁴ Kenneth T. Strongman, **The Psychology of Emotion**, 5. Baskı, John Wiley & Sons Ltd, England, 2003, ss. 78-90.

geminin dümeni, duygular ise geminin yakıtıdır". Bu yaşam gemisinin sağlıklı ilerleyebilmesi için düşünce ve duyguların uyum içinde olması gerekmektedir.¹⁷⁵

Kişinin belirli bir anda algıladığı, hissettiği, onun fenomenal alanını oluşturur. Fenomenal alan içindeki istekler, heyecan uyandıran iç yaşantılar, "duygu" olarak adlandırılır.¹⁷⁶ Duygular, toplumun bireylerini birbirine bağlayan, güdüler ve güdülerle beraber gelen heyecanlardır. İnsanları davranışa götüren güdüler, heyecanlarla beraber ortaya çıkarlar. Her güdülenmiş davranış heyecan tonuyla beraber gelir. Duyguların olmaması durumunda yaşamı yaşamaya değer kılan, insanı belirli bir amacı gerçekleştirmeye özendiren hiçbir şeyden söz edilemez. Bir toplumda yaşamak için bir neden olmaz, insanlar birbirine değer vermez. Duygulardan arınmış böyle bir insan topluluğu yaşayamaz.¹⁷⁷

Bacanlı, duygu ve duyuş arasında fark olduğunu ve duyuşun duygudan daha genel olduğunu belirtmektedir. O duyuşu, duygularla ve coşkularla ilgili, akıl ve mantığın zıddı olarak tanımlar. Biliş veya mantığın zihinle, duyuşun kalple ilgili olduğunu ifade eder. Onu mantık dışındaki, insan doğasının zihinsel yönleri olarak düşünmenin daha yerinde olacağını belirtir. Bu aşamada duyuş ve biliş, psikolojik araştırmalarda gösterildiği gibi, eş zamanlı olarak meydana geldiğini, hemen hemen her insan davranışının hem biliş, hem de duyuş içerdiğini söyler. Kısaca, duyuşu duygu ve coşkularla ilgili zihinsel özellikler olarak tanımlar.¹⁷⁸

Duygular, yorgunluk ya da enerjinin dâhil edildiği diğer his durumları ve değerlendirme, ruh hali ve duyguların onlara dâhil edildiği, akli fonksiyonun duygusal alanı olarak adlandırılan ikinci alandadır. Duygusal zekânın tanımlarında eğer iki terimin anlamları korunmuş olursa bir şekilde, zekâyla duyguları ilişkilendirmek mümkün olabilir.

Duygular; düşünme ve planlama, uzak bir hedefe hazırlanmayı devam ettirme, sorunları çözme gibi yetenekleri engellediği ya da güçlendirdiği ölçüde, doğuştan gelen zihinsel yetileri kullanma kapasitesinin sınırlarını çizerek hayatta neler yapılabileceğini belirler. Yapılan işe, hevesle ve keyifle –hatta uygun bir

¹⁷⁵ Dökmen, ss. 93-94.

¹⁷⁶ Dökmen, s. 90.

¹⁷⁷ Doğan Cüceloğlu, **İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları**, 8. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 262.

¹⁷⁸ Bacanlı, DDE, s. 6.

düzeyde kaygıyla- motive olmanın başarıya ulaştırdığı düşünülmektedir. Goleman’a göre duygusal zekâ tam da bu anlamda temel bir yetenektir ve diğer tüm yetenekleri, bileyerek ya da körelterek, derinden etkileyen bir güçtür.¹⁷⁹

Duygusal zekâ akıl ve duygu arasındaki ilişkiyi yeniden kavramsallaştırmak için bir yoldur. Mayer ve Salovey’e göre duygusal zekâ haricinde hiç bir şey duyguyu bilişe bağlama konusunda yeterli olmamıştır. Duygu, düşünmeyi birçok yoldan değiştirmesiyle tanınır. Araştırmalar, ruh halinin insan düşüncesini önyargılı kıldığını göstermektedir. Duygu uyumlu yargı olarak adlandırılan bu duygu durum etkisi, kişinin ruh hali ve düşüncelerinden oluşan durumu ve insanın değerleri yargılayan fikirleri arasında duygusal bir karşılaştırma olduğu zaman ortaya çıkar. Biliş ve duygu alanında, -kişi öfkesini gizlediği andaki gibi- kendini kontrol etmek incelemeye dâhil edilir. Bu kişinin duygu veya zekâsının kalitesini geliştirmek anlamına gelmez. İnsan aynı zamanda hem akıllı hem de kızgın olabilir.¹⁸⁰

Duygu ile ilgili bilim dünyasında, özellikle psikoloji alanında birçok tartışma yapılmaktadır. Bu tartışmaların ortak bir noktada kesiştiğini söylemek ise oldukça güç görünmektedir. Tüm bu ifadelerden hareketle, düşünce duyguyu ve duygunun türü de düşünceyi sürekli olarak etkilediğini söyleyebiliriz. Sevdiğiniz bir kimsenin davranışını algılayışınız ve o davranışa verdiğiniz anlam, sevmediğiniz başka bir kimsenin aynı davranışına verdiğiniz anlamdan farklı olabilir. Sizi aldatan bir kimseyi daha önce onu ne kadar sevmiş olursanız olun bu davranışından sonra daha az sevmeye başlayabilirsiniz. Bu anlamda gönül, duygu ve heyecanlar, akıl, mantık ve düşünceden tamamen bağımsız süreçler değildir.¹⁸¹ Burada duygu ve zekânın ilişkili olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

2.2. DUYGUSAL ZEKÂ VE TARİHİ GELİŞİMİ

Duygu ve zekâ arasındaki ilişki ile öne sürülen duygusal zekâ kavramı, kişisel mutluluk, yaşam başarısı ve günlük yaşamın farklı durumları içinde kişilerarası

¹⁷⁹ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 107.

¹⁸⁰ John D. Mayer ve Peter Salovey, “What is Emotional Intelligence”, **Emotional Development and Emotional Intelligence**, (Ed. Peter Salovey ve David J. Sluyter), Basic Books, New York, 1997, ss. 4-5.

¹⁸¹ Cüceloğlu, s. 264.

ilişkiler ve duygusal uyumun önemli bileşenlerinden biri olarak geçtiğimiz yirmi beş yıl içinde ortaya çıkmıştır.¹⁸² Duygusal zekâ ile ilgili ticari ve aldatıcı eserler ve medyanın aldatıcılığı, onun bilimsel incelemesi üzerine olan ilginin gözden kaçırılmasına neden olmuştur.¹⁸³ Bu nedenle birçok bilim adamı da duygusal zekâyı psikolojik terminoloji giydirilmiş kişisel yardım/gelişim hareketi olarak görmüşlerdir.¹⁸⁴ Oysaki duygusal zekâ, bireyler arasında nesnel bir şekilde farklı yetenekler olduğu anlayışına dayanan bir zekâ türü olarak değerlendirilmektedir.¹⁸⁵

Bununla birlikte Goleman'ın duygusal zekâ kitabının başarısından itibaren, akademik kitaplarda, doktora tezlerinde, web sitelerinde, bilimsel makalelerde ve ayrıca diğer popüler sayılabilecek eserlerde, EI ile ilişkili yayınlar hızla artış göstermiştir. Kavramın daha fazla geliştirilmesinden ziyade kişilik gelişimi üzerine çok sayıda eser yazılmıştır. Bu yayınların çoğunda ise bilimsel değerin yetersiz olduğu görülmektedir. Sadece birkaç yazarın ve araştırmacının EI kavramını keşfetmeye ve onu geliştirmeye çalıştığını söylemek mümkündür.¹⁸⁶

Duygusal zekâ, araştırmaların ve yazılanların aksine bir şekilde, daha genel olarak artırılan duygusal veya zihinsel yeteneklerle ilgilidir. Bu kıstas açıkça görünmesine rağmen, duygusal zekânın bazı tanımları onu ifade etmemektedir. Örneğin, duygusal zekânın popüler tanımlarından birinde onun kendini kontrol, azim ve sebat ve birini güdüleyici yetenek durumlarını kapsadığı söylenmektedir. Bu tanım duygular yerine azim ve sebat gibi motivasyonel karaktere odaklanmıştır. Bu tür tanımlar bir motivasyonel zekâ kavramını çalışmalara dâhil etmek için ileri sürülmüştür. Bu nedenle kavramın doğru anlaşılması bilimsel araştırmalar açısından önem arz etmektedir.

Duygusal zekâ kavramının ortaya çıkışındaki en büyük etkenlerden biri, klasik zekâ anlayışının insanın yeteneklerini açıklamada yetersiz olarak görülmesidir. Asıl olarak duygusal zekâ sosyal zekânın bir alt kümesi olarak değerlendirilebilir.¹⁸⁷

¹⁸² Fernandez ve Ruiz, s. 425.

¹⁸³ Peter Salovey ve Daisy Grewal, "The Science of Emotional Intelligence", **American Psychological Society**, Cilt: 14, Sayı: 6, 2005, s. 281.

¹⁸⁴ Matthews ve diğerleri, ss. 4-5.

¹⁸⁵ Moshe Zeidner, Gerald Matthews ve Richard D. Roberts, **What We Know about Emotional Intelligence: How It Affects Learning, Work, Relationships and Our Mental Health**, Massachusetts Institute of Technology Press, England, 2009, s. 4.

¹⁸⁶ Matthews ve diğerleri, s. 20.

¹⁸⁷ Zeidner ve diğerleri, s. 5-6.

Duyguların akıl ile ilişkisi olduğuna dair görüşler antik çağ felsefesine dayanmaktadır. Aristoteles akıl ile duyguyu iki farklı özellik olarak görüp onların birbirleriyle uyum içinde çalıştığını belirtmiştir.¹⁸⁸ Aristoteles'e göre iki çeşit faal akıl vardır; *De Anima*'daki insanî faal akıl, *Metafizik*'teki tanrısal faal akıldır. Aristoteles psikolojik faal akıl ile metafiziksel faal aklı farklı düzlemlerde ele almıştır.¹⁸⁹

Duygusal zekânın teorik alt yapısı ise, Thorndike'in (1920) ortaya attığı sosyal zekâ modeline dayanır. Bu modele göre, kişilerin başkalarının duygularını anlama ve algılama yeteneği genel zekâsından ayrı bir özelliktir. Thorndike sosyal zekâ adıyla duygusal zekânın tanımına yakın bir yapı oluşturmuştur. Thorndike zekânın mekanik, soyut ve sosyal olmak üzere üç temel bileşenden oluştuğunu ileri sürmektedir. Mekanik zekâyı, mekanizmaları anlama ve yönetme yeteneği; soyut zekâyı, fikirleri ve sembolleri anlama ve yönetme yeteneği; sosyal zekâyı ise insanları anlama ve yönetme yeteneği olarak tanımlamaktadır.¹⁹⁰

Önemli bilimsel araştırmalara hizmet eden davranışçı ve daha sonra bilişsel yaklaşımın hâkimiyeti ile duyguların destekleyici rolü görmezden gelinmeye başlanmıştır. Thorndike'nin çalışmalarından sonra daha geliştirilmiş yapılar oluşturulmaya başlanmıştır. Gardner, 1983 yılında sosyal zekâ kavramını genişleterek çoklu zekâ kavramını gündeme getirmiştir. Gardner'ın araştırması, kişisel ve kişiler arası zekânın en az standart zekâ kadar önemli olduğu fikri üzerine odaklanmıştır. Gardner'a göre sosyal zekâ, kişilerin, kişiler arası ve kişisel zekâsından oluşmaktadır.

Kişiler arası zekâ, bir başkasıyla ilgilenen kişinin zekâsı ve duygu gruplarının karışık ve yüksek farklılıklarını sembolize edebilme yeteneği olarak tanımlanırken; bunun zıttı olarak kişisel zekâ, başkalarıyla olan ilişkide kişinin kendi zekâsının ve diğer kişisel yeteneklerinin (hisleri, huyları, motivasyonu ve niyetleri) farkında olması ve bunları birbirinden ayırması olarak tanımlanmaktadır.¹⁹¹ Kişisel zekâ ve kişiler arası zekâ türleri duygusal zekânın temelini oluşturmuştur.

¹⁸⁸ Gökalp, s. 69.

¹⁸⁹ Kamil Sarıtaş, "Aristoteles ve İslam Filozofları Bağlamında İskender Afrodisi'nin Metafiziğe Ait Görüşleri" **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2012, s. 28.

¹⁹⁰ Shoun Newsome, Arla C. Day ve Victor M. Catano, "Assessing The Predictive Validity of Emotional Intelligence", **Personality and Individual Difference**, Cilt: 29, Sayı: 6, 2000, s. 1006.

¹⁹¹ Chi-Sum Wong ve Kenneth S. Law, "The Effects of Leader and Follower Emotional Intelligence on Performance and Attitude: An Exploratory Study", **Leadership Quarterly**, Cilt: 13, 2002, s. 245.

Duygusal zekâya benzeyen kavramların ilk defa kullanımı, edebiyat alanında Jane Austen'in 1813 yılında yayınlanan *Aşk ve Gurur* adlı eserinde, EQ olarak nitelenen Emotional Quotient şekliyle yer almıştır. Daha sonra 1960'larda iki roman yayınlayan Hollandalı bilim kurgu yazarı Carl Lans bu kavramı kullanmıştır. Bilimsel olarak psikoloji alanında 1966'da, Alman psikanalist Barbara Leuner, halusinojen LSD hapların, duygusal zekâsı (emotional intelligent) düşük kadınlara yardımcı olabileceğini önererek bu kavramı kullanmıştır. Wayne Leon Payne 1985 yılında duygusal zekâ ismini ilk defa *A Study of Emotion: Developing Emotional Intelligence; Self-Integration; Relating to Fear, Pain and Desire (Theory, Structure of Reality, Problem-Solving, Contraction/Expansion, Tuning in/Comingout/Letting Go)* adlı doktora tezinde kullanmıştır. Burada duygusal farkındalığın geliştirilmesi gereken önemli bir bileşen olduğunu ifade etmiştir.¹⁹²

Duygusal zekâ kavramının gelişimi, insanların bir konuyla ilgili başarılarını ölçmek için kullanılan genel ölçüm testlerinden (üniversite seçme sınavları, IQ testleri vs.) başarılı olan kişilerin bir çoğunun, gerçek hayatta başarısız olduklarının tespit edilmesiyle başlar. Duygusal zekâ ilk defa sistematik biçimde, 1990 yılında Salovey ve Mayer tarafından, sosyal ve pratik zekânın yanında zihni yeteneklerin bir üyesi olarak, başkalarının duygularını ve hislerini anlama becerisi olarak tanımlanmıştır. Bu yazarlara göre, duygusal zekâ sadece tek bir yetenek ya da doğal bir özellik değil; fakat onun yerine duygusal muhakeme yeteneklerinin, duyguları anlama ve kontrol etme özelliklerinin, düzenlenmiş bir şeklidir. Salovey ve Mayer'a göre duygusal zekâ üç boyuttan oluşmaktadır: Duyguları değerlendirme, duyguları düzenleme ve duyguları zekâ olarak kullanabilme boyutlarıdır.¹⁹³

Duygusal zekâ anlama, kullanma, duygu-yüklü problemlere çözüm bulma ve davranışları düzenleme, algılamayla ilişkili süreci ifade eder. Duyguyu algılama, birinin uyarıcı, sesleri içeren, hikâyeler, müzik ve sanat çalışmalarında kendisinin ve diğerlerinin onun kadar duygularını tanıma yeteneğini ifade eder. Duyguları kullanmak, problem çözme, karar verme, eleştirel düşünme ve kişiler arası ilişkiler gibi belirli bilişsel aktivitelere yardımcı olmak için duyguları kullanabilme yeteneğini ifade eder. Duyguları anlama, hem duygu-bağlantılı dönemleri hem de

¹⁹² Zeidner ve diğerleri, s. 8.

¹⁹³ John Mayer, Peter Salovey, David R Caruso, "Emotional Intelligence: Theory, Findings, and Implications", *Psychological Inquiry*, Cilt: 15, Sayı: 3, 2004, s. 198.

duyguları birleştirme, süreç ve birinden diğerine geçiş davranışı bilgisini içerir. Duyguları yönetmek, hislerini değiştirmek için stratejileri kullanma yeteneğini ve bu düzenleme stratejilerinin etkinliğini kapsar.¹⁹⁴

Duygusal zekâ kavramı biraz daha kısaltılmış olarak ele alınırsa şöyle nitelenebilir: Duygusal zekâ, duyguları algılama yeteneği, duyguları oluşturma ve erişim; bu şekilde düşünceye yardımcı olma, duygusal bilgiyi ve duyguları anlama, yansıtıcı bir şekilde duyguları düzenleme ve böylece duygusal ve entelektüel büyümeyi desteklemektir. Bu tanım, duygunun düşünmeyi daha zeki yapacağı fikirlerini ve duygular hakkında zekice düşünmeyi birleştirir. Dolayısıyla aynı şekilde zekâ ile duyguları birleştirir.¹⁹⁵ Bir başka ifade ile duygusal zekâ, bireyin kendi duygularını fark etmesi ve bunlarla diğerlerine uygun bir şekilde karşılık vermesinin ölçüsüdür. Duygusal zekânın en iyi göstergelerinden biri otistik ve down sendromlu çocuklardır. Onlar duygularını kontrol edememektedirler.¹⁹⁶ Bu da duygusal zekânın önemini ortaya koymaktadır.

Salovey ve Mayer'den sonra konuyu güncel hale getiren, Goleman'a göre ise duygusal zekâ, kişinin kendisi ile çevresindeki insanlar arasındaki ilişkiye dayanır. Başka bir ifadeyle duygusal zekâ; duyguları doğru anlatıp ifade etme, duyguları bilişsel süreçlerle entegre etme, duyguları anlama ve duyguların çeşitli durumlar üzerinde etkisini anlama gibi duygusal yetenekler ve duyguları yönetmeyi kapsar.¹⁹⁷ Başka bir tanımda ise, duygusal zekâ, kişinin kendisinin ve başkalarının duygularını tanıma ve kontrol etme yeteneğidir. Bu tanımlar doğrultusunda duygusal zekâ, çalışma ortamını veya hayatı anlayabilme, düşünebilme ve duyguları etkin bir şekilde kullanabilme becerisi olarak tanımlanabilir.¹⁹⁸

Unutmamalıdır ki, IQ ve duygusal zekâ birbirlerine karşıt değil, birbirinden ayrı yetilerdir. Hepimizde akıl ve duygusal hassasiyet karışıktır; IQ'su yüksek ancak EQ'su düşük (veya IQ'su düşük ve EQ'su yüksek) kişiler, kalıplaşmış inanışlara

¹⁹⁴ Matsumoto, s. 179

¹⁹⁵ Mayer ve Salovey, s. 5.

¹⁹⁶ Ravitch, s. 86.

¹⁹⁷ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 36.

¹⁹⁸ Sait Gürbüz ve Murad Yüksel, "Çalışma Ortamında Duygusal Zekâ: İş Performansı, İş Tatmini, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Bazı Demografik Özelliklerle İlişkisi", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 2, 2008, s. 176.

karşın görece enderdir.¹⁹⁹ Dolayısıyla duygusal zekâ bilişsel zekâdan tamamen ayrı ve bağımsız olarak düşünülmemelidir. Önemli olan bu zekâların uygun şekilde geliştirilmesidir.

Goleman'ın aktardığı psikolog Jack Block “Benliğin dayanıklılığı” adlı çalışmasında, temel sosyal ve duygusal yeterlikleri içeren bir ölçüt kullanarak, yüksek IQ’lu kişilerle, gelişmiş duygusal yetenekleri olan kişileri karşılaştırmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, saf yüksek IQ tipi, zihin dünyasında uzman, ancak kişisel dünyada yetersiz bir entelektüeli göstermektedir. Örneğin, yüksek IQ’lu erkek, geniş bir entelektüel ilgi ve yetenekler dizisine sahiptir. Hırslı, üretken, istikrarlı, sebatkâr ve kendi sorunlarını dert etmeyen birisidir. Ayrıca eleştirici, insanları küçümseyen, titiz, duygularına gem vuran, cinsellik ve duygusal deneyimler konusunda tutuk, kendini açmayan, mesafeli, duygusallık açısından ise kayıtsız ve soğuktur. Buna karşılık, duygusal zekâsı yüksek erkekler, sosyal açıdan dengeli, dışa dönük ve neşeli, korkaklığa veya derin düşünmeye yatkınlığı olmayan kimselerdir. İnsanlara bağlanma, sorumluluk alma, etik bir görüşe sahip olma özellikleri dikkat çeker. İlişkilerinde başkalarına karşı sevecen ve ilgilidirler. Zengin ama yerli yerinde bir duygusal yaşamları vardır. Kendileriyle, başkalarıyla ve yaşadıkları sosyal dünyayla barışıktırlar. Kadın ve erkek arasında ise çok küçük farklılıklar olabilmektedir.²⁰⁰ İnsanların daha başarılı olabilmeleri ve akademik başarının yanında hayat başarısını kazanmalarının duygusal zekâlarını geliştirmeleriyle mümkün olabileceği varsayılmaktadır.

2.3. DUYGUSAL ZEKÂ MODELLERİ

Duygusal zekâ konusunda, yapılan tanımlara bağlı olarak farklı modeller geliştirilmiştir. Bu alanda yapılan çalışmalarda araştırmacılara ait modeller kullanılmaktadır. Duygusal zekâ kavramı üzerinde araştırmalar yapan Mayer ile Salovey, Bar-On, Cooper ile Sawaf ve Goleman, duygusal zekâ yeteneklerini açıklayan modeller geliştirmişlerdir. Bu modellerden Goleman'ın Mayer ve

¹⁹⁹ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 62.

²⁰⁰ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 63.

Salovey’i esas alan çalışması ile birlikte eğitimsel araştırmalar hız kazanmıştır.²⁰¹ Aşağıda bu modeller kısaca tanıtılmaya çalışılmıştır.

2.3.1. Mayer ve Salovey’in Duygusal Zekâ Modeli

Duygusal zekânın tanımlanmasında geliştirilen en eski model Mayer ve Salovey’in (1997) dört aşamalı modelidir. Onlar bu model ile duygusal zekânın yetenek alanlarına göre çok faktörlü duygusal zekâ ölçeğini geliştirmişlerdir. İlk dönem çalışmalarında ortaya koydukları oniki yetenek testinden oluşan duygusal zekâ ölçeği MEIS (The Multifactor Emotional Intelligence Scale-Çok Yönlü Duygusal Zekâ Ölçeği), yakın tarihli çalışmalarda profesyonel kullanım için revize edilerek bir yetenek modeli ölçeği halini almıştır.²⁰²

Mayer ve Salovey’in geliştirdiği modelde duygusal zekâyı oluşturan öğelerden her biri, diğeriyle birlikte duygusal zekâyı artırıcı özellikte yetenekleri taşımaktadır. Bunlar hiyerarşik bir sıraya göre ve her bir basamak bir önceki ile yakın ilişki içinde ele alınmıştır. En alt basamak, duyguyu algılama ve ifade etme gibi basit becerileri içerirken, en üst basamak ise duygunun daha yoğun bilinçli işlemlerle ilgilidir.²⁰³ Bu alt basamaklar şu şekildedir;

Duyguyu Algılamak; Kişinin kendi duygularının farkında olabilmesi, bu duygularını ve duygusal ihtiyaçlarını başka insanlara anlatabilmesidir. Duyguları algılama aynı zamanda duyguların dürüst ve dürüst olmadığını ayırt etmeyi kapsamaktadır. Bu modelde duygusal algılama birinci basamaktadır ve bireyler duygularını etkili bir şekilde tanımlayabildikleri zaman oluşur. Bu yeteneğin önemi ise bireyin duygularını tam ve doğru olarak yorumlaması duygusal etkileşimin olduğu durumlara tepki vermede daha hazırlıklı olmasını sağlamasıdır.²⁰⁴

Bu basamakta yetenek alanları şu şekilde tanımlanmıştır;

- Kişinin fiziksel ve psikolojik yapıları içinde duygularını tanımlayabilme,

²⁰¹ Sophie Rietti, “Emotional Intelligence as Educational Goals: A Case for Caution”, **Journal of Philosophy of Education**, Cilt: 42, Sayı: 3-4, 2008, s. 631.

²⁰² Gaye Edizler, “İnsan Kaynakları Yönetiminde Duygusal Zekâ Ölçüm ve Modelleri”, **Journal of Yasar University**, 2010, Cilt: 18, Sayı: 5, s. 2972.

²⁰³ Mayer ve Salovey, ss. 31-32.

²⁰⁴ Mayer ve Salovey, s. 36.

- Başkalarının, tasarımların ve sanat eserlerinin, dil, ses, görünüm ve davranışlar sayesinde duygularını tanımlayabilme,
- Duygularını doğru biçimde ifade edebilme ve hislerle ilişkili ihtiyaçlarını ifade edebilme,
- Bir hissin ifadesini doğru, yanlış, dürüst veya hilekârlık bakımından ayırt edebilme.²⁰⁵

Duyguları Özümseme; Kişinin duygularını öncelikle değerlendirebilmesi ve bilinçli bir şekilde kullanabilmesi için, onları ortaya çıkarabilmesi gerekmektedir. Kişi ancak bu şekilde düşüncelerini üretken bir şekilde harekete geçirmek için duygularını kullanmış olur. Duygular her zaman olumlu duygular olmak zorunda değildir. Öfke, üzüntü, korku gibi duygular da düşüncenin üretkenliğini arttırmada kullanılabilir.²⁰⁶

Bu basamakta düşünmeyi kolaylaştırıcı olarak değerlendirilen yetenek alanları şu şekilde tanımlanmıştır;

- Önemli bilgilere duygular vasıtasıyla dikkati yönlendirerek düşünmeyi önceliklendirebilme
- Hislerle ilgili hüküm verme ve hafızayı kolaylaştıracak güçlü ve etkili duygular oluşturabilme,
- Duygusal durum, birey açısından iyimserliği kötümserliğe dönüştürebilir, bu nedenle çok yönlü bakış açısı geliştirerek ruh halinin değişimlerinden yararlanabilme,
- Mutluluğun endüktif akıl yürütme ve yaratıcılığı kolaylaştırdığı gibi destekleyici uygun duygusal yapılar kurabilme.²⁰⁷

Duyguları Anlamak; İki duyguyu aynı anda hissetmek gibi karışık duyguları anlayabilme, duyguların birinden diğerine geçişi tanımlayabilme yeteneğidir. Duygusal zekâ düzeyi yüksek olan bireyler, farklı duyguları ayırt edebilir ve farklı durumlardan ortaya çıkacak duyguları algılayabilirler.²⁰⁸ Duygularını anlayan kişi kendini motive edebilmek için bu duygularını bir amaç etrafına toplar. Bu şekilde

²⁰⁵ Mayer ve Salovey, s. 87.

²⁰⁶ Mayer ve diğerleri, s. 199.

²⁰⁷ Mayer ve Salovey, s. 87.

²⁰⁸ Mayer ve diğerleri, s. 199.

duygusal özdenetim sağlamış olur. Duygusal özdenetim her başarının altında yatan önemli bir özelliktir.²⁰⁹

Bu basamakta duyguları anlama ve değerlendirme yoluyla duygusal bilginin işe koşulmasını da ifade eden yetenek alanları şu şekilde tanımlanmıştır;

- Farklı duyguları adlandırabilme ve birbirleriyle olan ilişkilerini anlayabilme,
- Hislerin nedenlerini ve sonuçlarını anlayabilme, duyguların birbiriyle ilişkilerini yorumlayabilme,
- Karmaşık hisleri anlayabilme,
- Duygular arası olası geçişleri (öfkeden utanmaya gibi) tanıyabilme.²¹⁰

Duyguyu Yönetmek; Bu yetenek, kişiliğin dayanağıdır. Çünkü duygular, bireyin amaçları, kendini tanıması, bilmesi ve sosyal farkındalığı bağlamında yönetilir. İnsanlar ilk yetişkinliğe doğru yaklaştıklarında soğukkanlı olmayı başarmak ve kendi kendini rahatlatmak gibi duyguları yönetmekle ilgili yeteneklerini geliştirmiş olmalıdır.²¹¹ Kendi duygularının farkında olma ve onları yönetebilme ile kişinin başkalarının duygularını da anlaması yani empati kurabilmesi duygusal zekânın vazgeçilmez özelliklerindendir. Empatik kişiler başkalarının neye ihtiyacı olduğu, ne istediğini gösteren sinyallere karşı duyarlıdır.²¹²

Zihinsel ve duyuşsal gelişime destek olarak görülen bu basamakta yetenek alanları şu şekilde tanımlanmıştır;

- Her türlü iyi ve kötü hislere açık olabilme,
- Kendi kararlarına bilgilendirici veya faydası bakımından yansıtıcı bir şekilde, duygularıyla bütünleşebilme veya duygularından uzaklaşabilme,
- Kendisi ve diğerleriyle ilgili olan duygularını yansıtıcı bir şekilde izleyebilme
- Bireyin kendi ve başkalarının duygularını yönetebilmesidir.²¹³

²⁰⁹ Ceylan Tuğrul, “Duygusal Zekâ”, **Klinik Psikiyatri**, Cilt: 1, 1999, s. 15.

²¹⁰ Mayer ve Salovey, s. 87.

²¹¹ Mayer ve diğerleri, s. 199.

²¹² Tuğrul, s. 15.

²¹³ Mayer ve Salovey, s. 87.

2.3.2. Bar-On'un Duygusal Zekâ Modeli

Bar-On'un 1997 yılında geliştirdiği modeldir. Bar-On, duygusal zekâyı insanın kendisini ve başkalarını anlamasını, başkalarıyla ilişki kurmasını, içinde bulunduğu çevreye uyum sağlamasını ve o çevreyle başa çıkabilmesini sağlayan yetenekler olarak görmektedir. O, bu yeteneklerin insanı başarıya ulaştıracağını düşünür. Bar-On'un Duygusal Zekâ Modeli, performans ve başarının kendisinden ziyade, onları bir potansiyel olarak göstermektedir. Çözüm yollarından daha çok sonuç ile ilgilenmektedir. Bar-On'un Duygusal Zekâ Modeli'nde, "Neden bazı bireyler hayatta diğerlerine göre daha başarılı olma kabiliyetine sahiptir?" sorusuna cevap aranır. Bu modelde duygusal zekâ beş boyutta ele alınırken kendi arasında da alt boyutlara ayrılır.²¹⁴ Bunlar;

Kişisel Farkındalık Boyutu; Kişisel farkındalık kendi farkındalığımızdan oluşur, öz farkındalık olarak da tanımlanabilir. Bu alanda yer alan beş önemli unsur duygusal benlik bilinci, kararlılık, öz saygı, kendini gerçekleştirme ve bağımsızlıktır.

1. *Duygusal Benlik Bilinci*; Kişinin kendi duygularını ve bunların doğurduğu sonuçları fark edebilme becerisidir. Burada önemli olan sadece duyguların farkında olmak değil, bu duyguların nedenlerini ve bunlar arasındaki farkları anlayabilme yeteneğidir.

2. *Kararlılık*; verdiği kararları uygulamakta ve devam etmekte ısrarcı olmakla birlikte kararları devam ettirebilme gücüdür.

3. *Öz Saygı*; Bir kişinin kendisini algılamasına ilişkin bir kavram olan öz saygı (self-esteem), kişinin kendisine bir birey olarak yüklediği değerdir.

4. *Kendini Gerçekleştirme*; Kişinin, potansiyelinin farkında olarak, iş ve özel yaşamındaki başarı derecesinden memnun olmasıdır.

5. *Bağımsızlık*; Düşünce ve eylemde kişinin kendini yönlendirebilmesi, kontrol edebilmesi ve duygusal bağımsızlıktan uzak kalma becerisidir.

Kişilerarası İlişkiler Boyutu; Kişinin, diğerleri ile ilişkilerinde empati kurabilme, sosyal sorumluluğa sahip olabilme ve kişilerarası iyi ilişkiler kurabilme

²¹⁴ Reuven Bar-On, "The Bar-On Model of Emotional-Social Intelligence (ESI)", **Psicothema**, Cilt: 18, 2006, s. 13.

becerileri bu boyutta ele alınan davranışlardır. Bu boyut empati, kişiler arası ilişki ve sosyal sorumluluk alt boyutlarını içermektedir.

1. *Empati*; Karşıdaki kişinin olaylar sırasında nasıl düşündüğünü ve ne hissettiğini anlayabilme becerisidir.
2. *Kişiler arası ilişki*; Kişinin ilişki kurma ve sürdürme başarısını gösterir.
3. *Sosyal Sorumluluk*; Kişinin her hangi bir sosyal ortamda katılımcı ve paylaşımcı bir tutum sergilemesidir.

Şartlara ve Çevreye Uyum Boyutu; Kişinin çevrenin talepleriyle başa çıkma, esnek olabilme ve problemleri çözebilme becerilerinden oluşan boyuttur. Problem çözme, gerçeklik ve esneklik alt boyutlarından meydana gelir.

1. *Problem Çözme*; Sorunları belirleme ve etkili bir çözüm üretme becerisidir.
2. *Gerçeklik*; Olayları olacağı sanıldığı gibi değil olduğu gibi görme becerisidir.
3. *Esneklik*; Duygu ve düşünceleri değişen durumlara uyarlama becerisidir.

Stres Yönetimi Boyutu; Çalışma ortamında, kişinin strese toleransı ve stresi kontrol altına alabilme becerilerini içermektedir. İki alt boyut şeklinde açıklanmıştır.

1. *Strese Karşı Tolerans*; Karışık durumlarda sakin ruh durumunu koruma becerisidir.
2. *Dürtü Kontrolü*; Ani tepkileri kontrol etme, kendine zaman tanımadır.

Genel Ruh Hali Boyutu; Kişinin yaşamdan duyduğu mutluluk ve iyimser olabilme becerisi bu boyutun alt boyutlarını oluşturmaktadır.

1. *Mutluluk*; Yaşamdan tatmin olma, kişinin hayatındaki pozitif olayların farkında olmasıdır.
2. *İyimserlik*; her şeyi en iyi tarafından görebilme ve olumlu bir ruh hali içinde olmasıdır.²¹⁵

2.3.3. Cooper ve Sawaf'ın Duygusal Zekâ Modeli

Cooper ve Sawaf'ın duygusal zekâ modeli; duygusal zekâyı özellikle yönetim ve organizasyon bazında ele alarak, liderlik ve duygusal zekâ ilişkisi üzerinde

²¹⁵ Stein ve Howard, ss. 37-38.

durmaktadır. Daha çok işletmelerde kullanılmaktadır. Cooper ve Sawaf duygusal zekâyı dört temel boyutta ele alır.²¹⁶ Bunlar;

Duyguları Öğrenmek; Duygusal zekânın birinci boyutunu oluşturur. Duyguları öğrenmek, insanın içindeki içsel gerçeklikle uyumlu hareket etmeye; duygusal dürüstlük, kendi enerjisi ve duyguları arasındaki bağı algılamaya; duygusal enerji, duyguları pratik olarak sezebilmeye; pratik sezgi, duyguların verdiği mesajları algılamaya ve duygusal geri bildirimle dayanmaktadır.²¹⁷

Duygusal Zindelik; İçtenlik, inanılrlık ve esenliği inşa ederek güven çemberini genişletme, çatışmaları dinleme ve yönetme yeteneğini artırma yani "duygusal zindelik" oluşturma olarak ele alınmıştır. Bu boyutta güven ve inanılrlığı geliştirerek duyguları tanıma becerisinin pratiğe dönüştürülmesine olanak sağlanır. Duygusal zindelik, gayret ve esenliği geliştirerek, zorluklara ve değişikliklere karşı yapıcı bir güç oluşturmamızı sağlayarak dayanıklılığımıza katkıda bulunur. Böylece, baskı ve problemlerle duygusal ve zihinsel uyumluluk içinde daha sağlıklı, daha açık ve dürüst yollardan başa çıkmaya imkan tanır.²¹⁸

Duygusal Derinlik; insanın özgün potansiyel ve amaçlarını bilmesi ve bunlara kendini adanması, dürüstlüğü yaşaması ve insanlar üzerinde yetkisi olmadan etki uyandırması anlamına gelen üçüncü boyuttur.²¹⁹

Duygusal Simya; Simya, “değerinin az olduğu düşünülen bir maddeyi, daha değerli bir madde haline dönüştürme işlemi ya da gücü” olarak tanımlanabilmektedir. Duygusal simya, insanın geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanı isteğine göre beyinde canlandırması anlamına gelen düşünsel zaman değişimi, fırsatları sezme, geleceği yaratma ve sezgisel akıştır. Sezgiler, belirsiz durumlarda karar vermeye ve başkalarının göremediğini görmeye yardımcı olur. Çok önemli olan sezgisel akış ise, kişinin, başkalarının göremediği fırsatları değerlendirip, en az çabayla en çok işi yapma ve bunu yaparken de farkında olmadığı bir verimlilik elde etme durumudur.²²⁰

²¹⁶ Robert K. Cooper ve Ayman Sawaf, **Liderlikte Duygusal Zekâ**, Çev. Zela Bedriye Ayman ve Banu Sancar, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 2.

²¹⁷ Cooper ve Sawaf, s. 3.

²¹⁸ Cooper ve Sawaf, s. 85.

²¹⁹ Cooper ve Sawaf, s. 177.

²²⁰ Cooper ve Sawaf, s. 285.

2.3.4. Goleman'ın Duygusal Zekâ Modeli

Daniel Goleman, kitabında zihnimizin duyguları nasıl işlemden geçirdiğini açıklamaya çalışmış ve "akıllı olma" kavramını yeniden tanımlamayı amaçlamıştır. Öz-disiplin, kararlılık ve empati gibi yeterliklerin "EQ" adını verdiği duygusal zekânın bileşenleri olduğunu ve bunların yaşamdaki başarıyı IQ' dan daha çok belirlediğini ileri sürmektedir. Goleman kişilerin gelecekteki başarılarının tahmin edilmesinde, IQ ve standart testlerle ölçülen beyin gücünün, kişinin duygusal özelliklerinden ya da karakterinden daha az belirleyici olduğunu savunmaktadır. Goleman, Mayer ve Salovey'in modelini temel alıp oluşturduğu duygusal zekâ modelini beş başlık altında toplamakta ve duygusal zekâ yeterlilikleri olarak tanımlamaktadır.²²¹ Araştırmamızın temel kaynağını oluşturan bu unsurlar ayrıntılı olarak Duygusal Zekâ Yeterlikleri başlığı altında incelenmiştir.

2.4. DUYGUSAL ZEKÂ VE EĞİTİM İLİŞKİSİ

Modern dünyada gelişen ve değişen teknolojiyle beraber sosyal bilimler, fizik ve tıp alanındaki çalışmalardan etkilenmektedir. Yaşamın hızla değişen koşullarına ayak uydurmak gittikçe zorlaşmaktadır. Eğitim, geleneksel bilgilerle değil, her an değişen dünyanın ihtiyaçlarına göre yeniden şekillenmek durumundadır. Günümüzde insan eğitiminde odak noktanın, bilişsel alandan çoklu zekâyâ doğru yol aldığı ifade edilmektedir.²²² Bu nedenle insanın sahip olduğu farklı potansiyellerin eğitilmesi gerektiği eğitimde sıkça vurgulanmaktadır.

Başlangıçta deneysel psikologlar tarafından öğrencilerin yeteneklerini belirlemek için zekâ testlerine başvurulsa da hemen hiçbir işe yaramadığı görülmüştür. Bu testler hakkında başka bir itiraz ise, çocukların düşünme ve yargıda bulunma süreç ve yeteneklerinin düzenli bir şekilde gelişmediği, bu testlerden kötü sonuç alan çocukların birçoğunun bir kaç yıl sonra birden bire olağan üstü bir gelişme ve yeterlilik gösterdiği gerçeği ile ilgilidir. Bu durumun, zekâ testinden elde edilen sonuçlara bakılarak, bir çocuğun gelecekte sağlıklı bir şekilde gelişip

²²¹ Daniel Goleman, **İşbaşında Duygusal Zekâ**, 3. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul, (İşbaşında Duygusal Zekâ) 2000, s. 393.

²²² Howard Gardner, **Zihin Çerçevesi**, Çev. Ebru Kılıç, Alfa Baskı Yayın Dağıtım, İstanbul, 2004, s. 34.

gelişmeyeceğini kesin olarak söylemenin mümkün olmadığını gösterdiği düşünülmektedir.²²³ Yapılan araştırmalarla, eğitimde insanın bir bütün olarak ele alınması ve onun zihinsel becerileri kadar diğer yeteneklerinin açılımına imkân verir hale gelmesi anlayışı benimsenmeye başlamıştır.

İnsanın zihinsel yetenekleriyle beraber eğitilmesi gerektiği belirtilen, duygusal yönüne temel olan duygu ve eğitimle ilgili çalışmaların Aristo'ya dayandırılmakla birlikte geçen yüzyılın sonlarında Charles Darwin ve William James'le başladığı düşünülmektedir. Duyguların, bedensel değişikliklerden ve durumlardan kaynaklanan değişikliklerinin ölçülerek tanımlanması bu çalışmaların özünü oluşturmaktadır. Bloom ise, öğrenme açısından duyguların önemini belirtmiştir. William James ve Bloom, duyguların, bilişin merkezini oluşturduğunu gösteren çalışmalar ortaya koymuşlardır. Ancak 20.yüzyılın sonlarında nörolojik bilimler ve bilişsel bilimler, duygulara ilişkin laboratuvar ortamında çalışma yapılamayacağı gerekçesiyle bunu reddetmiştir. Bütün dünyada eğitimde sadece bilgi ve beceriye önem verilmiş ve duyuşsal alan genel olarak ihmal edilmiştir.²²⁴

Bilginin doğasına ilişkin yeni kabuller öğrenme ve öğretme sürecini de büyük oranda etkilemiştir. Davranışçı yaklaşımın öğrenmenin doğasını yeterince açıklayamamasıyla, öğrenmenin bilişsel yönünün yanında duyuşsal yönü gittikçe ön plana çıkmıştır. Bilişsel eğitimciler bu içsel süreçlerle ilgilenmek istememişler ve daha çok biliş üzerine yoğunlaşmışlardır. Zamanla öğrenme konusunda anlama, algılama, düşünme, duyuş, ve yaratma gibi kavramlar önem kazanmaya başlamıştır. Davranışçı kuramlar öğrenmenin edimsel; bilişsel kuramlar zihinsel sonuçlarına vurgu yaparken, duyuşsal kuramlar ise öğrenmenin benlik ve ahlâk gelişimi gibi duyuşsal sonuçlarına vurgu yapmışlar, öğrenmenin doğasından çok sonuçlarıyla ilgilenmişlerdir.²²⁵ Son yıllarda zekânın farklı formlarının eğitilmesi gerektiği düşüncesi paralelinde duygu ve zekâ arasında bir ilişki kurulması ve duygusal zekâ kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu konuyu popüler hale getiren Goleman ise duygusal zekânın eğitimle geliştirilebilir olduğu görüşünü savunmaktadır.

²²³ Adler, ss. 103-104.

²²⁴ Mehmet Nuri Gömleksiz ve Ayşe Ülkü Kan, "Eğitimde Duyuşsal Boyut ve Duyuşsal Öğrenme", **Turkish Studies**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2012, s. 1168.

²²⁵ Kamile Ün Açıkgöz, **Etkili Öğrenme ve Öğretme**, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, İzmir, 1995, ss. 7-10.

Aslında Piaget, Zekâ ve Duygusallık adlı eserinde, o dönemde fazla önemsenmese de, Goleman'dan çok daha önce bu konudan bahsetmiştir. O biliş ve duygunun bütünleştirilmesinden açıkça bahsetmiştir, fakat onları çözme girişimleri konusunda kötümserdir. Duyguları, dünyada zeki eylemin uygulanmasında diğerleri arasında yöneltme ve enerji verici işlevlere sahip olan hayati bir unsur olarak görmüştür. Goleman'ın görüşleri yeni olmamakla birlikte bu konuda yeniden ilgi uyanması ve araştırmaların artmasında önemli bir etki yapmıştır.²²⁶ Bu etkinin sonuçlarından biri, eğitim alanında duygusal zekâ hakkında yapılan çalışmalar olmuştur.

Duyguların, algı, inanç ve davranışları etkileyen içsel güçler yerine, kendi yapısında kazanılmış ve deneyimlenmiş zihinsel yaşamın bir parçası olarak görülürse eğitilebileceği öne sürülmüştür. Bu açıdan, duyguların sosyal ve kültürel olarak yapılandırılmış olduğu ve çocukların nasıl, ne derece bu yapılar çerçevesinde hissetmesinin uygun olacağı konusunda eğitilebileceği belirtilmiştir.²²⁷ Bugün eğitimciler ve eğitim politikası geliştirenler, tüm öğrencilere duygusal gelişim ve sosyal yetkinliklerini artırmak için eğitim olanakları sunmanın gerektiğini düşünmeye başlamışlardır.²²⁸ Bu konuyu ilk ele alanlar arasında Dewey yer almaktadır.

Dewey'e göre, psikoloji bilimi, çocukların zihinsel becerilerini geliştirmeye odaklanırken stres kavramını ortaya çıkarmıştır. Çocukların gelişiminde, ailelerin beklentileri, çocuklarının da kendileri gibi, hatta onlara benzeyen yetişkinler olmalarıdır. Bu nedenle onlara karşı tutum ve davranışlarında küçük yetişkinler olarak davranmaktadırlar. Akademik olarak kendilerinden daha da yüksek başarılar beklemektedirler. Birçok eğitim sistemi de bu tavrı destekler niteliktedir. Hâlbuki çocukların zihni ve duygusal bakış açıları ve görüşleri onların akademik

²²⁶ Maurice J. Elias, Sarah J. Parker, V. Megan Kash, Roger P. Weissberg ve Mary Utne O'Brien, "Social and Emotional Learning, Moral Education, and Character Education: A Comparative Analysis and a View Toward Convergence", **Handbook of Moral and Character Education**, (Ed. Larry P. Nucci ve Darcia Narvaez), Routledge Taylor & Francis Group, New York London, 2008, (Moral Education), s. 257.

²²⁷ Mike Radford, "Emotional Intelligence and Education", **International Journal of Children's Spirituality**, Cilt: 8, Sayı: 3, 2003, s. 256.

²²⁸ Patricia A. Graczyk, Roger P. Weissberg, John W. Payton, Maurice J. Elias, Mark T. Greenberg, ve Joseph E. Zins, "Criteria for Evaluating the Quality of School-Based Social and Emotional Learning Programs", **The Handbook of Emotional Intelligence, Theory, Development, Assessment, and Application at Home, School, and in the Workplace**, (Ed. Reuven Bar-On ve James D. A. Parker), Jossey-Bass Inc., A Wiley Company, San Francisco, 2000, ss. 392-395.

derecelerinden daha önemli kabul edilmektedir.²²⁹ Dewey'in, empati ve kişilerarası ilişki yönetiminin önemli beceriler olduğunu ilk öne süren ve eğitim ortamına taşıyan ve uygulayanlar arasında olduğu belirtilmektedir.²³⁰

Goleman, daha önce de belirtildiği gibi temel duygusal becerilerin duygusal zekâ için önemli olduğunu vurgulamış ve bunun akıllı olmanın başka bir şekli olduğunu belirtmiştir. Ancak bunun eğitim için farklı yollarla geliştirilebileceği düşüncesini fazla incelememiştir. Elias, bu eğitimin karakter eğitime benzediğini fakat karakter eğitiminin sosyal duygusal eğitim kadar geniş bir şekilde bu becerileri ele almadığını belirtmektedir.²³¹ Bahman ve Maffini, duygusal zekâ eğitiminin çocukların sadece karakter gelişimini değil, akademik öğrenmelerini de etkilediğini ifade etmektedirler.²³² Goleman, kaygılı, öfkeli ya da bunalımlı öğrencilerin öğrenme güçlüğü yaşayabileceğini düşünmektedir. Ona göre bu tür kişiler bilgiyi etkin bir biçimde alamaz ya da onu iyi işleyemezler. Kuvvetli olumsuz duygular, dikkati kendi takıntılarına çevirir ve zihnin odağını değiştirme çabasını aksatırlar.²³³

Genç ve Yaman, değişen değerler doğrultusunda eğitimi, kendisinin öğrenme durumu hakkında farkındalık yaratılması yoluyla, bireyin daha üst zihinsel yeteneklerini ortaya çıkarıp geliştirmesi ve bu arada değişen çevresel koşullara uyum gösterebileceği bilgi, beceri ve davranışları sürekli olarak güncelleyebilmesi için uygun öğrenme ortamlarının yaratılması süreci olarak tanımlamışlardır.²³⁴ Aslında bu tanım “farkındalık” ve “değişen koşullara uyum” gibi ifadelerle duygusal zekâ yeterliklerine vurgu yapmakta, eğitim ve duygusal zekâ ilişkisini ifade etmektedir.

Eğitimin amacı öğrencileri, topluma katkıda bulunan, kazandığı temel beceriler ve akademik bilgilerle hayata liderlik yapabilecek özerk bir insan olarak yetiştirmek olarak nitelenmektedir. Bireyin gelişimi ve sosyal yeterlikleri kazanılmasına yönelik amaçlı bir eylem olarak eğitim, insana doğasını gerçekleştirmeye çalıştığı süreç içerisinde bir takım zihinsel, bedensel, duygusal ve

²²⁹ John Dewey, “Religious Education as Conditoned by Modern Psychology and Pedagogy”, **The Religious Education Association: Proceedings of the First Convention**, Chicago, 1903, s. 60.

²³⁰ Elias ve diğerleri, *Moral Education*, s. 252.

²³¹ Maurice J. Elias ve diğerleri, **Promoting Social and Emotional Learning: Guidelines for Educators**, ASCD, Alexandria, Virginia, 1997, (Social and Emotional Learning), ss. 1-2.

²³² Shahnaz Bahman ve Helen Maffini, **Developing Children's Emotional Intelligence**, Continuum International Publishing Group, London, 2008, s. 2.

²³³ Goleman, *Duygusal Zekâ*, ss. 104-105.

²³⁴ Genç ve Eryaman, s. 94.

toplumsal yetenekler, davranışlar ve bilgiler kazandırılması yönündeki etkinlikler olarak kendini ortaya koyar. Bu şekilde öğrenme gerçekleşir. Eğitim alanında yeni bir teori olan duygusal zekânın bu amaç doğrultusunda önem taşıdığını söylemek mümkündür.

Uzun zamandır yapılan araştırmalara dayanan IQ' nun aksine duygusal zekâ oldukça yeni bir kavramdır. Kişiler arası farklılığın ne ölçüde duygusal zekâdan kaynaklandığı hakkında kesin bir şey söylemek için erken olsa da eldeki verilerin, EQ'nun oldukça güçlü hatta zaman zaman IQ' dan da güçlü bir belirleyici olduğunu gösterdiği iddia edilmektedir. IQ'nun eğitim ve yaşam deneyimleriyle değişmeyeceği, ancak hayati duygusal yetilerin, çocukluktan itibaren öğrenilip eğitim yoluyla geliştirilebileceği ileri sürülmektedir.²³⁵

EQ derecesi, IQ gibi kalıtsal ve değişmez olarak kabul edilmediğinden duygusal zekâ yeterliklerini geliştirmenin mümkün olduğu ve bu işlemin çocuklukta başlarsa daha verimli olabileceği öne sürülmektedir. Duygusal zekâda eğitimin amacı; gençlerin duygularının bilincinde olması, kendilerine karşı pozitif bir bakış açılarına sahip olmaları, diğer insanlarla iyi geçinmeleri, problem çözme yeteneklerini geliştirebilmeleri ve stresle daha kolay başa çıkabilmeleri olarak ifade edilmiştir. Araştırmalarda duygusal zekânın kötü davranışı engelleyen bir ölçüt olduğu gösterilmektedir. Çocuklarda gelişmiş EQ, şiddet etkenlerini ortadan kaldıracak bir faktör olarak değerlendirilmektedir.²³⁶

Öğrenmenin, kişiliği değiştirmeyi hedefliyorsa davranışsal ve bilişsel olduğu kadar duyuşsal gelişmeye de önem vermesi gerektiği açıktır. Çünkü karşılaştıkları farklı durumlarda kişiler, kendilerini düşünme, eyleme geçme ve hissetme gibi özelliklerle ifade ederler. Duyguların, bireylerin kendilerini ifade etmeleri açısından önemli olduğu düşünülürse bu özelliğin eğitim açısından da çok önemli olduğu görülmektedir. Eğitimin tek anahtar amacının akademik başarı olmadığı aynı zamanda eğitimden bireylerin yaşadıkları topluma uyumlu olmalarını, özerk davranabilmelerini ve hayatlarını kolaylaştıracak bazı becerilere sahip olmalarını sağlamasının beklendiği belirtilmektedir.²³⁷ Bugün, dünyanın gelişimiyle beraber

²³⁵ Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 50-51.

²³⁶ Stein ve Howard, ss. 17-18.

²³⁷ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 291; Gömleksiz ve Ülkü Kan, ss. 1162-1169; Bahman ve Maffini, ss. 1-2.

insanların sorunlarının da arttığı açık bir şekilde görülmektedir. Yoğun bir hayat içerisinde insanlar, çocuklarının artan sorunlara karşı hazırlıklı olmalarını ve sosyal ve duygusal anlamda da başarılı olmalarını istemektedirler. Bireyi bir bütün olarak ele alması gereken eğitimin de bu beklentiye uygun bir şekilde cevap verme sorumluluğu vardır.

Eğitimde, duygusal yaşamda değer verilen konularda çocukların gelişimine uygun amaçlara önem verilmesi gerektiği düşünülmektedir. Çocukların gelişimlerinin bu yönünün duygusal anlamda “iyi” diye nitelendirilen yaşamı sağlamada nasıl desteklenmesi ve cesaretlendirilmesi gerektiği, eğitimde önemli bir konu olarak görülmektedir. Bu nedenle eğitimciler, müfredatı oluşturanlar ve öğretmenler karşı karşıya kalınan duygusal yaşamın hayattaki yeri sorusunu oluşturan bilgi, yetenek, değer ve davranış hedeflerini belirlemelidir. Çocukların duygularıyla zekice davranmanın kaynağını oluşturabilmek için, duygusal yaşamlarıyla baş edebilecek ve duygularını kontrol edebilecek düzeye nasıl getirilebileceği konusunda çalışılması gerektiği belirtilmektedir.²³⁸ Bu konuda çeşitli çalışmalar yapılmaktadır.

Tüm duygular doğaları gereği, bir şekilde dürtüyü eyleme dökmenin yolunu açarlar. Bu, duygusal özdenetimin kaynağıdır. Mischel ve arkadaşları, doyumu erteleme konusunda bir lokum testi çalışmasında, çocukları dört yaşından itibaren liseden mezun olana kadar izlemiştir. Ertelme konusunda, çocuklarda duygusal ve sosyal farklar olduğu tespit edilmiştir. Doyumu erteleyebilenler, ergenlikte daha yeterli, etkili, kendilerini ortaya koyabilen, hayatta karşılaştıkları sorunlarla daha iyi mücadele edebilenlerdir. Lokumu hemen alan üçte birinin ise, bu niteliklerin daha azına sahip oldukları ve ortak bir şekilde psikolojik açıdan daha sorunlu bir görünüm sundukları tespit edilmiştir. Ergenlik çağında, asosyallığe, inatçı ve kararsız davranmaya, açmazlar karşısında kolayca sinirlenmeye, kendilerini kötü ya da değersiz olarak görmeye başlamışlardır. Bu çocukların stres altında durgunlaştığı veya çocuksulaştığı görülmüş; güvensizliğe ve hep yakınmaya; kıskançlık ve hasede kapılmaya, sinirlenince gereğinden fazla ve sert tepki vererek, tartışmalar, kavgalar

²³⁸ Radford, ss. 255-256.

başlatmaya daha yatkın gençler oldukları görülmüştür.²³⁹ Goleman bu bulguların duygusal zekânın bir üst yetenek olarak, kişilerin öteki zihinsel yeteneklerini ne kadar iyi ya da kötü kullanabileceklerini belirlemekteki rolüne işaret ettiğini belirtmiştir.²⁴⁰ Çocuklara duygularını tanıma ve kontrol etme becerileri kazandırılabilirse hayat boyunca daha başarılı olabilecekleri düşünülmektedir.

İnsanların öfke, kaygı, depresyon, kötümserlik ve yalnızlık gibi, kendilerini sıkıntıya sokan duygularıyla daha iyi başa çıkabilmelerine yardımcı olmak, aynı zamanda bir tür sağlık önlemi olarak görülmektedir. Bunu gerçekleştirmenin toplum sağlığı açısından bir yolunun, en temel duygusal zekâ becerilerinin çocuklara öğretilmesi, bunların yaşam boyu sürecek alışkanlıklara dönüştürülmesinin sağlanması olduğu ifade edilmektedir.²⁴¹ Eğitimin amaçlarından biri olan beden ve ruhen sağlıklı bir birey olma ve toplumsallaşma açısından bu önemli bir faktör olarak değerlendirilebilir. Bu durumun aynı şekilde zihinsel süreçleri etkileyen olumsuz duygular açısından da önemli olduğu düşünülmektedir.

Modern hayat tarzının dünyanın her yerinde benimsenmesiyle birlikte depresyonun giderek yayılmaya başladığı yapılan araştırmalarla ortaya konmaktadır.²⁴² Depresyonun aynı zamanda okul başarısını etkilediği ve çocukların belleklerini ve konsantrasyonlarını aksattığı ifade edilmektedir. Depresif çocukların, öğrenirken akış deneyimi yaşamak bir yana, zor derslerle başa çıkmak için gereken enerjiyi toplamakta bile zorlanabileceği ifade edilmekte ve bunun evrensel bir probleme dönüşmeye başladığı belirtilmektedir. Bu durumun tıbbi açıdan, kişinin insanlardan kopuk olduğunu ya da yalnız olduğunu hissetmesi gibi bir risk oluşturduğu ifade edilmektedir. Yalnız başına TV izlemenin, bilgisayar oyunları oynamanın öne çıkarıldığı ve kulüp faaliyetleri ya da eş-dost ziyareti gibi sosyal alışkanlıkların yitirildiği modern kent toplumlarında artmakta olan tecrit olgusunun ışığında, bu bulgular bir tehlike işareti olarak görülmektedir.²⁴³ Eğitimin, sağlıklı

²³⁹ Yuichi Shoda, Walter Mischel ve Philip K. Peake, "Predicting Adolescent Cognitive and Self-Regulatory Competencies From Preschool Delay of Gratification: Identifying Diagnostic Conditions", **Developmental Psychology**, Cilt: 26, Sayı: 6, 1990, ss. 978-986.

²⁴⁰ Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 107-110.

²⁴¹ Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 234-235.

²⁴² İnci Ayhan, "Modern Korkularımız, Depresyon-Kaygı-Stres", **Bilim ve Teknik Dergisi Ek**, Kasım 2006, s. 8.

²⁴³ Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 229-301.

nesiller yetiştirme amacı bağlamında, insanlara bu sosyal alışkanlıkları yeniden kazandırmak ya da bu boşluğu dolduracak sağlıklı çözümler üretme görevi vardır.

İnsan, gereksinimlerini doyurmak, gidermek için uğraşır. Her gereksinme ortaya çıktığında bunun ortadan kaldırılması insan için bir amaç olur. Bu amaca ulaşmada insanın yeterli bilgisi, becerisi varsa, sorunu çözmek için olumlu tutum içinde ise ona yardıma gerek yoktur. Ama insan amacına ulaşacak yeterlikte değilse, onun bu sorununu çözebilmesine yardım edebilecek bilgi, beceri ve tutumu kazanması gerekir.²⁴⁴ Bu bilgi, beceri ve tutumun kazandırılması eğitim faaliyetlerini oluşturmaktadır. Duygusal zekânın bu anlamda eğitim faaliyetlerine dâhil edilmesinin yarar sağlayabileceği düşünülebilir.

Her güçlü duygunun kökeninde harekete geçirici bir dürtü vardır; bu dürtülerin yönetimi duygusal zekânın temel taşlarındandır.²⁴⁵ Olumlu ve olumsuz bütün duygu türleri her insanda belli ölçüde mevcuttur. Duygu eğitiminden beklenen, insanın bazı duygularının ortadan kaldırılması değil, olumlu duygularının güçlendirilmesi, olumsuz duygularının ise denetim altına alınması, insanlara, nesnelere ve olaylara karşı, yerine ve zamanına göre uygun düzeyde duygusal davranışlar gösterebilmesini sağlamaktır.²⁴⁶

Goleman’a göre, çocuğun dürtü kontrolünün zayıf olması, en erken okul yıllarından itibaren kötü bir öğrenci olmasına, hem kendisi hem de başkaları tarafından “aptal” gibi görülmesine neden olur. Bu yargı cezalandırmayla da desteklenir. Böyle öğrenciler, öğretmenleri tarafından da gözden çıkarılır. Sınıf kurallarına uymamak, bu çocuklara doğal geldiğinden öğrenmeye harcayabilecekleri zamanı israf ederler. Kabullendikleri akademik başarısızlık, genellikle üçüncü sınıfa geldiklerinde belirginleşir. Dördüncü ya da beşinci sınıfa geldiklerinde ise kabadayı ya da “zor” olarak görülen bu çocuklar, diğerleri tarafından reddedilir, kolay arkadaşlık kuramaz ya da bu çocukların hiç arkadaşları olmaz. Dördüncü ve dokuzuncu sınıflar arasında, toplum dışı gruplara ve yasalara aykırı bir yaşam tarzına yönelirler. Yedinci ve sekizinci sınıflar arasında ise alkol ve uyuşturucu kullanımında oldukça büyük bir artış görülür. Ortaöğretim yıllarında, “bu yola geç girenlerin” bir

²⁴⁴ Başaran, ss. 11-12.

²⁴⁵ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 185.

²⁴⁶ Hasan Dam, **Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, (Ed. Mustafa Köylü), 1. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, 2010, s. 26.

başka türü, isyankâr tarzlarının çekiciliğine kapılarak onlara katılır. Bunlar genellikle ailelerin ilgilenmediği ve ilkokul yıllarından itibaren sokaklarda olan gençlerdir. Ortaöğretim yıllarında bu dışlanmış grubun okulda ya da okul dışında hırsızlık, soygun ve uyuşturucu ticareti gibi adi suçlara kayabileceği düşünülmektedir. Şiddet ve suç işlemenin tek sebebi elbette bu değildir. Birçok başka etken de çocuk için risk oluşturur. Saldırgan çocuklarda etkin olan psikolojik güçler, diğerlerine göre onların şiddet suçu işlemeleri olasılığını artırır.²⁴⁷ Psikolojik güçlerin eğitimi bu nedenle önemlidir.

Duygusal zekâ eğitimi ilk olarak ailede başlar. Çünkü aile ortamı, bireyin dünyaya geldiği andan itibaren içerisinde yer aldığı, yaşamını devam ettirebilmesi için gerekli bakım ve desteğin ona sunulduğu sosyal bir ortamdır.²⁴⁸ Duyguların öğretilmesinin sadece anne-babanın çocuklarına doğrudan söyledikleri ve yaptıklarıyla olmaması, aynı zamanda kendi hislerini idare edişleriyle olması ve aralarındaki etkileşim modeliyle verilmesi gerektiği ifade edilmektedir.²⁴⁹ Çünkü ailede eğitim çok yönlü olarak devam eden bir süreçtir. Duygusal zekâ eğitiminde ailede eğitimin ihmal edilmemesi gereken en önemli konulardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

Duygusal yeterliliğin önemslenmediği ortamlarda şiddet gibi olumsuzlukların yaşanabileceği düşünülmektedir. Şiddetin kuşaktan kuşağa aktarılışında önemli bir faktör, ailelerinin keyfi ve insafsız bir şekilde uyguladıkları terbiyeyi, kendileri anne-baba olduklarında da aynen tekrarlama eğilimi olarak görülmektedir. Ailelerin oluşturduğu bu modelin ise çocuklar tarafından okula ve oyun alanına taşınıp, sonra da çocuğun hayatını kapsayabileceği düşünülmektedir. Duygusal becerileri gelişmiş olan anne-baba ve çocuklardan oluşan bir ailenin daha mutlu ve gerginlikten uzak olacağı öne sürülmektedir. Bu ailelerin çocuklarının, kendi duygularıyla başa çıkabilen, lider, daha çok sevilen ve öğretmenleri tarafından sosyal açıdan daha yetenekli bulunacağı ifade edilmiştir. Bu çocukların, bilişsel olarak daha iyi dikkat gösterebildikleri için daha etkili öğrenciler olacağı da düşünülmektedir.²⁵⁰ Ailede

²⁴⁷ Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 296-297.

²⁴⁸ Özmen Suna Kaymak, “Aile İçinde Öfke ve Saldırganlığın Yansımaları”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt: 37, Sayı: 2, 2004, s. 28.

²⁴⁹ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 240.

²⁵⁰ Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 242-249.

eğitimden okul eğitimine geçiş sürecinde, ailede kazandırılmaya başlayan bu becerilerin okulda geliştirilmeye devam edilmesi gerekmektedir. Ailenin eksik bıraktığı alanların tespiti ve bu konularda gelişimin sağlanmaya çalışılması eğitime düşen bir sorumluluktur.

Goleman, çocuğun okulda öğreneceği başarıyı tahmin ederken, belirleyici olanın bilgi dağarcığı ya da okuma yeteneğinin erken gelişmesinden çok, duygusal ve sosyal ölçümleri olduğunu düşünmektedir. Ona göre, okulda başarısız olan çocukların hemen hemen tümü, duygusal zekânın öğelerinden bir ya da bir kaçından yoksundur. Onun yedi anahtar olarak nitelediği öğeler ise şunlardır;

1. *Güven. Kişinin kendi bedeni, davranışı ve dünyası üzerinde bir denetim ve egemenlik kurduğunu bilmesi; çocuğun başarı olasılığının daha yüksek olduğuna ve yetişkinlerin kendisine yardımcı olacağına inancı*
2. *Merak. Bir şeyleri keşfetmenin olumlu ve keyif veren bir deneyim olduğu hissi*
3. *Amaç gütmeye. Bir etki yaratma arzusu ve yeteneğiyle birlikte, bunu hayata geçirmek için sebat etme. Bu etkililik ve yeterlilik hisleriyle ilişkilidir.*
4. *Özdenetim. Yaşına uygun bir biçimde kendi hareketlerini ayarlayıp kontrol edebilme; içsel bir deneyim hissi.*
5. *İlişki kurabilme. Diğerleri tarafından anlaşıldığı ve diğerlerini anladığını hissederek başkalarıyla temasa geçebilme.*
6. *İletişim yeteneği. Sözel olarak fikir, his ve kavram alışverişinde bulunma.*
7. *İşbirliği yapabilme. Bir grup faaliyeti içinde, kendi ihtiyaçlarıyla başkalarınınkini dengede tutma yeteneği. Bu yeteneklerin ilk yıllarda geliştirilmesi, sonraki eğitimin temelini oluşturacaktır.*²⁵¹

Çocukların öğrenmeye hazır olmalarının, büyük ölçüde bu temel nitelikli duygusal becerilerden bazılarını kazanmalarına bağlı olduğu ve okul öncesi eğitimin sağlıklı yapıldığında öğrencilerin hayatlarında kalıcı duygusal etkiler sağlayabileceği iddia edilmiştir. Çocuğun eğitime kafadan değil kalpten başlanırsa bu yeteneklerin kazandırılabilmesi belirtilmiştir. Çünkü çocuğun duyguları, sinir sistemi gelişimini tamamladığında olgunlaşır. Duygusal büyüme, zamanın planlanması, özellikle bir yanda bilişsel, diğer yanda da beyinsel ve biyolojik olgunlaşma gibi gelişim süreçleriyle iç içedir. Anaokulunun başlangıcı, güvensizlik ve alçakgönüllülük, kıskançlık ve haset, gurur ve kendinden emin olma gibi, hepsi de kendini bir başkasıyla kıyaslama yeteneğini gerektiren “sosyal duyguların” olgunlaşmasının

²⁵¹ Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 244-245.

zirveye ulaştığı bir dönem olarak kabul edilmektedir.²⁵² Aileden sonra anaokulunda duygusal zekânın eğitiminde, bu eksikliklerin kazandırılmasının amaçlanması gerektiğini söylemek mümkündür. İlk yıllarda başlayan bu eğitimin yaşamın devam eden yıllarında da devam etmesi gerektiği, hayat boyu öğrenmenin gereği olarak düşünülmektedir.

Günümüzde, gençlerin ailelerinden daha az etkilendiği, ancak arkadaşlarından, televizyon, medya ve okul çevresinden çok daha fazla etkilendikleri söylenebilir. Bu nedenle okul ortamının, duygusal zekânın temel öğeleriyle beraber, gençlere yaşam becerilerini öğretmek açısından bir fırsat olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Çünkü okul, çocuk ve gençlerin hayatında sosyalizasyonun başlangıcıdır.²⁵³ Örgün eğitimde bilişsel yeterlikler kadar duyuşsal alanın da ihmal edilmemesi, hedeflerin, içeriğin, yöntemin ve değerlendirmenin bu alanı da kapsamı gerekmektedir.

Duygusal zekâ, büyük şirketler, hukuk, tıp, mühendislik, hemşirelik gibi mesleki uygulamalarda da gerekli görülmüştür. Bu konuda bilimsel araştırmalar hala devam etmektedir. Eğitim alanında ise bazı bilim adamları onun eğitimsel bir reformla eğitime çare olabileceğini öne sürmüşlerdir. Bilim adamlarına göre ilk ve ortaöğretimde, üniversitelerde onun tam potansiyeline ulaşabileceğini iddia etmişlerdir.²⁵⁴ Duygusal zekânın öğeleriyle birlikte mevcut eğitim sistemlerinde ihmal edildiği düşünülmektedir. Programlarda yer alan derslerin daha çok bilişsel yönü öne çıkarılmakta, hayat başarısı için önem taşıyan bu alan genellikle görmezden gelinmektedir. Oysaki eğitimin amaçları açısından bakıldığında bireyin tüm yönleriyle geliştirilmesinin esas olduğu ifade edilmektedir.

Duygusal zekâ becerileri yüksek olanların mevcut okul sistemleri içerisinde becerilerini ortaya koymalarının genellikle mümkün olmadığı, bugünkü okul sisteminin, bu becerileri kısıtlayıcı bir faktör olduğu ifade edilmektedir. Goleman, bütün bu araştırmalara rağmen toplumun, hala okul başarısının yaşam başarısına eşdeğer olduğuna inandığını belirtmektedir. Ancak gerçek hayat başarısına

²⁵² Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 341-342.

²⁵³ Steven A. De Lazzari **Emotional Intelligence, Meaning, and Psikological Well Being: A Comparison Between Early and Late Adolescence**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), The Faculty of Graduate Studies Graduate Counselling Psychology Program, Trinity Western University, Canada, 2001. s. 18.

²⁵⁴ Matthews ve diğerleri, s. 4.

ulaşanların okul başarısıyla paralel başarıya sahip olmadığını tarihin gösterdiğini öne sürmektedir. O'na göre okul başarısının yeri önemlidir, fakat dünyaya uyum sağlayabilmek, olaylar karşısında bilinçli ve duyarlı davranabilmek de önemli bir unsurdur.²⁵⁵ Bu nedenle okul başarısının yanında eğitimin uzak amacı olarak nitelenebilecek olan hayat başarısı için, akademik becerilerle birlikte temel sosyal ve duygusal becerilerin kazandırılması önem taşımaktadır.

Duygusal eğitimi değerlendiren Hamburg, ilkokula ve sonra da ortaokula geçiş yıllarının, çocuğun uyum sağlaması açısından iki hayati dönem olduğunu belirtir. Ona göre, bir çocuğun özdeğer hissi bundan dolayı önemli ölçüde okul başarısına bağlıdır. Okulda başarısız olan bir çocuk, kendi kendisinin yenilgisini hazırlayan tutumları harekete geçirerek tüm geleceğini karartabilir. Hamburg'a göre, okuldan doğru bir şekilde yararlanmanın yolu, doyumunu erteleyebilme, uygun bir biçimde sosyal sorumluluk üstlenebilme, duygularını kontrol altında tutabilme, iyimser bir bakış açısına sahip olabilmektir. Bir başka deyişle duygusal zekâdır.²⁵⁶ Bu anlamda duygusal zekâ ve eğitim arasında önemli bir ilişki olduğu söylenebilir.

Duygusal zekânın temeli, çocukluk döneminde evde ve okulda öğrenilen duygusal derslerin, duygularını şekillendirerek bireyi daha yeterli ya da daha yetersiz kılmasıdır. Çocukluk ve ergenlik yaşam boyu varlığını hissettiğimiz temel duygusal alışkanlıkların oluşmasında kritik dönemlerdir. Gençleri hayata hazırlama süreci, eğitim yoluyla planlaması gereken önemli bir süreçtir. Günümüzde çocukların duygusal eğitimi şansa bırakılmaması gerektiği düşünülen önemli bir alandır. Bu konuda çözüm yollarından biri olarak önerilen duygusal zekâ eğitimi, okulların öğrenciyi sınıfta bir bütün olarak, akıllı ve kalbi birleştirerek nasıl eğitilebileceğine dair bir vizyon geliştirmeyi amaçlamaktadır. İnsanın akıl, kalp ve ruh yönünden sağlıklı büyüme ve gelişmesinde duygusal eğitim, genel eğitimin amaçları açısından da önem taşımaktadır.²⁵⁷

Goleman tarafından, duygusal zekâ eğitiminde derslerin, çocuğun gelişimine göre ayarlanması, değişik yaşlarda, çocuğun değişen anlayışına ve karşılaştığı

²⁵⁵ Stein ve Howard, ss. 25-26.

²⁵⁶ David Hamburg, **Today's Children: Creating a Future for a Generation in Crisis**, Times Books, New York, 1992, ss. 171-172.

²⁵⁷ Bernard Novick, Jeffrey S. Kress ve Maurice J. Elias, **Building Learning Communities Character: How to Integrate Academic, Social, and Emotional Learning**, ASCD (Association for Supervision and Curriculum Development), Virginia, 2002, ss. 1-2.

zorluklara uyacak biçimde geliştirilerek tekrar edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁵⁸ Ancak akademik başarının öğrenciyi hayatta daha başarılı kılacağı düşüncesi, onun bilişsel yönüne ağırlık verilmesine neden olmaktadır. Eğitim sürecinde, ham kabiliyetleri işlemeye yardımcı olacak içerik ve yöntemlerin doğru değerlendirilmesinin, gerçek anlamda başarıyı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Duygusal zekâ eğitimi, çocuğun eğitimsel tecrübesinde önemli bir rol oynar. Ancak çocukların hislerini konuşma konusunda cesaretlendirilmesi yerine, öğretmenlerin öğüt vermeyi, kılavuzluk etmeyi, onları övmeyi veya azarlamayı tercih ettikleri görülmektedir. Oysaki onların sadece yaptıklarına odaklanıldığında davranışlarında görülen duygusal karakterin niteliği gözden kaçabilir. Bunların birçoğu okulda oluşturulan duygusal kültürdür. Yani öğretmenlerin kararsız tavırlarının sonucu ve okulun benimsenmesindeki değer ve yapılan çalışmaların önemli bir vurgusudur.²⁵⁹ Duyuşsal eğitim ağırlıklı dersleri tercih eden öğretmenler, bu iş için kendi kendilerini seçmişlerdir. Çünkü herkes mizaç olarak buna uygun değildir. Öğretmenlerin ilk önce kendilerinin, hislerden söz etmekten çekinmemesi gerekir. Ancak her öğretmen bunu kolaylıkla yapamaz ya da yapmak istemeyebilir. Standart öğretmen eğitiminde, bu tür bir öğretme tarzına onları hazırlayan bir eğitimden bahsetmek oldukça zordur.²⁶⁰ Duygusal zekâ eğitiminde uygun öğretmen yetiştirilmesinin de önemli olduğu belirtilmektedir. Bu anlamda öğretmen yetiştirmede duygusal zekâ becerilerine önem vermek gerekmektedir. Daha çok doğa bilimlerine önem veren dersler dışında, kişisel ve sosyal gelişimlerine önem veren kültür derslerinin ve öğretmenlerinin bu konuda daha dikkatli olmasını beklemek mümkündür.

Duygusal zekânın diğer öğeleriyle ilgili bulgularla birlikte, empati yeteneğinin de akademik zekâdan bağımsız olduğu düşünülmektedir. Araştırmalar, sözsüz duygu iletişimini okuyabilme becerisine sahip kişilerin, duygusal açıdan en dengeli çocuklar olduğunu göstermektedir. Bu çocukların derslerdeki başarısı da, sözsüz duygusal mesajları okumakta daha yetersiz olanlardan daha yüksek bir IQ ortalamasına sahip olmadıkları halde, daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Buradan empati yeteneğini geliştirmenin, çocukların sınıfta etkili olmasını kolaylaştırdığı

²⁵⁸ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 341.

²⁵⁹ Radford, s. 256.

²⁶⁰ Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 348-349.

sonucu çıkartılabilir Çünkü akılcı zihnin sözcüklerle ifade bulduğu, duyguların tarzının ise sözsüz olduğu ifade edilmektedir.²⁶¹

Yeşilyaprak, duygusal zekânın eğitimle ilişkili olduğunu ve duygusal zekâyı geliştirme ve işlevselliğini arttırmaya yönelik yapılan araştırmalardan elde edilen sonuçları şu şekilde özetlemektedir;

- *Duygusal zekâ yeterlikleri eğitimle geliştirilebilir ve güçlendirilebilir,*
- *Duygusal zekânın gelişimi, anaokulundan yükseköğrenimine kadar her aşamada önemlidir,*
- *Tüm alanlarda öğrenme, öğrencinin duygularından bağımsız olarak gerçekleşmez,*
- *Duygusal zekâ gelişimine özen gösterilmemesi akademik zekâ kapasitesinin çok daha etkin kullanılmasını engeller. Duygusal zekânın gelişimi, akademik başarıyı artırır,*
- *Duygusal zekâ kapasitesi her öğrencide mevcuttur, eğitim süreci ile geliştirilir,*
- *Eğitimciler farklı zekâ alanlarına eşit derecede önem vermelidirler,*
- *Eğitimciler öğretim etkinliklerini yürütmede duygusal zekâ alanını geliştirmeye yönelik etkinliklere yer vermelidirler,*
- *Eğitimciler öğrencileri duyguları, düşünceleri, sorunları ve gereksinimleri olan bireyler olarak görebilmelidirler,*
- *Eğitim etkinliklerinde duygusal zekânın kullanılması öğrenim sürecini daha zevkli hale getirecektir,*
- *Duygusal zekânın geliştirilmesi okuldaki disiplin sorunlarını, sosyal ve psikolojik problemleri azaltır,*
- *Okullarda rehberlik uzmanları duygusal zekânın geliştirilmesi konusunda yönetici ve öğretmenlere danışmanlık hizmeti vermelidir.*²⁶²

Duygusal eğitimin amacı doğrultusunda başarılı olması, genel olarak tüm okullarda ve okul düzeylerinde eğitimin diğer unsurları ile koordine edilmesine, tüm sınıf düzeylerinde sürekliliğine bağlıdır.²⁶³ Duygusal zekâ eğitimi konusunda daha somut olan iki uygulamadan bahsetmek yerinde olacaktır. Batıda uygulanan bu iki model Sosyal Duygusal Öğrenme ve Akademik ve Sosyal Duygusal Öğrenme İşbirliği programlarıdır.

Günümüzde ebeveynler ve eğitimciler çocukların bilgili ve sorumluluk sahibi olmalarını isterler. Bu nedenle çocukların okul ve yaşamda başarılı olabilmeleri için temel olarak sosyal, duygusal ve akademik başarılarla sahip olmaları arzulanmaktadır. Aile ortamından sonra okullar çocuğun akademik, sosyal, duygusal ve karakter

²⁶¹ Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 127-128.

²⁶² Binnur Yeşilyaprak, “Duygusal Zekâ ve Eğitim Açısından Doğurgular”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi**, Sayı: 25, 2001, s. 144.

²⁶³ Novick ve diğerleri, s. 2.

gelişimini önemli derecede etkileyen yerlerdir. Bu gerçekte aile katılımı ve sosyal duygusal öğrenme (social-emotional learning, SEL) bugün batıda eğitim politikalarında yer almaya başlamıştır.

Sosyal ve duygusal eğitimin karakter eğitimiyle birlikte, çocukların, büyüme ve gelişmeyle birlikte karmaşıklaşan taleplere uyum sağlama, günlük sorunları çözebilme, ilişki kurma, öğrenme gibi günlük yaşam görevlerini başarılı bir şekilde yönetmelerine destek olabileceği düşünülmektedir.²⁶⁴ Okul aile işbirliği ile çocukların sosyal-duygusal gelişimini sağlamak ve akademik başarısını arttırmak için sosyal duygusal öğrenme süreci ele alınmıştır. Buna göre sosyal duygusal öğrenme;

- Çocuğun duygularının farkında olmasını ve onları yönetebilmesini geliştirir,
- Çocuk, önemli kişilik ve akademik başarı hedefleri belirler ve bunları elde eder,
- Olumlu ilişkiler geliştirmede sosyal farkındalık becerilerini ve kişiler arası ilişki becerilerini kullanır,
- Okul ve yaşamda karar verme ve başarıya ulaşmak için sorumlu davranışlar gösterir.

Okulda ve yaşamda başarıya götürecek olan sosyal duygusal öğrenme becerileri; öz farkındalık, öz yönetim, sosyal farkındalık, kişilerarası ilişki becerileri ve karar verme sorumluluğu şeklinde özetlenebilir.²⁶⁵ Başarılı bir akademik öğrenme için duygusal eğitimin öneminin, nöropsikoloji alanında yapılan yeni çalışmalarla daha da arttığı öne sürülmektedir. Öğrenmenin birçok unsuru vardır. Sosyal ve duygusal becerilerin, geleneksel olarak bilişsel olduğu kabul edilen öğrenme aktiviteleri ve düşünmenin başarılı bir şekilde gelişimi için gerekli olduğu düşünülmektedir.²⁶⁶ Duyguların eğitim sürecinde çok önemli olduğu ifade edilmiştir. Robert Sylwester, duygu ve aklın eğitim sürecinin bütünlüğü açısından ayrılmaması gerektiği, fakat duygularla ilgili düzenlemenin duyguların tam olarak anlaşılamadığı

²⁶⁴ Sosyal ve duygusal eğitim hakkında daha geniş bilgi için; Novick ve diğerleri.

²⁶⁵ Evanthia N. Patrikakou ve Roger P. Weissberg, "School-Family Partnerships to Enhance Children's Social, Emotional and Academic Learning" **Educating People to be Emotionally Intelligent**, (Ed. Reuven Bar-On, J.G. Maree ve Maurice Jesse Elias), Praeger Publishers, London, 2007, ss. 49-52.

²⁶⁶ Elias ve diğerleri, Social and Emotional Learning, s. 3; Nöropsikoloji alanında yapılan çalışmalar hakkında geniş bilgi için bakınız; Joseph Le Doux, **Duygusal Beyin**, Çev. Arıcan Uysal, 1. Baskı, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2006.

için eğitim sürecinde zor olarak görüldüğünden ihmal edildiğini ifade etmiştir. Ona göre duygusal eğitim (SEL), çocuklara eğitim sürecinde, duyguları kabul ve kontrol etme, Üstbilişsel/bilişötesi etkinlikleri kullanma, sosyal etkileşimi yükselten etkinlikleri kullanma, duygusal durumları karşılayan etkinlikleri kullanma, okulda yoğun duygusal stresten kaçınma, duygu ve sağlık arasındaki ilişkiyi tanıma alanlarında yararlı olabilir.²⁶⁷

Sosyal duygusal öğrenme modelinde öğrencilere kazandırılan becerilerle onların bilgili, sorumlu ve ilgili olmaları hedeflenmektedir. SEL modelinde bu becerileri oluşturmak ve güçlendirmek için gerekli olan dört ana boyuta işaret edilmektedir;

1. *Yaşam becerileri ve sosyal yeterlikler*; genel yaşam, sağlık, vatandaşlık ve iş becerilerini kapsar. Kendini kontrol, stres yönetimi, karar verme, problem çözme, çatışma çözme, kendine güven, sosyal beceriler, dinleme ve diğer iletişim becerileri ile kimlik ve manevi gelişimle ilgili beceriler örneklerini oluşturur.
2. *Sağlığın geliştirilmesi ve problem önleme becerileri*; bunlar şiddet, AIDS, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, erken cinsel yaşam, suç ve intihar girişimi, madde bağımlılığı (sigara ve alkol dâhil) gibi belli sorunların yaşanma olasılığını azaltmak için gerekli olan strateji ve davranışlardır. Bu beceriler problem veya risk alanına özgü bilgilerle birlikte yukarıdaki becerileri tamamlayıcı becerilerdir. Bu programda bu konularda bilgilerin açıkça ve doğru bir şekilde anlatılması esastır. Klasik bilgi aktarımının çok ötesindedir. Öğrencilerin ders anlatmadan daha iyi öğrendikleri rol play, küçük grup etkinlikleri gibi yöntemlerle grup dinamizmi, işbirliğiyle çalışma ve kavgadan kaçınma becerilerini kazanması, böylece seçenekler oluşturma, pozitif değerler geliştirme ve mantıklı karar vermek için gerekli beceri ve stratejileri öğrenmeleri hedeflenmektedir. Yaşam boyu spor alışkanlığı kazanmayı amaçlayan fiziksel aktivitelere katılımı teşvik eder. Riskli durumlar tecrübeyle başlayıp ergenlik boyunca devam

²⁶⁷ Robert Sylwester, **A Celebration of Neurons: An Educator's Guide to the Human Brain**, ASCD Alexandria, Virginia, 1995, s. 72-77.

ettiğinden eğitim anaokulunda başlayıp ortaöğretim son sınıfa kadar devam etmelidir.

3. *Değişen durumlar ve krizlerle başa çıkma becerileri*; stresli yaşam olayları ile başa çıkmak için çocukların kapasitesini ele alır. Öğrencilerin zorlu durumlar ve koşulları yönetmesine yardımcı olacak bir yetişkin ve eş bakım destek sistemlerinin oluşturulması, herhangi bir SEL programının önemli bir unsurudur. Boşanma gibi durumlar çocuklarda davranış bozukluklarına ve öğrenmede sorunlar yaşamalarına neden olabilmektedir. Amaç bu gibi durumları engellemektir. Bu boyutta öğrenciler önemli yaşam değişikliği ve kayıplara eşlik eden kişisel ya da kişilerarası kargaşa ve çatışmalarda kendilerine yardımcı olacak özel becerilere ihtiyaç duyarlar. Ayrıca öğrenciler, gerginliği nasıl azaltacaklarını, nasıl başa çıkacaklarını ve nereden destek alabileceklerini bilmeye ihtiyaç duyar. Bu tür bilgiler yapılandırılmış çatışma çözümü programları ve destek grupları aracılığıyla en iyi şekilde iletilir.
4. *Pozitif destek hizmeti*: bu boyutta toplumun çok karmaşık, hem birbirine bağlı hem de farklı bir yapıda olduğu ve vatandaşlık isteklerinin arttığı kabul edilmektedir. Sosyal kurumların değiştiği bir toplum söz konusudur. Okul çocukların aidiyet ve amaç hislerinin korunması için çok önemli bir role sahiptir. Öğrenciler, tamamlayıcı ya da alternatif olarak olsun, güçlü dini veya aile rehberliğine sahip olumlu ilişkiler ve toplum duygusunu hissetmenin gayretindedirler. Bu sonuca ulaşmanın anahtarı pozitif destek hizmetidir.

Bu dört alanın başarısı ise, duygu, düşünce ve davranışta becerilerin koordinasyonunu gerektirmektedir. Duygusal zekâ bu koordinasyonu sağlayan birleştirici bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.²⁶⁸

Sosyal duygusal öğrenme modelinde değerlendirme için ise otantik değerlendirme yöntemi önerilmektedir. Bu konuda batıda uygulanan yöntemler ise

²⁶⁸ Elias ve diğerleri, Social and Emotional Learning, ss. 20-28.

Davranış ve Duygu Derecelendirme Ölçeği(BERS) ile Bar-on'un Duygusal Zekâ Envanterinin (EQ-i:YV) uygulamaları önerilmektedir.²⁶⁹

Albert Bandura'nın sosyal öğrenme teorisinin, sosyal duygusal öğrenme programlarının yöntem ve teknikleri üzerinde çok büyük etkisi olduğu ifade edilmiştir. Bandura davranışçılığın öğrenmeyi açıklamada bazı sınırlılıkların bulunduğunu belirtmiştir. O'na göre bu sınırlılıklardan biri, istendik davranışın sıklığını artırmak için sürekli ödül verilemeyeceği, bu yüzden kişilerin kendi davranışlarını kendilerinin yönetip kontrol ettikleridir. Bandura'nın teorisi ile sosyal duygusal öğrenme modelinin becerileri arasındaki ilişki onun teorisinin temel ilkelerinde görülebilir. Bu temel ilkeler davranış ve çevre arasındaki karşılıklı etkileşim, zihinsel sembolleştirme kapasitesi, ileriye düşünebilen öngörü kapasitesi, başkalarının deneyimlerini gözleyerek dolaylı öğrenme kapasitesi, öz düzenleme kapasitesi, öz yargılama kapasitesidir. Sosyal duygusal öğrenme modelinde ortaya konulmak istenen duygusal zekâ becerilerinin geliştirilmesi düşüncesinde önemle vurgulanan öz yönetim, öz yeterlik ve öz değerlendirme düşüncesinin Bandura'nın teorisine dayandığı ifade edilmektedir.²⁷⁰

Sosyal ve duygusal öğrenmeyi eğitimin önemli bir parçası haline getirmek amacıyla kurulan Collaborative for Academic, Social and Emotional Learning (CASEL) kuruluşu, duygusal zekâ yeterlikleri ile eğitim arasındaki ilişkiyi açıklama ve uygulamaya çalışmaktadır.²⁷¹ Bu kuruluşun sosyal duygusal öğrenme/duygusal zekâ yeterlikleri hakkındaki ayrıntılandırılmış listesi ise şu şekildedir:²⁷²

1. Öz-farkındalık

- Kişinin duygularını tanıma ve adlandırması
- Kişinin hislerinin sebep ve şartlarını anlaması
- Başkalarının duygularını tanıma ve adlandırma
- Kendisi, okul, aile ve destek ağları hakkında güçlü yönlerini tanıma ve olumlu duygularını harekete geçirme

²⁶⁹ Jonathan Cohen, "Social, Emotional, Ethical, and Academic Education: Creating a Climate for Learning, Participation in Democracy, and Well-Being", **Harvard Educational Review**, Cilt: 76, Sayı: 2, 2006, s. 218.

²⁷⁰ Nuray Senemoğlu, **Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya**, Geliştirilmiş 14. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2009, ss. 216-237; Elias ve diğerleri, *Moral Education*, ss. 254-256.

²⁷¹ Kuruluşun çalışmaları hakkında daha fazla bilgi için bkz. <http://casel.org/> (20.05.2013)

²⁷² Elias ve diğerleri, *Moral Education*, ss. 251-252.

- Kişinin ihtiyaç ve değerlerini bilmesi
- Kendini doğru algılama
- Kişisel yeterliliğine inanma
- Maneviyat duygusuna sahip olma

2. Sosyal Farkındalık

- Farklılıklara/Çoğulculuğa değer verme
- Başkalarına saygı gösterme
- Dikkatli ve doğru bir şekilde dinleme
- Empatiyi artırma ve başkalarının hislerine duyarlı olma
- Başkalarının perspektiflerini, bakış açılarını ve hislerini anlama

3. Öz-Yönetim ve organizasyon

- Kaygı, öfke ve depresyonla başa çıkma ve durumunu sözlü ifade etme
- Saldırganlığı ve kendine zarar verici anti sosyal davranışları ve dürtüleri kontrol etme
- Kişisel ve kişiler arası stres yönetimi
- Elindeki göreve odaklanma
- Kısa ve uzun vadeli hedefleri ayarlama
- Düşünerek ve ayrıntılı planlama
- Geribildirim ışığında performansında değişiklik yapma
- Olumlu motivasyonu harekete geçirme
- Umut ve iyimserliği etkinleştirme
- En iyi performans durumlarına yönelik çalışma

4. Sorumlulukla karar verme

- Kavrayarak durumları analiz etme ve sorunları net bir şekilde belirleme
- Sosyal karar verme ve problem çözme becerilerini kullanma
- Problem çözmede kişiler arası engellere yapıcı bir biçimde tepki verme
- Öz-değerlendirme ve yansıtma yapabilme
- Kişisel, ahlâki ve etik sorumluluk ile hareket etme

5. İlişki yönetimi

- İlişkilerde duyguları yönetme, farklı his ve bakış açılarını uyumlu hale getirme

- Sosyal-duygusal işaretlere duyarlılık gösterme
- Duyguları etkili bir biçimde ifade etme
- Açık bir şekilde iletişim kurma
- Sosyal durumlarda başkalarında sempati uyandırma
- İlişkiler kurma
- İşbirliği içinde çalışma
- Kendine güven, liderlik ve ikna becerilerini uygulama
- İnkâr, müzakere ve çatışma yönetimi
- Yardım isteyenlere karşılık verme

Eğitimle ilgili olduğu düşünülen duygusal zekânın elbette ki, eğitimin bir türü olan din eğitimiyle ilişkisinin de olabileceği düşünülmektedir. Değerler, ahlâk ve kendini tanıma ve kendini kontrol etme gibi yukarıda ifade edilen yeterlikler din eğitimi alanında sıklıkla ifade edilen kavramlardır.

2.5. DUYGUSAL ZEKÂ VE DİN EĞİTİMİ İLİŞKİSİ

Bilgi insanın en önemli gücüdür. Ancak batılı toplumlar teknolojiyi seküler bilgiyle geliştirdiklerini düşünürken, ruhsal ve ahlâki eksikliğin farkına varmaya başlamışlardır. Çünkü bilginin doğru bir vasıta olabilmesi, onun yanında iyi ve kötü gibi değerlerin anlaşılması ve benimsenmesiyle anlam kazanabilir.²⁷³ Her toplum değişme sürecine tabidir. Bu değişmeyi nitelik ve nicelik bakımından başlatan ve sonuçlandıran başlıca faktörleri eğitim ve öğretim oluşturmaktadır. Eğitim toplumdaki değişimleri, amaçlar ve işleyişler bakımından etkiler, kendisi de müfredat ve metot bakımından etkilenmekte ve değişikliğe uğramaktadır. Eğitimin bütün alanları için geçerli olan bu esaslar din eğitimi ve öğretimi için de geçerlidir.²⁷⁴ Din, tarihsel olarak eğitimde hedef ve yöntemleri şekillendiren önemli bir toplumsal güç olarak kabul edilmiştir.²⁷⁵

Duygusal zekânın eğitime uygulanmasında yeni bir ders yerine müfredatta var olan derslerle kaynaştırılması gereken bir eğitim olduğu ifade edilmektedir. Bu

²⁷³ John Sahadat, "Islamic Education: A Challenge to Conscience", *The American Journal of Islamic Social Science*, Cilt: 14, Sayı: 4, 1997, ss. 19-20.

²⁷⁴ H. Ayhan, s. 527.

²⁷⁵ Cohen, s. 228.

derslerden ve onların konularından duygular ve sosyal hayatla ilişkili olanları harmanlamanın faydalı olacağı belirtilmektedir.²⁷⁶ Din dersinin bu açıdan programlarda yer alan dersler içinde bireysel, sosyal, ahlâki ve ruhsal yönüyle insanı ele almasından dolayı daha anlamlı olabileceği düşünülebilir. İnsanı bir bütün olarak ele alan din eğitiminin insanın akıl gücüyle birlikte kalbiyle düşünme ve davranma becerisi kazandırmayı hedeflediğini söylemek mümkündür.

Dini, eğitimde insanın bütünlüğünü görmezden gelerek bir tek yönüyle ele almak büyük bir yanlışta neden olabilir. Çünkü dini inancın; insanın varoluşu ile ilgili ve bazı şeyleri duymak, hissetmek demek olmadığı gibi sadece bir takım dini hakikatleri zihnen doğrulamak olmadığı belirtilmiştir. Dini inançta bilgi, irade ve duygusal bağımlılığın iç içe olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle dini inançtaki bu öğelerden birini öne çıkartıp, diğerlerini görmezden gelmek ya da ihmal etmek, dinin eksik değerlendirilmesine yol açabilir.²⁷⁷ Dini, eğitimin konusu yaparken insanın bütünlüğü anlayışıyla zihinsel olduğu kadar duygusal yönüne de dikkat etmek gerektiği unutulmamalıdır. Din eğitiminde her ne kadar bilişsel hedeflerle beraber duyuşsal hedefler yer alsın da genel eğitimde olduğu gibi çeşitli nedenlerle ikinci plana itilmektedir.

Batıda din eğitimi teorilerinde duyguların önemine çoğunlukla işaret edilmekle birlikte onun eğitime dâhil edilmesi genellikle başarısız olmuştur. Yaşam odaklı bir din eğitimi savunucusu olan Ronald Goldman, kişisel arayış, kişisel tecrübe ve kişisel değişim bağlamında din eğitimi öne sürmüştür. Ancak Jean Piaget, Rudolf Bultmann, ve Paul Tillich'in bilincin rolü üzerine odaklanmalarından zihinsel etkilenimi sonucunda, inancı duyuşsal boyutuyla birleştirmesi mümkün olamamıştır. Eğitim teorisyenleri insanın varoluşunda duyuşsal boyutun dikkate alınmasını bir hata olarak değerlendirmiş, dini semboller, kelimeler, hikayeler ve işaretlerin çocuğu duygusal ya da duyuşsal yönüyle etkilemediğini, dini kavramları anlamada kavramsal anlamının önemli olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu süreçte din eğitiminin bilişsel yönü öne çıkarılmıştır. Duyuşsal alanla ilgili yeni araştırmaların ortaya çıkmasıyla bu düşünce değişmeye başlamıştır. Bu anlamda Michel Meyer, tutkunun görünümü konusunu Eflatun'un Aristo'nun ifade ettiği tutkuları temsil eden

²⁷⁶ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 339.

²⁷⁷ Recep Kılıç, "Din Öğretimi Temellendirme Problemi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 40, Sayı: 1, 1999, s. 217.

vahşi at ve onu dizginleyen aklın arabacı olduğu düşüncesiyle duyguları incelemeye başlamıştır. O duygu ve aklın uyumlu olması gerektiğini öne sürmüştür.²⁷⁸ Eğitim alanındaki gelişmeler sonucunda, duyguların zekâ ile ilişkilendirilmesi gibi dinin de hem zekâ hem de duygularla ilişkili olması yönünde yeni araştırmalar ortaya konmaya başlanmıştır. Bu değişimle beraber din eğitiminde duyguların da etkili olabileceği düşünülebilir.

Eğitimin nihai hedefi olan mutluluk açısından eğitimde zihinsel becerilerle birlikte duyuşsal becerilere odaklanmanın önemine dikkat çekilmektedir. Çünkü insan, tüm zihinsel ve bedensel eylemlerini belli başlı bazı prensiplere dayandırmadan yaşarsa onun kendisiyle barışık olması ve bu sebeple nihaî hedef olan mutluluğa da erişmesinin beklenemeyeceği ifade edilmiştir. Bu söz konusu prensiplere sadece zihinsel bilgiyle varılması mümkün değildir. Bunlar, ahlâksal erdemleri çok üst seviyeye çıkarabilmiş insanların önerdikleri bazı inanç unsurlarıyla mümkün olabilir.²⁷⁹ Bu inanç unsurlarının ise insanda içselleştirilmesi gerekir. Bu içselleştirmenin ise din eğitiminde duygusal zekânın kullanımıyla gerçekleştirilebileceğini söylemek mümkündür.

Din ve zekânın, genellikle birlikte kullanılmadığını belirten Emmons, maneviyatı zekâ ile ilişkilendirmenin, dinî ve manevî dünya görüşlerini irrasyonel, duygusal, mantık dışı ve batıl inançlara yakın gören din karşıtı zihinselciliğe bir cevap olabileceğini belirtmektedir. Geliştirdikleri duygusal zekâ teorisiyle Mayer ve Salovey benzer bir bakış açısını ortaya koyarak, duyguların “asıl itibarıyla mantık dışı ve bozucu bir güç” olarak algılandıkları için duygularla zekânın sıklıkla bağdaşmaz olarak düşünüldüklerini ifade etmişlerdir. Benzer şekilde iman ile mantığı iki karşıt gruba ayırmak yerine, manevî sürecin etkili bilişsel işlevselliğini engellemediği ve ona katkıda bulunabileceği düşünülmektedir.²⁸⁰ Hem zekâ hem de din alanında ihmal edilen duyguların, günümüz düşüncesinde önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Duygusal zekânın eğitim alanındaki yansımalarının, eğitimin bir alanı olarak din eğitiminde de değerlendirilmesinin yararlı olacağı

²⁷⁸ Mark S. Markuly, “**Literacy of the Heart: Finding a Language for the Affective Dimension of Religious Education**”, http://old.religiouseducation.net/member/03_papers/Markuly.pdf, (10.05.2013), s. 6.

²⁷⁹ Yasin Ceylan, “Yeni Yüzyılda Müslüman Olmak”, **Doğu Batı Dergisi**, Cilt: 10, 2000, s. 153.

²⁸⁰ Emmons, ss. 149-150.

açıktır. Akıl gücünü doğru kullanmak aynı zamanda onu etkileyen duyguları da kontrol edebilme ve yönetebilme becerilerini gerektirmektedir.

Zekâ konusunda yapılan çalışmalarda, öğrenmenin çocukların duygularından bağımsız olarak gerçekleşmeyeceği ifade edilmektedir. Duygusal okuryazarlık, öğrenme için en az matematik ve okuma eğitimi kadar önemli bir beceri olarak görülmektedir. Duygusal zekâ eğitiminin hedefi, çocukların sosyal ve duygusal yeterlik düzeylerini artırmak olarak nitelenmiştir. Bu becerilerin, sadece “sorunlu” olarak tanımlanan ve geride kalan çocukların eksikliklerini telâfi etsin diye öğretilen bir şey değil, her çocuk için mutlaka gerekli bir beceriler ve anlayışlar dizisi olduğu düşünülmektedir.²⁸¹ Din eğitimi de bu anlamda insanın sahip olduğu potansiyelleri geliştirme amacındadır ve tüm insanlar için bir eğitimi merkeze almaktadır. Din eğitiminde duyuşsal boyutun doğru değerlendirilmesi bu açıdan önem kazanmaktadır.

Geçmişte din eğitiminin duygusal boyutu, ritüeller, sanat, müzik, hikâye anlatımı ve metin okuma gibi daha dolaylı bir şekilde ele alınmıştır. Günümüzde ise onarıcı bir duygusallık vurgulanmakta ve bunun için kesin bir dil ve sonuç odaklı bir yapı geliştirilmeye çalışılmaktadır. Böyle bir çabada ise din eğitiminin inanç formasyonu sürecinde duygunun rolü bakımından yoğun bir teori ve sofistike bir dile gereksinimi olduğu düşünülmektedir.²⁸² Duygusal zekâ teorisinin böyle bir dil olarak din eğitiminde kullanılabileceği teorisyenlerinin ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Duygusal zekâ eğitimi insanın birçok yönünü ele alır. Çünkü insanoğlunun duyuşsal yönü duyguları, tercihleri, seçimleri, duygulanımları, inançları, beklentileri, tutumları, takdir duygularını, değerleri, ahlâkı, etiği vb. içermektedir. Bu nedenle duygusal zekâ eğitimi bu yapıların tümüyle ilişkili olabilir.²⁸³ Duygulanıma varoluşsal bir bakış açısı, din eğitimi ve duygu ilişkisi açısından önemli bir boyuttur. Böyle bir bakış açısının, din eğitiminin doğasının bilinç olarak görüldüğü engelleyici bir yapı değil, duyguya akılcı bir yaklaşımın vurgulanması olduğu ifade edilmiştir.²⁸⁴ Özellikle sosyal desteğin azaldığı günümüzde, bu bakış açısının daha önemli hale geldiğini söylemek mümkündür.

²⁸¹ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 327.

²⁸² Markuly, s. 1.

²⁸³ Hasan Bacanlı, **Gelişim ve Öğrenme**, 6. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2002, s. 9.

²⁸⁴ Markuly, s. 7.

Goleman'ın görüşmesinden aktardığı psikolog Martin Seligman'a göre, son otuz-kırk yıl içinde gerek din, gerekse toplum ve geniş aileden gelen destek bağlamında, büyük inançların silikleşmesi yaşanmaktadır. O bu durumu, yenilgilere ve başarısızlıklara karşı tampon vazifesi görebilecek kaynakların kaybı olarak niteler. Dinin insana desteğini ise şöyle ifade eder;

*Bir başarısızlığı kalıcı bir şey olarak görüp hayatınızdaki her şeye gölge düşürecek kadar büyüttükçe, anlık bir yenilgiyi sürekli bir umutsuzluk kaynağına dönüştürmeye eğilimli olursunuz. Oysa Tanrıya ve ölümden sonraki yaşama inanmak gibi daha geniş bir bakış açısına sahipseniz, işinizi kaybetmiş olmak sadece geçici bir yenilgi olarak kalır.*²⁸⁵

Dinin eğitsel rolünü vurgulayan Durkheim'in şu sözleri aslında bu düşüncenin oluşumunu daha anlamlı kılmaktadır;

*Dinin gerçek fonksiyonu bizi düşündürmek, bilgimizi zenginleştirmek değildir. Fakat bizi hareket ettirmek, bizim yaşamamıza yardım etmektir. Kendisini bir tanrıya veren inançlı kişi sadece bilinmeyen yani hakikatleri gören bir adam değil, bunun da üstünde olanı yapmaya gücü yeten bir kişidir. O, yaşamın zorluklarını, ister katlanarak karşılamak, isterse yenmek için, kendinde daha fazla güç duyan kimsedir.*²⁸⁶

Dodurgalı'nın da benzer bir düşünceyle bu ilişkinin önemine işaret ettiği görülmektedir. Ona göre insan tabiatının önemli bir motivisi olan din, insanın manevi gelişmesinde ve ruh sağlığında etkili bir rol oynar. Modern hayatın getirdiği gergin ortamdan çok daha az etkilenmesine yardımcı olabileceği bunun için ise din eğitime ihtiyaç olduğunu belirtir. Ancak akademik başarının öne çıkarılmasının ve seküler dünya görüşünün bunun gerçekleşmesine engel olduğunu vurgulamıştır.²⁸⁷ Din eğitiminin iyi ve sağlıklı olması bu bakış açısını değiştirme ile başarılabilir. Duygusal eğitimi içeren bir din eğitiminin bunu başarabileceği düşünülebilir.

Aslında din eğitiminin insan için önemli olduğu ve doğru bir din anlayışı kazanmanın günümüzün en büyük ihtiyaçlarından biri haline geldiği bu değerlendirmelerden anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle din, insanın içine, istenilir davranışta bulunmasına imkân verecek bir motivasyon düzeni kazandırabilecek, yani

²⁸⁵ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 302.

²⁸⁶ Emile Durkheim, **Les Formes Elementaires de la Vie Religieuse**, Conclusion, s. 595' den aktaran Neda Armaner, Din Eğitiminde Psikoloji, s. 218.

²⁸⁷ Dodurgalı, ss. 24-25, 28.

onu eğitebilecek önemli bir alan olarak değerlendirilmektedir.²⁸⁸ Dinin eğitimde duygusal zekâyı işaret eden yönüyle ele alınması bireysel amaçlar kadar sosyal amaçları açısından da önem taşımaktadır.

Din huşu, saygı gibi kendine özel duygularla beraber suçluluk, korku, sevgi, pişmanlık ve gurur vb. duyguları içinde barındırmaktadır. Din eğitiminin merkezi ve en önemli alanı duygular olarak ifade edilmektedir. Ancak duyguların makul veya makul olmayabileceği, aşırı veya yetersiz, uygun veya uygun olmayan objelere yönelik, doğru veya yanlış inançlara dayalı olabileceği değerlendirilmektedir. Bu nedenle ahlâki eğitimde çocukların gelişiminde belirli beceriler, yetenekler ve diğer niteliklerin önemine dikkat çekilmiştir. Bu nitelikleri ve özellikleri Wilson şöyle sıralar;

1. *Diğer insanların istek ve bakış açılarına ilgi (saygı ve eşitlik gibi)*
2. *Kişinin kendi duyguları hakkında farkındalık (biliçli ya da bilinçsiz)*
3. *Başkalarının duyguları hakkında farkındalık (biliçli ya da bilinçsiz)*
4. *Duygularla ilgili acı gerçekler hakkında bilgi*
5. *Duygularla ilgili tekniklere hâkim olma*
6. *Sözü edilenleri gerçek hayat durumlarına taşımak*
 - a. *Uyarılma ya da durumu fark etme*
 - b. *Bu konuda ciddi ve tam olarak düşünme*
 - c. *Bu konuda sorumlu olarak düşünme (Böylece bir karara varma)*
7. *Yukarıdaki eylemler sonucunda doğru hislere/duygulara sahip olma*

Bu özelliklerin kazanımı için doğru bir şekilde yönlendirilmiş duygular gereklidir. Din eğitimi açısından yetersiz bir eğitimle bunun gerçekleşmesinin zor olacağı aşîkârdır. Çocuklara bu duyguların sadece ne olduklarının öğretilmesi yeterli değildir. Bundan dolayı amaçları ve başarı kriterleri doğru belirlenmiş bir din eğitimine ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.²⁸⁹ Eğitimin hedeflerinin sadece akademik öğrenmeyi değil, sosyal, duygusal ve ahlâki yeterlikleri önceleyen bir yapıyla yeniden düzenlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Böylece eğitimin sosyal, duygusal beceriler ve ahlâki hükümlerle yaşam boyu öğrenme için gerekli temeli sağlayabileceği belirtilmiştir.²⁹⁰ Duygusal zekânın yeterlikleriyle bu nitelikler kıyaslandığında duygusal zekâ teorisini din eğitimine uygulamanın mümkün olduğu

²⁸⁸ Parlador, s. 81.

²⁸⁹ John Wilson, "First Steps in Religious Education", **Priorities in Religious Education: A Model for the 1990s and Beyond**, (Ed. Brenda Watson), The Falmer Press, London, 1992, ss. 13-14.

²⁹⁰ Cohen, ss. 201-202.

ortaya çıkmaktadır. Böylece din eğitiminin bilişsel olduğu kadar duyuşsal amaçların kazanımını ihmal etmemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Din eğitiminde duyuşsal hedefler; insanın kazandığı becerilerle manevî ve ahlâkî bir varlık haline gelmesinin sağlanması ve insanın sosyal ahlâk değerleri kazanmasının sağlanması şeklinde iki yönlü olarak değerlendirilebilir.

Değerlerden oluşan erdemlerin, hem nihaî ilgileri temsil eden güdülenme ile hem de etkili bir eylemle bağlantılı olduğu belirtilmiştir. Bu içsel nitelikleri erdem olarak görebilmek için bu erdemlerin, insanların dünyada etkin bir şekilde işlev görmesine imkân sağlayan beşeri güç kaynakları olmalarının sağlanması gerekmektedir. Çağdaş psikologlar dikkatlerini, ahlâk felsefecileri ve ilahiyâtçıların uzun süreden beri ilgilendikleri bu beşeri güçlerin araştırılmasına çevirmeye başlamışlardır. Onlar özdenetimin, bu erdemlerin çoğunun altında yatan merkezi psikolojik özellik olduğunu ve gerçekte bütün hayat alanlarında başarı için gerekli olduğunu iddia etmektedirler. Aynı şekilde, oburluk, tembellik, kibir, öfke, hırs, şehvet ve haset gibi olumsuz duyguların özünde, özdenetim eksikliği bulunduğu belirtilmiştir.²⁹¹ Din bu duyguların iyi yönetilmesini istemektedir. Allah'la iletişim halinde olan insanın daha samimi bir şekilde bu özdenetimi gerçekleştirebileceği düşünülebilir. Goleman tarafından kişinin kendisiyle ilgili değerlendirmesi yalnızca onunla eğiticisi arasında kaldığında, gizli tutulduğunda, diğerleri tarafından görülmediğinde ya da saklanmadığında, özbilincin sınırları ne olursa olsun, daha içtenlikli olabileceği ya da elinden geldiğince samimi davranabileceği ifade edilmiştir.²⁹² Din eğitiminin İlahi olanla ilişki kurabilmenin ve bu ilişkinin kişide hem bireysel hem de sosyal davranışlarında etkin bir güç haline gelmesi için beceriler geliştirilmesini amaçladığını söylemek mümkündür.

Çocukların hayatın üstesinden başarılı bir şekilde gelebilmeleri ve hayatı seçebilmeleri, duygusal zekâ ve onun yeterliklerinden özdenetim, azim, sebat ve kendi kendini harekete geçirebilmeyi kapsayan bir eğitim ile verilebileceği ifade edilmektedir. Bu anlamda ilk etik yasaları ve bildirileri –Hammurabi Kanunu, Yahudilerin On Emri, İmparator Aşoka'nın fermanları- duygusal yaşamı yumuşatma,

²⁹¹ Emmons, s. 143.

²⁹² Goleman, İşbaşında Duygusal Zekâ, ss. 404-405.

ehlileştirme, evcilleştirme çabaları olarak değerlendirilmektedir. Goleman dinin duygusal zekâ açısından önemini şöyle ifade eder;

*Duygusal zihnin mantığı çağrışımsaldır; bir gerçekliği simgeleyen ya da onun bir anısını çağrıştıran öğeleri, o gerçekliğin aynısı olarak kabul eder. Bu nedenle teşbih, mecaz ve tasvir; aynen roman, sinema, şiir, şarkı, tiyatro, opera sanatları gibi, doğrudan duygusal zihne hitap ederler. Buda, İsa gibi büyük ruhani hocalar, müminlerinin kalplerini duygunun dilinden konuşarak, meseller, masallar, öykülerle fethetmişlerdir. Gerçekten de dini sembol ve ritüel, mantıksal açıdan pek anlamlı değildir; ama kalbin ana diline yerleşmişlerdir.*²⁹³

Din eğitimi, akla olduğu kadar kalbe hitabıyla, duygusal zekânın öğeleriyle ve çocukları tehdit eden tuzaklara karşı birincil önlem olarak önerilen temel becerilerle neredeyse birebir örtüşen değerlere sahiptir.

Duygusal zekâ eğitiminde konular, hisleri tanıyıp onları tanımlayacak bir sözlük oluşturma anlamında özbilinci; düşünceler, duygular ve tepkiler arasındaki bağlantıları sezmeyi, bir karara duyguların mı yoksa düşüncelerin mi hükmettiğini bilmeyi; farklı seçimlerin sonuçlarını öngörmeyi ve bütün bu içgörülerini uyuşturucu kullanmak, sigara içmek ve seks gibi konulardaki kararlara da uygulamayı içermektedir. Duygusal zekânın temeli olan özbilinç, aynı zamanda kişinin güçlü ve zayıf yanlarını tanıması, yani kendisini olumlu ama gerçekçi bir ışıktaki görmesi ve böylece bencilliğin olağan bir tuzağından da sakınması anlamına da gelir.²⁹⁴ Din eğitimi kendini bilmek ve tanımak olarak ifade edilen bu kavram duygusal zekâ eğitimi modeliyle ilişki içinde ele alınabilir. Aynı şekilde din eğitiminde aklın geliştirilmesinin yanında bencil istekler gibi duyguları yönetme becerilerinin geliştirilmesi duygusal hedefleri arasında yer almaktadır.

Duygusal zekânın temsil ettiği beceriler kümesi için söylenen diğer bir ifade ise karakterdir. Bununla ilgili olarak Dewey, dersler çocuklara sadece soyut olarak değil, gerçek olaylarla birlikte öğretildiğinde, ahlâk eğitiminin en büyük yararı sağladığını belirtmektedir. Bu ise duygusal okuryazarlık modelinin temeli olarak görülür. Demokratik toplumların temeli olduğunu düşünülen karakter gelişiminin, duygusal okuryazarlığın bu temeli güçlendiren bazı yanları olduğu belirtilmiştir. Örneğin karakterin temel öğesinin kendini terbiye etme yeteneği olduğu

²⁹³ Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 19, 365-366.

²⁹⁴ Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 334-335.

düşünülmektedir. Felsefeciler, Aristo'dan beri erdemli yaşamın, özdenetime dayandığını söylemektedirler. Karakterin bununla ilgili bir diğer temel ögesi ise, ev ödevini yapmak, bir işi bitirmek ya da sabahları zamanında kalkmak gibi, her koşulda kendi kendini motive etme olarak görülmektedir. Buradan da anlaşılacağı gibi doyumu erteleyebilme ve dürtüleri kontrol edip yönlendirebilme, eskiden irade diye adlandırılan temel bir duygusal beceriyi ifade etmektedir. Bu ise dinin istediği bir eylemdir. Thomas Lickona, karakter eğitimi hakkında yazarken, *“başkalarına karşı doğru olanı yapmak için, kendi kendimizi –arzularımızı ve tutkularımızı kontrol edebilmemiz gerektiğini”* belirtir. Ona göre, duyguyu aklın denetiminde tutabilmek irade gerektir.²⁹⁵ Aynı zamanda irade eğitimi din eğitimi açısından da temel bir kavramdır. Bu kavramı sadece zihinsel bir anlama değil, duyuşsal bir anlama ve uygulama ile eğitimin konusu yapmak yararlı olabilir.

Duygusal zekâ eğitiminde önemli bir alan olarak görülen karakter eğitimiyle ilgili olarak Ravitch, karakter eğitiminin öğrencileri dürüstlük, merhamet, cömertlik, cesaret, özgürlük, eşitlik ve saygı gibi temel insani değerlerle eğitmek olduğunu ifade eder. Bu eğitimin amacının; öğrencilere ahlâki sorumluluk ve öz disiplinli vatandaşlar olmaları konusunda yardım etmek olduğunu belirtir.²⁹⁶ Bu değerlerin dinin özünü oluşturduğunu söylemek mümkündür. İyi bir din eğitimi, bu anlamda bir karakter eğitimidir diyebiliriz. Duygusal zekânın karakter eğitimiyle ilgili olması onun din eğitiminde uygulanmasını kolaylaştırabileceğini söylemek mümkündür.

Din eğitimi aynı zamanda duygusal zekâ eğitiminde olduğu gibi sosyal ahlâki değerleri hedef olarak ele alır. Din eğitiminde kazandırılması düşünülen becerilerden insanın ben-merkezli odağını ve dürtülerini bir kenara bırakabilmesinin sosyal yararları da olabilir. Örneğin, empatiye, gerçek dinlemeye, başkasının açısından bakmaya olanak tanıyabilir. Bilindiği gibi, empati ilgiye, hayırseverliğe ve şefkate yol açar. Bir şeyi bir başkasının açısından görebilmek, önyargılı kalıpları kırarak hoşgörüyü ve farklılıkların kabulünü doğurur. Bu beceriler, giderek çoğulcu bir nitelik kazanan toplumumuzda, insanların karşılıklı saygı içinde yaşamalarını ve verimli bir toplumsal diyalog yaratılmasını sağlama açısından, gitgide daha fazla ihtiyaç duyulan becerilerdir. Aynı zamanda bu beceriler demokrasinin temel sanatları

²⁹⁵ Thomas Lickona, **Character Matters: How to Help Our Children Develop Good Judgment, Integrity, and Other Essential Virtues**, A Touchstone Book, New York, 2004, s. 20.

²⁹⁶ Ravitch, s. 41.

olduğu gibi dinin de temel teklifleridir ve din eğitiminin duyuşsal alan hedefleri arasındadır.

Din eğitiminde duygusal zekâdan yararlanmak sosyal hayat açısından daha yararlı olabilir. Örneğin, evli çiftler üzerinde yapılan araştırma sonuçlarında, ilişkilerini ilahi niteliklerle dolu olarak gördüklerinde, evliliklerini kutsal bir ışıktaki görmeyen çiftlere nazaran daha yüksek evlilik doyumu, daha yapıcı sorun çözme davranışları, azalan evlilik çatışmaları ve ilişkiye daha fazla bağlılık bildirilmiştir. Ayrıca, iç-güdümlü dindar bireylerin, daha az dindar olanlara nazaran, travmatik strese yol açan durumlarla baş etmede becerili olmaya, travmatik krizlerde anlam bulmaya ve travma sonrasında olgunlaşma deneyimine daha yatkın oldukları ifade edilmektedir.²⁹⁷ Dinin bu kutsallaştırma gücünün insanda bir motiv haline getirilmesinde duygusal zekâ eğitiminden faydalanılarak din eğitimi daha etkili hale getirilebilir.

Din eğitiminde amaçlar kadar duygusal zekâdan yararlanma konusunda dikkat edilmesi gereken bir konu, hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli olan içerik ve yöntem konusudur. Etzioni'ye göre, demokratik toplumlar gibi demokratik okullar özdisiplin ve empati aşılayarak, sonuçta yurttaşlık ve ahlâki değerlere gerçek bir bağlılık sağlayan karakteri oluşturmakta merkezi bir rol oynar. Bunu yaparken, çocuklara değerler hakkında sadece bilgi vermenin yeterli gelmediğini belirtmiştir. Çocukların bunları uygulamaları gerekir ki bu ise ancak temel duygusal ve sosyal becerileri geliştirmekle mümkün olabilir. O bilgi, beceri ve kişilik özelliklerinin doğru bir şekilde birleştirilerek kazandırılmasını önermektedir. Ancak okula çocukların bu becerileri gelişmeden geldiklerinden oldukça zor bir görev olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda duygusal okuryazarlık karakter, ahlâki gelişim ve yurttaşlık eğitimiyle birlikte gelişir. O, bu nedenle okullarda karakter ve ahlâk eğitimine odaklanmak gerektiğini ifade eder.²⁹⁸ Din kişiye kendisine yapılmasını istemediğini başkasına da yapmaması temelinde bir ahlâktan bahseder. Tarih boyunca dinler taşıdıkları ahlâki mesajlarla insanların davranışlarını düzenleme

²⁹⁷ Emmons, s. 141.

²⁹⁸ Amitai Etzioni, **The Spirit of Community: Rights, Responsibilities, and the Communitarian Agenda**, Crown Publishers, New York, 1993, ss. 89-92.

konusunda etkili olmuşlardır.²⁹⁹ Bu nedenle kişi önce kendisine ve başkasına zarar verecek olanı bilmelidir. Bu ise önce kendini tanıma ve başkalarını anlama gibi beceriler kazanmasıyla mümkün olabilir. Bu becerilerin kazandırılması ise din eğitimin hedefleri arasında yer almaktadır.

Eğitimde genellikle göz ardı edilen çocuğun duygusal dokusu olmaktadır. Bunu aşmak için dersler daha farklı stratejilerle yapılabilir. Örneğin, günün konusu olarak çocukların hayatlarındaki gerilimler ve travmalar kullanılabilir. Öğretmenler, gruptan dışlanmanın acısı, kıskançlık, okul bahçesinde bir savaşa dönüşebilecek anlaşmazlıklar gibi, gerçek sorunları ele alabilir.³⁰⁰ Din eğitiminin öğrenci merkezli, aktif bir eğitim haline gelmesi ve öğrencilerin dini, günlük hayatlarında değerli görmesi açısından din eğitimi ile duygusal zekânın eğitim anlayışının ilişkilendirilmesi yararlı olabilir.

Günümüz, hem annenin hem de babanın uzun saatler çalışmak zorunda kalarak çocuklarını kendi başlarının çaresine bakmaya bıraktığı; çocukların şimdiye kadar görülmedik oranda duygusal yoksulluk içinde büyüdüğü; tek ebeveynli ailelerin giderek olağanlaştığı, daha çok sayıda bebek ve çocuğun yuvalara bırakıldığı bir devirdir. Bu durum iyi niyetli ebeveynler açısından bile, anne-babayla çocuk arasındaki duygusal yeterliliği oluşturan sayısız küçük, besleyici etkileşimin erozyona uğraması anlamına gelmektedir.³⁰¹ Aileler artık çocukların hayata sağlam bir şekilde hazırlanmasında etkili olamamaktadır. Tüm bu sorunlar ele alındığında, duygusal ya da sosyal yeterlilik eksikliklerinin ciddi sorunlara zemin hazırladığını ve doğru hedefe yönlendirilmiş, düzeltici ya da önleyici yöntem ve araçların daha fazla çocuğun iyi yolda gitmesini ancak iyi bir eğitimle sağlayabileceğini söyleyebiliriz.³⁰² Ülkemizde yapılan araştırmalarda da bu konuda önlem alınması gerektiği vurgulanmaktadır.³⁰³ Sosyal destek sistemleri olan aile, mahalle veya cemaat olma gibi dini yapılar modern hayat tarzıyla beraber etkisini yitirmekte ve ahlâkın

²⁹⁹ Walter Feinberg, **For Goodness Sake: Religious Schools and Education for Democratic Citizenry**, Routledge Taylor & Francis Group, New York London, 2006, ss. 1-5.

³⁰⁰ Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 326-328.

³⁰¹ Ailede meydana gelen erozyonlardan biri de öfke ve saldırganlıktır. Bu ebeveyn ve çocuklarda istenmedik duygusal bozulmalara yol açabilmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: Kaymak, ss. 27-39.

³⁰² Goleman, Duygusal Zekâ, s. 293.

³⁰³ Muhammed Ayaz, Ayşe Burcu Ayaz ve Nusret Soylu, “Çocuk ve Ergen Adli Olgularda Ruhsal Değerlendirme”, **Klinik Psikiyatri**, Cilt: 15, Sayı: 1, 2012, ss. 33-40.

aktarımında yetersiz kalmaktadırlar. Okul bu noktada önem kazanmaktadır.³⁰⁴ Buradan anlaşılacağı gibi, tüm toplumlar açısından iyi bir din ve ahlâk eğitime gerek vardır. İslam dini açısından, dinin zaten sunduğu bu ahlâki ilkelerin hayata geçirilmesi önem taşımaktadır. Bu konuda elbette birçok örnek vermek mümkündür.

İslam'da eğitim yerine kullanılan ta'lim, terbiye ve te'dip kavramları incelendiğinde, İslam'ın insanı bir bütün olarak ele aldığı görülmektedir. Terbiye, büyütme ve yetiştirmeyi esas alan insan kişiliğinin geliştirilmesini ifade etmektedir. Ta'lim ise, insan akli kabiliyetlerinin geliştirilmesi yoluyla zihninin aktive edilmesini ifade eder. Te'dip ise ruh ve aklın doğru davranış ve ahlâki yapıyla işler hale getirilmesini içermektedir. İslam eğitiminde hedefler bu üç yönü ihmal etmemelidir. Kur'an'ın insanın tabiatına uygun olarak ruh, nefis, akıl ve kalp şeklindeki hitabında İslam eğitiminin bu özelliğinin görüldüğünü söylemek mümkündür.³⁰⁵

Eğitim İslam açısından her zaman çok önemli bir konu olmuştur. İslamî eğitimin, Arap dilinde eğitim kelimesinin etimolojisine ve İslam'da eğitim kelimesinin tanımına göre birçok tanımı vardır. Arapçada eğitimin literatür manası; artırmak, büyütme, gerçekleştirmek, çiçek yapmak, yetiştirmek, arıtmak, saflaştırmak ve aydınlatmaktır. Bu tanımların temelinde eğitim, insan varoluşunu beslemek, büyütme ve arındırmayı gerçekleştirmektir. Özellikle İslam'da eğitim kelimesinin diğer literal etimolojileri ışığında en iyi tanımı, insanların Allah'ı, bir ve tek olan Allah'ı seçmesi, O'nu bilmesi ve tanınması, O'nu sevmesi, ve O'nun aksine olan tüm zincirlerinden kurtulması, tam olarak O'nun emir ve yasaklarına göre davranması, O'na teslim olma ve O'nu kabul etmesi olarak ifade edilmiştir. Bu tanımdaki üç kelime bilmek (bilişsel), sevmek ve davranış göstermek(duyuşsal), İslami eğitimin insan kişiliğinin tüm görünümüleriyle ilişkilendirilmesini sağlar. Bu nedenle İslami eğitim, hayatın belli bir alanı ve zamanıyla sınırlı değil, yaşamın tamamına dâhildir. İslami eğitim tanımı, İslam ontolojisinden etkilenmiştir.³⁰⁶ İslam'ın kendi yapısı içinde eğitimin, insanın bütünlüğünü dikkate alan ve onun hem akli hem de duygusal kabiliyetlerini geliştirme ve bunların davranışa dönüşmesi amacıyla olduğu anlaşılmaktadır.

³⁰⁴ Etzioni, s. 92.

³⁰⁵ Helen Nolan Boyle, **Quranic Schools: Agents of Preservation and Change**, RoutledgeFalmer, New York London, 2004, ss. 14-15.

³⁰⁶ Alavî, s. 6.

İslam’da öğrenmenin konusu olan bilginin iki kaynağı vardır. Birisi vahyedilen bilgi, diğeri ise akıldan gelen bilgidir. Aklın bilgisi, toplumların incelenmesi ya da tarihin, insan zihninin fiziki evrenden kazandığı bilgidir. Aklın bilgisi vahyi anlama açısından önem taşır. Fakat vahiy insanı Yaratan Allah’tan geldiği için onun tabiatına daha yararlı kabul edilir. Aklın bilgisi kişisel ve sosyal gelişimi sağlayarak anlama ve sonsuz olanı fark etmeye yardımcı olur. İslami eğitimin temel felsefesi olan bilgi, insanın fiziksel, entelektüel, ahlâkî ve ruhsal boyutlarıyla bütün olarak gelişiminden doğar. İslam eğitiminin amacının, bu anlamda ruh, nefis, kalp ve aklı kapsaması gerektiği ifade edilmektedir.³⁰⁷

Bilgi kendi içinde değer ve erdemi taşımaz. Gerçek erdem Allah’a yakınlaştıran bilgi olarak kabul edilir. Bu düşüncenin iki durumu vurguladığı belirtilmektedir. Birincisi İslam’da bilgi kişinin ruhsal büyüme ve gelişmesi için önemlidir. İkincisi bir Müslümanın zihinsel ve ruhsal gelişimi açısından önemli olan eleştirel düşünme becerisi hali hazırda var olan bilgisinin ötesine gitmesinin aktif sürecinde kazanılır. Dahası ruhsal gelişme olmadan zihinsel gelişimin amaçsız bir avarelik, zihinsel tamamlayıcısı olmayan bir ruhsal gelişimin de anlamsız olacağı öne sürülmüştür.³⁰⁸

İslam dininin asıl ve ilk işinin ruhlara bir yön vermek olduğu, bu durumun eskinin tam tersi bir yönde duygu ve düşüncenin oluşması anlamına geldiğini belirten Armaner, bu durumu şöyle ifade eder;

*Onun içindir ki, yeni dinin getirdiği iman ve ahlâk, ilkin bir paradoks yani ters bir sanı; aksi bir kanaat olarak ortaya çıkar. Bunun için rijid; tutucu olan kişilerde değişmeye, yeni (doxa) ye karşı mukavemet, direniş gibi türlü psikik mekanizmalar, belirtiler ortaya çıkar. Peygamberler ruhları kazanmak ve insanları dinin buyrukları yönünde düşünmeye, duymaya ve hareket etmeye alıştırmak çabasını sürdüren üstün ve seçkin kişilerdir. Bu da her şeyden önce bir eğitim ve kültür yoludur. Cahillik, bilgisizlik adı verilen bir çağı kapayarak, ruhlarda yeni imanın düşünce ve duygularını işlemek, kelimenin tam anlamıyla yeni insanı yaratmak çabasından başka bir şey değildir. Bir dinin ruhlarda yerleşmesi yalnız öğretimle yani bizim anladığımız biçimde belirli bilgileri vermekle mümkün değildir. Yeni bir şahsiyetin, psikolojide (set) dediğimiz ruh halinin doğması için insanı etkileyen tek değil türlü faktörlerin bir arada var olması gerekir.*³⁰⁹

³⁰⁷ Boyle, s. 15.

³⁰⁸ Aminuddin Hassan, Norhasni Zainal Abiddin ve Abdul Razaq Ahmad, “Islamic Philosophy as the Basis to Ensure Academic Excellence”, **Asian Social Science**, Cilt: 7, Sayı: 3, 2011, s. 38.

³⁰⁹ Neda Armaner, “Şahsiyet Terbiyesinde Dini Kültürün Rolü”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 21 Sayı: 1, 1973, (Şahsiyet Terbiyesi), s. 147.

Buradan da anlaşılacağı üzere dinin eğitimi, zihinsel öğretimle beraber duygusal eğitimi içermektedir. Ancak böyle bir eğitimle, dinin ve din eğitiminin hedeflerine ulaşması mümkündür. Armaner bu durumu şu sözleriyle tespit etmiştir;

*Gerek Kur'an hükümlerinin, gerekse Peygamberin devamlı telkinleri altında, bu tarihi kişilerin motivasyonunda dini kültürün baskın bir duruma gelmesiyle çöl şartlarının zor geçim mücadelelerine düşürdüğü bireyde biyolojik anlamdaki ihtiyaçlar geri plana itilmiştir. Psikolojik deyişiyle, üst ben'in şiddetli ve tam yüklü bir durumda olmasıyla, bu çatışma üst ben'in lehine sonuçlanmıştır. Öyle ki, bu gibi hallerde birey seve seve alışkanlıklarından vazgeçer. Öyle ki, iç ben'den gelen ve canlının en öndeki ihtiyaçlarından sayılan nev'in korunmasına ait içgüdüler inhibisyona uğrar. Üst ben'in bu inhibisyonunu destekleyen emir ve isteklerini ise ben seve seve yerine getirir.*³¹⁰

İnsanın yaratılışında kendisine öğretilen bilginin sadece zihinsel bilgi olmadığını savunan Ashraf, eğitimin insandaki zekâ, heyecan ve duygu boyutlarını birlikte ele almak durumunda olduğunu belirtmiştir. Allah insana kişiliğinin her yönüyle gelişmesi için yaratılışının mahiyetini bildirmiş ve bunu anlaması için gerekli olan tüm doğal kanunları ilham etmiştir.³¹¹ Bu nedenle İslam eğitiminde, modern teknolojik dünyada insanın dini, sosyal ya da çevresel bölünmüşlük anlayışına karşı Allah'ın verdiği tabiatının bütünlüğü içinde eğitilmesi gerektiği düşünülmektedir.³¹² Çünkü insanın mükemmelliğinin gerçekleşmesinin, güzellik ve erdemden ayrı tutulamayacağı ve kişisel başarının bireyci görüşle sadece üstünlük ve başarı ile sınırlandırılmayacağı belirtilmiştir.³¹³

İslam eğitim felsefesinde aksiyolojik görüşle eğitimin temel hedefi, insanın aklî, fizikî, duygusal ve ruhsal potansiyellerinin mükemmelliğe doğru geliştirilmesidir. Bu değerlerin eğitimle sağlanacağı aksiyoloji düşüncesine paralel bir bakış açısıdır. İslam aksiyolojisinde bilgili kişi ahlâklı ve iyi davranışlıdır. Bu insanın ahlâk ve davranışı açısından adil olma, dindarlık, cesaret, bilgelik ve güvenilirlik gibi değerlerle ilişkili davranmasını içermektedir. İnsanın saygıdeğer özelliği dünyevi kaygılarına doğru ve yanlış arasındaki çatışma ve bencillik olarak

³¹⁰ Armaner, Şahsiyet Terbiyesi, s. 149.

³¹¹ Syed Ali Ashraf, **New Horizons in Muslim Education**, Hodder and Stoughton, Cambridge, 1985, ss. 4, 84.

³¹² Sahadat, s. 21.

³¹³ Hassan ve diğerleri s. 38.

iki eğilimine odaklanıldığında görülebilir. Allah emir ve yasaklarıyla bunu yapmaktadır. Hz. Muhammed'i rol model almak da evrensel huzurun gerçekleşmesini böylece sağlayabilir. İnsan yaratılış tabiatına uyarak yeryüzünün halifesi olmanın farkındalığıyla bunu gerçekleştirebilir.

Pragmatist İslam felsefesi açısından bakıldığında, eğitim inanç, bilgi ve uygulamayı içerir. Bu anlayışa göre, gerçek, değer, bilgi ve Allah felsefenin alanıdır. Örneğin İslam'da çok önemli bir konu olan temizlik hem inançla hem de sağlıkla ilgilidir. Bu pragmatizmin ilkelerinden, bir araç olarak bilgi, günlük hayatta kullanılabilir olmasıyla hakikatinin niteliğine sahip olması düşüncesine paralel bir durumdur. Yine bu anlayışa göre kazanılan bilgi ile vahiyle elde edilen bilginin bütünleşmesi düşüncesi esastır ve birbirinden ayrılamaz.

Metafizik görüşe göre İslam düşüncesi, insanın insanla, insanın Allah'la ve insanın çevreyle ilişkisine dayanmaktadır. Bu ilişkiyi esas alarak eğitim insan yaratıcısını tanıması içindir.³¹⁴ İster aksiyoloji, ister pragmatist ya da metafizik görüşle eğitim değerlendirildiğinde kişiye yaratılışında, tabiatında verilen potansiyel güçlerin geliştirilmesi, bunun kişisel ve sosyal hayatla ilişkilendirilmesi İslam eğitiminin temel düşüncesini oluşturmaktadır. Bu eğitim ise zihinsel olduğu kadar duyuşsal becerileri de içermek durumundadır.

Zihin eğitimi kadar duygusal eğitimin de önemli olduğunu vurgulamak bakımından Gazali'nin insanın hayata iki türlü bakışını "baş gözü ile bakış", "kalp gözü ile bakış" görüşlerini değerlendiren Bilgin şu sözlerinde bu durumu ifade etmiştir;

*Şüphesiz her iki bakışta önemli ve ikisinin de geliştirilmesi gereklidir. Baş gözü ile bakış insana, bedensel varlığını devam ettirip geliştirecek nimetleri gösterir ve insan bu nimetlere erişmek için çalışıp çabalar. Kalp gözü ile bakışta ise insan, bütün bu faaliyetlerin değerinin ne olduğunu, hayatın niçin çabalamaya değer olduğunu anlar. Her iki bakışın birbirini tamamlaması ile insan, hayatı gerçekten seçebilir ve yaşamaya değer bulabilir.*³¹⁵

İnsanın kendini yönetmesini ve dürtülerini kontrol etmesini sağlayan din ve ahlâk, insanın hayata hazırlanmasında ya da insanın insan olmasında çok önemli bir bilgilendirme gücüne sahiptir. Bundan dolayı eğitim süreci, dinin önemli bir yönünü

³¹⁴ Hassan ve diğerleri, ss. 38-39.

³¹⁵ Bilgin ve Selçuk, s. 44; Çelikel, Gazâlî, ss. 28-29.

oluşturur. Genel eğitimin kendisinden beklenen görevlerini başarılı bir şekilde yürütmesinde din ve ahlâkın yararlı olacağı belirtilmiştir.³¹⁶ İslam dini, imanı kişinin vicdanında kabul eder ve iman eden şahsa çeşitli sorumluluklar yükler. O önce emir ve yasakların kendi nefsinde başlaması gerektiğini belirtir. Bu özelliğinden dolayı kişiyi sağlam bir eğitimden geçirmeyi hedefler.³¹⁷ Bu açıdan din eğitimin yapması gerekenin, kişinin kabiliyetlerini ortaya çıkarmak ve kendi farkındalığını yaratarak, duygu ve düşüncelerini yönetebilen ve üretebilen insan yetiştirmek olduğunu söyleyebiliriz.

Din eğitimcilerine göre insan, sadece güdülere sahip ve bunların belirli bir giderilme tekniğinden mahrum olarak dünyaya gelir. O aynı zamanda ihtiyaç ve isteklerini çok çeşitli giderme yollarını öğrenmesine imkân verecek kabiliyetlere de (yetenek) sahiptir. Sosyal çevre bu kabiliyetleri işleyerek yeni yetişenlere kendileri bakımından iyi ve ideal olan şekli vermeye çalışır veya onları sosyalleştirir. Sosyal çevrenin kontrolsüz etkisini eğitimle insana ve topluma faydalı bir hale çevirmek eğitim sistemlerinin birinci görevidir. Bu, doğru bir eğitim anlayışıyla yapılamazsa, kişinin ihtiyaç ve isteklerini insan doğasına uygun olmayan ya da toplumun değerleriyle bağdaşmayan bir yolla gidermeye başlaması olasıdır.³¹⁸ Parladır, bu konuda ayrıca şunları da belirtmiştir;

*Bencil güçler üzerinde kontrol edici insani güçlerin ortaya çıkması, eğitim programının tespitinde insan tabiatıyla ilgili doğru bir anlayışı göz önünde bulundurmakla mümkündür. Çok kere insan kabiliyetlerini şekillendiren kültür kalıpları ve eğitim ortamı, bu güç ve kabiliyetlerin normal olarak gelişmesine imkân vermeyecek bir durum arz eder.*³¹⁹

Din eğitiminde empati önemli bir konu olarak ele alınmıştır. Duygusal zekâ kuramının anahtar niteliğindeki sosyal beceri yeterliklerinden biri olan empati, başkalarının hislerini anlayabilmek, onların bakış açısından görebilmek ve insanların konu hakkındaki farklı düşüncelerine saygı göstermek anlamına gelir. Bu eğitimin önemli odak noktalarından biri de ilişkilerdir. İlişkilerde hem dinlemeyi hem de sormayı bilmek; birinin söylediği ve yaptığıyla, buna karşı kendi tepki ve yargılarını

³¹⁶ Yavuz, Din Eğitimi, s. 61.

³¹⁷ Şakir Gözütok, **İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi**, 1. Baskı, Fecr Yayınları, Ankara, 2002, ss. 188-189.

³¹⁸ Parladır, s. 80.

³¹⁹ Parladır, s. 85.

ayırt etmek; öfkeli ya da edilgen olmaksansa, kendini ortaya koyabilmek; işbirliği, anlaşmazlık çözümü ve uzlaşarak bir yol bulma sanatlarını öğrenmek önemli unsurlardır. Bu eğitimde not verilmez; mezuniyet sınavı hayatın kendisi olarak kabul edilir.³²⁰ Din eğitiminin doğru bir çoğulcu anlayışla ele alınması da önemlidir.³²¹ Dinin sosyal ilişkilerdeki tavrı empati becerisiyle ilişkilidir. Onun hayırseverlik, başkalarına karşı davranışlara dikkat etme gibi teklifleri bu bağlamda ele alınabilir. Diğer dinlere mensup olanlarla yani ötekiyle ilişkiler açısından da nasıl davranılması ile ilgili Kur'an'ın teklifleri önem arz etmektedir.

Din eğitiminde ibadet kavramının da duygusal zekâ eğitim modeli açısından önemli olabileceği unutulmamalıdır. İbadetler duygu ve düşüncelerin hem oluşumunda hem de gelişiminde etki sağlayan bir unsurdur. Özellikle İslam dininde ibadetin anlamı hem geniş hem de kapsamlıdır. Günlük bedensel ibadetlerin yanında hayatın bütün faaliyet alanlarını; inanç, düşünce, duygu ve ameli kuşatır. Duygu, tasavvur, akıl yürütme çocukluktan yetişkinliğe doğru olan merhalelerde ortaya çıkmaktadır.³²²

Din eğitimiyle ilgili batıda yapılan çalışmalarda din eğitiminin duygusal zekâ ilişkisi açıkça vurgulanmaktadır. Din eğitiminin hedefleri ile duygusal zekâ becerileri arasındaki ilişkinin duygusal zekâ yeterliklerinde görülebileceği yine bu çalışmalarda belirtilmiştir.³²³ Duygusal zekâ eğitiminde, benzer şekilde insanın eksikliklerini bilerek kendini bütünüyle fark etmesi, duygularını kontrol etmesi, başkalarını anlama ve empati becerisinin geliştirilmesi temel alınır. Bu konuda yapılan inceleme ve araştırmaların birçoğunda doğru bir din anlayışının bu anlamda etkin ve din eğitiminin de uygun olacağı açıkça ifade edilmektedir.

Din eğitiminin hedeflerinden biri olan özgeci tutum ve davranışların kazanımı bilişsel çabalar kadar sosyal, duygusal ve ahlâki çabaları da gerektirir. Onlar da mutlu insan ve iyi vatandaş olarak uzun vadeli başarı için önem taşır.³²⁴ Sosyal duygusal öğrenme modelinin ahlâk eğitimine paralel bir hareket olduğu ifade

³²⁰ Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 334-335.

³²¹ Çoğulculuğun doğru bir şekilde incelenmesi önem arz etmektedir. Bu konuda bkz.: Veli Öztürk, "Kur'an ve Dinî Çoğulculuk Üzerine Bazı Düşünceler", **Din-Kültür ve Çağdaşlık, 2004 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri**, 1. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, ss. 212-226.

³²² Sharif, s. 210.

³²³ Markuly, s. 9.

³²⁴ Cohen, s. 204.

edilmektedir. Sosyal duygusal öğrenme becerileri, temel ve ortak değerler, ahlâki gelişim ve sağlam karakterin özellikleriyle uyumlu kabul edilmektedir. Böyle bir eğitim açık değerlerle okulları ahlâki olarak organize ederek, ahlâki karakterin derin ve içsel olarak anlaşılmasını sağlayabilir. Çocuklara okul içinde ahlâki bir toplum oluşturmak yoluyla derin ve anlamlı bir şekilde ahlâkla hareket etmeleri için fırsat ve yeterlikler kazandırabilir.³²⁵ Ahlâklı bir insan olma din eğitiminin genel amaçlarından biridir.³²⁶

Modern eğitimde ihmal edildiği anlaşılan insanın bilişsel boyutuyla da ilgili olan sosyal ve ahlâki yeterliklerin batıda sosyal ve duygusal öğrenme, ahlâk eğitimi ve karakter eğitimi gibi yeni eğitim modelleriyle üzerinde durulmaya başlandığı görülmektedir. Ancak bu eğitim modellerinin ilahi olanla bağlantısı kurulmadıkça yetersiz kalacağı ifade edilmiştir. Eğer dinle bağlantısı kurulmazsa bunların ancak geçici çözümler olabileceği düşünülmektedir. İslam eğitimi, ruhsal, fiziksel, zihinsel, sosyal ve ahlâki yeterlikleri içeren kişiliğin bir bütün olarak doğru bir şekilde geliştirilmesi anlamına gelir.³²⁷

Duygusal zekâ yeterlikleri ile ahlâk eğitiminin dolayısıyla din eğitiminin hedefleri arasındaki ilişki açıkça ifade edilmiştir. Buna göre, ahlâk eğitiminin hedeflerinden biri olan sorumluluk, zaman ve görev yönetimi, izleme ve organizasyon becerilerini içermektedir. Saygı, empati ve davranışlara sosyal yaklaşımı, dürüstlük ise öz-farkındalık ve iletişim becerilerini içermektedir. Toplumsal hedef olan iyi vatandaşlık ise problem çözme, karar verme, grup ve takım çalışmalarıyla beraber çatışma çözümü becerilerini içermektedir.³²⁸

Sonuç olarak bu bilgiler ışığında, genel anlamda eğitimin nasıl duygusal zekâyla ilişkili olduğu kabul edilmekteyse din eğitiminde de önemli bir yerinin olduğu kabul edilmelidir. Kısacası din eğitiminin hedefi olan iyi insanın özellikleri ile duygusal zekânın yeterlilikleri gelişmiş insanın benzer nitelik ve yeterlikleri taşıdığı anlaşılmaktadır. İslam' da bilginin temel kaynağı olarak kabul edilen Kur'an eğitim düşünce ve sisteminin de temelini oluşturmaktadır. Duygusal zekâ ile din

³²⁵ Elias ve diğerleri, Moral Education, s. 263.

³²⁶ Feinberg, s. 6.

³²⁷ Sahadat, ss. 21-22.

³²⁸ Elias ve diğerleri, Moral Education, s. 249.

eğitiminin amaçlarını ilişkilendirme açısından Kur'an'ın incelenmesi ve mesajında bu konuyla ilgili hususların tespit edilmesi yararlı olacaktır.

2.6. DUYGUSAL ZEKÂ YETERLİKLERİ

Duygusal zekâ, kendimizle ve başkalarıyla olan ilişkilerimizi doğrudan etkilemektedir. Yani duygusal zekâ bir taraftan kendi gelişimimizi ve olgunlaşmamızı, diğer taraftan da yeteneklerimiz ile diğer insanlarla aramızda olan ilişkileri tanımlamaktadır.

Duygusal yeterlik, işbaşında olağandışı bir performansla sonuçlanan, duygusal zekâyâ dayalı olan ve öğrenilen bir beceridir. Bireyin duygusal zekâsı, aşağıda bahsedilen beş temel nitelikteki becerileri öğrenme potansiyeli ile değerlendirilmektedir. Bu yeterliklerin belirlenmesinde Goleman'ın duygusal yeterlik çerçevesinden yararlanılmıştır.

Duygusal zekâ, esas olarak iki yeterliğin bileşkesidir. Bunlardan biri, “kişisel yeterlikler” diğeri de “sosyal yeterlikler”dir.³²⁹

2.6.1. Kişisel Yeterlikler

Kendiyle ilgili farkındalık; Duygusal zekânın temel bileşenlerinden biridir. Kişinin kendi iç dünyasını tanıması, tercihlerini yapabilmesi, sahip olduğu kaynakların ve gücün farkında olmasıdır. Duyguları ortaya çıktığı anda tanımlama kapasitesidir. Farkındalık aynı zamanda kişinin, kendisini olumlu ama gerçekçilikle görmesi ve böylece özsaygının olası bir tuzağından sakınması anlamına da gelir. Duygularını, daha o duygular oluşurken fark edebilen insanlar, yaşamları hakkında daha sağlıklı kararlar alırlar. Gerçek duyguları fark edememek kişiyi, o duygunun insafına bırakır.³³⁰ Bu farkındalığı geliştiren kişiler, daha sonra çevrelerini de

³²⁹ The Consortium for Research on Emotional Intelligence in Organizations, “**The Emotional Competence Framework**”, http://www.eiconsortium.org/pdf/emotional_competence_framework.pdf, (21.11.2012).

³³⁰ Yüksel Özden, **Öğrenme ve Öğretme**. 2. Baskı, Pegem, Ankara, 1998, s. 45.

geliştirmeye başlarlar. Kendiyle ilgili farkındalık; duygusal farkındalık, kendini değerlendirme ve özgüven yeterliklerinden oluşur.³³¹

Din eğitimi, kişinin kendi potansiyelinin farkına vararak, bunu açığa çıkarmasını hedefler. Din eğitiminin genel amaçları arasında da öncelikle bireyin kendisinin farkında olmasını sağlama hedefi yer almaktadır. Kısaca kendiyle ilgili farkındalık din eğitiminde bir hedeftir.

a) Duygusal farkındalık: Kişinin kendi duygularını ve bunların doğurduğu sonuçları fark etmesi, bunları dile getirmesidir. Duygusal farkındalık duygusal zekânın temel bileşenlerinden bir olarak görülür ve Sokrates'in "Kendini tanı" ikazıyla ilişkilendirilmektedir.³³² Goleman'a göre, kişinin "kendi kendisiyle konuşmasını" izleyerek içinden gelen kendini aşağılama gibi olumsuz mesajları yakalaması; bir hissin temelini farkına varması; korku, kaygı, üzüntü ve öfkeyle baş etmenin yollarını bulmasıdır.³³³ Kendini yatıştırma, yoğun kaygılardan, karamsarlıktan ve alınganlıklardan kurtulma yetenekleri gelişmiş olan bireyler, hayatın tatsız sürprizlerini daha iyi karşılayabilmekte ve olumsuz deneyimler sonrasında kendilerini daha kolay toparlayabilmektedir. Bu yeterliğe sahip kişi, şu nitelikleri gösterir:

- Kendi duygularını tanımlar ve ilerleme kaydeder,
- Hislerin nedenlerini daha iyi anlar,
- Hisler ve davranışlar arasındaki farkı kavrar.³³⁴

Din eğitiminde öfke, korku, kaygı, şiddet gibi kötü vasıflarla çekingenlik, sevinç, keder gibi duygularını fark etme, arzu ve davranış arasındaki ilişkiyi fark etme becerisi, insanın davranışlarının arkasındaki duygusal nedenleri görebilme yeteneği hedef olarak ifade edilmiştir. Din eğitiminde duyguları fark etme becerisinin kazandırılması bu yönüyle önemli bir hedeftir.

b) Kendini değerlendirme: Kişinin kendi gücünü, zayıflıklarını ve sınırlarını bilmesi ve bunu kabullenmesidir. Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

³³¹ Goleman, İşbaşında Duygusal Zekâ, s. 38.

³³² Stefan Konrad ve Claudia Hendal, **Başarılı ve Mutlu Bir Hayat İçin Duygularla Güçlenmek**, Çev. Meral Taştan, Bilge Matbaacılık, İstanbul, 2005, s. 77.

³³³ Goleman, İşbaşında Duygusal Zekâ, s. 36.

³³⁴ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 354.

- Kendi güçlük ve zayıflıklarının farkında olur,
- Yaşam deneyimlerinden dersler çıkarır,
- Yeni bakış açılarına, öğrenmeye, kendini geliştirmeye ve geribildirimlere açık olur,
- Kendisi hakkında mizah anlayışına sahip olur.³³⁵

İnsanın kötü vasıflarını, bencil istek ve duygularını fark edip iradesini kullanarak bunları kontrol etmesi din eğitiminin duygusal hedeflerinden biridir.

c) Özgüven: Kişinin yeterliklerinin farkında olması ve bu yeterliklerle "değerli olduğuna" inanmasıdır. Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- Açık iletişim yollarını kurar,
- Başkalarına karşı "varım, önemliyim" duygusunu yaşar,
- Zorluklarla mücadele edebilir,
- Değişim ve farklılıktan hoşlanır.³³⁶

Din eğitiminin önemli hedeflerinden biri kişide özgüven oluşturulmasıdır. Bu duygusal zekâ yeterliğinin din eğitimiyle ilişkili olduğu görülmektedir.

Kendini yönetme; Kişinin sahip olduğu dürtüleri, istekleri kontrol etmesi ve yönlendirmesidir. Kendini yönetme beş alt yeterlikten oluşur. Din eğitiminde kendini yönetmek bireyin kişisel ve ahlâki gelişimi açısından önemli bir hedeftir.

a) Kendini kontrol: Kişinin dürtülerini ve içinden gelen olumsuz duyguları kontrol edebilmesi ve duygusal tepkileriyle baş edebilme yeteneğidir. Amaç duyguların değerini kaybetmeden bir denge oluşturabilmektedir. Duyguların kontrolünü elinde bulundurmamak duygusal açıdan rahat yaşamamanın bir reçetesi sayılabilir. İyi ve kötü ruh halleri, dengeli yaşandıkları sürece, insan hayatının en önemli öğeleridir.³³⁷ Kendi duygularını denetleyebilen insanlar rahatsız edici duygu ve dürtülerine hâkim olmanın, onları yararlı bir biçimde kanalize etmenin yollarını bulurlar.³³⁸ Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

³³⁵ **Emotional Competence Framework**, <http://www.eiconsortium.org> (05.05.2013).

³³⁶ Kudret Eren Yavuz, **0-12 Yaş Dönemi Çocuklarda Duygusal Zekâ Gelişimi**, 3. Baskı, Ceceli Yayınları, Ankara, 2004, (0-12 yaş Duygusal Zekâ), s. 42.

³³⁷ Konrad ve Hendl, ss. 125-126.

³³⁸ Murat Toktamışoğlu, **Aklın Öteki Sesi Duygusal Zekâyla Başarı**, 2. Baskı, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 2004, s. 70.

- İçinden gelen hisleri ve acı veren duyguları iyi bir şekilde yönetebilir,
- Zorlandığı anlarda bile, olumlu ve sakin kalabilir,
- Açık olarak düşünebilir ve baskı altında bile duruma odaklanabilir.³³⁹

Öz saygı, öz değerlendirme ve kendini gerçekleştirme gibi becerileri kazanarak davranışlarında denge ve uyum içinde olma din eğitiminin duyuşsal hedefleri arasında yer almaktadır. Duygusal zekânın bu yeterliğine benzer bir hedeftir.

b) Güvenirlik: Ahlâklı, dürüst ve tutarlı olmaktır. Doğruluk ve dürüstlük standartlarını korumaktır. Güvenirlik kişinin duyguları, inançları ve eylemleri konusunda başkalarına karşı gerçekten açık olmasını getirir.³⁴⁰ Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- Etik kurallara uyar,
- Kendi güvenirliliğinden çevreye de güven sağlar,
- Kendi yanlışlarını kabul eder ve başkalarının etik olmayan davranışlarına karşı koyar,
- İnsanlar arasında önemini kaybetse bile değişmez, ilkeleriyle yaşar.³⁴¹

Din eğitiminin temel amaçlarından birinin ruh sağlığı yerinde, kişilik bütünlüğüne sahip bireyler yetiştirmektir. Bu amaçla temel değerlerin kazandırılması hedeflenmektedir. Kişide genel olarak iyilik sağlayabilecek, doğruluk, eşitlik, sevgi, dostluk gibi temel ilke ve erdemlerin işler hale gelmesi hedefinin bu yeterlikle ilişkilendirilebileceğini söyleyebiliriz.

c) Vicdanlı olma: Kişinin ortaya çıkan sonuçlarla ilgili sorumluluk üstlenmesi, başkalarını suçlama yerine kendini sorgulamasıdır.³⁴² Bu özellik, içselleşmiş sorumluluk anlayışının temelini teşkil eder. Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- Daima verdiği sözleri tutar, vaatlerine uyar,
- Amaçlarına ulaşmada, kendi sorumluluklarının bilincindedir,

³³⁹ **Emotional Competence Framework**, <http://www.eiconsortium.org> (05.05.2013).

³⁴⁰ Toktamışoğlu, s. 70.

³⁴¹ **Emotional Competence Framework**, <http://www.eiconsortium.org> (05.05.2013).

³⁴² Demet Somuncuoğlu, “Duygusal Zekâ Yeterliliklerinin Kuramsal Çerçevesi ve Eğitimdeki Rolü”, **Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 11, 2005, s. 275.

- İşlerinde dikkatli ve düzenlidir.³⁴³

Kur'an'ı temele alan bir din eğitimi açısından insanda vicdanın oluşumuna ve gelişimine katkı sağlama önemli bir hedeftir.

d) Yeniliklere açık olmak: Kişinin yeni bilgi, yaklaşım ve fikirlere karşı açık ve rahat olmasıdır. Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- Çok çeşitli kaynaklardan yeni fikirleri bulurlar,
- Problemleri çözecek özgün fikirler bulur,
- Yeni fikirler ortaya koyar,
- Düşünürken yeni bakış açıları oluşturur ve yeni riskler alır.

Din eğitiminin bilişsel hedefleri arasında yer alan yeniliklere açık olma hedefinin duygusal zekânın bu yeterliğine benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Ancak bu hedefin daha önce ifade edildiği gibi bilişsel olduğu kadar duygusal bir yönü de vardır. Din eğitiminde önemli bir kavram olan taassubun ortadan kaldırılması bilişsel olduğu kadar duygulara bağlı önyargılardan da kurtulmayı gerektirir.

e) Uyum yeteneği: Değişiklikleri idare etmede esnek olma anlamına gelmektedir. Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- Karmaşık ve çeşitli istekleri, değişen öncelikleri ve hızlı değişiklikleri uygun olarak idare eder,
- Olaylara bakış açısında esneklik gösterir,
- Karşılaştığı çeşitli durumlarda uygun davranış gösterebilmek için, kendi tepki ve taktiklerini duruma uydurabilir.³⁴⁴

Kendini kontrol etme becerisi kazanarak davranışlarında denge ve uyum içinde olma, insanın bireysel ve sosyal üstün istek ve duygularının gelişmesi ve böylece onların içselleştirilerek insanda davranışların merkezi haline gelmesi hedeflerinin duygusal zekânın bu yeterlikleriyle ilişkili olduğu görülmektedir.

Motivasyon; Kişinin amaçlarına ulaşmak için duygularını yönlendirme becerisidir. Amaca ulaşmada duyguları kullanabilme, sıkıntılara rağmen umutlu

³⁴³ Goleman, İşbaşında Duygusal Zekâ, s. 116.

³⁴⁴ Goleman, İşbaşında Duygusal Zekâ, s. 123.

kalabilme becerisidir. Başarı güdüsü, bağlılık, girişimcilik ve iyimserlik yeterliklerini kapsar.³⁴⁵ Bunlar;

a) *Başarı güdüsü*: Başarı ihtiyacı belirlenen hedeflerde ister gerçekçi olsun ister uçuk olsun başarılı olma yönünde kişinin duyduğu güçlü arzudur.³⁴⁶ Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- Sonuç odaklıdır, kendi amaç ve standartlarına ulaşmada dürtüleri çok yüksektir,
- Kendilerini zorlayacak hedefler belirler ve sonuçlarını hesaplayarak riske girerler,
- Kararsızlığı azaltmak için daima bilginin peşinden koşar ve daha iyisini yapmanın yollarını bulurlar,
- Kendi performansını nasıl geliştireceğini öğrenir.³⁴⁷

Bilim, politika ve sanat alanındaki herhangi bir başarı gibi karakter de ancak evrensel bir değer taşıdığını kanıtladığı zaman belli bir önem kazanmaktadır. Bir insanı ölçmemize yarayacak kriterler o insanın genellikle insanlık için taşımış olduğu değerle belirlenebilir. İdeal bir insan fikri karşısına çıkan güçlükleri ve kendisine verilen görevleri genellikle topluma yararlı olacak şekilde çözümleyebilen ve yoluna koyabilen sosyal olma duygusunu üstün bir dereceye ulaştırabilmedir.³⁴⁸

b) *Bağlılık*: Kişinin içinde bulunduğu ekibin ve kurumun amaçlarından ve hedeflerinden heyecan duymasidir. Kararların ve hareketlerinin sorumluluğunu üstlenmesi, verdiği taahhütleri sonuna kadar yerine getirmesidir. Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- Daha büyük kurumsal amaçlara ulaşmada bireysel ve ekip özveride bulunmaya hazırdır.
- Kurumunun misyonu içinde kendi amaçlarını bulur.
- Karar alma ve seçimleri ortaya koymada grubun öz değerlerini kullanır.
- Ekip misyonunu yerine getirmek için etkin biçimde fırsat kollarlar.³⁴⁹

³⁴⁵ Goleman, İşbaşında Duygusal Zekâ, ss. 38-39.

³⁴⁶ Kemal Sayar ve Mehmet Dinç, **Psikolojiye Giriş**, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011, s. 80.

³⁴⁷ Goleman, İşbaşında Duygusal Zekâ, s. 146.

³⁴⁸ Alfred Adler, **İnsan Tabiatını Tanıma**, Çev. Ayda Yörükân, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1994, s. 28.

³⁴⁹ Goleman, İşbaşında Duygusal Zekâ, s. 152.

Topluma uyma, bağı olma gerek birey gerekse toplum bakımından ruhun önemli bir fonksiyonunu oluşturmaktadır. Bağlılık, sorumluluk, içtenlik, gerçek sevgisi gibi nitelikler toplumun varlığının sürdüren evrensel erdemler olarak görünmektedir.³⁵⁰

c) *Girişimcilik*: Kişinin fırsatları fark etmesi ve zorlukları bir fırsata dönüştürmek için harekete geçmesidir. Fırsatları kullanmaya hazır değildir. Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- Fırsatları yakalamak için hazırdır.
- İhtiyaç duyulan veya kendinden beklenen amaçların peşinden koşar.
- Gerektiğinde işi tamamlayabilmek için, kırmızı çizginin ötesine geçer ve kuralları yeniden düzenler.
- Alışılmadık ve teşvik edici çabalarla diğer insanları organize eder.³⁵¹

d) *İyimserlik*: Kişinin engeller ve güçlükler karşısında amacına ulaşmak konusunda kararlı olmasıdır. Engel ve aksiliklere rağmen amaçlara ulaşmada sabırlı ve ısrarlı değildir. Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- Engel ve aksiliklere rağmen, amaçları gerçekleştirme yönünde ısrar eder.
- Başarısızlık korkusu yaşamak yerine, başarı umudu besler.
- Durumları idare edebilmek için kişisel hatalara değil, durumdaki aksiliklere bakar.³⁵²

İnsana dinin temsil ettiği bireysel ve sosyal üstün istek ve duygularının gelişmesi ve böylece onların içselleştirilerek insanda davranışların merkezi haline gelmesi motivasyon sürecini de içeren bir hedeftir.

Genel olarak bakıldığında duygusal zekânın kişisel yeterliklerinin din eğitiminin hedefleriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Hatta bu yeterliklerin din eğitiminde kişisel gelişimi hedefleyen becerilerin kısa ifadeleri olarak değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz.

³⁵⁰ Adler, s. 28.

³⁵¹ **Emotional Competence Framework**, <http://www.eiconsortium.org> (05.05.2013).

³⁵² Goleman, İşbaşında Duygusal Zekâ, s. 157.

2.6.2. Sosyal Yeterlikler

Empati; Kişinin başkalarının duygularını, ihtiyaçlarını ve kaygılarını anlama yeteneğidir. Diğer insanlara yakınlık gösterme, duygularını ve sözsüz mesajlarını anlama becerisidir. Kendini başkasının yerine koyabilme yeteneği, bir insanın başka bir insanla konuşması sırasında ortaya çıkmaktadır. Bir kimse ile özdeşleşme mümkün olmazsa o kimseyi anlamak imkânsızdır. İnsan hayatı empati yeteneği ile sıkı sıkıya bağlıdır.³⁵³ Empatide karşıdaki kişinin psikolojik ve duygusal durumunu, pozisyonunu genel olarak anlayıp çözümleyebilme öne çıkmaktadır. Bu empatik yaklaşımı oluşturmaktadır. Empatik yaklaşımın hem bilişsel hem de duygusal öğelerden oluşmaktadır. Empatinin bilişsel yönünü onun duygularını anlayıp paylaşarak aynı duygularla ona karşılık vermek ise empatinin duygusal yönünü ifade eder.³⁵⁴ Bu yeteneği kaynağında yatan sosyal duygudur. Empati yeteneğinin çeşitli dereceleri vardır. Diğer insanları anlama, geliştirme ve hizmete yönelik olma yeterliklerinden meydana gelir.

Din eğitiminde empati yeteneği gelişmiş, başkalarını anlayan, geliştiren, çatışmaları yönetebilen, ilişki ve iletişimi doğru değerler üzerine kuran bireyler yetiştirilmesi hedef olarak ifade edilmektedir. Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleri hedef olarak belirlenen, “evrensel barış kültürü, farklı perspektiften bakma, açık fikirli olma, başkalarının düşünce ve duygularını anlama, farklılıklara saygı, hoşgörü ve ortak bir amaç çevresinde toplanma” gibi ifadelerin empati ile ilişkili alt beceriler olduğu ve bu becerilerin duygusal zekânın empati yeterliğiyle ilişkilendirilebileceğini söylemek mümkündür.

a) *Diğer insanları anlamak*: Kişinin başkalarının duygularını ve bakış açılarını fark etmesi, bu konuda duyarlık geliştirmesi ve onların kaygılarıyla yargılamadan ve savunmaya geçmeden samimi olarak ilgilenmesidir. Diğer insanları anlamak, başkasıyla birlikte hissetmek duygu yaşamını paylaşmak demektir. Bu durumda empatinin ahlâki fonksiyonu söz konusu olmaktadır. Empati araştırmacısı Martin Hoffmann’a göre ahlâkın kökenlerini sağduyuda aramak mümkündür. Başkalarının acılarına tanık olan ve duygularını paylaşan bir insan konuya aktif

³⁵³ Adler, ss. 53-54.

³⁵⁴ Yusuf Batar, **Empatik Din Eğitimi**, 1. Baskı, Vesta Ofset, İstanbul, 2011, s. 31.

olarak katılmak ve yardımcı olmak üzere motive olur. Kendini başkalarının yerine koyabilme becerisi insana belirli ahlâki prensipleri yerine getirme gayreti verir.³⁵⁵

Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- Karşısındaki kişiden gelen beden dili, sözsüz iletişim gibi duygusal işaretlere dikkat eder ve iyi bir dinleyici olur.
- Diğerlerinin bakış açılarını anlar ve onlara karşı hassasiyet gösterir.
- Diğerlerinin kendi ihtiyaç ve duygularını anlamalarına yardım eder.³⁵⁶

b) Başkalarını geliştirmek: Kişinin birlikte çalıştığı insanların ihtiyaçlarını fark edip onları, becerileri ölçüsünde geliştirmesidir. Bu özellik bir yöneticinin yönlendirme ve yol gösterme becerisinin temelini oluşturur. Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- Yararlı geribildirimler verir ve gelişimleri için arkadaşlarının ihtiyaçlarını belirler.
- Zamanında yönlendirme yapma, kişinin becerilerini geliştirme ve teşvik edici ödevler sunma konularında danışmanlık yapar.
- Kişilerin güçlerini, başarılarını ve gelişimlerini onaylar ve ödüllendirir.³⁵⁷

c) Hizmete yönelik olmak: Kişinin iç ve dış müşterilerinin ihtiyaçlarını fark etmesi, karşılama ve onları memnun etmekten mutluluk duymasıdır. Bu yeterlik, hizmet sektörü çalışanları için gerekli olan temel özelliktir. Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- Müşterinin ihtiyaçlarını anlar ve bunları sundukları ürün ya da hizmetle bu ihtiyaçları birleştirir.
- Müşteri memnuniyeti ve sadakatini geliştirmenin yollarını arar.
- Müşterinin bakış açısını anlar ve güvenilir bir danışman olarak davranır.
- Gereken yardımları müşterisine memnuniyetle sunar.³⁵⁸

Sosyal beceriler; Kişinin başka insanların davranışlarını kendi istediği yönde yönlendirebilmesidir. Liderliğin, kişilerarası etkinin ve saygınlığın gücü sosyal becerilerdir. Din eğitiminin genel amaçlarından biri insanları manevi yönüyle ahlâklı kılmak amacıyla kişisel becerilerle beraber sosyal becerilerinin de geliştirilmesidir.

³⁵⁵ Konrad ve Hendal, ss. 153.

³⁵⁶ Yavuz, 0-12 yaş Duygusal Zekâ, s. 122.

³⁵⁷ **Emotional Competence Framework**, <http://www.eiconsortium.org> (05.05.2013).

³⁵⁸ Goleman, İşbaşında Duygusal Zekâ, s. 191.

Bu becerilerin kazandırılması onun en önemli sorumluluklarından biridir. Duygusal zekânın sosyal becerileri olan iletişim, etki yaratma ve etkileme, çatışma yönetimi, işbirliği, ekip çalışmasına yatkınlık, liderlik ve ilişki kurma becerileri din eğitimi açısından da önem arz etmektedir. Duygusal zekânın bu becerileri aşağıdaki gibi ele alınmaktadır;

a) *İletişim*: Kişinin karşısındakini anlamak için dinlemesi ve karşısındaki kişiyi ikna etmesidir. İletişim sosyal bir olgudur. Kurumsal, yaşamsal sosyal dokunun parçası olarak iletişim süreci zannedildiğinden çok daha fazla önem taşır. Çok yönlü iletişim ve teşvik edilen olumlu etkileşim modern çağın yalıtılmışlığını ortadan kaldıracak, en azından etkisini azaltacaktır.³⁵⁹ Kişinin "duygular hakkında etkili bir şekilde konuşabilmesi; iyi bir dinleyici ve sorgulayıcı olabilmesi; bir başkasının yaptıkları ya da söyledikleriyle, kendi tepkilerini ya da yargılarını ayırt edebilmesi; suçlamak yerine "ben mesajı" gönderebilmesidir". Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- Kendini, yaşadıklarını açıkça ifade eder.
- Etkili dinler.
- Kendisi ile ilgili bilgileri paylaşır.
- Başkalarının duygularını anlar.
- Yardım ve öneri sunar.³⁶⁰

Din eğitiminde ahiret inancının kazandırdığı becerilerle, başkalarıyla olan ilişki ve iletişiminde dini ve özgeci duyarlılıkların gelişmesi kısaca kişinin doğru bir iletişim becerisi kazanması önemli duyuşsal hedeflerden biridir.

b) *Etki yaratma ve etkileme*: Kişinin karşısındakini kişi veya ekipte istek uyandırıp heyecan yaratmasıdır. Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- İkna etmede beceri sahibidir.
- Dinleyenler için iyi hazırlanmış sunumlar yapar.
- Fikir birliği ve desteği sağlamak için "dolaylı yoldan etkileme" gibi karmaşık stratejileri kullanır.

³⁵⁹ Toktamışoğlu, s. 88.

³⁶⁰ Kudret Eren Yavuz, **Duygusal Zekâ**, Metkan Matbaacılık, İstanbul, 2009, (Duygusal Zekâ), s. 260.

- Etkili noktaları bulmak için olayları yönetir. ³⁶¹

Duygusal zekânın bu yeterliği ile din eğitiminde doğru bilgiye ulaşarak kişiye hem kendini hem de başkalarını mutluluğa ulaştırma becerisini kazanma hedefinin ilişkili olduğu görülmektedir.

c) Çatışma yönetimi: Kişinin anlaşmazlıkları müzakere ederek ve uzlaşarak çözüme yönelmesidir. Diğer insanlarla adil bir şekilde mücadele edebilmesi ve bir uzlaşma sağlamada kazan/kazan modelini kullanabilmesidir. Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- Zor insanlar ve kötü durumları, zaman ve duruma göre ustalıkla idare eder.
- Gizli çatışmaları bulur, anlaşmazlıkları ortaya çıkarır ve çözüme yardım eder.
- Kazan/ kazan çözümleri yaratır.
- Açık tartışmaları teşvik eder. ³⁶²

Çatışma yönetimi din eğitiminde duyuşsal hedefler arasında ifade edilen bir beceridir.

d) İşbirliği: Kişinin başka insanlarla ortak amaçlar doğrultusunda işbirliği yapmaktan zevk duymasıdır. İşbirliği yapma sosyal bir hayat için zorunluluktur. Çünkü her insan kendini belli bir gruba bağımlı kılması ile topluluk hayatı ve işbirliği içinde varlığını sürdürebilmiştir. ³⁶³

Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- İlişkilerde dikkatlilik ile göreve odaklanma arasındaki dengeyi sağlar.
- Planları, bilgiyi ve kaynakları paylaşır, birlikte çalışmayı sever.
- Samimi olarak işbirlikçi havayı artırır.
- Birlikte çalışma için fırsatları bulur ve besler.

Din eğitiminde birlik ve beraberliğin sağlanması amacıyla, işbirliğine açık insanın yetiştirilmesi hedefinin bu yeterlikle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

e) Ekip çalışmasına yatkınlık: Kişinin bir ekiple birlikte olduğu zaman ortak amaçlar doğrultusunda sinerji yaratacak bir çalışmaya girebilmesidir. Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

³⁶¹ **Emotional Competence Framework**, <http://www.eiconsortium.org> (05.05.2013).

³⁶² Goleman, İşbaşında Duygusal Zekâ, s. 225.

³⁶³ Adler, s. 24.

- Saygı, yardımseverlik ve işbirliği gibi ekip kalitesini etkileyen konularda arkadaşlarına model olur.
- Ekip ruhu, ekip kimliği ve bağlılığını sağlar.
- Ekibi ve ekibin ününü korur ve güveni paylaşır.
- Tüm ekip üyelerini hareket içine sokar.³⁶⁴

Ahlâki tavrın birlik ve beraberlik içinde ve topyekûn bir gelişimi, toplumda birlik ve beraberliğin sağlanması hedefi hem din hem de din eğitimi açısından önem arz etmektedir. Sosyal gelişim açısından bu yeterliğin din eğitimiyle ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

f) Liderlik: Kişinin başkalarını ikna etmesi, ilham vermesi, heyecan yaratması ve harekete geçirmesidir. Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- Ortak vizyon ve misyon kavramları için heyecan uyandırır.
- Göreve aldırmaaksızın, ihtiyaç olduğunda daima ileriye gitmeye hazırdır.
- Zor koşulları daha kolay kabul eder.
- Sorumluluk verdiği çalışanların performansları için rehberlik yapar.
- Başarılı bir lider duruma ve problemin doğasına göre değişir.³⁶⁵

Bireyin sosyal ve ahlâki gelişimi açısından bireyin hem kendine hem de başkalarına liderlik yapabilme becerisi kazanması din eğitiminde önemli bir hedeftir. Bu hedefin liderlik yeterliğiyle ilişkili olduğunu ve eğitimin sosyalleşme hedefi açısından da önem taşıdığı görülmektedir.

g) İlişki kurmak: Kişinin aile, iş ve sosyal çevresinde anlamlı ve doyumlulu ilişkiler kurması, günlük ilişkilerde insanlarla ilişki kurma ve geliştirmede zorlanmamasıdır. Kişinin hem dinlemeyi, hem soru sormayı bilmeyi; birinin ne söylediği ve ne yaptığıyla, buna karşı kendi tepki ve yargılarını ayırt etmeyi; öfkeli ya da pasif olmaktansa, kendini ortaya koyabilmeyi; işbirliği, anlaşmazlık çözümü ve uzlaşarak bir yol bulma sanatlarını öğrenmesidir. İlişki sanatı, büyük oranda başkalarının duygularını idare edebilme becerisidir. Sevilen ve sayılan biri olma, lider olma, insanlar üzerinde etkili olma bu beceriye bağlıdır. İnsanlarla sürtüşmesiz

³⁶⁴ **Emotional Competence Framework**, <http://www.eiconsortium.org> (05.05.2013).

³⁶⁵ Sayar ve Dinç, ss. 147-149.

bir ilişki sürdürme, bu alandaki yetenekli kişilerin en önemli özelliğidir.³⁶⁶ Bu yeterliğe sahip kişi, aşağıda belirtilen nitelikleri gösterir:

- İş yerinde, resmi olmayan ilişkiler kurar ve sürdürür.
- Karşılıklı yarar sağlayan ilişkiler kurar.
- Samimi dostluklar kurar.
- İş arkadaşları arasından, kişisel arkadaşlık kurar ve bunu sürdürür.
- İnsanlarla sürtüşmesiz bir ilişki sürdürür.³⁶⁷

İnsan ilişkilerini yönetme, doğru değerlendirme ve sağlıklı ilişkiler kurabilme din eğitiminin önemli duyuşsal hedeflerinden biridir. Duygusal zekânın ilişki kurma yeterliğinin bu anlamda din eğitimiyle ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

³⁶⁶ Özden, s. 46.

³⁶⁷ Goleman, İşbaşında Duygusal Zekâ, s. 260.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİN EĞİTİMİNİN AMAÇLARI VE KUR'AN'DA DUYGUSAL ZEKÂ YETERLİLİKLERİ

3.1. KUR'AN'DA DUYGUSAL ZEKÂ VE DİN EĞİTİMİNİN AMAÇLARI

İslam dininin temel eğitim düşüncesi insan zihnini arındırmak, ona kesin bilgiyi kazandırmak ve insandaki bütün kabiliyetleri ele alan ve hepsine birden hitap eden bir eğitimidir.

Kur'an'ın öngördüğü eğitim, insanın belli bir yönünün değil bütün güçlerinin, kişilik ve karakterinin eğitimidir. Zihni eğitim kadar kalbin eğitimi, bilişsel güçlerin yanında duygusal yapının eğitimi önemlidir. İnsanın arzu ve dürtüleri üzerinde denetim mekanizmaları oluşturacak bir değerler programı ile aşırılıklardan uzak dengeli ve sağlam bir kişilik yapısı oluşturmak Kur'an'da eğitimin amacıdır.³⁶⁸ İnsanı bir bütün olarak ele almak durumunda bulunan din eğitiminde de zihinsel olduğu kadar duygusal bir eğitime önem vermek gerektiği açıktır.

Kur'an, tabii olarak insanın psikolojik yapısını dikkate almaktadır. Kur'an'da insanın ilahî bir yönünün bulunduğunu vurgulayan âyetler olduğu gibi, eksikliğini, yetersizliğini, isyankârlığını, nankörlüğünü, zayıflığını vs. vurgulayan âyetler de vardır. Kur'an'da insanın takva kavramı kapsamında, alçak gönüllü, sabırlı, kötülüğe iyilikle karşılık veren, affeden, öfkesini yenen, şükreden, barışı tercih eden, dürüst, vefalı, seven, tevekkül eden ve düşünen bir varlık olduğu ifade edilmektedir. Yine Kur'an'da onun, aceleci, aciz, cimri, az şükreden, hırslı, karamsar, yüz çeviren, nankör, duygusal açıdan zayıf ve endişeli olarak olumsuz özellikleri fücür olarak nitelenmektedir. Kur'an insanı eğitirken öncelikle bu tespiti yapmakta, daha sonra da bu tespit doğrultusunda onun eğitilmesini istemektedir.³⁶⁹

Bilgi faydalı olmasına rağmen, insanın duygusal durumu onu zararlı hale getirebilir. Davranışların olumlu şekilde değişimi beklenirken olumsuz davranışlar ortaya çıkabilir. İlahi eğitimde dahi Allah'ın verdiği bilgiler aksi tesir

³⁶⁸ Hökelekli, Kur'an ve Eğitim, ss. 61-62; Bayraklı, s. 230.

³⁶⁹ Öznur Özdoğan, "İnsana Manevi-Psikolojik Yaklaşım", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 49, Sayı: 2, 2008, (Manevi), ss.78-90; Dodurgalı, s. 87.

yapabilmektedir. Bayraklı, Kur'an'da Allah'ın bu duruma eğitimsel anlamda dikkat çektiğini şu âyetlerle vurgulamaktadır; *“Biz bu Kur'an'da ibret misalleri verdik; cennetle müjdeledik, cehennemle korkuttuk ki, düşünüp akıllarını başlarına alsınlar. Hâlbuki bu, ancak onların hakdan nefretini artırıyor” (İsra, 17/41)ve “Kalplerinde bir hastalık olanların ise, bu süreler, küfürlerine küfür kattı ve kâfir olarak ölüp gittiler” (Tevbe, 9/125).*³⁷⁰

Kur'an'da “kalp ve his” kelimeleri ile “zekâ ve akıl” kelimelerinin geçtiği âyetleri incelediğimizde “kalp ve akıl” kelimelerinin bir arada defalarca kullanıldığını söylemek mümkündür. Kalbin kavrayışı, düşünmesi, akletmesi ve cahil kalması gibi ifadeler Kur'an'da sıklıkla yer almaktadır. Bu anlamda Kur'an tek yönlü rasyonel bir zihne değil, duyguları da içine alan bir zihne hitap etmektedir.

İslam dininin ahlâkla ilgili ilkelerinin, kişinin temel eğilimlerine ve duygularına dayalı olduğu kabul edilmektedir. Eğitim bu yapıyı dikkate almak durumundadır.³⁷¹ Diğer taraftan insanın ahlâki bir yapı içinde sosyalleşmesi çok karmaşık bir süreçtir. İnsanlığın bu karmaşık problemini çözmek için Kur'an, insanların psikolojik yapısına uygun bazı genel prensipler koymuş ve bunların belli yöntemlerle insanlar tarafından uygulanmalarını istemiştir. Dodurgalı'nın tasnifiyle bu ilkeler şöyle sıralanmıştır:

1. Zamanlama ve bütünlük
2. Bireye görelilik
 - a) Eğitimin gücü
 - b) Bireysel farklılıklar
 - c) Fitrata uygunluk
3. Süreç
4. Toplumsal hayata görelilik
 - a) Muhafazakârlık-yenilenme dengesi
 - b) Teori-pratik ilişkileri
5. Kolaylığı tercih
6. Sevgi ve şefkat
 - a) Tatlı söz
 - b) Hoşgörü ve yumuşak tutum³⁷²

Kur'an insana, fitratının ve tabiattaki yerinin, bütün varlıklarla varoluşunu paylaşması için verildiğini bildirir. Hayatta sadece kendisi yoktur. O, bu sonsuz

³⁷⁰ Bayraklı, s. 231.

³⁷¹ Bilgin ve Selçuk, s. 104.

³⁷² Dodurgalı, ss. 62-63.

evrende halife olarak üstlendiği rolün sorumluluğunu yerine getirmeli, bunu tüm varlığıyla yapmalıdır. Onun için insan, evrendeki tüm varlıklarla uyum içinde olmalıdır.³⁷³ Kur'an insanın fitratını esas almış, insanın iç dünyasını ve duygusal yapısını göz ardı etmemiştir. İnsanın duygusal hayatıyla ilişkili olarak ruh, kalp, akıl ve nefis gibi kavramlardan söz etmiştir. Kur'an'da kalbe şuur, vicdan, his ve idraklerin kaynağı olarak değer atfedilmektedir. Bilme, anlama, tanıma özelliğine sahip olduğu kabul edilen kalp, Allah'ı tanıyan, ona itaat eden, gerçekte Allah'a isyan eden ilâhî ve ruhanî bir güçtür.³⁷⁴

Allah'ın vahyinde, Peygamber, Kur'an, dünya ve ahiret birer değer olarak sunulmuştur. İnsanın bu değerleri benimsemesi ve duygusal hayatını bu değerlerle şekillendirmesi istenmiştir. İnsan Allah'a inanır, O'nu sever, O'na hayranlık duyar. Allah'a karşı büyük bir minnettarlık içindedir. Tüm bunlara rağmen, Allah'ın cezalandırıcı sıfatları insanda korku uyandırır. Allah'a yönelik duygulardan Allah sevgisi ve korkusu, insanın genel duygusal özelliklerini belirleyici bir özelliğe sahiptir. Kur'an insanların birbirine yönelik sevgilerinden, kin, nefret ve düşmanlıklardan, kıskançlıklardan, cinsel duygulardan da söz etmiştir. İnsanın sosyal hayata, doğru bir şekilde uyum sağlayabilmesi için kin, nefret, kıskançlık gibi duygularını kontrol altına almasını önermiştir. Bu anlamda ilişkilendirdiğimiz duygusal zekâ kuramının önemli yeterlikleri arasında, farkındalık ve duygularını dolayısıyla kendini kontrol etme yer almaktadır.

Kur'an bireyin şahsıyla ilgili olarak ise şu duyguları ele almıştır. Benlik sevgisi, şeref duygusu, kibir, aşağılık duygusu, sorumluluk duygusu, utanma duygusu ve suçluluk duygusu. Şahsiyetin terbiyesi açısından bu duyguların eğitilmesi bir gerekliliktir. İbadetler ise, Allah'a yönelik duyguların yoğunlaştığı anlar olarak Kur'an'da ele alınmıştır. Yaratanla iletişimi sağlayan ibadetlerde, duygusal bir tavır içinde olmanın sağlanması onu daha anlamlı kılabilir.

Kur'an'da verilen meseller de bu anlamda önemli bir nitelik taşımaktadır. Onları okuyup anlayanların empati kurarak daha etkili bir ders alması amaçlanmaktadır. Cürcani'ye göre, bu durum şu şekilde tespit edilmiştir;

³⁷³ Ahmet Nedim Serinsu, "Kur'an ve İnsanın Anlam Arayışı", **Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 117; Parladır, ss. 82-83.

³⁷⁴ Dodurgalı, s. 163.

Temsil, övgü için kullanıldığında, ruhlarda daha derin ve kalıcı etki bırakır. Temsil eğer meyil ve şefkat için ise daha büyük, daha sarsıcı ve daha tahrik edici olur. Eğer ülfet ve ünsiyet içinse daha süratli olur ve daha çok ferah verir; övüleni teslim alır, övene de şefaati sağlar. Temsil diller için daha kolay, kalplerin uyuşmasına daha uygun ve layık bir anlatımdır. Kınama için olursa, dokunuşu daha elem verici, dağlaması daha yakıcı, tesiri daha şiddetli ve gazabı daha hiddetlidir. Delil ve hüccet için kullanılırsa, burhanı daha parlak, delili daha baskın, beyanı daha açıktır. İftihar için ise, şanı daha yüce, şerefi daha azametli, dili daha şaşırtıcıdır. Özür dileme ile alakalı ise, kalplere daha yakın, gönülleri daha çelici, kin ve hasetleri kökünden silip atıcı, gazabın hiddetini daha tez söndürücü, anlaşma ve akitlere daha keskin nefesle üfleyici, güzel dönüşlere daha büyük bir aracıdır. Eğer temsil öğüt amacına yönelik ise, gönüllere daha şifalı, düşünmeye daha büyük davetçi, uyarma ve caydırma konusunda daha etkili, Allah'ın yardımını kazanmada ve gayeye götürmede, manevî hastalıkları tedavide ve kuşkuları gidermede en uygun vasıta³⁷⁵

Kıssalarda anlatılan olaylardaki kişilerle empati kurulması sağlanabilirse, kişiyi belli bir davranışa yönlendirmesi, benzer güncel olaylarla ilişki kurulabilirse, benzeri durumlarda daha doğru bir davranışın ortaya çıkmasına yardımcı olabilir. Kur'an'da temsil, benzetme, örnek verme, tarihi olay anlatma gibi yollarla yapılmaktadır ve daha kolay anlatmayı hedefler. Eğitimde ilke olarak değerlendirilirse somuttan soyuta ilkesiyle uyuşmaktadır.

Kıssa ile eğitimin, insanın zihniyle birlikte duygusal yönüne vurgu yaptığı söylenebilir. Geçmişle, şimdiye ve geleceğe köprü kurar. Kur'an tarihi bilgileri, insan aklını harekete geçirmek, geçmişte olanlarla geleceğe doğru akan zaman içerisindeki olaylara yön vermek, onlardaki sebep-sonuç ilişkisini kurarak hayatımızı ayarlamak için bize sunar.³⁷⁶ Bu zihin ve kalbin birlikte hareketini gerektirir. İkisi arasında bir kopukluk olması ise doğru düşünmeyi ve doğruyu görebilmeyi engeller. Bu durum, Kur'an'da geçmiş milletler ve peygamberler hakkında bilgi verilerek, “...Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, düşünecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Dolaştılar, ama ibret almadılar). Çünkü gerçekte gözler değil, göğüslerdeki kalpler (kalp gözleri) kör olur”³⁷⁷ âyetiyle vurgulanmaktadır.

Kur'an'da anlatılan peygamberlerin hayatı ve onların başından geçen olayların öğrenilmesi, gençlerin; onları somutlaştırması, eylemlerine ilham olması,

³⁷⁵ Abdülkahir El-Cürânî, **Esrâru'l-Belâga**, Helmut Ritter, İstanbul, 1954, s. 102.; Ayrıca bakınız Şerîf Mansûr, **el-Emsâl fi'l-Kur'an**, Alemü'l Ma'rife, Cidde, 1985. s. 35-36; Seniḥ Safvet, **Kur'anda Edebî Veche**, Nil Yayıncılık, İzmir, 1989, ss. 172-173.

³⁷⁶ Bayraklı, s. 201.

³⁷⁷ Hac (22), 42-46.

onların karakterlerinde ve çevresinde insanın mükemmelliğinin değişmezliğini görmesi eğitimsel açıdan çok değerlidir. Çünkü onların amaçları da erdemleri de yüceydi. Mükemmelliğin erdemlerinden uzak bir ahlâki eğitim imkânsız olarak nitelenmektedir.³⁷⁸

Din insanı çok geniş bir alana, ölümsüzlük ve sonsuzluk alanına yerleştirir. Böylece o, her şeyi kuşatan bir insani değer ve eğitim için her şeyi içine alan bir hedef sağlar. Bu değer istikrarlıdır, çünkü değerler sürekli olarak zaman ve zemin içerisinde göreceli bir çerçevede anlaşılan, Tanrı'nın niteliklerinden çıkarılan mutlaklar olarak görülür. Bu şekilde din, eğitime anlamlı bir hedef getirir. Dine göre bu hedef insana vahyedilir ve bu yüzden tarafsız bir konumu vardır. Bu hedef, insan tarafından uydurulmuş ya da yalnızca tecrübeden çıkarılmış değildir. Her tecrübe zaman ve zemine bağlıdır, bunun için de görecelidir. Ancak bu hedefin, en çok arzu edilen şey olduğu tecrübe ile sabittir. Çünkü geldiği dönemde Cahiliye devri Arapları gibi barbar insanları dünyanın gelişmiş, medeni ve kültürlü insanları durumuna getirmiştir.³⁷⁹

Manevî yeterlik ve yetenekleri, nispeten bağımsız insan kapasiteleri olarak önermek, bunların diğer zekâ çeşitlerine benzer tarzda işlenebileceği ihtimalini doğurmaktadır. Tıpkı duygusal becerileri eğitmek için geliştirilen eğitim programları gibi manevî beceriler de aynı şekilde kazanılıp işlenebilir. Ne de olsa, karakter eğitim programlarının amacı; üretken ve toplumsal sorumluluk sahibi toplum üyeleri yetiştirmek için manevî erdem ve olgunluğu teşvik etmektir.³⁸⁰

Din eğitiminde gaye ve muhteva arasında sıkı bir ilişki vardır. Gayeler muhtevanın oluşumunda önemli olduğu gibi hedefe ulaşılması da muhtevaya bağlıdır.³⁸¹ Bu anlamda Kur'an'ı muhteva içerisinde doğru konumlandırmak ve onu anlaşılır kılmak büyük bir önem arz eder. Tabii olarak iyi belirlenmiş hedefler ise, yapılacak olan eğitimin başarısının merkezini oluşturur.

İnsanın bir bütün olarak varoluşunu gerçekleştirmesi, hem iç hem de dış dünyasındaki başarılarıyla birlikte sağlanır. Birinin eksikliği fitrata ters

³⁷⁸ Whitehead, s. 69.

³⁷⁹ El-Attas, ss. 15-16.

³⁸⁰ Emmons, s. 151.

³⁸¹ Yavuz, Din Eğitimi, s. 77.

düşeceğinden, anlamsızlık olur. Serinsu'ya göre, kişinin bu fitri bütünlük içerisinde hayatın anlamını keşfetmesi, üç farklı yoldan gerçekleşir. Bunlar;

1. *Eylem/ürün ortaya koyarak, eser yaratarak. Bu ise;*
 - Yüksek ahlâki değerleri duyarak/içselleştirerek yaşamakla,
 - Araç değerleri ve alışılmış değerleri yüksek değerler ışığında oluşturarak yaşamakla,
 - Hem kendisi hem de bütün varlıklarla/evrenle uyumlu yaşamakla olur.
2. *Bir insanı/bir şeyi severek, karşılıklı etkileşerek. Bu ise;*
 - Yürekten inanacağı, sonra da ona hizmet edeceği bir ideale kendini adanması,
 - Yürekten inanacağı sonra da ona bağlanacağı bir insana, olanca eşsizliğiyle bu insanı yaşayarak, severek tâbi olması ile olur.
3. *Kaçınılmaz acıya karşı bir tavır geliştirerek, yani musibetlere sabrederek, insanı insan yapan fitrat/varlık koşulları yerine gelmiş olur.*

*İnsan fitri kabiliyetlerini, insan olma imkânlarını gerçekleştirmeyi tabîi olarak istediğinden, bu olması gereken hale kendini ne kadar çok verirse, o kadar “insan” olur. Yani fitri kabiliyetlerini o kadar çok gerçekleştirir. Ayrıca bütün insanlara fitri imkânlarını aynı zamanda gerçekleştirebilmenin yolu açılmış olur. Bu insanın kendini gerçekleştirme halidir.*³⁸²

Kur’ân-ı Kerim’de, yapılması ve yapılmaması gereken eylemlerle ilgili emirlere uyulduğunda ve uyulmadığında karşılığı olan mükâfat veya cezaları bildiren ifadeler aynı zamanda muhatapta duygu ve heyecan oluşturan nitelikte mesajlardır. Esas olan kâinatta, toplumda ve insanda dengenin hâkim olmasıdır. Gündelik hayatta olduğu gibi, dini yaşayışta da denge aranır. İnsanda dini davranışı oluşturmada, duygusal ve mantiki yaklaşımlardan hangisinin daha etkili olacağı bir yana, ortaya çıkacak davranışın bizatihi dengeli olması başlı başına bir din eğitimi sorunudur. Yine duygulara hitap etmede, pozitif ve negatif olmak üzere iki yön bulunmaktadır. Pozitif olanda muhatapın hoşuna gidecek ve elde etmek için gayret doğuracak unsurlar bulunurken, negatif olanda korku ve kaçınma hissi oluşacaktır. Özellikle bu duyguların oluşumunda muhatapın yaş, cinsiyet ve sosyo-kültürel gibi özelliklerini dikkate alarak dengeli hareket etme, sağlıklı dini davranış oluşumunda önem taşımaktadır.³⁸³

Duygusal zekâ, kişisel ve sosyal yetkinliğin bileşkesidir ve geliştirilmesi mümkündür. Kendiyle ilgili farkındalık, kendini yönetme, motivasyon olarak ifade edilen kişisel yeterliklerle empati ve sosyal becerilerden oluşan beş temel niteliği ve

³⁸² Serinsu, s. 114.

³⁸³ Sağlam, İletişim ve Sosyal Etki, s. 90.

onların alt yeterliklerini kapsamaktadır. Kur'an'da ise bu yeterliklere paralel âyetlerin yer aldığına ve din eğitiminin hedefleri açısından önemine, araştırmamızda işaret etmeye çalıştık.

3.2. DİN EĞİTİMİNİN AMAÇLARI, DUYGUSAL ZEKÂ YETERLİKLERİ VE KUR'AN

3.2.1. Din Eğitiminde Bilişsel Hedefler ve Kur'an'da Duygusal Zekâ

Birinci bölümde geniş bir şekilde üzerinde durulan Bloom'un taksonomisine göre, bilişsel alanla ilgili öğrenmelerin bilgiye sahip olma, bilgiyi kullanma (onunla bir problemini çözme, bilgiyi bir başka alana transfer etme; kavrama ve uygulama basamakları) ve bilgiden bilgi çıkarma, yeni bilgi üretme (analiz, sentez, değerlendirme) basamaklarından oluştuğu görülmektedir. Ancak revize edilen taksonominin bilgi boyutuna ilave edilen, bilişin bilgisiyle birlikte farkındalık ve kendi bilişinin bilgisi olarak tanımlanan biliş ötesi bilgi boyutunun duygusal zekâ ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Özellikle bu boyutun alt dalları olan stratejik bilgi ve kendi hakkında bilgi boyutları din eğitimi açısından büyük önem arz etmektedir.

Bilişsel süreçler üzerinde aktif kontrolü içeren yüksek düzey bir düşünme süreci olan biliş ötesi, biliş ve duygu arasında bir arabirim olarak görülebilir. Bireyin bilişini düzenlemesinde, düşünme, öğrenme ve çevresel uyarıcıları yönlendirme potansiyellerini geliştirmeyi amaçlar. 1970'lerde bir kavram olarak biliş ötesini öne süren Flavell, onun bireyin, bilişsel işlemleri ve çıktıları veya onlarla ilgili herhangi bir şey hakkındaki bilgisini ifade ettiğini belirtmiştir. Kişinin kendi öğrenebilme kapasitesini ve değerlendirebilme gücünü fark etmesi, doğruluğunu kontrol etme isteği, unutkanlık düzeyini bilmesi ya da başkalarına danışmaya ihtiyaç duyması gibi durumların biliş ötesiyle ilgili olduğunu vurgulamaktadır.³⁸⁴ Biliş ötesi bilgi ve biliş ötesi beceriler genellikle birbirinden ayrı ele alınmıştır.

³⁸⁴ John H. Flavell, "Metacognitive Aspects of Problem Solving", **The Nature of Intelligence**, (Ed. Lauren B. Resnick), Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey, 1976, ss. 231-236.

Bandura'nın sosyal bilişsel kuramında ifade ettiği öz yeterlik ve öz düzenleme becerileri biliş ötesinin hedef olarak değerini göstermektedir. Öz yeterlik bireyin farklı durumlarla başetme, belli bir etkinliği başarma yeteneğine, kapasitesine ilişkin kendini algılayışı, inancı ve kendi yargısı olarak tanımlanmaktadır. Bu yargılar ise dört temel kaynaktan etkilenmektedir. Birincisi bireyin doğrudan kendi yaptığı başarılı ya da başarısız etkinlikler sonucunda elde ettiği bilgiler, ikincisi başkalarında görerek kendini değerlendirdiği dolaylı yaşantılar sonucu edindiği bilgilerdir. Bireyin başarı durumuna ilişkin teşvikler, nasihatler, öğütlerden oluşan sözel ikna üçüncü kaynakken, bireyin başarı durumuyla ilgili algısı da dördüncü kaynak olarak öz yeterliğini etkilediği ifade edilmektedir. Öz düzenleme ise, bireyin kendi davranışlarını etkilemesi, yönlendirmesi ve kontrol etmesidir.³⁸⁵

Biliş ötesi bilgi, birinin bilme ve öğrenme hakkındaki genel görüşüyle kendi bilme ve özellikle öğrenme kavramını ifade eder. Biliş ötesi beceriler ise birinin kendi düşünme ve öğrenme süreçlerini düzenleme stratejileridir. Din eğitiminde biliş ötesi bilgi, dinin insana ne anlam ifade ettiği, din eğitiminde insanın ne tür öğrenme görevleri bulunduğu vb. din hakkında öğrenme konusunda, öğrencilerin kendi yetenekleri, kendi anlayışları gibi durumlarla ilgilidir. Din eğitiminde hafife alınmaması gereken bir bilgidir. Öğrencilerde dinin anlaşılmasız olduğu gibi bir yargıdan dolayı ona karşı çok fazla çaba sarf etmeme düşüncesi oluşabilmektedir. Yine öğrenciler tarafından din, daha çok sonsuzluk ya da sonluluk düşüncesini algılama açısından sorgulayanlara sunulan soru-cevap yapısına sahip bir alan olarak görülmektedir. Bu durum, öğrencilere öğretilen bir şey olmasa da okul ve başka çevrelerden kaynaklanan daha önceki öğrenme süreçlerinden dolayı oluşabilmektedir. Ayrıca sürekli soru cevap şeklinde yapılan bir öğretim, öğrencilerin dinin bu yapıya sahip olduğu fikrine ulaşmalarına neden olabilmektedir. Sürekli kıssa anlatımı da öğrencilerde dinin hep aynı konuları ele aldığı ve onların kendi güncel hayatına hitap etmediği düşüncesine yol açabilir. Din öğretiminin bu sorunları aşabilmesinde biliş ötesi bilgi boyutunu ihmal etmemesi gerekir. Biliş ötesi beceriler, birinin düşünme ve öğrenme süreçlerini düzenleme konusundaki zihinsel bir faaliyeti içerir. Bu becerilerden biri olan öz denetim kişinin kendi bilme ve

³⁸⁵ Senemoğlu, ss. 230-233.

öğrenme sürecini planlama, izleme ve tanılamasını ifade eder.³⁸⁶ Bütün bu biliş ötesi süreçler, din eğitimi açısından kendini değerlendirmenin gereği olarak görülmektedir.³⁸⁷

İnsanda fitraten ve doğuştan gelen potansiyel bir akıl olduğu, daha çok hazır bulunuşluk olarak ifade edilen bu aklın insana has olan akıl olduğu ifade edilmektedir. Aklın diğer yönü ise insanın sezgi, deney, düşünme ve özel çabalarıyla kazanımlarını içeren tecrübi akıldır. Ancak bu akıl, insanın kendi durumunu fark etmesi, eksiklik ve potansiyellerini bilmesiyle gelişebilir.³⁸⁸ Kişide bilme, düşünme yeteneğinin gelişmesi, akıl ve mantık gibi zihinsel unsurları doğru kullanmayı öğrenme din eğitiminin bilişsel hedeflerindendir. Aklın geliştirilmesi önce potansiyelinin bilinmesiyle mümkündür. Duygusal zekâ yeterlikleri arasında yer alan kendini ve duygularını tanıma becerilerinin bu anlamda önem taşıdığını söylemek mümkündür. Kur'an'ın insandan bu yeterliklere benzer bir şekilde bir farkındalık istediği bilinmektedir. Özellikle Kur'an'da, *“Fakat zulmedenler, bilgisizce hevalarına uydular. Artık Allah'ın şaşırttığını kim yola getirebilir? Onların yardımcıları da yoktur. O halde yüzünü, Allah'ı bir tanıyarak dine, Allah'ın insanları üzerine yaratmış olduğu fitratına doğrult. Allah'ın yaratışında değişiklik bulunmaz. Dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler”*³⁸⁹ âyeti bu konuda en güzel örneklerden biri sayılabilir.

Kur'an'ın temel amaçlarından biri, insanın kendi varlığının farkında olmasını sağlamak ve böylece hayatın anlamını bilerek kendini gerçekleştirmesine katkı sağlamaktır. Din eğitiminin amaçları arasında arzu ile davranış arasında düzenleyici bir unsur olarak aklın bilgi yoluyla düşünce yeteneğini geliştirme hedefi de yer almaktadır.

Kur'an'a göre akıl, kendi sınırlarını aşamaz ve gaybı kuşatamaz. Aynı şekilde aklın, hevâ ve heves, gazab ve şehvet gibi çeşitli duyguların etkisinde olması da istenmeyen bir durumdur. Aklın geliştirilerek, kişinin kendisine, çevresine ve tarihe bakarak, vahyin belirlediği hedefe ulaştırabilecek her türlü olumlu gayrette

³⁸⁶ Hermans, ss. 325-327.

³⁸⁷ Val Brooks ve Nigel Fancourt, “Is Self-Assessment in Religious Education Unique?”, **British Journal of Religious Education**, Cilt: 34, Sayı: 2, 2012, ss. 123-137.

³⁸⁸ İbrahim Emiroğlu, “Kur'an'da Akıl ve İnsan”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 11, İzmir, 1998, ss. 69-99.

³⁸⁹ Rum (30), 29-30.

bulunması gerektiği belirtilmektedir.³⁹⁰ Kur'an'da yer alan, “Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsinin arındırıcı kurtuluşa ermiştir. Onu kötülüklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır”³⁹¹ âyetinde insanın fıtratında verilen özelliklerini bilmesi ve ona göre kendine çeki düzen verecek becerilerini geliştirmesinin önemi vurgulanmaktadır.

İnsanın kendi istek ve arzularını bilmesi, bunları giderecek kabiliyetlerini iyi ve ideal olacak şekilde öğrenmesi din eğitiminin bilişsel hedeflerindendir. Bencil istekleri özgeci isteklerle kontrol etmeyi öğrenmek bu açıdan önemlidir. Parladır’a göre, eğer insan bunu öğrenemezse bencil isteklerinin peşine takılacak, heva ve hevesine uyacaktır. Aynı şekilde O, bilme-düşünme yeterliklerinin gelişmediği cahiliye davranışını şekillendiren zihni yapının doğru bilgi ve akıl değil, basit ve ilkel isteklerin uygun bir şekilde gelişimine imkân vermeyen zanlar olduğunu belirtmiştir.³⁹² Oysa fıtrata uygun bilme-düşünme yeteneği, gerçeklik ve değer hükümlerine göre kendiyile ilgili sağlıklı kararlar almasını sağlayabilir. Kendini bilen insan din eğitiminde bilişsel hedefler arasında iyi insanın teşkilinde önemli bir unsur olarak kabul edilebilir.

İslam vahyinin her fırsatta referansta bulunduğu “nuhâ”, “hicr”, “hikmet”, “basar”, “kalp”, “taakkul”, “tefekkur”, “tezekkur”, “tedebbür”, “tefakkuh”, “furkan” ve “nazar” gibi akıl yürütme biçimleri, Müslüman bireye, çeşitli nedenlerle üzeri örtülmüş olan fıtratın yeniden keşfedilmesi ve hatırlanması gibi bir sorumluluk yüklemektedir.³⁹³ Ancak insanın düşünmesi sahip olduğu bilgi üzerinde olacaktır. İslam düşüncesinde bilginin kendisi için değil, iyiye, doğruya yöneltmesi açısından önem taşıdığını daha önce belirtmiştik.

Burada üzerinde durduğumuz fıtrat kavramı, insanın varlık koşulları olarak nitelenen insan olma halleridir. Ana zihniyetler, mantık ve alış zemini üzerinde, bilen, inanan, anlam veren, özgür, değerleri içselleştiren, seven, çalışan, eğiten ve

³⁹⁰ Emiroğlu, s. 72.

³⁹¹ Şems (91), 7-10.

³⁹² Parladır, ss. 80-88.

³⁹³ Mahmut Ay, “Kelam’da Akıl İman İlişkisi: Temel Teolojik Yaklaşımlar”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 52, Sayı: 1, 2011, s. 50.

eğitilen, kısaca akıl ve duygularıyla bio-psişik bir yapıya sahip olan bir varlık olarak insanın kendini gerçekleştirmesine imkân verir.³⁹⁴

Kur'an'da *“Andolsun ki, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalbleri vardır, fakat onunla gerçeği anlamazlar. Gözleri vardır, fakat onlarla görmezler. Kulakları vardır, fakat onlarla işitmezler. İşte bunlar hayvanlar gibidirler. Hatta daha da aşağıdırlar. Bunlar da gafillerin ta kendileridir.”*³⁹⁵ buyurulmaktadır. Bu durum, bazı insanların değişiklikleri görüp, işitip algıladıklarını, bazılarının ise yalnızca görme ya da işitmekle yaklaştıklarını ya da görmeyip dikkat etmediklerini göstermektedir. En fazla duyarlı olan alıcı organlarının uyarılmaması nedeniyle, içerisinde bulunduğu durum kendisi için son derece önemli olduğu halde dikkat göstermemektedirler.³⁹⁶ Din eğitimi, doğru bilgiyi kazanma amacını bu vasıtalarla birlikte ele almak durumundadır. Bunun için kendilik bilincinde olan insanın oluşturulmasında duygusal becerilerin kazanılması önem taşımaktadır. Din eğitiminde bir başka hedef olan, öğrendiği bilgilerle yeni durum ve şartlara uyum sağlayabilme ve yeniliklere açık olabilme becerisi kazanma hedefine ulaşılabilmesi anlamında da duygusal zekânın bu yeterliğinin önem taşıdığını söylemek mümkündür.

Otoriter bir biçimde verilen kalıp bilgiler, kişinin kendilerine yön verecek düşünceleri kendilerinin bulmalarına engel olabilmektedir. Bu nedenle kendini doğru değerlendirememeye, geniş anlayış ve fikir zenginliği imkânlarının kaçırılabilmesine neden olabilmektedir.³⁹⁷ Benliğin duygu, düşünce ve davranışları içeren işlevlerinde değişiklik ve yenilik yapmaya yönelik bir yeteneği vardır. Akıl ve irade gücüyle donatılmış bir varlık olarak insan bencil ve ahlâk dışı dürtü ve isteklerine direnebilme, kendini onların zorlayıcı nüfuzlarının etkisinden kurtarma ve onlara hâkim olma gücüne sahiptir.³⁹⁸ İnsana değişmeyi kendisi için daha verimli hale getirme, onu kontrol altına alabilme gücüne sahip olduğunu fark ettirmek ve bu gücünü kullanarak harekete geçebilme becerisi kazandırmak eğitimin bir

³⁹⁴ Serinsu, s. 111.

³⁹⁵ Araf (7), 179.

³⁹⁶ Adler, s. 84.

³⁹⁷ Bilgin, s. 116.

³⁹⁸ Hökelekli, Kendini Bilmek, s. 74.

sorumluluğudur.³⁹⁹ Din eğitiminin hedefi bu gücün geliştirilmesidir. Duygusal zekânın bu anlamda din eğitiminin hedeflerine uygun, Kur'an'ın hedefi olan doğru bilgiye sahip olan ve doğru yolda yürüyen, duygularını yönetebilen insan olma hedefine benzer bir nitelik gösterdiği söylenebilir.

Duygusal zekânın yeniliklere açık olma yeterliğini bu anlamda değerlendirmek mümkündür. Bilme, düşünme yeteneğinin geliştirilmesi ve doğru kullanılması bilişsel bir hedeftir. Yine bu yeteneğiyle, yeniliklere açık olmak din eğitiminde bilişsel bir hedeftir. Kur'an'ın ilgili âyetleri ve onun düşünme, akletme ve tefekkür gibi vurgularının, bu açıdan incelendiğinde önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Duygusal zekâ yeterlikleri incelendiğinde, özellikle kişisel yeterlikleri, eğitim açısından Kur'an'la uyumlu ve paralel olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak aklın faaliyetini düzgün bir şekilde gerçekleştirebilmesi ve bilgiyi kazanımında etkin olan duygusal faktörlere önem verilmesi gerekmektedir. İnsan zihinsel ve duyuşsal kazanımlarıyla harekete geçmekte bu kazanımlarını davranışlarında göstermektedir. İnsana doğru bilgiyi kazanmasını öğütleyen din açısından da esas olan kazanılan bilgilerin hem sosyal hem de ahlâki olarak davranışlara yansımalarıdır. Din eğitimi bilgi kazandırma faaliyetinden ziyade kazanılan bilgilerin sosyal ve ahlâki davranışın motivi olmasını istemektedir. İnsanın akli ve duygularıyla bütünlüğü noktasında, duyuşsal yönüne ağırlık verilmesi eğitimde önemli bir husustur. Din eğitiminin duyuşsal hedeflerinin bu anlamda duygusal zekânın hem kişisel hem de sosyal yeterlikleriyle daha yakın ilişkisi olduğu söylenebilir.

3.2.2. Din Eğitiminde Duyuşsal Hedefler ve Kur'an-Duygusal Zekâ İlişkisi

Din eğitiminin duyuşsal hedeflerini genel olarak iki ana başlık altında ele almak mümkündür; bunlar kişisel gelişmeye yönelik hedefler ve sosyal gelişmeye yönelik hedeflerdir. Bunlar aşağıda iki genel başlık altında, din eğitiminin duyuşsal amaçları merkezinde hem duygusal zekâ çalışmalarında belirlenmiş özellik ve yeterlikler hem de ilgili âyetlerle ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

³⁹⁹ Bilgin ve Selçuk, s. 25.

3.2.2.1. Din Eğitiminde Duyuşsal-Kişisel Hedefler ve Kur'an'da Duygusal Zekâ

Eğitimde insanları iyiliğe sevk eden duygu ve eğilimlerin kuvvetlendirilmesi, kötülüğe sebep olanların ise zayıflatılıp etkisinin azaltılması gerekmektedir. Hem iyiye hem de kötüye hizmet edebilecek duygu ve eğilimleri de istenilen uygun yöne yönlendirmek eğitimin yerine getirmesi gereken bir görevdir.⁴⁰⁰ Din eğitimi, korkmadan tartışmayı, eleştirerek kabul etmeyi, dini olgunluğu, bilinçli imanı, kişisel sorumluluk geliştirmeyi, bu gelişmeyi kolaylaştıracak uygulamaları teşvik eden bir eğitimidir.⁴⁰¹

Duygusal zekânın kişisel yeterliklerinin, kişisel eğilimleri fark etme, kontrol etme ve onları yönetme becerilerinin kazanımıyla ilişkili olduğu görülmektedir. İnsanın manevi ve ahlâki bir varlık haline gelmesinin sağlanmasını hedefleyen din eğitiminde bu kişisel yeterliklerin kazandırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Aşağıda kişisel gelişim açısından din eğitiminin duyuşsal hedefleriyle, duygusal zekânın kendiyle ilgili farkındalık, kendini yönetme ve motivasyon yeterliklerinin ilişkili olduğu Kur'an'da benzer niteliklere işaret edildiği gösterilmeye çalışılacaktır.

3.2.2.1.1. Kendiyle İlgili Farkındalık Becerisi Kazanma

Kendiyle ilgili farkındalık, kişinin kendi iç dünyasını tanıması, tercihlerini yapabilmesi, sahip olduğu kaynakların ve gücün farkında olması becerisi olarak tanımlanmaktadır.

Din eğitimi, öğrencilerin duygu ve tecrübelerinden faydalanarak, onlara yeni duygular ve tecrübeler kazandırabilir. Duygular ve tecrübeler insanların davranışlarına yön veren unsurlardır.⁴⁰² Kendilerini tanıyan bireyler, kendileri hakkında gerçeği hisseder ve duygularının farkında olurlar. Bu kişiler, duygularını güvenle ifade edebilir. Allah'a inanmak, sorumluluk bilinci içinde yaşamayı, bu da kötülükten uzaklaşmayı, yalandan kaçınmayı, aldatmamayı böylece güvenilir bir

⁴⁰⁰ Bilgin ve Selçuk, s. 104; Parlador, s. 81.

⁴⁰¹ Bilgin, s. 37.

⁴⁰² Bilgin ve Selçuk, s. 145.

insan olmayı beraberinde getirir.⁴⁰³ Din eğitiminin kazanımları arasında yer alan bu yeterliğin aynı zamanda duygusal zekânın temel becerileri arasında yer aldığı görülmektedir. Birçok âyette insanın çeşitli kabiliyetlerle yaratıldığı bildirilmekte bunu fark ederek kendini düzeltmesi istenmektedir. Kur'an "*De ki: Herkes kendi yapısına uygun işler görür...*"⁴⁰⁴ âyetiyle insanın kendini yaratılışına uygun bir biçimde tanınmasını istemektedir.

Kur'an, nefse bir takım kabiliyetler verildiğini, iyilik ve kötülüğün ona ilham edildiğini, nefsin hem arındırılabilceğini hem de kötülüklere gömülüp kalabileceğini beyan etmektedir. Eğer insan kendini tanımak için verilen duyuları ve akli becerilerinin yanında duygu becerilerini kullanırsa başarıya ulaşabilecektir. "*Ve Allah sizi analarınızın karınlarından öyle bir halde çıkardı ki hiç bir şey bilmiyordunuz, öyle iken size, iştirme, gözler, gönüller verdi ki şükredesiniz*",⁴⁰⁵ âyetinde bu durum insana bildirilmektedir. Bu becerilerini kullanamayanların ise hem duygularının hem de başkalarının etkisinde kalmaya açık olacağını "*Allah sizin tevbenizi kabul etmek istiyor. Hâlbuki şehvetlerine uyanlar ise, sizin doğru yoldan büyük bir meyl ile sapmanızı istiyorlar*"⁴⁰⁶ âyetiyle ifade etmektedir. İnsanın kendini tanıyıp geliştirdiği ölçüde davranışlarına yön vereceği, "*O halde yüzünü, Allah'ı bir tanıyarak dine, Allah'ın insanları üzerine yaratmış olduğu fitratına doğrult...*"⁴⁰⁷ âyetiyle dile getirilmektedir.

Yukarıdaki âyetlerden de anlaşılacağı üzere insan sahip olduğu huya(seciye) göre hareket etmektedir. Bu nedenle kendisiyle ilgili farkındalığı onun davranışlarını yönlendirecektir. Bu din eğitiminin, davranışa fıtrata uygun bir şekilde yön vermek hedefiyle örtüşmektedir.

Kendini tanıyan insanlar, kendi kusurlarını görerek başkalarıyla ilişkilerinde daha başarılı, başkalarına karşı daha affedici, anlayışlı ve hoşgörülü olurlar.⁴⁰⁸ Kişinin farkındalık yeterliği kazanamamış olma halini, Kur'an'ın nefs-i emmare

⁴⁰³ Hüseyin Emin Sert, "Kur'an-ı Kerim Işığında Güven Duygusunun Kaynağı Olarak Müslümanlık Bilinci", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, 2008, s. 204.

⁴⁰⁴ İsrâ (17), 84-85.

⁴⁰⁵ Nahl (16), 78.

⁴⁰⁶ Nisa (4), 27.

⁴⁰⁷ Rum (30), 30.

⁴⁰⁸ H. Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, Çamlıca Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2003, ss. 82-83.

seviyesinde kalmış insanın durumuyla uyduğunu söyleyebiliriz. Arzu ve isteklerin aklın üzerini kaplaması olan bu durum, kötü ahlâkı ortaya çıkarır. Nefs, bedensel bağlarla kaplanmış, onların kendisinde doğurduğu istek ve arzularla doludur. Bunların hislerle yerine getirilmesini ister. Yerine getirilmediğinde ise büyük bir rahatsızlık hisseder, tatminsizlik duyar.⁴⁰⁹

Eğitim bir anlamda “gerçeği araştırma” ve “kişilik oluşturma” süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu süreç, insanın bilişsel ve duygusal varlığını; diğer bir deyişle, insanın zihnini olduğu kadar kalbini de kültürleyen bir süreç olmak durumundadır. Bu sürecin en yüce amacı, bireyde, insan onuru ya da kendini tanıma, kendine saygı bilinci oluşturmaktır.⁴¹⁰ İnsanı bütün kabiliyetleri ile birlikte bir bütün olarak geliştirmek eğitimin insani amacının gereğidir.⁴¹¹ Kendisini doğru tanıyan ve kendi gerçeğini anlayan bir insan, yaratılışında var olan ve kuvve halinden fiile dönüşecek gizli bir potansiyeli bulur. Din eğitimi, kişinin kendi potansiyelinin farkına vararak, bunu açığa çıkarmasını hedefler.⁴¹² Din eğitiminin genel amaçları arasında da öncelikle bireyin kendisinin farkında olmasını sağlamak yer almaktadır. Bu bağlamda, Kur’an’da insanın eksikliklerini bilip kendini fark etmesi istenmektedir. Bu davranış din eğitiminde bir amaç olduğu gibi duygusal zekâ açısından önemli bir yeterlidir.

a) Duygusal Farkındalık Becerisine Sahip Olma

Duygusal farkındalık, kişinin kendi duygularını ve bunların doğurduğu sonuçları fark etmesi, bunları dile getirmesi yeterlidir. Bu yeterliğe sahip bireyin, duygularını tanımlayabilme, nedenlerini anlayabilme ve davranışlarına etkisini fark edebilme becerilerini kazanmış olması beklenmektedir. Din eğitiminde öfke, korku, kaygı, şiddet gibi kötü vasıflarla çekingenlik, sevinç, keder gibi duygularını fark etme duygusal hedeflerden biridir. Ayrıca arzu ile davranış arasındaki ilişkiyi fark etmek de din eğitiminin hedefleri arasında yer alır. Kur’an’a bakıldığında, insanın

⁴⁰⁹ Dodurgalı, s. 177.

⁴¹⁰ Cevat Alkan, “Eğitim-Din İlişkisi”, **Eğitim ve Bilim**, Cilt: 5, Sayı: 26, 1980, ss. 32-40.

⁴¹¹ Bilgin, s. 68.

⁴¹² Cemil Oruç, “Din Eğitiminin Hedefleri”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, 2008, s. 265.

“seçme” işini yerine getirirken, duygularını fark etmesinin ve mevcut kabiliyetlerini kullanmasının önemli olduğu anlaşılmaktadır. İnsan duygusal kabiliyetlerinin ve eksikliklerinin farkında olmalı ve ona göre hareket etmelidir.

Kur’an incelendiğinde sıklıkla insanın duygularından, huy ve karakter özelliklerinden, ahlâki yapısı ve davranışlarından bahsettiği görülmektedir.⁴¹³ Hedefi, insanı dünya ve ahiret hayatında mutlu kılmak olan İslam dini, bu özelliklerini fark ettirmek, böylece insana duygularını anlamak, davranışlarını akli imkânları kadar duygusal kabiliyetlerini de şekillendirmek suretiyle ona doğru yolu göstermek için rehberlik etmektedir.

Hökelekli’ye göre insan kişiliğini kuvvetlendirmek, ona yeni bir yapı kazandırmak dinin asıl amaç ve hedefini oluşturur. O Kur’an’dan içerik çözümlemesiyle kendi duygularının farkında olmama durumlarında ortaya çıkan olumsuzluklar hakkında şu hususları tespit etmiştir;

Çünkü Kur’an’da çokça vurgulandığı gibi, insanın kendiliğindenlik halindeki benliği, çökme ve dağılma ihtimali olan zayıf (Nisa 4/28)⁴¹⁴ ve istikrarsız (Meâric 70/19-22)⁴¹⁵ bir yapı özelliği taşımaktadır. Genel bir zayıflık ve yetersizlik onun varlığının temel özelliğidir (Nisa 4/28). İnsandaki bu “zayıf” benlik yapısı, “aceleci” (İsra 17/11)⁴¹⁶; (Enbiya 21/37)⁴¹⁷ karar ve davranışların, isabetsiz ve kendi aleyhine durumların da kaynağını oluşturmaktadır. Bu aceleci ve zayıf tabiatı dolayısıyla yakın gelecekteki küçük faydaları uzak gelecekteki büyük yararlarla değişebilmektedir. (Kıyame 75/20-21).⁴¹⁸ Çoluk çocuğa, mal ve servete, dünyevi zevklere fazlaca düşkün olan insan (Al-i İmran 70/19)⁴¹⁹; Fecr 89/19-20)⁴²⁰, iyilik görme ve menfaat elde etmeye pek istekli ve memnun (Fussilet 41/49)⁴²¹; (Adiyat 100/8)⁴²² olarak nitelenmiştir.⁴²³

⁴¹³ Mehmet Tütüncü, **Türk-İslâm Eğitimsi Zernûcî**, İzmir İlahiyat Vakfı, İzmir, 1991, ss. 5-6.

⁴¹⁴ “Allah sizden (yükümlülükleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”

⁴¹⁵ “Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır. Onlar, namazlarına devam eden kimselerdir.”

⁴¹⁶ “İnsan kötülüğü öyle davet ediyor ki, hayırlı işe dua eder gibi... Ve insan çok aceleci olmuştur.”

⁴¹⁷ “İnsan çok aceleci (tezcanlı) yaratılmıştır. Size yakında âyetlerimi göstereceğim. Şimdi acele etmeyin.”

⁴¹⁸ “Hayır, siz dünya hayatını seviyorsunuz, ve ahireti bırakıyorsunuz!”

⁴¹⁹ “Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır.”

⁴²⁰ “Haram helâl demeden mirası alabildiğine yiyorsunuz. Malı da pek çok seviyorsunuz.”

⁴²¹ “İnsan, hayır (mal, mülk, genişlik) istemekten usanmaz. Fakat başına bir kötülük gelince umutsuzluğa düşer, yıkılır.”

⁴²² “Hiç şüphesiz o, mal sevgisi sebebiyle çok katıdır.”

⁴²³ Hökelekli, Kur’an ve Eğitim, s. 64.

Duygusal zekâda, kendiyle ilgili farkındalığın alt yeterliği olan duygusal farkındalık, bu anlamda, hem din eğitiminin hedefi olan, hem de “*Doğrusu insan nefsinin gözlemcisidir*”⁴²⁴ buyuran Allah’ın insandan beklediği bir beceri olarak değerlendirilebilir. İnsanın bu beceriyi kazanmak için, “*Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok alametler vardır. Hâlâ görmüyor musunuz?*”⁴²⁵, âyetinde belirtildiği gibi kendi benliği üzerinde düşünmesi gerekmektedir. Kur’an, “*Onlar, kendi nefisleri(nin yaratılış incelikleri) hakkında hiç düşünmediler mi?*”⁴²⁶ âyetiyle bu beceriye sahip olmamayı ayıplamaktadır.

Duygusal farkındalığın bir boyutu da hislerin nedenlerini anlamaktır. Din eğitiminde duyuşsal hedeflerden biri olan arzu ve davranış arasındaki ilişkiyi fark etme becerisi, insanın davranışlarının arkasındaki duygusal nedenleri görebilme yeteneği kazanmasıyla mümkündür. Ancak olumsuz duyguları bu becerinin gelişimini engelleyebilmektedir. Kur’an bunu, “*İş bitince şeytan onlara şöyle diyecek: "Şüphesiz ki Allah size gerçek olanı vaad etti, ben de size vaad ettim, ama sonra caydım! Zaten benim size karşı bir gücüm yoktu. Ancak ben sizi (küfür ve isyana) çağırdım, siz de geldiniz. O halde beni kınamayın, kendi kendinizi kınayın! Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Ben, önceden beni Allah'a ortak koşmanızı da kabul etmemiştim."* Doğrusu zalimler için acı bir azab vardır!”⁴²⁷ âyetiyle vurgulamakta, insanın davranışlarının kendi kararlarıyla oluştuğunu fark etmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

Kur’an, “*Eğer şeytandan bir kıskırtma seni dürterse, hemen Allah'a sığın. Şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. Şüphe yok ki Allah'a karşı gelmekten sakınanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese dokunduğu zaman iyice düşünürler (derhal Allah'ı hatırlarlar da) sonra hemen gözlerini açarlar. Şeytanlara kardeş olanlara gelince, şeytanlar onları azgınlığın içine çekerler, sonra da bundan hiç geri durmazlar*”⁴²⁸ âyetinde olduğu gibi şeytanın her seferinde insanın aklına vesveseler getirdiğini belirtir. İnsana kendi nefesine hesap sorması gerektiği hatırlatılır. Kötülüğe yönelirken, beynin yaptığı her şeyi meşrulaştırmaya olan

⁴²⁴ Kıyamet (75), 14.

⁴²⁵ Zariyat (51), 21.

⁴²⁶ Rum (30), 8.

⁴²⁷ İbrahim (14), 22.

⁴²⁸ Araf (7), 200-202.

inanılmaz pratikliği ve yatkınlığı, insanın kötü bir şey yapmadığına kolay ikna olmasını sağlar. Birçoklarının aslında şeytana yüklemeye çalıştığı bu sorumluluğun asıl sebebi savunma mekanizmalarıdır. Oysa sorumlu olan iradeden başkası değildir. Din eğitiminin hedefi iradeyi, kendi haline bırakmak değil, onu farkında olarak hep elinde tutmak ve mutluluğa ulaşmaktır. Akıl ve duygularının hâkimi olan insan, günahlarını meşrulaştırma mekanizmasını, özeleştirme mekanizmasına çevirmeye güç yetirebilir. Farkındalığın geliştirilmesinde insanın zihni kabiliyetleri kadar duygusal kabiliyetlerinin de önemli olduğu “*Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki olanları akledecek kalbleri, işitecek kulakları olsun. Gerçek şudur ki, gözler kör olmaz, fakat asıl göğüslerin içindeki kalpler kör olur*”⁴²⁹ âyetiyle vurgulanmaktadır.

Zihnî, duygusal ve davranışsal potansiyeli açısından güçlü bir varlık olarak nitelenen insanın, kendi gücü ve sınırlarının bilincine varabilecek bir potansiyeli vardır. Kur’an açısından insan, genel yapısı itibariyle Tanrıda olduğu kabul edilen pek çok olumlu özelliği, sınırlı ölçüde gerçekleştirebilecek güç ve yetkinliktedir. Aynı zamanda olumsuz davranışlara da yönelebileme kapasitesine sahiptir. Olumsuz davranışlara yönelimi, insanın bazı temel ihtiyaç ve arzularından kaynaklanan nedenler ve bunları olumsuz davranışlarla işlevsel kılmada etkili olan şeytani dürtüler etkisiyle olmaktadır.⁴³⁰ Bundan dolayı insanın farkındalık becerisi kazanması onun kişilik ve karakter gelişimi açısından önemli bir rol oynamaktadır.

Kur’an’da, “*Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz. Ve biz ona şah damarından daha yakınız.*”⁴³¹ buyurularak, insanın yaratıcısı tarafından iyi bilindiği anlatılmaktadır. İnsana davranışlarının altındaki sebeplerin, “*...onların daldığı gibi, siz de (dünya zevkine) daldınız...*”⁴³², “*..Onların her biri bin sene ömür sürmeyi arzular, oysa uzun yaşamak kendisini azaptan kurtarıp uzaklaştıracak değildir...*”⁴³³ âyetlerinde olduğu gibi dünya hayatına bağlı olma, “*Hayır, onların kalpleri bu hususta cehalet içindedir...*”⁴³⁴ âyetinde belirtilen duygu ve düşünce yönünden cahil olma, “*Çünkü yeryüzünde*

⁴²⁹ Hac (22), 46; Muhammed (47), 24.

⁴³⁰ M. Doğan Karacoşkun, “Kur’an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2005, ss. 87-100.

⁴³¹ Kaf (50), 16.

⁴³² Tevbe (9), 69; Neml (27), 4.

⁴³³ Bakara (2), 96.

⁴³⁴ Müminun (23), 63.

*dolaşan canlıların Allah katında en kötüsü anlamayan ve düşünmeyen sağırlarla dilsizlerdir.*⁴³⁵ âyetiyle vurgulandığı gibi, anlama ve düşünme melekelerini doğru kullanamama gibi nedenlerden kaynaklandığı belirtilmektedir. Olumsuz davranışların bir sebebi olarak da Kur'an, "*Çünkü nefis şiddetle kötülüğü emreder...*⁴³⁶" âyetinde ve birçok yerde ifade ettiği gibi nefsin davranışlara etkisini haber verir. İnsanda farkındalık yaratarak davranışlarının sebebini bulması ve doğru davranışı seçmesi için yol gösterir. Böylece ona, "*Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsin arzularından alıkoyarsa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır.*"⁴³⁷ âyetinde belirttiği gibi hedeflenen mutluluğa ulaşması için, nefsinin arzularını fark etmesi gerektiğini bildirir.

Kusurları tespit etmek veya onların farkına varmak duygusal zekânın önemli bir yeterliğidir. "*(Ey Muhammed!) Hevâ ve hevesini kendine ilâh edinen, Allah'ın kendi ilmi dâhilinde saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürleyip gözüne perde çektiği kimseyi görüyor musun? Şimdi onu Allah'tan başka kim hidâyete erdirebilir? Hala düşünmez misiniz?*"⁴³⁸ âyetinde belirtildiği gibi insanların çoğu kendi kusurlarını görmez ya da göremez. Buna engel olan şeyin, insanın kendisini sevmesi ve nefsinin unutulması olduğu "*İşte onlar Allah'ın kalplerini mühürlediği kimselerdir. Onlar sadece kendi heva ve heveslerine uyarlar*"⁴³⁹ sözleriyle belirtilmekte ve "*Allah'tan korkanlar, kendilerine şeytandan bir vesvese iliştiği zaman, durup düşünürler de derhal kendi basiretlerine sahip olurlar*"⁴⁴⁰ âyetinde vurgulandığı üzere öz farkındalıkla düşünmesi ve hareket etmesi istenmektedir.

Cemil Oruç, bu konuda, insanın dış âleme karşı ne kadar donanımlı olursa olsun, kendisiyle barışık olmadıkça huzurlu olamayacağını belirtir. Eğitimin temel hedefinin, ruh sağlığını geliştirmek yoluyla, bireysel gelişime yardım etmek olduğunu vurgular. İlk çocukluk döneminde, sevgi, bağlılık ve güvenlik duygularının ilahi formlarla tatmininin önemli olduğunu belirterek, bunun sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için, çocuğa Allah inancının yerleşmesi gerektiğini vurgular.⁴⁴¹

⁴³⁵ Enfal (8), 22.

⁴³⁶ Yusuf (12), 53.

⁴³⁷ Naziat (79), 40.

⁴³⁸ Casiye (45), 23.

⁴³⁹ Muhammed (47), 16.

⁴⁴⁰ Araf (7), 201.

⁴⁴¹ Oruç, s. 267.

Din eğitiminin amaçları açısından bakıldığında, Kur'an'ın insanın kabiliyetlerini, eksikliklerini, duygusal durumlarının neler olduğunu ortaya koyduğunu ve insanın bunun farkında olmasını amaçladığını söylemek mümkündür. Din eğitiminde amaçlar belirlenirken, insanın bu özelliklerinin dikkate alınması bir gerekliliktir. Ayrıca eğitim verilen kişilerde insanın kötü vasıflarını fark etmesi iradesini kullanarak bencil istek ve duygularını fark etmesi duyuşsal bir hedef olarak belirtilmiştir. Bunun için muhasebe ve murakabe gibi vasıflara sahip olma becerisini kazandırmak amaçlanmıştır. Duygusal zekâ yeterliği olarak belirlenen duyguların farkında olma, Kur'an bağlamında din eğitiminin bir hedefi olarak paralellik göstermektedir. İncelenen âyetlerle din eğitiminin hedefleri açısından Kur'an'da duygusal farkındalık yeterliği ilişkisi olduğu düşünülebilir.

Eğitimde gerçekleştirilmek istenen hedeflerin kazanımlara dönüşmesi, olumlu ve olumsuz davranışlara neden olan süreci zihinde erken bir aşamada yakalamak ile daha basit ve kolay hale gelebilir. Bunun için öz farkındalığın geliştirilerek düşünce ve duygunun birbirine bağlanması gerekliliği vardır. Din eğitiminde duyguları fark etme becerisinin kazandırılması bu yönüyle önemli bir hedeftir. Duygusal zekânın kendiyle ilgili farkındalık yeterliğinin hedef davranışlarının da bu anlamda din eğitimiyle, din eğitiminin özüne uygun olarak ilişkilendirilmesi mümkündür. Bu hedefler;

Kişinin hangi duyguyu ve neden bu duyguyu hissettiğini bilmesi; kendi duygularıyla, düşüncesi, yaptığı ve söylediği arasında bağ kurması; duygularının performansını nasıl etkilediğini anlaması; kendi değerleri ve amaçlarını fark edebilmesi olarak ifade edilebilir.

b) Kendini Değerlendirme Becerisine Sahip Olma

Kendini değerlendirme; kişinin kendi gücünü ve zayıflıklarını bilmesi, sınırlarının nereden geçtiğini fark etmesi ve bunu kabullenmesi yeterliğidir. Eğitim alanındaki gelişmelerle birlikte kendini değerlendirme, öğrencinin özerkliğinin ve motivasyon kazanımlarının gelişmesinde çok önemli bir yer kazanmıştır.⁴⁴² Din eğitiminde bu gelişmelere paralel olarak, insanın kötü vasıflarını, bencil istek ve

⁴⁴² Brooks ve Fancourt, s. 126.

duygularını fark edip iradesini kullanarak bunları kontrol etmesi duyuşsal hedef olarak kabul edilmiştir. Bunun için bireyin, iç kontrolü üstün değerlerle sağlayabilen muhasebe ve murakabe gibi vasıflara sahip olma becerilerini kazanması amaçlanmıştır.

Kur'an insanın kendini değerlendirmesini hemen hemen her fırsatta dile getirir. O sürekli olarak sorduğu sorularla bu sorgulamayı insana yaptırmayı amaçlar. *“Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirene, ardından da ona bozukluğunu ve takvasını ilham edene ant olsun ki, benliği temizleyip arındıran gerçekten kurtulmuştur. Onu kirletip örtense kayba uğramıştır”*⁴⁴³ âyetinde ifade edildiği gibi benliği temizleyip arıtmanın yolu, kendini ve duygularını tanıyan insanın, öz değerlendirme yaparak bunu gerçekleştirmesidir.

Yüce Allah, insandan düşünme melekesini doğru kullanmasını istemektedir. Kur'an-ı Kerim'de zanna, tahmine, şartlanmışlığa, heva ve hevese, eksik bilgiye dayanan düşünce ile 'gerçek düşünce' birbirinden ayrılır. Bu anlamda düşüncelerimize, 'olumsuz' ve 'olumlu' düşünce olmak üzere değer biçilir. Gerçek düşünce ile bunun karşısında yer alan, arzulara ve heveslere dayanan düşünceye değer biçme işi, şüphesiz ki düşüncenin kararlara, tercihlere yansması ve davranışlarla kaynaşması safhasında meydana gelir. Böylece sorumluluk ve imtihan kavramları anlam kazanmaktadır.⁴⁴⁴

Kendini değerlendirme yeterliğinde belirtilen insanın zayıflıklarını bilmesi, Kur'an'da sıklıkla ifade edilen kavramlardan biridir. Kur'an insanın bencil arzu ve isteklerinin olduğunu ve hatta bu nedenle yanlış davranışlar içinde bulunabildiğini, *“bilgisizce nefislerinin arzularına uydular...”*⁴⁴⁵, *Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilah edineni gördün mü?...*⁴⁴⁶, *“Heva ve hevesini tanrı edinen ve Allah'ın bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah'tan başka kim doğru yola erştirebilir. Hâlâ ibret almayacak mısınız?”*⁴⁴⁷ âyetleriyle insana bildirmekte ve kendini değerlendirmesini istemektedir.

⁴⁴³ Şems (7), 10.

⁴⁴⁴ Selçuk, Din Öğretimi, ss. 12-13.

⁴⁴⁵ Rum (30), 29.

⁴⁴⁶ Furkan (25), 43-44.

⁴⁴⁷ Câsiye (45), 23.

Bu âyetlere göre, Allah kimseyi zorla kötülüğe yönlendirmez. Fakat insan arzularını, kaprislerini kendisine tanrı yapıp onların peşinden koşunca, Allah'ın koyduğu psikolojik, fizyolojik ve sosyolojik kanunlar gereği sapkınlık içine düşer. Allah bu yüzden onu kendi haline bırakır.⁴⁴⁸ Kişi kendini değerlendirmek suretiyle bunu tespit etmekle yükümlüdür. Ancak bu değerlendirme de akıl ve kalp yetilerini doğru kullanmasıyla mümkün olabilir. Sadece mantıklı düşünmeye çalışma, hatalarını da mantıklı görmeye neden olabilir. *“Artık insan kendi nefsinin gözleyip değerlendirisidir. İsterse özürlerini sayıp döksün”*⁴⁴⁹ âyeti bu hatayı insanın yapabileceğini vurgularken, onun gerçek akıl gücünün körelmesinin sebebini de *“Gerçekte hakikat şudur: Gözler körelmez, sinelerdeki kalpler körelir.”*⁴⁵⁰ âyetiyle insana hatırlatmaktadır.

Kur'an, insana sınırlılıklarını bildirdikten sonra ona yaptıklarının kendi sorumluluğunda olduğunu ve kabullenmesi gerektiğini de bildirmektedir. Kur'an'da insana, *“Kim doğru yolda giderse ancak kendisi için doğru yolda bulunur. Kim de sapıklık ederse, yalnız kendi aleyhine sapıklık eder. Hiçbir günahkâr da başkasının günahını taşımaz. Bir de biz, bir peygamber göndermedikçe azap etmeyiz.”*⁴⁵¹ âyetiyle gücü ve sorumluluğu hatırlatılır. Kendini değerlendirmesi istenir: *De ki: "Kendinizi hiç düşündünüz mü, Allah'ın azabı size gelse veya kıyamet vakti gelse, Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Eğer sözünde doğru kimselerseniz cevap verin.”*⁴⁵²

Böylece başlangıçta hiç bir şey bilmeyen insan giderek kazandığı nitelikler sebebiyle şükredecek bir kemale ulaşabilecektir. Bu özellik ise insanda potansiyel (kuvve) halindedir. İnsan kendi istek ve iradesi ile bu faaliyeti gerçekleştirebilirse bu kemali “eyleme” dönüştürebilecek ve yaratılmışların en üstünü olabilecektir. Eğer bu irade ve kararlılığı gösteremezse bu sefer cehalet, zulüm, nankörlük, kan dökücülük, bozgunculuk gibi olumsuzluklar ortaya çıkacaktır. Kur'an'ın eğitim anlayışı büyük çapta bu bağlamda ortaya çıkar. Kur'an, eğitimini gerçekleştirmiş kişiyi “hidâyete

⁴⁴⁸ Dodurgalı, s. 125.

⁴⁴⁹ Kıyamet (75), 14.

⁴⁵⁰ Hac (22), 46.

⁴⁵¹ İsrâ, (17), 15.

⁴⁵² Enam (6), 40.

ulaşan”, gerçekleştirememiş kişiyi ise “dalâlette kalan” kimseler olarak isimlendirmektedir.⁴⁵³

İnsana, “*Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve herkes, yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın*”⁴⁵⁴ diyerek kendini değerlendirmesini isteyen Allah, ona bu değerlendirmeyi doğru bir motivasyonla yapması için, “*(Kusurlarından dolayı kendini) kınayan nefse de yemin ederim (ki diriltilip hesaba çekileceksiniz)*”⁴⁵⁵, buyurmakta ve yine, “*Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır*”⁴⁵⁶, “*Sonra Allah onları oradan kurtarır, kurtulur kurtulmaz yeryüzünde çeşitli taşkınlıklara başlarlar. Ey insanlar taşkınlığınız sırf kendi zararınızdır. Şu değersiz dünya hayatının bir süre tadını çıkarınız, sonra nasıl olsa dönüp bize geleceksiniz. Biz de bütün yaptıklarınızı tek tek size haber vereceğiz*”⁴⁵⁷ âyetleriyle ahiret kavramını kendilerine hatırlatmaktadır. İnsana bu değerlendirmeyi doğru yapmasını emreden Allah, ahiret hayatında bu değerlendirmenin O’nun tarafından yapılacağını ve haksızlık yapılmayacağını “*O gün, herkes nefsinin kurtarmak için uğraşarak gelir ve herkese yaptığı işin karşılığı tamamiyle ödenir ve hiç kimseye de zulmedilmez*”⁴⁵⁸, *Kendi kitabını oku; bugün nefsin hesap sorucu olarak sana yeter.*⁴⁵⁹ âyetleriyle insanlara bildirmektedir. Ahiret hayatını davranışlarında bir kontrol mekanizması haline getirmenin, dini ve özgeci duyarlık kabiliyetlerini ortaya çıkartacağı ifade edilmektedir.⁴⁶⁰

Nefsi eğitebilmek için onun ne olduğunu iyi anlamak gerekir. Kendini bilen hem yaratıcısını bilir hem de başkalarını tanıyabilir.⁴⁶¹ Bir eğitim sisteminin başarılı olabilmesi, bireylerin kendilerini ne derece tanıdığıyla doğru orantılıdır. Kendi varlığını, kendisinde bulunan olağanüstülükleri ve bunların eşsizliğini bilmeyen insanın bir düşünce ve davranış değişikliği sürecine girmesi zordur. İnsan kendisini

⁴⁵³ Dodurgalı, s. 48.

⁴⁵⁴ Haşr (59), 18.

⁴⁵⁵ Kıyamet (75), 2.

⁴⁵⁶ Âl-i İmran (3), 14.

⁴⁵⁷ Yunus (10), 23.

⁴⁵⁸ Nahl (16), 111.

⁴⁵⁹ İsra (17), 14.

⁴⁶⁰ Parlador, ss. 98-99.

⁴⁶¹ Bayraklı, ss. 246-266.

bildiği sürece varlık gösterebilir. Düşünüp araştıran insan ise, kendisinin bilgisine ulaşır.⁴⁶² Din eğitiminde öğrencilere kendi hayat tecrübelerinin bir değerlendirmesini yapabilme imkânı sunulabilir. Böylece İslam dininden gelen değer yargıları ile olayların üstesinden gelebilmelerinin yolları gösterilebilir.⁴⁶³

Din eğitimin amacı olan iyi insanın teşkil edilmesinde, ortaya konulan niteliklere ulaşılmasında, zihnin sürekli kendilik bilinci halinde olmasını sağlamak gereklidir. İnsan duygularını ve davranışlarını değerlendirmeli ve kusurlarını görerek onu düzeltmeye çalışmalıdır. Böylece kemale doğru hareket etmelidir. Din eğitimi açısından öz değerlendirme yapabilen ve davranışlarını bu doğrultuda şekillendirebilen bireyler yetiştirmek bilişsel olduğu kadar duyuşsal bir hedef olarak da değerlendirilebilir. Çünkü kendini değerlendirme aklı doğru kullanma hedefiyle ilişkili olmakla birlikte kendini değerlendirirken duygularını fark etme becerisini kazanmayı da içermektedir.

Kur'an'da insandan nefis değerlendirmesi yapması istendiği anlaşılmaktadır. Duygusal zekânın bu yeterliğinin hem Kur'an'ın bir amacı hem de din eğitiminin bir amacı olduğunu söylemek mümkündür. Duygusal zekânın bu yeterliğinin alt boyutları, aslında nefisini bilme ve değerlendirmeye benzerlik arz etmektedir. Bunlar; Kişinin kendi güçlük ve zayıflıklarının farkında olması; yaşam deneyimlerinden dersler çıkarması; yeni bakış açılarına, öğrenmeye, kendini geliştirmeye ve geribildirimlere açık olması; kendisi hakkında mizah anlayışına sahip olmasıdır.

c) Özgüvene Sahip Olma

Kişinin yeterliklerinin farkında olması ve bu yeterliklerle "değerli olduğuna" inanması olarak ifade edilen özgüven, bireyin yaşamın her alanındaki başarısında, arkadaşları ile kurduğu ilişkilerde ve toplum içindeki üretken davranışlarına katkıda önemli bir etkidir. Özgüven ancak, değerlerin olduğu ortamda oluşur ve gelişir. Arzu ile davranış arasında düzenleyici bir unsur olarak aklın bilgi yoluyla düşünce yeteneğini geliştirme ve böylece özgüvene ulaşma din eğitiminde ifade edilen bir hedeftir. Bu hedefin bilişsel boyutunun da olduğu görülmektedir.

⁴⁶² Oruç, s. 265.

⁴⁶³ Bilgin ve Selçuk, s. 146.

Din, sağlıklı toplum yapısı oluşturmakta belirleyici özelliğe sahip olan manevi değerler bütünüdür. İnsanın kendini gerçekleştirmesinde ahlâk, maneviyat ve din önemli unsurlar olarak görülmektedir. Bu sebeple Hz. Muhammed, Kur'an çerçevesinde, yeni Müslüman toplumun teşekkülünde önemli bir rol üstlenecek olan bireylerin özgüvenini güçlendirmeye yönelik bir anlayış geliştirmeye ve bu yönde faaliyet oluşturmaya çalışmıştır. Esasında doğru iletişim kurmak, güzel ve başarılı anları paylaşmak ve topluma yararlı insanlar yetiştirmek, her öğretinin hedeflediği bir davranıştır.⁴⁶⁴ Bu davranışların kazandırılması ile kendine güvenen bireyler, çevresiyle barış içinde yaşayacaktır. Aynı zamanda dinin de söz konusu temel güven duygusunun oluşmasında önemli bir rol oynadığı unutulmamalıdır.⁴⁶⁵

Kur'an, *"O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, câhiliyet taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve müminlere sükûnet ve güvenini indirdi. Onları takva sözü üzerinde durdurdu. Zaten onlar buna pek layık ve ehil kimselerdi. Allah herşeyi bilendir"*⁴⁶⁶ âyetiyle İslam açısından özgüvenin yerini belirlemektedir. Özgüven kavramı aslında tek başına ele alındığına yanlış değerlendirilebilir. Çünkü özsaygıyı içermeyen bir özgüven âyetinde de belirtildiği gibi taassup sahiplerinde de bulunabilir. En çok özgüvene sahip olanların psikopatlar olduğu ifade edilmektedir.⁴⁶⁷ Dini inancın ise özsaygıya destek olduğu yapılan araştırmalarda ortaya konmuştur.⁴⁶⁸ Sınırlarını bilen ve kendini olduğu gibi kabul edebilen kişinin doğru özgüveni, başkalarının da yargılarıyla ve özsaygıyla oluşur. *"Ey iman edenler,*

⁴⁶⁴ Osman Aydın, "İlk Müslüman Toplumun İnşasında Özgüven Faktörü ve Rıdvan Biatı", **HZ. MUHAMMED VE EVRENSEL MESAJI SEMPOZYUMU**, İslami İlimler Dergisi Yayınları, 20-22 Nisan 2007, ss. 435-436.

⁴⁶⁵ Recep Yaparel, **Yirmi –Kırk Yaslar Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psikososyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987. s. 25.

⁴⁶⁶ Fetih (48), 26.

⁴⁶⁷ Bu konuda kişilerin beceri yetersizliği ve farkındalıkları olmadığından dolayı kendisi hakkında yanlış değerlendirmeler yapabileceği ifade edilmiştir. Justin Kruger ve David Dunning tarafından ortaya atılan bu hipoteze göre Yetkin olmayan insanlar, vardıkları yanlış sonuçlar ve talihsiz seçimlerin yanlışlığını anlayabilecek kapasiteye sahip değildir. Buna Dunning-Kruger etkisi adı verilmiştir. Bu insanlar becerilerine aşırı değer biçme eğilimindedirler ve diğer insanlardaki sahici beceriyi fark edememektedirler. Becerilerini geliştirmek üzere eğitilirse, geçmişteki eksikliklerini fark edip kabul etmektedirler. Daha ayrıntılı bilgi için; Justin Kruger ve David Dunning, "Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments", **Journal of Personality and Social Psychology**, Cilt: 77, Sayı: 6, 1999, ss. 1121-1134.

⁴⁶⁸ Nurten Kimter, "Üniversiteli Gençlerde Dindarlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2011, ss. 39-60.

üzerinizdeki (yükümlülük) kendi nefislerinizdir. “Siz doğru yola erişerseniz, sapan size zarar veremez. Tümünüzün dönüşü Allah’adır. O, size yaptıklarınızı haber verecektir”⁴⁶⁹ âyeti kişinin kendini bilmekle doğru bir özgüvene sahip olabileceği şeklinde değerlendirilebilir.

Duygusal zekâ yeterliklerinden biri olarak öne sürülen özgüven, iletişim becerileri, başkalarına karşı kendini değerli görme, zorluklarla mücadele, değişim ve farklılıklardan hoşlanabilme becerilerini içermektedir.

“Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse, (bilin ki) Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler. Onlar mü’minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar. Allah yolunda cihad ederler. (Bu yolda) hiçbir kınayıcının kınamasından da korkmazlar. İşte bu, Allah’ın bir lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir”⁴⁷⁰ âyetinde belirtildiği gibi, özgüvene sahip olan bireyler iletişime açıktırlar ve zorluklarla mücadele edebilme gücüne sahiptirler. Bu becerilerin geliştirilmesinin ne kadar önemli görüldüğü âyetten de anlaşılmaktadır. Bu becerileri kazanan kişinin sahip olduğu özgüvenle doğruluktan ayrılmayacağı Kur’an’da, “Kendi nefisini aşağılık kılıandan başka, İbrahim’in dininden kim yüz çevirir?”⁴⁷¹ âyetiyle ifade edilmiştir.

İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine güven indiren O’dur. Göklerin ve yerin orduları Allah’ındır. Allah bilendir, herşeyi hikmetle yapandır⁴⁷² âyetiyle bu temel olan güvenin Allah tarafından verilmiş olduğunun vurgulanması, özgüvenin insanın fitratında bulunduğunu ortaya koymaktadır. Önemli olan onun doğru bir şekilde eğitilmesi gerektiğinin bilinmesidir. Yoksa yanlış bir özgüven duygusunun bireyin hem bilgi edinmesini hem de davranışlarını etkileyebileceğini söylemek mümkündür.

İnsan kendisini özgün bir varlık kılan akı ve özgür iradesinin bir gereği olarak yaratılış amacını, evrendeki konumunu ve hayatın anlamını belirleme çabasıdadır. Özgüveni yüksek olan bireylerin, sağlıklı ve doğru davranış sahibi

⁴⁶⁹ Maide (5), 105.

⁴⁷⁰ Maide (5), 54.

⁴⁷¹ Bakara (2), 130.

⁴⁷² Fetih (48), 4.

olmayı başarabileceği belirtilmektedir.⁴⁷³ Özgüvenin iki unsuru; bireyin iyi bir insan olduğuna inanması ve yeterlik duygusudur. Bu öğeler, işleri doğru şekilde yapabilmenin ve başarılı olabilmenin göstergesidir. Bu sebeple Hz. Peygamber ahabının özgüvenini artırma girişiminde vahiy desteğiyle, makul hedefler belirlemiş, kendi değerlerini fark etmelerini sağlamış, karşılaşılan engellere yönelik mantıklı hareket edebilme becerisi kazandırmış, özgür irade ve aklın kullanımına dair bir bilinç geliştirmiştir.⁴⁷⁴

Özgüven eksikliği hem akademik başarıyı hem de hayat başarısını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bunun sebeplerinden biri ise İslam'da ümitsizliğe kapılmak olarak insanlara bildirilmiştir. “*Gevşemeyin, hüzünlenmeyin. Eğer (gerçekten) iman etmiş kimseler iseniz üstün olan sizlersiniz*”⁴⁷⁵ ve yine, “*Onlar öyle kimselerdir ki, halk kendilerine, "İnsanlar size karşı ordu toplamışlar, onlardan korkun" dediklerinde, bu söz onların imanını artırdı ve "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!" dediler*”⁴⁷⁶ âyetleriyle Allah, insanların ümitsizliğe ve endişeye kapılmamalarını öğütlemektedir.

Kur'an inkârcılığın, ihtilâfın sebeplerini araştırırken, zihnimize ilişkin tablolar da ortaya koymaktadır. Bilgi için delili şart koşan İslam, neden ve niçin sorularına cevap arar. Mesela; kibri, delil aramaya mani bir neden olarak görür.⁴⁷⁷ *Kendilerine gelmiş bir delil olmaksızın Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin kalplerinde ancak kibir var. Onlar, o tasarladıkları büyüklüğe asla erişemeyeceklerdir...*⁴⁷⁸ âyetiyle Allah, insana gerçeği görebilmesinin önündeki engellerden bir olarak kibri göstermektedir. Doğru bir özgüven duygusu ise kibirten farklıdır. Aşırı güven duygusu içinde davranan birey, sınırları olduğunu kabul etmek istemez. *Hiçbir şey için, Allah'ın dilemesi dışında: "Ben yarın onu yapacağım deme*⁴⁷⁹ âyeti bu durumla ilişkilendirilebilir. Yanlış özgüven, bireyin yetenekleri hakkında gerçekçi olmayan düşüncelere kapılmasına, üzerine aşırı iş yükü almasına, bu nedenle doğru davranış

⁴⁷³ Mevlüt Kaya, **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, 1. Baskı, Etüt Yayınları, Samsun, 1998, s. 99.

⁴⁷⁴ Aydın, s. 441.

⁴⁷⁵ Âl-i İmran (3), 139.

⁴⁷⁶ Âl-i İmran (3), 173.

⁴⁷⁷ Bayraklı, s. 204.

⁴⁷⁸ Mü'min (40), 56.

⁴⁷⁹ Kehf (18), 23.

gösterememesine neden olur. *Şüphesiz Allah katında din İslam'dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf, aralarındaki ihtiras ve aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler...*⁴⁸⁰ âyetinde belirtildiği gibi bilgi sahibi olsa bile, ihtiras ve aşırılıkların, başkalarının önerilerini görmezden gelmelerine neden olur. Kendisine yardım etmek isteyenleri de genellikle reddedeceği bildirilir; *İnsanlara hidâyet (Kur'an) geldikten sonra onların iman etmelerine ancak, "Allah bir beşeri mi peygamber olarak gönderdi?" demeleri engel olmuştur.*⁴⁸¹ Bu ise doğru bir şekilde bu becerinin kazanılmasını engeller ve *"Hayır hayır, öyle değil. Aksine onların kazandığı günahlar kalplerinin üzerine pas olmuştur"*⁴⁸² âyetinde işaret edildiği gibi yanlış davranışa neden olabilir.

İnsanın özgüven eksikliğinin önemli bir etkisi, kaygı düzeyi ile ilgilidir. Aşırı kaygı insanın hem hayat hem de akademik başarısını olumsuz etkileyebilmektedir. Olması gereken düzeyde bir özgüven ise bireye, en iyisi için çaba gösterme ve yapabileceği işe talip olma gücü sağlar. Hatalarından ders alma becerisi kazandırır. Olumsuz duygular yerine onu yeniden harekete geçirebilecek motivasyonu sağlar. Böylece birçok durum ve sorunla daha iyi baş edebilir. Tevekkülün bu anlamda önemli bir etkisi olabileceği düşünülebilir. Kur'an'da *"Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Onun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler"*⁴⁸³ ve *"...Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber" diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz bir takım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü ise en yücedir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir"*⁴⁸⁴ âyetleri bu konuyla ilişkili olarak ortaya konulabilir.

Dinin özgüven duygusunun gelişiminde önemli bir etkiye sahip olduğu, dini tutuma sahip kişilerin özgüveninin diğerlerine göre daha yüksek olduğu yapılan

⁴⁸⁰ Âl-i İmran (3), 19.

⁴⁸¹ İsra (17), 94.

⁴⁸² Mutaffîfîn (83), 14.

⁴⁸³ Enfal (8), 2.

⁴⁸⁴ Tevbe (9), 40.

çalışmalarda ortaya konmuştur.⁴⁸⁵ Kişinin iyiye doğru hareket etmesi ve zorluklar karşısında yılmaması, öncelikle özgüvene sahip olmasına bağlıdır. Bu anlamda din eğitiminde önemli hedeflerden biri kişide özgüven oluşturulmasıdır, diyebiliriz. Bunun için yapılması gereken ise arzu ile davranış arasında düzenleyici bir unsur olarak aklın bilgi yoluyla düşünce yeteneğini geliştirmektir. Böylece özgüvene ulaştırma ile duygusal zekânın bu yeterliğinin örtüştüğü anlaşılmaktadır. Aynı şekilde duyuşsal hedefler arasında yer alan, özsaygı, öz değerlendirme ve kendini gerçekleştirme gibi becerileri kazanarak, davranışlarında denge ve uyum içinde olan bireyi yetiştirme hedefi de özgüveni oluşturma hedefiyle ilişkilidir. Kur'an ilgili âyetlerle özgüvenin önemini vurgulamaktadır.

3.2.2.1.2. Kendini Yönetme Becerisi Kazanma

Kişinin sahip olduğu dürtüleri, istekleri kontrol etmesi ve yönlendirmesi yeterlidir. Düşüşler en az çıkışlar kadar hayata bir tat katar, ancak bunların dengede olması gerekir. Kişinin kendini iyi hissetmesi olumlu ve olumsuz duyguların oranına bağlıdır. İnsanın kendini iyi hissetmesi için tatsız duygulardan kaçınması gerekmez. Ancak fırtınalı duyguların, tüm olumlu ruh hallerinin yerini alacak kadar kontrolden çıkmaması gerekir. Yoğun öfke ya da depresyon halleri yaşayanlar, bunları dengeleyen bir dizi eşit yoğunlukta neşeli ve mutlu anları oluyorsa, hâlâ kendilerini iyi hissedebilirler.⁴⁸⁶ Kişinin kendini kontrol ve denetlemesini içeren kendini yönetme becerisi hayatta birçok başarı için önemli kabul edilen, din ve dolayısıyla din eğitimiyle de ilişkili olduğu düşünülen bir yeterliktir.⁴⁸⁷ Kendini kontrol becerisinin diğer bir ifadesi de özdenetimdir.

Kendini kontrol, duygusal zekâ ya da nefis terbiyesi birbirinden ayrı olmayan kavramlardır. Kişinin güçlü olan ve gelişmesi gereken özelliklerini bilmesi, olumlu yönlerini görerek özgüven sahibi olması ve bu güvenin geribildirimi ile hareket

⁴⁸⁵ Hakan Sarıçam ve Metin Güven, "Özgüven ve Dini Tutum", *International Journal of Social Science*, Cilt: 5, Sayı: 7, 2012, ss. 573, 586.

⁴⁸⁶ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 78.

⁴⁸⁷ Michael E. McCullough ve Brian L. B. Willoughby, "Religion, Self-Regulation, and Self-Control: Associations, Explanations, and Implications", *Psychological Bulletin*, Cilt: 135, Sayı: 1, 2009, s. 70.

ederek kendini yönetebilmesi öz denetime sahip olması anlamına gelmektedir.⁴⁸⁸ Özdenetim din eğitiminde kazandırılmak istenen bir beceridir. Bu nedenle, insandaki bencil isteklerle birlikte özgeci istekler, onun bağlı olduğu gerçeklik, iyilik, güzellik, din gibi üstün değerlerin kontrolü altına alınırsa gelişmiş insan olunabileceği ifade edilmektedir.⁴⁸⁹

Din eğitiminde bireye kazandırılması hedeflenen bireysel becerilerin, kendini yönetme yeterliğiyle ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Duyuşsal hedef olarak ifade edilen öfke, korku, kaygı, şiddet, çekingenlik, sevinç, keder gibi duygularını fark edip bunları yolda tutabilecek erdemleri kazanma ve hayatında her türlü aşırılıktan uzak durma becerisi kazanma hedefi, kendini yönetme yeterliğini içermektedir. Yine ahiret inancının üstün değerlerini dünya ve ahiret dengesini gözeterek kazanan, bencil istek ve arzularını kontrol etmede kullanan ve böylece ruhi denge ve mutluluğa ulaşan birey olma ve ahiret düşüncesini davranışlarını düzenleme ve denetleme mekanizması haline getirme hedefinin de bu bağlamda değerlendirilmesi mümkündür. Uyuşturucu alkol vb. maddelerin zararını bilme ve madde kullanımından uzak duracak iç kontrol becerisi kazanma hedefinin de kendini yönetme yeterliğini gerektirdiği açıktır.

Din eğitiminde hedeflenen, ahlâklı ve erdemli insanın özelliği, dengeyi sağlayacak davranışlarda bulunmasıdır. Kur'an açısından, nefsi eğitmek için insanın kendi içindeki duyguları kullanmak gereklidir.⁴⁹⁰ Kur'an insanın manevi ve ahlâki bir varlık olmasını, özellikle kendini yönetme gücüyle bu kazanımları içselleştirerek başarmasını istemektedir. Bunun için Kur'an, dış güçlerden ziyade, insanın kendi iç gücünü harekete geçirmeyi amaçlamıştır. Çünkü öz denetim tüm dış güçlerden daha etkili bir beceridir.⁴⁹¹

*“Kendisini kimsenin görmediğini mi sanıyor? Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi; iki apaçık yolu (hayır ve şer yollarını) göstermedik mi?”*⁴⁹² âyetinde, insana İlâhi bir gözlem ve kontrol altında tutulduğu bildirilmektedir. Doğru

⁴⁸⁸ Nevzat Tarhan, **Kendinizle Barışık Olmak Duyguların Eğitimi**, 15. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 93.

⁴⁸⁹ Parladır, s. 96.

⁴⁹⁰ Bayraklı, ss. 246-266.

⁴⁹¹ Mustafa Köylü, “Kur'an'ın İnsanlığa Getirdiği Değerler ve Hedefler”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 24-25, 2007, ss. 71-72.

⁴⁹² Beled (90), 10.

ve yanlıştın gösterildiđi⁴⁹³, duyularla donatıldığı, kendini izleme ve gözleme yoluyla doğruya yönelmesi ve kendini öz denetim altında tutması istenmektedir.

İnsana kendi sorumluluğu verildiği ve aklıyla düşünebileceği bir alan bırakıldığı ifade edilmektedir.⁴⁹⁴ “*Seninle tartışmaya girişirlerse, de ki: "Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah'a teslim ettim." Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere de ki: "Siz de İslâm'ı kabul ettiniz mi?" Eğer İslâm'a girerlerse hidâyete ermiş olurlar. Yok, eğer yüz çevirirlerse sana düşen şey ancak tebliğ etmektir. Allah kullarını hakkıyla görendir*”⁴⁹⁵ âyetinde belirtildiği gibi insan, kendini yönetme gücünü kullanacak ve kararlarını kendisi verecektir. Kendisini yönetmeyi beceremeyen kişinin yanlışa yönelmesi ise olası bir durum olarak bildirilmektedir; *Bunun üzerine kurbanı kabul edilmeyenin nefsi kendisini, kardeşini öldürmeye teşvik etti ve onu öldürdü. Böylece zarara uğrayanlardan oldu.*⁴⁹⁶

Kur'an'da nefis terbiyesinin aşamalarından biri, “*Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefsin arındıran kurtuluşa ermiştir*” âyetinde ifade edilen nefis-i mülhime kavramıdır. Bu kavram nefsin ilâhi ilhama uygun hale gelip kendisi için iyi ve kötü olan şeyleri öğrendikten sonra, arzulardan arınıp temizlenmeye başlama aşaması olarak tanımlanmaktadır. Bilişsel olarak kazanılan değeri yargıları ile pratik aklın duyguları denetim altına alması olarak açıklanmaktadır.⁴⁹⁷

Alkol ya da uyuşturucu bağımlısı olanların, bu maddeleri kaygı, öfke ya da depresyon hislerini yatıştırmanın yolu olarak bir ilaç gibi kullandıkları öne sürülmektedir. Gençlerin erken yaşta bunları deneyerek, kendilerine işkence çektiren kaygı ya da melankoli hislerini tedavi edecek kimyasal bir reçete bulmuş olduğu ortaya koyulmaktadır. Bağımlılığa en yatkın olanların, uyuşturucu ya da alkolde yıllardır kendilerine sıkıntı veren duyguları anında yatıştırmanın hazır ve kolay bir yolunu bulmuş görünenler olduğu belirtilmektedir.⁴⁹⁸ Bu, aslında kendini yönetme

⁴⁹³ İnsan (76), 3.

⁴⁹⁴ Bayraklı, s. 138.

⁴⁹⁵ Âl-i İmran (3), 20.

⁴⁹⁶ Maide (5), 30.

⁴⁹⁷ Dodurgalı, ss. 177-178.

⁴⁹⁸ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 317.

becerisini geliştirememiş insanın kendisi için bulduğu, pratik görünen ancak zararlı olan bir çözüm yoludur.

Alkolik ailelerden gelen ve fevri davranışların yanı sıra, stres karşısında nabız hızlanması gibi kaygı belirtileri gösteren çocukların, nöropsikolojik açıdan incelendiğinde, ayrıca frontal lob işlevlerinin de zayıf olduğu bulunmuştur. Bu durum, kaygılarını yatıştırmaya ya da dürtülerini kontrol altına almaya yarayan beyin alanlarının, diğer çocuklara kıyasla, onlara daha az yardımcı olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Frontal lobun işlev yetersizliğinin, kaygısını alkolle yatıştırabildiğini düşünen kişinin içkinin uzun vadeli zararlarını göz ardı etmesine neden olduğu düşünülmektedir.⁴⁹⁹ Sağlıklı olmak kendini yönetme gücü açısından önemli bir unsurdur. Kur'an bu durumu, *"Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından byktir... Allah size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz"*⁵⁰⁰ âyetiyle insanlara haber vermektedir. Kur'an'ın bu konudaki uyarılarına bakıldığında, onun önce sebeplerini ve sonuçlarını ortaya koyduğu ve insana aklını kullanarak kendini yönetmesini istediği açıktır; *şeytan, iki ve kumarla, ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?*⁵⁰¹

İnsanın kendini yönetme becerisi açısından manevi bir destek olarak, kendine bir yol izebileceğini de söyleyebiliriz. İlahi emirler aslında bu anlamda içselleştirilerek etkin hale gelebilir ve insana kendini yönetmesi açısından bir destek olur. Kur'an'da *"Yetimin malına, o erginlik çağına erişinceye kadar -o en güzel (şeklin) dışında- yaklaşmayın. lyy ve tartıyı doğru olarak yapın. Hiçbir nefse, gücünün kaldırabileceği dışında bir şey yüklemeyiz. Söylediğiniz zaman -yakınınız dahi olsa adil olun. Allah'ın ahdine vefa gösterin. İşte bunlarla size tavsiye (emr) etti; umulur ki öğüt alıp-düşünürsünüz"*⁵⁰² âyetinde ve birçok âyette neleri yapıp, neleri yapmaması gerektiği bildirilmektedir. Ancak bu davranışların yapılmasını zorlayıcı hiçbir dini kişi ya da kurum yoktur. İnsan kendi seçimiyle bu mesajları

⁴⁹⁹ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 318.

⁵⁰⁰ Bakara (2), 219.

⁵⁰¹ Maide (5), 91.

⁵⁰² Enam (6), 152.

kabul eder ve yerine getirir ki, bu kendine hâkim olma ve kendini yönetme becerisi kazanması anlamına gelmektedir.

Kendini yönetebilmek, kendini tanımayı, sahip olduğu dürtüleri, istekleri, kontrol etmeyi ve yönlendirebilmeyi öğrenmektir. Bunun için derin düşünme, kendini gözetleme ve kendini sorgulama gibi bazı psikolojik tekniklerden yararlanılabilir.⁵⁰³

Derin düşünme(Tefekkür) süreci, derin benliğe ulaşmanın en etkili yolu olarak görülür. Gündelik iş ve olayların oyalayıcı etkisinden uzaklaşarak kişinin kendi iç dünyasına yönelmesi anlamına gelir. Böylelikle kendi bilincinin farkına varabilmeyi içerir. Din eğitimi bunu sağlamak için bir fırsata dönüştürülebilir. Kur'an bu konuda, "*Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz...*"⁵⁰⁴ âyetiyle insanın evreni incelemesini ve kendi farkındalığını görmesini istemektedir. Bu düşünmenin ise derin düşünme olduğunu, "*Onlar, kendi nefisleri(nin yaratılış incelikleri) hakkında hiç düşünmediler mi? ...*"⁵⁰⁵ âyetiyle bildirmektedir. Goleman'ın şu tespitlerinin de derin düşünmenin bir yöntem olduğunu gösterdiği düşünülebilir;

*İnsanların kurtulmak için en fazla çaba harcadıkları ruh hallerinin başında üzüntü gelmektedir. Doğal olarak tüm üzüntülerden kaçmak gerekmediği gibi bazen mümkün de olmayabilir; her tür ruh hali gibi melankolinin de bazı yararları vardır. Bir kaybın verdiği üzüntünün değiştirilemeyen belli etkileri vardır: Eğlenceye, zevk alınan şeylere karşı ilgimizi keser, dikkati kaybedilen şeye odaklar, en azından bir süreliğine yeni girişimler için gereksindiğimiz enerjiyi tüketir. Özetle, bu durum kişiyi hayatın meşgalelerinden uzaklaştırıp derin düşüncelere yöneltir. Kaybımızın yasını tutabilmemiz, anlamını derinlemesine düşünebilmemiz ve sonuçta hayatımızı devam ettirmemizi sağlayacak gerekli psikolojik ayarlamalarla yeni planlamalar yapabilmemiz için, bizi adeta askıya alır. Kısacası mahrumiyet yararlıdır; depresyona gömülmek ise değildir.*⁵⁰⁶

Bu konuda yapılan çalışmalarda dinlerin dua, ibadet ve meditasyon yöntemlerinin kendini yönetme becerisi açısından etkili olduğu bildirilmektedir.⁵⁰⁷

⁵⁰³ Hayati Hökelekli, "Kendini Bilmek ve Kendini Kontrol Etmek", **Değerler Eğitimi Merkezi Bülteni**, Sayı: 1, 2007, (Kendini Bilmek), ss. 72-73.

⁵⁰⁴ Fussilet (41), 53.

⁵⁰⁵ Rum (30), 8.

⁵⁰⁶ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 94.

⁵⁰⁷ McCullough, ve Willoughby, ss. 83-84.

Kendini gözetleme (Murakabe), bireyin dikkatini yalnızca kendi derin benliği üzerine yoğunlaştırması anlamına gelir. İnsanın kendini bir anda duyguların akışına bırakmak yerine, kendine ne olduğunu, neden üzgün yahut kızgın olduğunu, hiddetlendiğini sorması gerekli görülmektedir. Bu noktada iradenin, insanın kendisini ve ulaşmak istediği hedef değerleri tanıması ölçüsünde iş görebileceği düşünülmektedir. Kur'an'da insanın kendisine gözlemci olarak yeteceğini bildirmekte ve kendisini izlemesini istemektedir; *“Hayır; insan, kendi nefesine karşı bir basirettir.”*⁵⁰⁸

Kendini sorgulama (Muhasebe), geçmiş yaşantılar, şu andaki eğilimler ve geleceğe yönelik beklentiler hakkında bilinçli bir soruşturma anlamına gelir. Hayat, değerler, idealler, yetenekler ve başarılar hakkında eleştirel bir değerlendirmeyi içerir. Kişinin olumlu ve olumsuz, güçlü ve zayıf, iyi ve kötü yönlerini bilerek, kendi hakkında gerçekçi bir görüş geliştirmesidir. Kur'an, insana bu görüşü elde edebilecek anlayışın verildiğini, *“Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız o size iyiyi kötünden ayırt edecek bir anlayış verir ve sizin kötülüklerinizi örter, sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir”*⁵⁰⁹ şeklinde bildirmekte ve bunu kullanması için teşvik etmektedir.

*Sizi çeşitli tavırlarda, karakterlerde yarattı.*⁵¹⁰, âyetiyle bireysel farklılıkların varlığından haberdar eden Kur'an, *“De ki: Herkes yaratılışına göre davranır”*⁵¹¹ buyurarak, insanın davranışında bu karakterin etkili olduğunu vurgulamaktadır. Böylece eğer insanın nefsi kötü olursa ondan kötü hareket ve davranışlar, iyi olursa ondan da iyi işler ortaya çıkar.⁵¹² Din eğitiminde kendini yönetmek bireyin gelişimi açısından önemli bir hedeftir. Çünkü insan iyilik ve kötülük tercihini yaparken bu kabiliyetini kullanacaktır. Hökelekli, bunu âyetlerle şöyle tespit etmektedir;

*Yapıcı ve yaratıcı yönünü geliştiremediğinde yıkıcı güçlerin etkinliğinden kendisini kurtaramayacak (Bakara 2/30)*⁵¹³ durumdadır. Aceleci tutarsız ve

⁵⁰⁸ Kıyamet (75), 14.

⁵⁰⁹ Enfal (8), 27.

⁵¹⁰ Nuh (70), 14.

⁵¹¹ İsra (17), 84.

⁵¹² Dodurgalı, s. 82.

⁵¹³ “Hani, Rabbin meleklerle, "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım" demişti. Onlar, "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz." demişler, Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" demişti.”

*kırılğan yapısı (İsrâ 17/11)⁵¹⁴; (Meâric 70/19)⁵¹⁵; (Meâric 70/21)⁵¹⁶; (Haşr 59/9)⁵¹⁷; (Teğabün 64/16)⁵¹⁸ onun kendisini yönetme ve denetim altında tutmada başarısızlığa ve çok kolay hatalar yapmaya sürükler.*⁵¹⁹

Dini değerler, insanın özündeki kabiliyetlerin açılımını sağlayan ve onun yapısına uygun olarak düzenlenmiş anahtar görevi yapmaktadır.⁵²⁰ Kur'an, insandan emir ve yasaklarıyla, kendini yönetme becerisi içinde olmasını istemektedir. Din eğitiminin iyi insan hedefi doğrultusunda iyi insanın en önemli vasfının kendini yönetebilme becerisi olduğu düşünülebilir. İnsan bu becerisini kullanarak, arzu ve isteklerini yönetip, olumlu davranışlara doğru yönelebilmek gücü kazanmalıdır. Duygusal zekânın yeterliklerinden biri olan kendini yönetme bileşeninin Kur'an'ın tekliflerine benzer öğeler taşıdığı görülmektedir. O halde din eğitiminde Kur'an'dan bu yönde faydalanılması mümkündür.

Duygusal zekânın temel becerilerinden biri olan kendini yönetme yeterliği, kendini kontrol, güvenilirlik, vicdanlı olma, yeniliklere açık olma ve uyum yeteneği alt yeterliklerinden oluşmaktadır. Bu yeterliklerin eğitim ve özelde din eğitimiyle de ilişkili olduğu düşünülmektedir. Kur'an'da bu yeterliklere paralel unsurların yer aldığını söylemek mümkündür.

a) Kendini Kontrol Becerisine Sahip Olma

Kendini kontrol, okula gitmek yerine okulu asmak, hafta sonu yapması gerekenler yerine dinlenmek ya da öfkelenildiği an birine vurmak gibi insanın, genetik olarak daha baskın davranışsal eğilimlere, duygu ve motivasyonlara karşı koyabilmesini sağlayan davranışları tercih edebilmesidir. Başka bir ifadeyle uzun

⁵¹⁴ “İnsan hayra dua eder gibi şerre dua eder. İnsan çok acelecidir.”

⁵¹⁵ “Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır.”

⁵¹⁶ “Ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır.”

⁵¹⁷ “Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”

⁵¹⁸ “O halde, gücünüz yettiği kadar Allah'a karşı gelmekten sakının. Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğiniz için harcayın. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”

⁵¹⁹ Hökelekli, Kur'an ve Eğitim, s. 65.

⁵²⁰ Parlador, s. 98.

vadeli faydayı kısa vadeli olan bencil isteklere tercih edebilme yeteneğidir.⁵²¹ Kişinin dürtülerini ve içinden gelen öfke ve kaygı gibi olumsuz duyguları kontrol etmesi, olumsuz duygularla başa çıkabilmesi, duygusal olgunluk açısından çok önemli bir ölçüt olarak kabul edilir. Kişinin duygu ve düşüncelerinin bilincinde olup kontrol etmesi, kendini yönetmenin kaynağını oluşturmaktadır.⁵²² Öz saygı, öz değerlendirme ve kendini gerçekleştirme gibi becerileri kazanarak davranışlarında denge ve uyum içinde olma, din eğitiminin duyuşsal hedeflerinden biridir. Bu denge ve uyumun ise öncelikle kendini kontrol etme becerisini gerektirdiğini söylemek mümkündür. Öfke, korku, kaygı, şiddet, çekingenlik, sevinç, keder gibi duygularını fark edip, bunları yolda tutabilecek erdemleri kazanma ve hayatında her türlü aşırılıktan uzak durma becerisi kazanma hedeflerinin kendini kontrol yeterliğiyle ilgili olduğu görülmektedir.

Ruh halindeki hafif değişiklikler bile düşünme sürecini sarsabilir. İyi ruh halleri, daha olumlu olayları hatırlayarak bir işin iyi ve kötü yanlarını düşünürken belleğin olumlu kararlar vermesine neden olabilir. Aynı nedenle berbat bir ruh hali ise, belleği olumsuz yöne saptırarak, korkak ve aşırı temkinli kararlar almaya yönlendirebilir. Kısacası, kontrolden çıkmış duygular idraki engellemektedir, fakat bunlar tekrar düzenlenebilir. Goleman’a göre, bu duygusal yeterlilik tüm diğer zekâ biçimlerinin işleyişini kolaylaştıran temel bir yetenek olarak değerlendirilmektedir.⁵²³

Kendini kontrol etme yeterliğinin eğitimsel açıdan irade eğitimini ifade ettiğini söylemek mümkündür. İrade eğitimi Ducasse tarafından, ataletin, tembelliğin ve işin sürekli ertelenmesinin üstesinden gelme, azimli olma, azimde kararlılık, güçlüklerin karşısında cesaretli olma, zahmet çekme ve tedbirli olma konusunda eğitilmiş olmak olarak tanımlanmıştır.⁵²⁴ Kur’an, eğitim sürecinde kişinin kendi kendisini kontrol edebilmesi için çeşitli beceriler kazandırmayı hedeflemektedir. Böylece birey, kendini tutmayı ve kontrol edebilmeyi öğrenebilir. “*Kim bu geçici dünyayı isterse orada ona, (evet) dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadar hemen*

⁵²¹ McCullough ve Willoughby, s. 72.

⁵²² Tarhan, s. 93.

⁵²³ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 113.

⁵²⁴ Curt John Ducasse, “Felsefenin Eğitim Kuramına Katkısı”, Çev. Sabri Büyükdüvenci, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 1, 1986, ss. 94-95.

veririz. Sonra da cehennemi ona mekân yaparız. O, buraya kınanmış ve Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak girer. Kim de mü'min olarak ahireti ister ve ona ulaşmak için gereği gibi çalışırsa, işte bunların çalışmalarının karşılığı verilir⁵²⁵ âyetleriyle Kur'an'da insanın bencil ve aceleci isteklerini kontrol etmesi ve uzun vadeli yararları gözetmesi istenmektedir. Ayrıca ahiret hayatının bilincine erişmek ve onu hayatının merkezinde her zaman canlı tutmak, bu kontrolün sağlanmasında önemli bir yer alabilir.

Kur'an insandan arzu ve isteklerine uymamasını sağlamak için onun yaptıklarından hesap vereceğini bildirmiştir; *“Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.”*⁵²⁶

Kur'an'a göre, madde insanın ihtiyaçlarını gideren bir araçtır. Bu nedenle insan maddenin esiri olmamalı ve maddeye karşı tavrını belirlemelidir. Bu ise duygularını, istek ve arzularını kontrol etmekle mümkündür. Kur'an'da bu durum, *Onlar bollukta ve darlıkta sarfederler. Öfkelerini yenerler. İnsanların kusurlarını affederler. Allah (böyle yapabilen, eğitilmiş) güzel davranışlarda bulunanları sever*⁵²⁷ şeklinde ifade edilmektedir. Bu âyetten de anlaşılacağı üzere, öfkeyi yutmak ve halkın kusurlarını affetmek eğitilmiş bireyin bir davranışı olarak kabul edilir.⁵²⁸ Kendini kontrol yeterliği kazanmış birey, zorlandığı anlarda bile, olumlu ve sakin kalabilme becerisi gösterebilir. Öfkeyi yutmak kendini kontrol etme becerisini gerektirir. Burada din eğitiminin yetiştirmek istediği iyi insanın bir özelliğinin de ifade edildiğini söylemek mümkündür.

Öfke, olumsuz duyguların en baştan çıkarıcı olanı olarak kabul edilir. İnsan sürekli olarak kendinin haklı olduğunu düşünürse öfkesini kontrol etmeyi bir kenara bırakabilir. Üzüntünün aksine, öfke enerji sağlar ama bu kontrol edilemeyen bir enerjiye dönüşür. Öfkenin baştan çıkarıcılığı, ikna gücü, belki de kendi başına öfke hakkındaki şu tür görüşlerin neden bu kadar yaygın olduğunu açıklayabilir; Öfke kontrol edilemez, ya da ne olursa olsun kontrol edilmemelidir, öfkesini kusmak,

⁵²⁵ İsra (17), 18-19.

⁵²⁶ Sad (38), 26.

⁵²⁷ Âl-i İmran (3), 134.

⁵²⁸ Dodurgalı, s. 120.

psikolojik rahatlama açısından daha da iyidir.⁵²⁹ Bu noktada insanlar, bağışlamayan ve mantık sınırlarını aşmış, intikam ve misillemeden başka bir şey düşünmeyen, neticenin ne olabileceğine kayıtsız kalan kişiler olabilir. Kur'an bu nedenle kişinin kendini kontrol etme becerisi kazanmasını istemektedir.

Öfkeyi hafifletmenin yöntemlerinden biri, hiddetlenmeye yol açacak başka kışkırtıcı unsurların bulunmadığı bir ortamda, adrenal dalgasının yatışmasını bekleyerek fizyolojik açıdan sakinleşmektir. Sözgelimi, bir çatışma yaşandığında, o kişiden bir süre boyunca uzak durmak gibi. Yatışma süreci boyunca, öfkelenmiş kişi düşmanca düşüncelerin tırmanışını frenlemek için dikkatini başka yöne çekecek, oyalanacak bir şeyler arayabilir.⁵³⁰ Kur'an'da insana bu tür davranışlardan uzak durması istenirken yanlış yönlendirmelere karşı dikkatli olması ve zayıflığını bilerek hareket etmesi, *Allah size (bilmediklerinizi) açıklamak ve sizi sizden önceki(iyi)lerin yollarına iletme ve sizin günahlarınızı bağışlamak ister. Allah hakkıyla bilicidir. Yegâne hikmet sahibidir. Allah sizin tevbenizi kabul etmek ister. Şehvetlerine uyanlar ise, büsbütün yoldan çıkmanızı isterler. Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır*⁵³¹ emriyle, insandan istemektedir. Bunu yaparken insanın kendilik bilgisi, kendini gözetlemesi ve duygularıyla sorumlu olduğunu *"Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme, kulak, göz ve kalp bunların hepsi sorumludur"*⁵³² âyetiyle insana bildirmektedir. Duygusal zekâda bu yeterliğe sahip kişiler, açık olarak düşünebilme ve baskı altında bile duruma odaklanabilme becerisine sahiptirler.

İnsanın zayıflığı, onun fıtrata göre eğitiminin temelini oluşturur.⁵³³ Fıtrat itibariyle, insanoğlunun nefsine düşkün olduğu göz önüne alındığında, kendini kontrol etmek elbette zannedildiği kadar kolay bir beceri değildir. Ancak insan gerekli olan potansiyel gücüyle yaratılmış ve onlara karşı koyabilecek irade verilmiştir. Kur'an bunu *Allah, bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle, yükümlü kılar...(şöyle diyerek dua ediniz)"Ey Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey*

⁵²⁹ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 81.

⁵³⁰ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 85.

⁵³¹ Nisa (4), 26-27-28.

⁵³² İsra (17), 36.

⁵³³ Dodurgalı, s. 90.

*Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla. Bizi esirge, Sen bizim Mevlamızsın...*⁵³⁴ âyetiyle ifade etmektedir. Yine Kur'an'da insana bu konuda sorumluluğunun olduğu hatırlatılmakta ve kendisine yol gösterildiği buyurulmaktadır; *De ki: "Eğer ben sapacak olsam, artık kendi nefsim aleyhine sapmış olurum; eğer hidâyeti bulacak olsam, bu da Rabbinin bana vahyetmekte olduğu (Kur'an) sayesinde. Şüphesiz O, işitendir, yakın olandır."*⁵³⁵

*"Kim bir kötülük işler yahut nefsine zulmeder, sonra da Allah'tan bağışlanmasını dilerse, Allah'ı bağışlayıcı ve esirgeyici bulur"*⁵³⁶ âyetinde belirtildiği gibi insan, kendini kontrol edebilme gücünü kullanma konusunda cesaretini ortaya koymaya çalışmalıdır. Allah, insanın arzularına yenik düşebileceğini haber vermekte ancak ondan kararlı olmasını istemektedir. Bu erdemli bir cesaret olmak durumundadır ki cesaret ile korkunun orta yolundan çıkarılan bir tutumdur. İçinde hem Allah'ın kendini affedeceğini bilmesi hem de seçimlerinde fitrata aykırı olandan uzak ve doğru seçimler yapması gerektiği de ayrıca Kur'an'da *"...Ey iman eden kullarım! Rabbinizden korkun. Bu dünyada güzellik yapanlara bir güzellik vardır. Allah'ın yeryüzü geniştir. Ancak sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir"*⁵³⁷ âyetiyle bildirilmektedir.

*Elbette nefsini temizleyip parlatan kurtulmuştur*⁵³⁸ âyetinden anlaşılabileceği gibi, kendini kontrol etmenin nefsi temizleme aşamalarından biri nefis muhasebesidir. Bu tavır, akıl ve iradenin bir gereğidir. Din eğitimi de bu amacı gerçekleştirebilecek bir nitelikte olmalıdır.

Din eğitiminin hedefi, nefsin arzu ve isteklerini yok etmek değil, onların üst değerlerle bilinçli bir şekilde eğitilmesi, aşırılıkların kontrol edilmesidir.⁵³⁹ Duyguların yönetimi bu açıdan daha da önem kazanmaktadır. İçinden gelen hisleri ve acı veren duyguları iyi bir şekilde yönetebilme kendini kontrol yeterliğine sahip bireyin özelliği olarak ifade edilmektedir. Bu konuda Hökelekli'nin şu tespitleri önemlidir;

⁵³⁴ Bakara (2), 286.

⁵³⁵ Sebe (34), 50.

⁵³⁶ Nisa (4), 110.

⁵³⁷ Zümer (39), 10.

⁵³⁸ Şems (91), 9.

⁵³⁹ Dodurgalı, s. 182.

Bir kimse, davranış ve tavırları için tutunulacak bir dal olan ilâhi yüceliği kaybedince, ya kendi sübjektif arzularına tapmaya başlar (Furkan 25/43)⁵⁴⁰; (Kehf 18/28)⁵⁴¹; (A'raf 7/176)⁵⁴²; Kasas 28/50)⁵⁴³ veya kendi arzularını genelleştirip nesnel bir hale getirmişse, bir toplumun kendini yansıtmaları (self-projection) olan toplumsallaştırılmış arzulara tapmaya başlar. Bu bakımdan, insanın özgürlüğü, iç güdülerin, kişisel heves ve arzularının egemenliğinden kurtarılabilirdiği ölçüde gerçekleşir. Burada özgürlük, olumlu anlamıyla, “bir şeye ulaşarak özgür olma”yı değil, olumsuz anlamıyla, “bir şeyden kurtularak özgür olma”yı, yani davranışların içgüdülerin egemenliğinden kurtarılmasını içerir. İnsani arzular üzerinde gerçek bir denetimin ancak Allah’ın yüceliğinden korkarak (Naziât 79/40-41)⁵⁴⁴ mümkün olabileceğini kabullenmek gerekir.⁵⁴⁵

Allah’ın her zaman ve her yerde kendisini gördüğü inancına sahip olan kişi, O’nun sevgisini kazanmak ve cezasından korunmak arzusu ile bir başkası görmese bile iyiye doğru yönelir. Bu alışkanlık haline gelip yerleştiğinde ise yetişkinlikte de devam eden bir beceri haline dönüşür.⁵⁴⁶

Din eğitiminde hedefleri arasında sayabileceğimiz, öz eleştiri ve özdenetim yapabilen insanı yetiştirme hedefinin, kendini kontrol etme ile ilişkili olduğu aşikârdır. Daha çok üzerinde durulan duyuşsal hedefler açısından ise, insanın öfke korku, sevinç, keder gibi duygularını fark ederek bunları kontrol etmesi; ahiret inancını benimseyerek bencil istek ve duygularını kontrol etmesi hedeflerinin duygusal zekânın bir yeterliği olan kendini kontrol etme ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Kur’an’ın gönderiliş amaçlarından belki en önemlisi, insanda bu kontrol mekanizmasını oluşturarak onu hem bu dünyada hem öbür dünyada mutlu etmektir. Duygusal zekânın bu yeterliğinin din eğitimi ve Kur’an açısından anlamlı ve önemli olduğunu söyleyebiliriz.

⁵⁴⁰ “Kendi nefsinin arzusunu kendisine ilah edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın?”

⁵⁴¹ “Sabah akşam Rablerine, O’nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme.”

⁵⁴² “Dileseydik o âyetlerle onu elbette yüceltirdik. Fakat o dünyaya saplanıp kaldı da kendi heva ve hevesine uydu. Onun durumu köpeğin durumu gibidir: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi haline bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte bu, âyetlerimizi yalanlayan toplumun durumudur. Şimdi onlara bu olayları anlat ki düşünsünler.”

⁵⁴³ “Eğer (bu konuda) sana cevap veremezlerse bil ki onlar sadece kendi nefislerinin arzularına uymaktadırlar. Kim, Allah’tan bir yol gösterme olmaksızın kendi nefsinin arzusuna uyandan daha sapıktır. Şüphesiz Allah zalimler toplumunu doğruya iletmez.”

⁵⁴⁴ “Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin arzularından alıkoyarsa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır.”

⁵⁴⁵ Hökelekli, Kur’an ve Eğitim, s. 71.

⁵⁴⁶ Bilgin ve Selçuk, s. 106.

b) Güvenirlik Yeterliğine Sahip Olma

Duygusal zekâ yeterliği olarak güvenirlik, ahlâklı, dürüst ve tutarlı olmaktır. Doğruluk ve dürüstlük standartlarını korumak olarak tanımlanmaktadır. İslam, insanı, doğru, dürüst, ahlâklı ve güvenilir olma gibi evrensel değerler konusunda eğitmeyi de amaç edinmiştir. Aynı şekilde genel anlamda eğitimin insanın ahlâklı kılınması amacı olduğu açıktır. Din eğitiminde bu değerlerin kazanımı, kişide genel olarak iyilik sağlayabilecek, doğruluk, eşitlik, sevgi, dostluk gibi temel ilke ve erdemlerin işler hale gelmesi şeklinde bir hedef olarak tespit edilmiştir.

Değerler din eğitimi alanında daha büyük bir önem taşır. Dinin hedefi olan erdemli insan tipi ile toplumların beklentisi olan iyi ve üretken vatandaşın değerlerinin örtüştüğü görülmektedir. Okullarda verilen din eğitiminin önemli bir bölümü değer eğitimidir. Bu doğrultuda din eğitiminin temel amaçlarından birinin ruh sağlığı yerinde, kişilik bütünlüğüne sahip bireyler yetiştirmek olduğu tespit edilmiştir.⁵⁴⁷

Güvenirlik yeterliğine sahip bir bireyin etik kurallara uyma becerisi kazanması beklenir. “*Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin*”⁵⁴⁸ diyerek övdüğü Hz. Muhammed’in ahlâkıyla ahlâklanmayı emreden İslam, dürüstlük ve güvenirlik değerlerine büyük önem vermektedir. Güvenilir kişi olmanın şartlarından biri dürüst olmaktır. Kur’an, “*Kim sözünü yerine getirir ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsa şüphesiz Allah da sakınanları sever. Şüphesiz, Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya, işte onların ahirette bir payı yoktur. Allah kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temizlemeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır*”⁵⁴⁹ âyetleriyle insandan söz ve yeminlerini dürüstçe yerine getirmelerini istemektedir. Bu anlamda dürüst, güvenilir ve ahlâklı oldukları müddetçe de nimetlerini vermeye devam edeceğini, “*Bunun sebebi şudur: Bir toplum kendilerinde bulunan (iyi davranışlar)ı değiştirmedikçe Allah onlara verdiği bir nimeti değiştirmez ve şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir*” âyetiyle bildirmektedir.

⁵⁴⁷ Recep Kaymakcan ve Hasan Meydan, “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi, **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 21, 2011, s. 31.

⁵⁴⁸ Kalem (68), 4.

⁵⁴⁹ Âl-i İmran (3), 76-77.

İslam’a göre insan ahlâki kurallara uymakla, başkalarına karşı hem örnek olur hem de güven verir. Bu hususta dikkatli olunması konusunda Kur’an, “*Bir topluluk diğer bir topluluktan daha (güçlü ve) çoktur diye yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat sebebi yaparak, ipliğini iyice eğirip bükttükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olmayın...*” âyetinde olduğu gibi uyarmaktadır. Güvenirlik yeterliğine sahip bireyin kendi güvenirliliğinden çevreye de güven sağlaması beklenen bir davranıştır. İslam’ın ahlâk anlayışında insanlara iyi davranma önemli bir özelliktir.

Emanet ve ahde vefa kavramları güvenilir olma ve sözünde durmayla ilişkili olarak değerlendirilmiştir.⁵⁵⁰ Kur’an’da bu duruma örnek olarak, “*Eğer yolculukta olur da bir yazıcı bulamazsanız, o zaman alınmış rehinler yeterlidir. Eğer birbirinize güvenirsiniz kendisine güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin ve Rabbi Allah’tan sakınsın. Bir de şahitliği gizlemeyin. Kim şahitliği gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilendir*”⁵⁵¹ ve “*Yine onlar ki, emanetlerine ve verdikleri sözlere riâyet ederler*”⁵⁵² Ey iman edenler! Allah’a ve Peygamber’e hainlik etmeyin. Bile bile kendi (aranızdaki) emanetlerinize de hainlik etmeyin.⁵⁵³ âyetleri gösterilebilir.

Güvenirlik yeterliğini kazanan bir bireyin, kendi yanlışlarını kabul etme ve başkalarının etik olmayan davranışlarına karşı koyma, becerisine sahip olduğu belirtilmektedir. Bu durumun en güzel örneklerinde biri de Hz. Yusuf’un Firavunun karısının isteğine karşı çıkması kıssasıdır.⁵⁵⁴ “*Andolsun kadın ona (göz koyup) istek duymuştu. Eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı Yûsuf da ona istek duyacaktı. Biz ondan kötülüğü ve fuhşu uzaklaştırmak için işte böyle yaptık. Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı*”⁵⁵⁵ âyetinde Allah’ın yardımı ve Hz. Yusuf’un ihlaslı olmasının kötülüğe karşı koyabilme gücünü oluşturduğundan bahsetmektedir.

İhlaslı olmak, kalbi şüphe ve zandan uzak tutmak, yapılan işlerde Allah’ın rızasını gözeterek, riya, gösteriş, menfaat ve şöhret kaygısı gütmemektir.⁵⁵⁶ İnsanlar arasında önemini kaybetse bile, değişmez ilkeleriyle yaşama becerisine sahip olmak

⁵⁵⁰ Ali Turgut, **Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Ahlâk Esasları**, Şamil Yayınevi, 1980, ss. 162-163.

⁵⁵¹ Bakara (2), 283.

⁵⁵² Müminun (23), 8.

⁵⁵³ Enfal (8), 27.

⁵⁵⁴ Yusuf (12), 21-31

⁵⁵⁵ Yusuf (12), 25.

⁵⁵⁶ Turgut, s. 92.

güvenirlik yeterliğinin önemli bir unsurudur. Hz Yusuf'un kendisine teklif edilen kötülük yerine yalnızlığı seçtiğini bildiren *“Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni dâvet ettiği şeyden daha sevimlidir. Onların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan onlara meyleder ve cahillerden olurum”* âyetindeki sözleri bu tutuma örnek gösterilebilir. Kur'an'da güvenilir insanın bazı özellikleri olarak, *yalnız Allah'a dayanıp güvenen*⁵⁵⁷, *başkalarını men ettiği şeyleri kendi de yapmayan*⁵⁵⁸, *haklara riâyet eden ve Allah'a saygılı*⁵⁵⁹ *ve ahirete inanıp hesap vereceğini bilen*⁵⁶⁰, *ve iyiliği emreden, kötülükten men eden, hayır işlerinde birbirleriyle yarışan*⁵⁶¹ vb. özellikler sayılabilir.

Güven duygusu, insanın huzurlu olabilmesi için şarttır. İyi ve kötü arasında, iyiyi tercih etme noktasındaki insanın, sahip olduğu yeterliklerini, nasıl ve ne şekilde kullanacağını sınanması, ilâhî hikmetin bir başka yönüdür.⁵⁶² İnsandaki güvensizlik duygusunu Hökelekli, Kur'an'daki şu âyetlerle tespit etmiştir;

Zayıflığından kaynaklanan güvensizlik duygusu, her şeye sahip olma, ihtiyacından çok fazlasını biriktirme, kendisinden başka kimseye bir şey koklatmama eğilimi, cimrilik tutumunu güçlü bir şekilde besler (Tevbe 9/75-76)⁵⁶³; (İsra 17/100)⁵⁶⁴; (Fecr 89/20)⁵⁶⁵; (Âdiyat 100/8)⁵⁶⁶. Kendisine yapılan iyiliklerin çoğu zaman farkına varmayan ya da çok kısa sürede unutan, sahip olduğu şeyleri sadece kendi bilgisi, becerisi ve başarısına bağlayıp iyilik sahibine minnet duymayan (Zümer 39/49)⁵⁶⁷; (Fussilet 41/49-51)⁵⁶⁸, çoğu

⁵⁵⁷ Enfâl (8), 2.

⁵⁵⁸ Hud, (11), 88.

⁵⁵⁹ Rad (13), 21.

⁵⁶⁰ Bakara (2), 4, 126; Vâkıa (56), 8,10; Mâide (5), 69; En'âm (5), 92, Müddesir (74), 53.

⁵⁶¹ Âl-i İmrân (3), 114.

⁵⁶² Sert, s. 202.

⁵⁶³ “İçlerinden, "Eğer Allah bize lütuf ve kereminden verirse mutlaka bol bol sadaka veririz ve mutlaka salihlerden oluruz" diye Allah'a söz verenler de vardır. Fakat Allah lütuf ve kereminden onlara verince, onda cimrilik ettiler ve yüz çevirerek dönüp gittiler.”

⁵⁶⁴ “De ki: "Eğer siz Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman da tükenir korkusuyla cimrilik ederdiniz. Zaten insan çok cimridir.”

⁵⁶⁵ “Malı da pek çok seviyorsunuz.”

⁵⁶⁶ “Hiç şüphesiz o, mal sevgisi sebebiyle çok katıdır.”

⁵⁶⁷ “Allah sizden (yükümlülükleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”

⁵⁶⁸ “İnsan, hayır (mal, mülk, genişlik) istemekten usanmaz. Fakat başına bir kötülük gelince umutsuzluğa düşer, yıkılır. İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirir ve yan çizer. Başına bir kötülük gelince de yalvarmaya koyulur.”

*insanın nankörlük eğilimi (İbrahim 14/32)⁵⁶⁹; (İbrahim 14/34)⁵⁷⁰; (Hacc 22/65)⁵⁷¹; (Hacc22/66)⁵⁷²; (Hûd 11/9)⁵⁷³; (Şûrâ 42/48)⁵⁷⁴ pek belirgindir.*⁵⁷⁵

Kişisel yeterlik olarak güvenilirlik, kişinin diğerleri tarafından güvenilir bulunması anlamına gelir. Bunun en güzel örnekleri Kur'an'da birçok peygamberin ağzından *güvenilir bir peygamber*⁵⁷⁶ olmalarının ifade edilmesidir. Toplumun huzurunu sağlayan ve toplumu oluşturan bütün kurumları ayakta tutan, en temel unsurlardan biri güven ortamının sağlanmasıdır. Toplumda güvenilir bir kişi olmanın temelinde doğruluk, dürüstlük ve inananların kardeşliği şeklinde üç unsur vardır. Doğruluk, insan olmanın gerektirdiği bir yaşantı hali, dürüstlük kişinin söyledikleriyle yaşantısı arasında uyum bulunmasıdır. Güvenilir olmadaki üçüncü unsur inananların kardeşliği temeli, insanların aynı asıldan gelmelerine dayanmaktadır.⁵⁷⁷ Bu durum Kur'an da şu şekilde bildirilmektedir; *Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O yaptıklarınızı hakkıyla görür.*⁵⁷⁸

Duygusal zekâ ile geliştirilmeye çalışan bu yeterliğin, Kur'an merkezinde iyi insan olmak bağlamında din eğitiminde bir hedef olarak yer aldığını söyleyebiliriz.

Din eğitiminin amacı olan iyi insanın özelliklerinden biri de, doğaldır ki kişinin ahlâklılığının olmasıdır. Ahlâklılık güvenilirliği, özün ve sözün doğruluğunu içine alır. Kur'an'ın istediği insan tipi, Hz. Peygamber örneğiyle ortaya konan güvenilir insandır. Din eğitiminde duyuşsal hedef olarak kabul edebileceğimiz, kişide genel

⁵⁶⁹ “Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkaran, emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır.”

⁵⁷⁰ “O, İsteddiğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür.”

⁵⁷¹ “Görmüyor musun ki, Allah bütün yerdekileri ve emri uyarınca denizde akıp gitmekte olan gemileri sizin hizmetinize vermiştir. İzni olmaksızın yerin üzerine düşmesin diye göğü O tutuyor. Şüphesiz ki Allah insanlara karşı çok esirgeyici, çok merhametlidir.”

⁵⁷² “O, size hayat veren, sonra sizi öldürecek, daha sonra da diriltecek olandır. Şüphesiz, insan çok nankördür.”

⁵⁷³ “Allah sizden (yükümlülükleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”

⁵⁷⁴ “Eğer yüz çevirirlerse (bilesin ki), biz seni onlara bekçi göndermedik. Sana düşen, sadece tebliğdir. Gerçekten biz insana katımızdan bir rahmet tattırdığımızda ona sevinir; ama elleriyle yaptıkları işler yüzünden onlara bir kötülük dokunursa o zaman da insan pek nankördür.”

⁵⁷⁵ Hökelekli, Kur'an ve Eğitim, s. 65.

⁵⁷⁶ A'râf (7), 68; Şuarâ (26), 107, 125, 143, 162, 178; Duhân (44), 18.

⁵⁷⁷ Sert, ss. 211-214.

⁵⁷⁸ Hûd (11), 112.

olarak iyilik sağlayabilecek, doğruluk, eşitlik, sevgi, dostluk gibi temel ilke ve erdemlerin işler hale gelmesi ve bu nitelikleri kazanan, din eğitiminin genel amacı olan iyi insan, güvenilir olmak durumundadır. Güvenirlilik onda potansiyel olarak görülebilecek ve ondan beklenebilecek bir tavidir. Kur'an'ın bildirdiğine göre, “Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim”⁵⁷⁹ âyetiyle güven duygusunun bütün insanlık için önemi belirtilmektedir. Güvenilir insan ahlâklı, dürüst ve tutarlı olan, yaptıklarıyla düşünceleri bir olan (özü sözü bir olan) insandır.

c) Vicdanlı Olma

Duygusal zekâda kendini yönetme yeterliğinin bir alt boyutu vicdanlı olma becerisidir. İnsanın kendi tutum ve davranışları hakkında bir hüküm vermesini sağlayan, iç düzenleyici ve denetimcisi olan içsel güce vicdan denir. Akarsu, vicdanı ahlâksal bilinç, iyi ve kötü üzerine bilinç, iyi ile kötü, doğru ile yanlışın ne olduğu üzerindeki duygu ve içten bilme olarak tanımlamaktadır. O'na göre vicdan, insanın kendi davranışlarının ahlâkça değerli olup olmadığı konusunda yapmayı ya da yapmamayı öğütleyerek, uyararak, suçlayarak, yargılayarak, onaylayarak ve kınayarak yaşam ve eylemlerine eşlik eden öznel bilinçtir. Vicdanın, ister doğuştan ister sonradan gelişen bir duygu olsun eğitilebileceği düşünülmektedir.⁵⁸⁰

Vicdanın doğru bir şekilde eğitilip geliştirilmezse insanı yalnızca da götürebileceği ifade edilmektedir.⁵⁸¹ Buna göre insan hayvanlardan farklı olarak nefsanî içgüdülerle değil, Allah'ın ona gösterdiği doğru yolda vicdanı vasıtasıyla hareket etmelidir. Eğitilmemiş ve geliştirilmemiş olması yönüyle cehalet, hırs, menfaat, bencillik gibi nefsanî eğilimler ve kontrol edilmemesi yönüyle duygular vicdanı hataya düşüren sebepler olarak kabul edilmektedir.⁵⁸²

Fromm, “İnsanın vicdanına göre hareket edeceğim demesinden daha büyük bir onurla söyleyebileceği başka hiçbir şey yoktur.” demektedir. O'na göre, insanlar

⁵⁷⁹ Şuara (26), 178.

⁵⁸⁰ Bedia Akarsu, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Baskıevi, Ankara, 1975, ss. 167-168.

⁵⁸¹ Bilgin ve Selçuk, s. 112; Abdolvahit İmamoğlu, “Vicdan Kavramının Psiko-Sosyal Tahlili”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2010, ss. 127-144.

⁵⁸² Hüsameddin Erdem, **Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk**, Sebat Ofset Matbaası, Konya, 1996, ss. 124-128.

tarih boyunca, bildikleri ve inandıkları şeylerden vazgeçmeleri için yapılan her türlü baskıya rağmen, adalet, sevgi ve doğruluk ilkelerine bağlı kalmışlardır. Bu nedenle vicdan, insanın ve insanlığın gelişme sürecinde oldukça önemlidir.⁵⁸³ İnsanın gelişiminde en üst gereksinim kendini gerçekleştirmedir. Vicdan gelişimi ile kendini gerçekleştirme düzeyinin yükselmesi arasında paralellik yönünde bir bağ söz konusu olduğu belirtilmektedir.⁵⁸⁴ İnsanı, kendini anlamak, kendini tanımak, kendini gerçekleştirmek yolunda yürütecek önemli güçlerden biri vicdandır.

Vicdanlı olma yeterliğine sahip olan bireyin işlerinde dikkatli ve düzenli olma becerisini kazanmış olması beklenir. Duygusal zekâ açısından bu becerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Vicdan eğitiminde ilahî esasların temel alınması daha etkin bir vicdan gelişimini sağlayabilir. İnsanın bencil duygularının başka insanlara zarar vermesini önlemek için eğitilmesi gereklidir.

İnsanların iç dünyalarına önemli ilkeler veren din, vicdanı harekete geçiren önemli bir olgudur. Bu ilkelerin insanın hayatına yerleşmesi ise ruh durumunun gelişmesini sağlar.⁵⁸⁵ Din eğitimi alan bireyin, Kur'an'la kazanacağı ahlâkına daha çok bağlılık göstermesi ve vicdanlı olması beklenebilir. Allah'ın kendisini gördüğüne ve işittiğine inanmak, kötülüklerden ve vicdansızca davranışlardan uzak durmasında etkili olabilir. Kur'an'da bu konuda “*İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyen ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir*”⁵⁸⁶ buyrulmaktadır. İşlerinde vicdanıyla hareket etmesi “*Ey iman edenler! Adaleti ayakta tutan ve kendiniz, ana-babanız ve yakın akrabanız aleyhine de olsa, yalnız*

⁵⁸³ Erich Fromm, **Erdem ve Mutluluk**, Çev. Ayda Yörükân, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993, s. 170.

⁵⁸⁴ Öznur Özdoğan, “Kendini Gerçekleştirme Açısından İnsan-Din İlişkisi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 37, Sayı: 1, 1997, s. 361.

⁵⁸⁵ Neda Armaner, **İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, İstanbul, 1967, (Din Terbiyesi), s. 55.

⁵⁸⁶ Bakara (2), 177.

Allah için şahitlik eden kimseler olunuz. Zira zengin de olsa, fakir de olsa, Allah ikisine de (sizden) daha yakındır. Nefsinizin arzusuna uyarak adaletten uzaklaşmayın. Eğer (şahitlik ederken) dilinizi eğer, bükerseniz veya çekinirseniz, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır”⁵⁸⁷ âyetiyle insana bildirilmektedir.

Vicdanlı olmak, Kur'an'da insana verilen emirlerde ve ibadetlerin sosyal boyutunda kendini göstermektedir. Vicdanı gelişmiş insan Kur'an'da, *zekât*⁵⁸⁸, *sadaka verme*⁵⁸⁹, *infak etme*⁵⁹⁰ ve *yetim hakkını gözetme* davranışlarıyla ilişkilendirilebilir. Bu kavramlar İslam'daki birçok bireysel ve sosyal değerlerle ilişkilidir. Bu mali ibadetleri gönül hoşluğuyla yerine getirecek kişinin ruhi olgunluğa erişmesi, toplumda cömertlik, vicdan gibi erdemleri kazanan bireylerin olması gerekmektedir. Sadakayı başa kakmamak⁵⁹¹, verilen kişinin onurunu rencide etmemek⁵⁹², eziyet etmemek, mümkün olduğunca gizli vermek⁵⁹³, zenginlikten dolayı böbürlenmemek⁵⁹⁴ ve fakirlikten utanç duymamak⁵⁹⁵, Kur'an'da bahsedilen bu erdemlerden bazılarıdır.⁵⁹⁶ Kur'an'ı temele alan bir din eğitimi açısından insanda vicdanın oluşumuna ve gelişimine katkı sağlamanın bir amaç olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

İlahi açıdan bakıldığında körü körüne bir otorite reddedilmektedir. Kur'an, akla ve evrensel değerlere göre yapılanmış bir vicdan oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda vicdan; dinî kuralların bireysel ve sosyal anlamlarını içselleştirmiş yüksek düzeyde bir bilinç, öz benliği ve var oluşuna katkısı olan tüm insanlara ve her şeye derin bir minnettarlık taşıyan güçlü bir duyarlılıktan oluşmaktadır.⁵⁹⁷

Kur'an'da ifade edilen *Nefs-i Levvame*⁵⁹⁸ kavramı, arzuların gerçekleşmesinden sonra, düşünce tarafından kötülenmesi aşaması ve iyi ahlâkın

⁵⁸⁷ Nisa (4), 135.

⁵⁸⁸ Bakara (2), 43, 110, 277; Mâide (5), 55; Mücâdele (58), 13; Rûm (30), 39; Beyyine (98), 5;

⁵⁸⁹ Bakara (2), 280; Nisâ (4), 114.

⁵⁹⁰ Bakara (2), 195, 254; Münâfikûn (63), 10; Nisâ (4), 34.

⁵⁹¹ Bakara (2), 264.

⁵⁹² Bakara (2), 263.

⁵⁹³ Bakara (2), 271.

⁵⁹⁴ Tevbe (9), 79.

⁵⁹⁵ Bakara (2), 273.

⁵⁹⁶ Beşir Gözübenli, “Zekât: Rahmet Getiren Paylaşım”, **İslam'a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar**, (Ed. Bünyamin Erul), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 325.

⁵⁹⁷ Hökelekli, Kur'an ve Eğitim, s. 72.

⁵⁹⁸ Kıyâmet(75), 2.

başlangıcı olarak tanımlanmaktadır. Bu aşamanın kötülüğü işledikten sonra iç rahatsızlık veren psikoloji, bir anlamda vicdanın ortaya çıkışı olduğu ifade edilmektedir.⁵⁹⁹

İnsandaki ahlâki bilinç olan vicdan yetisiyle içinde var olan iyilikten zevk alıp, kötülükten nefret edeceği belirtilmektedir. İnsanın yetenekleri arasında bulunan vicdan, ahlâki yaşamı yapılandırması açısından önemli bir yetenek olarak kabul edilmektedir. Vicdanın, değer ölçülerine ters düşen bir tutum ve davranış neticesinde bireye, “suçluluk duygusu” ile yaptırımında bulunması nedeniyle daha etkin bir güç olduğu ifade edilmektedir. Bu yeterliğe sahip bireylerin, her şartta doğrunun yanında olma, hatalarından dönmeyi bilme, çıkarları söz konusu olduğunda hak ve adaletten yana olma becerilerinin geliştiği düşünülmektedir. Bu nedenle sağlıklı, huzurlu bir birey ve toplum yaşamı için bu gücün geliştirilip, kişide etkin kılınması yani eğitilmesi gerekmektedir.⁶⁰⁰

Din eğitiminde duyuşsal hedeflerden, özgecilikle ilgili olan ahlâk ve değerlerin kazanılmasına yönelik hedeflerin ve özellikle vicdanın gelişimi hedefinin bu yeterlikle ilişkili olduğu görülmektedir. Duygusal zekânın bu yeterliğinin Kur'an'ın da hedefi olan vicdan gelişimiyle ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Karşılıklı olarak, hem din eğitiminde duygusal zekânın bu yönünün hem de duygusal zekânın gelişiminde din eğitiminin yararlı olacağı görülmektedir.

d) Yeniliklere Açık Olma

Yeniliklere açık olma yeterliği, kişinin yeni bilgi, yaklaşım ve fikirlere karşı açık ve rahat olması anlamına gelmektedir.

Kur'an'ın önlemeye çalıştığı psikolojik durumlardan birinin de insanların olayları değerlendirmede, mevcut zihni birikimlerini, üstüne bir şey konulamayacak biçimde yeterli ve tam olarak görmeleri, öğrenme ve araştırmaya karşı direnç göstermeleri olarak ifade edilmektedir.⁶⁰¹ Toplumun değişime açık dinamik unsurlarındaki gelişmeler zihinsel ve duygusal kaynaklarla ilişkilidir. Bir başka ifadeyle insanın ahlâk ve zihniyet dünyası ile doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir.

⁵⁹⁹ Dodurgalı, s. 177.

⁶⁰⁰ İmamoğlu, s. 141.

⁶⁰¹ Parlador, s. 90.

Bu davranışların ahlâk ve zihniyet yönünün referans kaynağı temel değerlerdir. Bu yüzden temel değerlerdeki kırılmalar, eşyayla ilişkilerdeki değişimleri, toplumdaki ekonomik, sosyal ve kültürel davranışları olumsuz yöne sürükleyici etkiye sahiptir.⁶⁰² İslam, inananlarını yaşamı kolaylaştıran modern fikir ve teknolojileri benimsemeye çağıran, anlama ve kavrama gücüyle *insanları karanlıktan aydınlığa çıkarmayı*⁶⁰³ amaçlayan bir dindir. İnsanın fitratında maddi ve manevi anlamda mükemmelliğe doğru bir eğilim vardır. Ancak ondaki bazı tutum ve tavırlar buna engeldir. Kur'an bu durumu, *Kur'an'ı düşünmüyorlar mı yoksa kalpleri üzerinde kilitler mi var?*⁶⁰⁴ *"Sağırlara sen mi duyuracaksın hele bir de akıllarını kullanmıyorlarsa körlere sen mi kılavuzluk edeceksin hele kalp gözleriyle de görmüyorlarsa!"*⁶⁰⁵ onların hem zihnen⁶⁰⁶ hem de kalben⁶⁰⁷ kör olmalarına ve kalplerindeki kilitlere bağlamaktadır. İslam'ın getirdiği yeniliğe karşı duranların sahip oldukları yanlış duygular nedeniyle bunu yaptıkları *"Kendileri de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri halde sırf zalimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları inkâr ettiler. Ama bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!"*⁶⁰⁸ âyetiyle ifade edilmiştir.

Duygusal zekâ açısından yeniliklere açık olma yeterliğine sahip olan bireyin özelliklerinden biri, geniş kaynak çeşitliliğinden taze ve yeni fikirler aramasıdır. *"Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah'ın hidâyete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir"*⁶⁰⁹ âyetinden de anlaşılabilir. Üzere İslam, gelişme ve ilerleme açısından her konuda insanı en iyiye davet etmektedir. Kur'an bu anlamda, insanın evreni ve evrenin kanunlarını araştırmasını *"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için elbette ibretler vardır"*⁶¹⁰ âyetiyle insana bildirmektedir. İnsana *"Allah yeryüzünü sizin için bir sergi yapmıştır ki, oradaki*

⁶⁰² Suat Cebeci, "Sosyal Değişimin Zihinsel ve Duygusal Boyutu", **Kutlu Doğum 2002: Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, (Sosyal Değişim), ss. 453-460.

⁶⁰³ Bakara (2), 257; Ahzâb (33), 43; Hadid (57), 9; Talâk (65), 11.

⁶⁰⁴ Muhammed, (47), 24.

⁶⁰⁵ Yunus (10), 42-43

⁶⁰⁶ Bakara (2), 18; Ra'd (13), 16; Yâsîn (36), 37;

⁶⁰⁷ Hac (22), 46

⁶⁰⁸ Neml (27), 14.

⁶⁰⁹ Zümer 39, (18)

⁶¹⁰ Âl-i İmran (3), 190.

geniş yollarda yürüyesiniz”⁶¹¹ diyerek hitap eden Kur’an, insanın bu geniş kaynaklardan faydalanmasını emretmektedir.

İslam insanı, bireysel ve toplumsal açıdan gelişim ve onların yararına olacak şekilde bilgiyi aramaya teşvik eden bir dindir. “*Bu Kur'an; kendisiyle uyarılsınlar, Allah'ın ancak tek ilah olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara bir bildiridir*”⁶¹² diyerek düşünmeyi emreden Kur’an’a göre tam anlamıyla bilgiye dayanan *âlimlerin derin bir saygıyla*⁶¹³ Allah’a bağlı olabildikleri bildirilmektedir. Din eğitiminde bu nedenle öğrenciye bilginin onun hem aklına hem de kalbine hitap edecek şekilde sunulması, onun bilgiyi içselleştirmesi açısından önem taşımaktadır.

Yeniliklere açık olma yeterliğine sahip kılmakla din eğitiminde öğrencilere ayrıca, problemlere orijinal çözümler bulma, yeni fikirler ortaya koyabilme, kendi düşüncelerinde yeni bakış açıları ve risk alma becerileri kazandırılabilir.

*Onlara, "Allah'ın indirdiğine uyun!" denildiğinde, "Hayır, biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!" derler. Peki ama, ataları bir şey anlamayan, doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı (onların yoluna uyacaklar)?*⁶¹⁴ Âyetinde belirtildiği gibi Kur’an, insanı yüce amaçlar ve yüksek hedefleri istemeleri için cesaretlendirmektedir.

İslam toplumu, belli bir sosyal ve kültürel kalıp içinde durağan bir toplum değildir. Sosyal ilişkilerde, hayat tarzında, kültürel davranışlarda, kılık kıyafette, eşya ile ilişkilerde asırlar öncesine ait kalıplar vazgeçilmez kabul edilirse kıyamete kadar baki kalma iddiasındaki bir dinin, zaman içinde kabul edilebilirlik ve yaşanabilir olma kabiliyetini kaybedebileceği ifade edilmektedir.⁶¹⁵ Bayraklı’ya göre insan ruh hali sürekli olarak değişen bir varlık olduğundan monoton bir hayat tasarımı fitratına uygun değildir. Bu nedenle normal hayat bu iniş çıkışları sekteye uğratmadan gerçekleşmeli, eğitim bunun yöntemini insana kazandırabilmelidir. Kur’an’da bu durumun çeşitli yerlerde vurgulandığını ifade eden Bayraklı, “*Onlar: "Ey Muhammed! Senin bizi davet ettiğin şeye karşı kalplerimiz kapalıdır.*

⁶¹¹ Nuh (71), 20.

⁶¹² İbrahim (14), 52.

⁶¹³ Fatır (35), 28.

⁶¹⁴ Bakara (2), 170; Maide (5), 104.

⁶¹⁵ Cebeci, Sosyal Değişim, s. 454.

*Kulaklarımızda da bir ağırlık vardır. Seninle bizim aramızda anlaşmamıza engel bir de perde vardır. Sen istediğini yap, çünkü biz yapıyoruz" dediler*⁶¹⁶ âyetini örnek vermekte ve Kur'an'da insanın manevi yapısında karşılıklı olan çizgilerin gösterildiğini belirtmektedir.⁶¹⁷ Çağın duygu ve hislerini fark edemeyen kişinin, bulunduğu ortama bilinç getirmesi mümkün değildir. Çağın ruhunu ve havasını hissetmek, kişiyi; olayları sadece seyreden sıradan bir fertten farklı bir şekilde, bulunduğu ortama yenilik getiren biri yapabilir.⁶¹⁸

Aslında yeniliklere açık olma yeterliğine sahip olan bir din eğitimi açısından da din eğitiminde istenilen başarının elde edilmesinde bu özelliklere dikkat edilmesi gerektiğini söylemek mümkündür.

Cahiliye toplumunu tamamen ortadan kaldırıp, insanda zihni bir değişim gerçekleştirmeye çalışan Kur'an, bunu yaparken uyguladığı yöntemlerle başarılı olmuştur. Cahiliyeden medeniliğe geçiş, tedrici bir yöntemle yapılmış, insanlar bu yeniliğe ve değişime direnç gösterse de kabul etmiştir. Din eğitimi modern dünyada yeniliklere açık bir toplum yaratma amacıyla olmalıdır. Bu öncelikle yeniliklere açık olan bireyler yetiştirilmesiyle mümkündür. Hökelekli yeniliklere kapalı insanın özelliklerini Kur'an'daki şu âyetlerle tespit etmiştir;

Dar görüşlü, saplantılı ve rahatına düşkün olması (Bakara 2/70)⁶¹⁹; (Mâide 5/104)⁶²⁰; (A'raf 7/28)⁶²¹; (Zuhruf 43/21)⁶²²; (Zuhruf 43/24)⁶²³; (Şuara 26/71)⁶²⁴; (Şuara 26/74)⁶²⁵ kendisi açısından esasen çok iyi ve hayırlı olacak

⁶¹⁶ Fussilet (41), 5.

⁶¹⁷ Bayraklı, s. 109.

⁶¹⁸ Sert, s. 22.

⁶¹⁹ "Bizim için Rabbine dua et de onun nasıl bir sığır olduğunu bize açıklasın. Çünkü sığırlar, bizce, birbirlerine benzemektedir. Ama Allah dilerse elbet buluruz" dediler.

⁶²⁰ "Onlara, "Allah'ın indirdiğine (Kur'an'a) ve Peygamber'e gelin" denildiğinde onlar, "Babalarımızı üzerinde bulduğumuz din bize yeter" derler. Peki ya babaları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı?"

⁶²¹ "Çirkin bir iş işledikleri vakit, "Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti" derler. De ki: "Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah'ın üzerine mi atıyorsunuz?"

⁶²² "Yoksa bundan önce onlara bir kitap verdik de ona mı sarılıyorlar?"

⁶²³ "(Gönderilen uyarıcı.) "Ben size, babalarınızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmiş olsam da mı?" dedi. Onlar, "Biz kesinlikle sizinle gönderilen şeyi inkar ediyoruz" dediler."

⁶²⁴ "Putlara tapıyoruz ve onlara tapmağa devam edeceğiz" demişlerdi."

⁶²⁵ "Hayır, ama biz babalarımızı böyle yaparken bulduk" dediler."

*müdâhale, rehberlik, telkin ve irşad çabalarına karşı koyma ve direnme davranışı göstermesine yol açar.*⁶²⁶

Eğitimde önemli bir model olan öğretmenin de duygusal zekâ açısından gelişim ve değişime açık olması, yeniliklere kapalı olmaması beklenen bir durumdur. Ancak Türkiye’de yapılan bir araştırmada Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ders öğretmenlerinin bu anlamda yetersiz kaldığı ve geliştirilmesi gerektiği ortaya konmuştur.⁶²⁷ Buna göre duygusal zekâ becerilerinin sadece öğrenciye değil, eğitimcilere de kazandırılmasının yararlı olacağı belirtilmelidir.

Değişik felsefî görüşler ve ideolojiler, insanın varlığı, geleceği ve mutluluğu ile ilgili farklı yorumlar öne sürmektedirler. Dinin getirdiği yorumun bir imkân olarak onların yanında yer alabilir ve onların da eleştirilebileceğini ortaya koyabilir. Böylece gerçeğin yorumlarının tek olmadığı ve henüz çözümlenmemiş olduğu düşüncesiyle yeni yetişenlerin ufkunun açılmasına katkıda bulunabilir.⁶²⁸

Duygusal zekânın önemli yeterliklerinden biri olan yeniliklere açık olma becerisinin, sorgulama ve eleştirel düşünebilme becerileriyle beraber cahil toplumu yeni bir bilgiye açan İslam açısından da önemli olduğu görülmektedir. Duygusal zekânın yeniliklere açık olma yeterliğinin din eğitiminin bilişsel hedefler kadar duyuşsal hedefler açısından da önemli ve ilişkili olduğu görülmektedir. İnsan zihni kadar kalbinin de yeniliklere açık olmasının sağlanması bu açıdan önem taşımaktadır.

e) Uyum Yeteneğine Sahip Olma

Değişiklikleri idare etmede esnek olmak yeteneği olarak ifade edilen uyum yeteneği, din ve din eğitimi açısından da önemli bir yeterliktir. İnsan ham güdülere sahip ve bu güdülerini harekete geçirebilme konusunda esneklikle yaratılmıştır. İyi ya da kâmil insanın özelliklerinden biri, kendini harekete geçiren düşünceleri kontrol edebilmesi ve değişikliklere doğru bir uyum gösterebilmesidir. İslam’da hicret edenlerin Medine’deki yeni çevreye ve insanlara uyumu, onları bekleyenlerin

⁶²⁶ Hökelekli, Kur’an ve Eğitim, s. 65.

⁶²⁷ Ahmet Koç, “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlikleri”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 19, 2010, ss. 107-149.

⁶²⁸ Bilgin, s. 44.

kardeşlik antlaşmasına uyumu, İslam'ın hızla yayıldığı yerlerde insanların İslam'a kolay uyum göstermesi, Kur'an'ın bir mucizesi değil insanların fitratına uygun hitabının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca *evrensel bir mesaj*⁶²⁹ olduğunu beyan eden Kur'an'ın insana böyle bir esneklik sağlaması da bir zorunluluk olarak görülebilir. Atay, Kur'an'ın emir ve yasaklarının insan aklıyla bilinebilse dahi onu uygulama konusunda isteksiz olup yapmayabileceğini söyler. İnsanı özendirip teşvik ederek ve ödül vaadiyle emirlerini yerine getirmeye, uyarma ve ceza vaadiyle de yasaklarından sakındırmaya çalıştığını ifade eder. Kur'an'ın emir ve yasakları insanın hür iradesine hitap etmesi nedeniyle insan onlara uyup uymama hürriyetine sahiptir. Bu onun sorumluluğunun gereği ve irade hürriyetinin sonucudur.⁶³⁰

Duygusal zekâ açısından ise uyum yeterliğine sahip kişinin niteliklerinden biri, karmaşık ve çeşitli istekleri, değişen öncelikleri ve hızlı değişiklikleri uygun olarak idare edebilme becerisidir. İnsan nefsi arzularını bilip bu duygularını bireye ve toplumun yararına olacak şekilde fark edip değiştirebilme becerisi kazanmalıdır. *Sonra biz o kitabı kullarımızdan süzüp seçtiklerimize miras bıraktık. Onlardan da nefislerine zulmeden var, orta yolu tutan var, Allah'ın izniyle hayırlarda ileri geçenler var. İşte bu büyük lütuftur*⁶³¹ *ve Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele*⁶³² âyetlerinde kendisine bildirilen onu harekete geçiren yolları ve durumları fark edip kontrol edebilme becerisi kazanmalı ve doğru bir şekilde bu durumları yönetebilmelidir. Bunun yolu ise eğitimden geçer. Modern hayatın kendisine sunduğu karmaşık ama belirsiz durumları idare etme konusunda Allah insana *“Nefsince de, sabah akşam rızasını isteyerek Rablerine yalvaranlarla beraber candan sabret. Sen dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan ayırma. Kalbini, bizi anmaktan gafil kaldığımız, nefsinin kötü arzusuna uymuş ve işi hep aşırılık olan kimseye uyma”*⁶³³ âyetiyle yol göstermektedir. İnsanın yanlışı

⁶²⁹ A'râf (7), 158; Yusuf (12), 104; Enbiya (21), 107; Furkan (25), 1.

⁶³⁰ Hüseyin Atay, “Dinde Mantıklılık”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 1, 1995, ss. 25-50.

⁶³¹ Fatır (35), 32.

⁶³² Bakara (2), 155.

⁶³³ Kehf (18), 28.

benimsemesinin nedenleri olarak *arzularına, keyiflerine*⁶³⁴, *kibirlerine*⁶³⁵ ve *şeytana uymaları* gösterilmiştir.

Olaylara bakış açısında esneklik gösterebilme, uyum yeteneğinin kişiye kazandırılması gereken becerilerinden birisidir. Kur'an, bu durumu bir benzetme ile anlatmaktadır; *“Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı, taş gibi; hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılır da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir*⁶³⁶ âyetinde ifade edilen bu durumda insanın kalbi taşa benzetilmiştir. İnsanda potansiyel olarak belirtilen durumları örneklemektedir. İnsan doğruya uymakla mutlu olabilir. Kur'an'da *Bu, inkâr edenlerin bâtila uymaları ve inananların Rablerinden gelen gerçeğe uymalarından dolaydır. İşte Allah, onların örnek teşkil edecek durumlarını insanlara böyle anlatır*⁶³⁷ âyetiyle bu durum anlatılmaktadır.

Uyum yeteneği kazanmış bir bireyin karşılaştığı çeşitli durumlarda uygun davranış gösterebilmek için, kendi tepki ve taktiklerini duruma uydurabilme becerisi göstermesi beklenir. Kur'an'da bu duruma örnek olarak, *“Sonra bunların peşinden ardarda peygamberlerimizi gönderdik. Onların arkasından da Meryem oğlu İsa'yı gönderdik, ona İncil'i verdik ve kendisine uyanların kalplerine şefkat ve merhamet duygusu koyduk. (Kendiliklerinden) icat ettikleri ruhbanlığa gelince; biz onu onlara farz kılmamıştık. Allah'ın rızasını kazanmak için onu kendileri icat etmişlerdi. Fakat ona da gereği gibi uymadılar. Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik. Fakat onlardan birçoğu da fasık kimselerdir”*⁶³⁸ âyetinden bahsetmek mümkündür.

Sağlıklı bir uyumun insanın hem iç hem de dış uyumunu kazanmasına yönelik olduğuna dikkat çekilerek, bireyin bu sayede çevresindeki dini yaşayışa, gelenek ve göreneklere, duygu, düşünce ve tutumlara uyum gösterebileceği ve uygun davranışı ayarlayabileceği ifade edilmektedir.⁶³⁹ İnsanın doğru bir uyum gösterebilmesi açısından fitratına uygun olanı seçmesi gerektiğine *“O halde yüzünü,*

⁶³⁴ Bakara (2), 120, 145; Mâide (5), 48-49,77; En'am (6), 56, 142, 150; Nûr (24), 21; Kasas (28), 50.

⁶³⁵ A'râf (7), 36.

⁶³⁶ Bakara (2), 74.

⁶³⁷ Muhammed (47), 3.

⁶³⁸ Hadid (57), 27.

⁶³⁹ Kerim Yavuz, **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, (Dini Duygu), s. 151.

Allah'ı bir tanıyarak dine, Allah'ın insanları üzerine yaratmış olduğu fitratına doğrult. Allah'ın yaratışında değişiklik bulunmaz. Dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler”⁶⁴⁰ âyetinde işaret edildiği düşünülebilir. Eğitimin hedefinin de bu anlamda insanın fitratını tanıyarak ve bencil isteklerini bilerek kendini yönetme becerisi kazandırmak olduğunu söylemek mümkündür.

Teknolojinin bilgiyle beraber hızla ilerlediği bir dünyada, uyum sağlamak önemli bir yetenektir. Din eğitimi bu uyumun sağlanmasını hedef olarak ele almaktadır. Çünkü uyum, sosyalleşme süreci bakımından ferдин kendi şahsi isteklerini ayarlayarak, toplumu düzenleyici, sosyal, ahlâki, hukukî, manevî, kültürel vb. isteklerine ayak uydurmak biçiminde ele alınmaktadır.⁶⁴¹ Hökelekli, Kur'an'dan tespiti ile bu durumu şöyle ifade etmiştir;

*Fakat insan benliğinde, iyileştirici düzenlemelere boyun eğme, bilinen ya da bilinmeyen çevrelerde çok yeni ve değişik hayat olayları ve durumlarına uyum sağlayacak bir inisiyatif geliştirme güç ve yeteneği de vardır. Nefs, doğal eğilimlerin uzaklaştırılması, temizlenip arındırılması, eğitilip dönüştürülmesi ve geliştirilmesi gereken bir yapı olup bu da ancak Allah'ın rehberliği ve yardımı ile (A'lâ 87/14-15)⁶⁴²; (Şems 91/9)⁶⁴³ mümkündür.*⁶⁴⁴

İslami anlamda eğitilen bir insan, tedip, talim ve terbiye eğitimini birleştirebilen insandır. O, çalışma için gerekli olan araçları sağlayan İslami disiplinlerle beraber, Kur'an ve Sünnet konusunda uzmanlaşmıştır. Dini öğrenme konusunda ise, inanç ödevlerini gerçekleştirebilen ve eylemlerini ona göre ayarlayabilen biri olur. Etik ve ahlâki eğitim sayesinde, eğitilmiş insan sosyal olarak sorumlu davranışlarla hareket eder, medeni hayatında saygınlık kazanır. Zamanına göre bilgi ve becerilerin bütününe katkıda bulunur ve uygular.⁶⁴⁵

İnsan fitratına uygun olarak, insan içinde bulunduğu eğitim sisteminin etkisine uyum sağlayacaktır. Çünkü yaratılıştan çevre ile bütünleşmeye elverişlidir.⁶⁴⁶ İslamî terbiyede, çocuk yaşlarından itibaren İslam'ın temel bilgilerini

⁶⁴⁰ Rum (30), 30.

⁶⁴¹ Yavuz, Dini Duygu, s. 145.

⁶⁴² “Arınan ve Rabbinin adını anıp, namaz kılan kimse mutlaka kurtuluşa erer.”

⁶⁴³ “Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir.”

⁶⁴⁴ Hökelekli, Kur'an ve Eğitim, s. 65.

⁶⁴⁵ Douglass ve Shaikh, s. 15.

⁶⁴⁶ Selçuk ve Bilgin, s. 35.

öğrenmeye başlayan insanın, çeşitli eğitim ve öğretim aşamalarından geçerek, gelişmeye elverişli yeteneklerinin geliştirip hedeflenen insan olması öngörülmektedir. Eğitimle kişilerin İslamî hayata hazırlanması ve neticede Müslüman halkın hayatına uyum sağlaması hedef olarak kabul edilmiştir.⁶⁴⁷

Din eğitiminde insanın bireysel ve sosyal üstün istek ve duygularının gelişmesi ve böylece onların içselleştirilerek insanda davranışların merkezi haline gelmesi hedefi ile uyum yeteneği arasında ilişki olduğu görülmektedir. Kendini kontrol etme becerisi kazanarak davranışlarında denge ve uyum içinde olma hedefinin de bu yeterlikle ilişkili olduğu görülmektedir. İslam'da eğitimin temel kaynağı olan Kur'an'da bu yönde âyetlerin yer aldığı görülmektedir. Din eğitiminde bu ilişkinin dikkate alınarak uygulanacak bir eğitimin başarılı olabileceğini söylemek mümkündür.

3.2.2.1.3. Motivasyon Düzeni Kazanma

Motivasyon, kişinin amaçlarına ulaşmak için duygularını yönlendirmesi yeterliliğidir. İnsan temel güdülerden başlayarak Maslow'a göre en üst güdü olan kendini gerçekleştirme güdüsüne yönelir. İnsanın gereksinimleri açısından bu güdüye doğru eğitilmesinin önemli olduğu söylenebilir.

İnsanın fitratındaki inanma duygusunun bir gereği olan din ve insanları etkileme gücüne sahip bulunan eğitim kavramlarının işbirliğinden doğan din eğitimi, bireysel ve toplumsal yaşantı açısından önemli bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Din eğitiminin amaçlarından biri de yetişmekte olan nesli bilgilendirerek dinî ihtiyaçlara, sorulara ve beklentilere doğru cevaplar vermek böylece ona hurafe ve batıl inançlardan uzak bir din anlayışı kazandırmaktır.⁶⁴⁸

Dinin, insana istenilir davranışta bulunmaya imkân verecek bir motivasyon düzeni kazandırmaya dolayısıyla onu eğitmeye talip olduğu vurgulanmaktadır.⁶⁴⁹ Kötülüğü emreden nefsin insanın eğitilebilir yönü olduğu, insanın nefsini eğitmesine

⁶⁴⁷ Yavuz, Din Eğitimi, s. 19.

⁶⁴⁸ Mehmet Akif Kılavuz ve Hüseyin Yılmaz, "Örgün ve Yaygın Eğitimde Öğrenenlerin İhtiyaçları Doğrultusunda Din Eğitimi ve Öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, 2009, ss. 124-125.

⁶⁴⁹ Parlador, s. 81.

ve kontrol altında tutulmasına bağılı olarak iyiye ve doğruya yönlendirilebileceğı böylece ahlâklı olabileceğı ifade edilmektedir.⁶⁵⁰

Kur'an'da fizyolojik ihtiyaçlarla psikolojik güdüler arasındaki ilişki ödöl ve ceza kavramının da temelini oluşturmaktadır. İslam eğitim sisteminde terğib ve terhib, havf ve reca şeklinde bu güdülere yer verildiğı ifade edilmektedir.⁶⁵¹

Motivasyon kavramı, açlık, susuzluk ve cinsellik gibi birincil kabul edilen fizyolojik ve başarı gereksinimi, bağılılık, düzenleme ve kontrol, keşif ve merak gibi ikincil kabul edilen psikolojik güdülerden oluşmaktadır. Duygusal zekânın bu yeterliğinde ise, başarı güdüsü, bağılılık, girişimcilik ve iyimserlik alt boyutlar olarak değeriendirilmiştir. Aşağıda, din eğitiminin duyuşsal hedefleri açısından Kur'an'da bu alt boyutlarla ilişkilendirilebilecek ifadelerin olduğı açıklanmaya çalışılmıştır.

a) Başarı Güdüsüne Sahip Olma

Başarı güdüsü, bir görevi ya da davranışı mükemmellik standartlarına göre hatta onun daha üstünde yapma isteğıyle kendini gösteren gereksinimdir. Bu gereksinimi yüksek olan bireylerin yaptıkları göreve daha çok dikkat ettikleri, herkesten daha iyi yapmaya çalıştıkları ifade edilmektedir. Okulda daha yüksek notlar aldıkları toplumda ise daha çabuk yükseldikleri öne sürölmektedir.⁶⁵² Din eğitiminin hedeflerine bakıldığında onun nihai hedefi olan iyi insanın bencil ve sosyal isteklerini iyilik, güzellik ve din gibi üstün değerielerle kontrol altına alabilme ve böylece kemale ulaşarak mutluluğı ulaşma hedeflerinin olduğı görölmektedir. Din eğitiminin, doğru motivler kazandırmak suretiyle insanı bunu başarabilmesi için güdülemesi beklenir. İnsanı iyiye yönlendirme ve kötölükten sakındırma amacıyla olan Kur'an açısından bu becerinin geliştirilmesinin önem taşıdığı görölmektedir.

Başarı güdüsü kuramcılarından McClelland'a göre, insan hoş duygular, durumlar arar, hoş olmayan duygulardan ise kaçınır. Hoş olan durumlarla birlikte dış dünyasından ya da duygu ve düşüncelerinden oluşan iç dünyasından aldığı

⁶⁵⁰ Himmet Konur, **Tasavvuf Ahlâkı ve İlâhi Ahlâk ile İnsana Yolculuk**, 1. Baskı, H Yayınları, İstanbul, 2009, s. 45.

⁶⁵¹ Shafiq Falah Alawneh, "Human Motivation: An Islamic Perspective", **The American Journal of Islamic Social Sciences**, Cilt: 15, Sayı: 4, 1998, s. 22.

⁶⁵² Cüceloğlu, s. 252.

uyaranlarla insan, o duygusal durumla birleşerek gelecekte de o uyaranlar karşısına çıktıklarında tekrar aynı şekilde hoş olan o duruma yönelmeye güdülenir. Tersine insan olumsuz bir durumdayken de, bu olumsuz duygularla birleşen uyaranlar ve imler ileride onu böyle durumlardan kaçınmaya güdüleyebilirler. Böyle bir güdü, gelecekteki bir amaca yönelmeyi ya da ondan kaçınmayı içeren, geçmişte kimi imlerin hoş olan ya da olmayan durumlarla bağlantısına dayanan, güçlü bir duygusal çağrışım olarak görülmektedir. Ayrıca bütün psikolojik güdüler gibi başarı güdüsünün bir insanda doğuştan yüksek ya da düşük olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu ancak zamanla çeşitli hoş olan ya da olmayan duygusal olaylarla, kimi uyaranların birleşmesi sonucu oluşan bir güdü olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla eğitim yoluyla insanlarda yüksek başarı güdüsünün yerleşmesi sağlanabilir.⁶⁵³ Kur'an'da insanı iyiye yönlendirme ve kötülükten uzak tutmaya yönelik emirler bu anlamda ele alınabilir. Kur'an, insana geçmişte yaşayan kavimler ve onlara gönderilen peygamberlerin kıssalarını anlatmakla böyle bir motivasyon kazandırmayı amaçlamaktadır.

Duygusal zekâ yeterliği olarak başarı güdüsüne sahip bireyden, sonuç odaklı olma, kendi amaç ve standartlarına ulaşmada yüksek derecede kendini güdüleme becerisi göstermesi beklenmektedir. Davranışta bulunmak için seçme durumun da olan bir Müslümanın amacı çok açıktır. O Allah'ın rızasını arar. Hedef ve amaçların canlılığı, motivasyonun hedefi hem bu dünyada hem de ahirette bireyin saadeti için son derece önemlidir. Hedef hayati ve önemli olunca onu başarmak için bireyin çabası ikiye katlanacaktır. Kur'an'da bir Müslüman'ın başarı güdüsünü teşvik eden âyetler çok sayıdadır. Bazıları aşağıda verilmiştir:

*Ey Muhammed! Bizim adımıza de ki, "Ey iman eden kullarım! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Bu dünyada iyilik yapanlar için (ahirette) bir iyilik vardır. Allah'ın yeryüzü geniş. Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir."*⁶⁵⁴

*Yine bana şöyle emredildi: "Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Sakın Allah'a ortak koşanlardan olma. Allah'ı bırakıp da sana ne fayda ve ne de zarar verebilecek olan şeylere yalvarma. Eğer böyle yaparsan, şüphesiz ki sen zâlimlerden olursun."*⁶⁵⁵

⁶⁵³ Oğuz Onaran, **Çalışma Yaşamında Güdülenme Kuramları**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1981, ss. 202-203.

⁶⁵⁴ Zümer (39), 10.

⁶⁵⁵ Yûnus (10), 105.

*De ki: "Size, onlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için Rableri katında, içinden ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır." Allah, kullarını hakkıyla görendir.*⁶⁵⁶

*İman edip salih ameller işleyenleri ise, içinden ırmaklar akan, içlerinde ebedi kalacakları cennetlere koyacağız. Onlara orada tertemiz eşler vardır. Onları, koyu gölgeler altında bulunduracağız.*⁶⁵⁷

Başarı güdüsüne bağlı bir beklenti-değer kuramı geliştiren Atkinson ve arkadaşlarının geliştirdiği kurama göre bir insanın başarı düzeyi onun güdü durumuna, onun içinde bulunduğu durumla beklentilerine bağlı olduğuna dayanmaktadır. Buna göre bir kişinin iş başarımını belli bir düzeyde tutma isteği, o kişinin amacını (özlem düzeyini) ne ölçüde gerçekleştireceğini hesaplamasına, daha doğrusu, o kişiye göre bu amacın gerçekleşme olasılığına (özel olasılık) bağlı olduğu ifade edilmektedir. Kişinin güdülerini kişinin o iş başarımı düzeyini elde etme olasılığı (özel olasılık), işteki başarı ya da başarısızlığın değeri belli bir düzeydeki iş başarımına yönelmeyi ya da ondan kaçınmayı etkileyen değişkenler olarak nitelenmektedir.⁶⁵⁸ Hesaplanmış risk alma ve kendini zorlayıcı amaçlar koyma becerisinin başarı güdüsü yeterliğine sahip bireyin özelliklerinden olduğu kabul edilmektedir. Motivasyon, bütün mümkün davranış türlerini içerir ve doğru motivasyon insanlara, onların saf tabiatına uyan gerçekçi bir şekilde temas eder düzeyde olmalıdır. Bu anlamda insan İslam'da orta bir varlık olarak düşünülmektedir. O ne bir şeytan ne de melektir. İnsan olduğu için günaha ve hataya düşmeye müsait yaratılmıştır. Muhasebe ve murakebe ederek davranmalıdır ama hata yapabileceği göz önünde bulundurularak hataları telafi için tövbe motivisi kendisine sunulmuştur. Gerçeğin peşinde olması ve kendini düzeltmesi istenmiş ve bu konuda teşvik edilmiştir; *Ancak tevbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar başkadır. Zira ben onların tevbelerini kabul ederim. Ben tevbeyi çokça kabul eden ve çokça esirgeyenim.*⁶⁵⁹ İnsana bu teşvikle beraber, Allah korkusu ile dengeli davranış içinde olmasının beklendiği de yine "Onlar, korkarak ve ümid ederek Rablerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar. Kendilerine rızık olarak

⁶⁵⁶ Âl-i İmrân (3), 15.

⁶⁵⁷ Nisâ Suresi (4), 57.

⁶⁵⁸ Onaran, s. 205.

⁶⁵⁹ Bakara (2), 160.

verdiğimiz şeylerden de Allah için harcarlar”⁶⁶⁰ âyetinde belirtildiği gibi Kur’an’da genel olarak ifade edilmektedir.

Nefiste yaratılıştan var olan güçlerin, iyiye kullanılması ve kötünden uzak tutulması için yüksek ideallere yönlendirilmeleri gerektiği ifade edilmektedir. Örneğin, gazabı yok etmek doğru değildir. Onu eğitmek gerekir. Onun varlığı kendi kendine düşünme ve karar vermeyi ve atılgan olmayı sağlar.⁶⁶¹ Kararsızlığı azaltmak için daima bilginin peşinden koşma ve daha iyisini yapmanın yollarını arama başarı güdüsünün becerilerinden biridir. Birey dünya hakkında ne kadar çok bilgiye sahip olursa o kadar çok bilgi edinmeye motive olmuş olur. Kuşkusuz burada ilgi konusu olan bilgi doğru ve yanlış iyi ve kötü arasındaki ayrımı yapması için insana imkân veren bilgidir. Kur’an insana iyi ve kötü yolları göstermiş ve ona, “*Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör*”⁶⁶² âyetinde belirtildiği gibi seçme irade ve sorumluluğunu vermiştir.

Başarı güdüsü yüksek olanlar, kuramın önermesine uygun olarak, orta güçlükteki işleri seçecekler, uyumlu bir yolda, bu çalışma süreci içinde daha ilerdeki başarılar için daha fazla çaba göstermeyi düşünerek, daha kolay, daha az tehlikeli işleri seçeceklerdir. Böylece günlük çalışmalarda daha ihtiyatlı davranacaklar, kendileri için uzun süreli amaçlar (bir meslekteki başarı gibi) düşünecekler, daha kolay işlerde kazandıkları başarıyla da kendilerine güvenleri artacaktır.⁶⁶³ Kendi performansını nasıl geliştireceğini öğrenme becerisi kazanma duygusal zekâ yeterliği olarak başarı güdüsü becerilerindendir. Kur’an insanı bilgiyi aramaya teşvik ettiğini ve insanın bilgiyi kazanmak için gerekli kabiliyetlerle yaratıldığını “*Biz ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi; iki apaçık yolu (hayır ve şer yollarını) göstermedik mi?*”⁶⁶⁴ âyetiyle ifade etmektedir. İslam’da insandaki bütün motivlerin en temeli olarak iman kavramı ele alınmaktadır. İnsanın bilgiyi imanla kazanırsa doğruya yöneleceği ifade edilmektedir. Bu helal ve haramlarda belirtilen fizyolojik ihtiyaçlara kadar bir düzenlemeyi ve özgür, aynı zamanda sorumlu olarak seçim yapmayı

⁶⁶⁰ Secde (32), 16.

⁶⁶¹ Bayraklı, ss. 246-266.

⁶⁶² İnsân (76), 3.

⁶⁶³ Onaran, s. 210.

⁶⁶⁴ Beled (90), 8-10.

içermektedir.⁶⁶⁵ Kur'an'da bu durum “*De ki: Pis ve kötü ile temiz ve iyi bir değildir; pis ve kötünün çokluğu tuhafına gitse (yahut hoşuna gitse) de (bu böyledir). Öyleyse ey akıl sahipleri! Allah'tan korkunuz ki kurtuluşa eresiniz*”⁶⁶⁶ âyetinde belirtilmektedir. *İnsan için ancak çalıştığı vardır*⁶⁶⁷ âyetinde de vurgulandığı gibi insanın kendi kazandığıyla sorumlu olduğu hatırlatılmakta ve bunun için kendini sorumluluk duygusuyla geliştirmesi beklenmektedir. İnsan kendi özelliklerini bilerek sorunların çözümünü bulmakla mükelleftir. Hz. Musa'nın “*Dilindeki tutukluğu çöz ki sözümü anlasınlar*”⁶⁶⁸ şeklindeki Kur'an'daki duası bunun örneklerinden bir olarak değerlendirilebilir.

İnsan, sürekli bilgi akımı ve iletişim içindedir ve eylemini elde ettiği bilgilerle davranış olarak ortaya koyar. Kur'an, insanı bilgi elde etmeye teşvik eder. Kur'an'dan elde edilecek bilginin hem ferdi hem toplumu hem de evreni okumaya ve bilmeye böylece anlamaya imkân vereceği ifade edilmektedir.⁶⁶⁹ Yapılan bir araştırmada İslam inancı ile başarı güdüsü kişisel özelliklerinin anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu tespit edilmiştir.⁶⁷⁰

Allah insanı bedenî ve ruhî yapısıyla varlık bütünlüğüne sahip olarak yaratmış ve kendisini yeryüzünde *halife*⁶⁷¹ kılmıştır. Halifesini denemek için çeşitli nimetler vermiştir.⁶⁷² Bu bütünlüğü içinde insanın her iki yönüne dair arzuları ve ihtiyaçları vardır. İşte bu arzu ve ihtiyaçlarını fitratına uygun, makul ve dengeli bir şekilde karşılaması, onun ahlâki yeterliklerle eğitilmiş olmasına bağlıdır. Din eğitiminin hedefi de bu doğrultuda olmak durumundadır. Eğitimde öğrenciye bu becerinin kazandırılması, hem akademik başarısını hem de toplum içindeki başarısını etkileyebilecek olan önemli bir unsurdur. Böylece din eğitimi ona azim ve sebatla hareket edebilme yeteneği kazandıracaktır. Kur'an, “*Herkesin yöneldiği bir yön*

⁶⁶⁵ Alawneh, 28-29.

⁶⁶⁶ Mâide (5), 100.

⁶⁶⁷ Necm (53), 39.

⁶⁶⁸ Taha (20), 28.

⁶⁶⁹ Serinsu, s. 119.

⁶⁷⁰ Yavuz Kahraman, M. Kayhan Mutlu ve Sıddık Arslan, “Girişimciliğin Oluşumu ve Kültürle İlişkisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 3, 2011, ss. 349-361.

⁶⁷¹ Bakara (2), 30.

⁶⁷² En'âm (6), 165.

vardır. Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın!...”⁶⁷³ âyetinde ifade edildiği gibi insanı başarı güdüsüyle iyiye yönlendirmeye çalışmaktadır.

b) Bağlılık Becerisine Sahip Olma

Bağlı olma insanların birbirlerine gerçek sevgi ile bağlanmalarıdır. Bağlılık bireyin içinde bulunduğu örgütün amaçlarına ve değerlerine inanması, örgütün çıkarları için gönüllü olarak elinden gelenleri yapması ve örgüte karşı hissettiği bağın gücüdür.

Bağlanma ve özgürlük gereksinimi insanda birlikte vardır. İlk başlarda çocuğun anne babasına bağlanması yerini zamanla Allah’a bağlanma şeklini alarak kişiliğinin gelişmesine katkı sağlar.⁶⁷⁴ Allah’a yönelme ve O’nun emirlerine kulak vermenin insanın ruhi yapısına sâlih amel olarak nitelenen iyi davranışa yönelik bir formasyon ve üstün bir ahlâk kazandıracak belirtilmektedir.⁶⁷⁵ Din eğitiminde insanın hayatında Allah’a ve onun talepleri olan evrensel değerlere bağlı olması bu yeterlilik ile örtüşen bir hedeftir.

Her insan inanma ve bağlanma ihtiyacı içinde dünyaya gelir. Allah’a iman etmek, O’na bağlanmak ve güvenmek, insan hayatını olumlu yönde etkileyen en güçlü dinamiktir. İman insanda yaşama sevgisi, hayata bağlanma duygusu meydana getirir. İmanda duygusal süreçler ön planda olacak şekilde koşulsuz bir bağlılık söz konusudur.⁶⁷⁶ Kur’an’da yer alan “*Onlara de ki: "Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz? Halbuki O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz size aittir. Biz ona gönülden bağlanmış kimseleriz"*”⁶⁷⁷ âyeti ile inanma ve bağlanma gereksinimin insanlar arasında tamamen birbirinden bağımsız olduğunu göstermektedir. İnsanın yöneldiği şeyde kararlı olması, toplumun değerlerine, ilâhî ilkelere kuvvetle bağlanması ve onları yaşamasıdır.

⁶⁷³ Bakara (2), 148.

⁶⁷⁴ Çamdibi, ss. 162-163.

⁶⁷⁵ Parladır, s. 86.

⁶⁷⁶ Sert, s. 201.

⁶⁷⁷ Bakara (2), 139.

Kur'an'da bağıllık kavramı sadakat olarak da tanımlanmıştır. İnsanın sadakati, bir inancın ve kararlılığın sonucudur. Kur'an'da bağıllığı/sadâkati çok olan kimsenin sıfatı olarak siddîk kelimesi geçmektedir; bu kimse Allah'a ve Elçisine iman konusunda derin bir bağıllığa/sadâkate sahiptir.⁶⁷⁸ İslam ve Allah'a teslimiyet, her alanda en doğru bilgilere ulaşmanın adıdır. İslam'ın bütün kuralları, iman, ibadet ve ahlâk esasları sayesinde, dünyayı düzenlemeyi esas alıp kendimizi doğru anlamayı gerekli kılar.⁶⁷⁹ Allah, iman konusundaki bağıllığın ameller şeklinde tezahür etmesi halinde, bu bağıllığın bir değer taşıdığına vurgu yapar: *"İman edenler ancak, Allah'a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerdir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir."*⁶⁸⁰ İnsanı bağılı olmaya yönlendiren güçlü bir motivasyona ihtiyacı vardır. Eğer kişi, her an Allah'ın kendisini görmekte olduğu bilinciyle hareket eder ve bağıllığının O'nun tarafından değerlendirileceğini hesap ederse, bağılı olmayı anlamlı bulur ve bu yönde kolay motive olur. *"(Bunlar), "Rabbimiz, biz iman ettik. Bizim günahlarımızı bağışla. Bizi ateş azabından koru" diyenler, Sabredenler, doğru olanlar, huzurunda gönülden boyun büküp divan duranlar, Allah yolunda harcayanlar ve seherlerde (Allah'tan) bağışlanma dileyenlerdir"*⁶⁸¹ âyetinde bu görülmektedir. Bilgi kalbe iman şeklinde yansımakta, Allah'a inanan, güvenen ve sıkıldığında başvuran kişi, insanî güdülerini aşarak huzura kavuşabilmektedir.⁶⁸² Kur'an'da bu şu âyetle vurgulanmaktadır; *"Ey iman edenler! Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız o size iyiyi kötünden ayırt edecek bir anlayış verir ve sizin kötülüklerinizi örter, sizi bağışlar. Allah büyük lütuf sahibidir."*⁶⁸³ Hökelekli'ye göre;

"Allah'ı "hatırlama", hayatın bütün parçalarının ve insan faaliyetlerinin birbirinin uygunlukta tamamlanıp birleştiği şahsiyetin bütünleşmesi sağlar. Diğer taraftan Allah'ı "unutma ise parçalanmış varlık, dünyevileşmiş (secular) ve dinden uzak yaşantı demektir; tamamlanmamış ve nihâyet dağılmış şahsiyet ve bütünü kaybetme pahasına detaylarda boğulmak demektir. İnsan davranışlarını düzenleyici fikirlerden birisi de, son hükme inanmadır. İnsan davranışlarında amaçlılığı tesis eden, bu inançtır; onsuz davranışlar kısır hale

⁶⁷⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, "Bir Kişilik Özelliği Olarak Kur'an'da 'Sadâkat'", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2010, (Sadâkat), ss. 125,136.

⁶⁷⁹ Oruç, s. 265.

⁶⁸⁰ Hucurât (49), 15.

⁶⁸¹ Âl-i İmran (3), 17.

⁶⁸² Sert, s. 200.

⁶⁸³ Enfal (8), 29.

gelir. Allah'a ve son yargıya iman olmadıkça insan davranışları kendi kendisini etkisiz hale getirir. Bundan dolayı bu inançlar temel teşkil ederler."⁶⁸⁴

İmanın temeli kabul etme ve bağlanma esasına dayanır. Bu ise bağlılıkla hayat bulur. Din eğitim ve öğretiminde gerek bireysel gerekse toplumsal hayat, ancak bağlılıkla kaynaşan disiplin ile mümkündür. Bireyin kendi içinden gelen bir arzu ile beslenen bağlılık, yine imana dayanan bağlılıktır. Aynı zamanda genel eğitimin görevleri arasında da, toplumda yürürlükte olan kanun, yönetmelik ve göreneklere bağlılık için toplumsal disiplini temin etmek vardır. İtaat ve disiplinin dışarıdan zorla ve baskı ile verilmeye çalışılması, insanın tabiatına uygun olan bir hareket değildir. İçten gelen disiplin arzulanır disiplindir. Bu, insanın şahsi ihtiras ve kaptislerinin baskısından sıyrılıp kendine hâkim olabilecek bir yapıya kavuşturulması bakımından önemlidir. Çünkü iman bir boyunduruk vasıtası değil, insanın bencil duygu ve eğilimlerinin baskısından ve esaretinden kurtulmasına yardımcı olan bir ruh ile yükselmesine imkân veren bir bağımsızlık aracıdır. İslam dini, itaat ve disiplini insanın kendini, içgüdülerini ve isteklerini ayarlama vasıtası olarak kabul eder. O, bunları öğretirken gerçek insanî oluşu hedeflemektedir.⁶⁸⁵

Hökekleliye göre, insanın psikolojik dünyasında Allah'ın varlığının fonksiyonel önemi, kendilik güçlerinin öneminden daha az değildir. Bu bakımdan Allah'ı unutma, kendi nefsinin unutma (Haşr 59/19)⁶⁸⁶ ile aynı değerinde tehlikeli gelişmelerin nedeni olarak görülmelidir. Kişinin olgunluk ve doyumluğa ulaşmasında Allah'ı hatırlama ve anmanın biyolojik faktörler kadar önemli olduğunu (Ra'd 13/28)⁶⁸⁷ kabul etmek gerekmektedir.⁶⁸⁸

İnsan, Allah'a inanmakla kendini güçlenmiş ve O'na yakınlaşmış hissedebilir. Allah'ın kendisini her zaman koruyacağına ve suçlarını affedeceğine inanmak, kişiye büyük bir rahatlık ve huzur verir. Böylece kişi, hayatı iyi, güzel ve yaşamaya değer bulmakta ve o nispette yaşama gücü artmaktadır.⁶⁸⁹ Kur'an aynı zamanda Hz. Muhammed'e uyulmasını ve O'nun model alınmasını, bunun ise körü körüne değil

⁶⁸⁴ Hökekleli, Kur'an ve Eğitim, s. 63.

⁶⁸⁵ Yavuz, Din Eğitimi, ss. 21-22.

⁶⁸⁶ "Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar fasık kimselerin ta kendileridir."

⁶⁸⁷ "Allah sizden (yükümlülükleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır."

⁶⁸⁸ Hökekleli, Kur'an ve Eğitim, s. 68.

⁶⁸⁹ Oruç, s. 267.

bilerek bir bağıllık olmasını da talep etmektedir.⁶⁹⁰ Dine bağıllık ve maneviyatın, ruh ve beden sağlığını olumlu yönde etkilediği intihar riskini azalttığı yapılan çalışmalarla ortaya çıkmıştır.⁶⁹¹

Din eğitiminin hedeflerinin gerçekleşmesinde ve duygusal bir yeterlik olan bağıllığın pekiştirilmesinde, Kur'an'dan faydalanmak mümkündür. Kur'an bağıllık eğitiminde model alma ve özdeşleşme yöntemlerini öne çıkarmaktadır. Peygamberleri örnek alınacak, kendileriyle özdeşleşilecek insanlar olarak sunar. Bağıllıkla ilgili Kur'an'da yer alan bütün ifadeler, birer sözlü telkin ve öğüt niteliğindedir. Kur'an, bağıllığın birlikte olarak yaşanmasını tavsiye eder. Böylece bağıllığın sosyalleşme süreci içerisinde sosyal etkileşim yoluyla öğrenilmesine fırsat tanır. Bunun yanında Kur'an, ödül-ceza yöntemine dikkat çekerek, âhiret ödülüyle müminleri doğru söylemeye ve davranmaya motive eder. Özellikle yetişmekte olan nesil için her Müslüman bir bağıllık modeli olmalıdır.⁶⁹²

c) Girişimcilik Yeterliğine Sahip Olma

Kişinin fırsatları fark etmesi ve zorlukları bir fırsata dönüştürmek için harekete geçmesini ifade eder. Girişimcilik sadece bir fikir değil, bir yaşam biçimidir. Girişimci davranış, faydacı, değer yönelimli, değer katıcı, risk yüklenen ve yaratıcı faaliyetler yürütme olarak tanımlanmaktadır. Girişimci ruhuna sahip kişilerin, en belirgin özellikleri, başarı arzularının yüksek olmasıdır. Bu tip insanlar, rutin işlerden pek hoşlanmazlar, yeni fikirler yaratmayı tercih ederler. Birlikte çalıştıkları kişilere etki etmeyi ve yönlendirmeyi seven, liderlik ve konuşma yetenekleri olan kişilerdir.⁶⁹³ Din eğitiminin hedeflerinden insanın dini inancının gereklerini ve ibadetlerini başkalarının yol göstermesine ihtiyaç duymaksızın gerçekleştirmesi girişimciliğe hazırlayan bir hedeftir.

Girişimciliğin temelinde başarı ihtiyacı, kontrol odağı ve yenilikçilik durumu

⁶⁹⁰ Parlador, s. 92.

⁶⁹¹ Ümit Horozcu, "Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı:1, 2010, s. 222.

⁶⁹² Kasapoğlu, Sadakât, s. 155.

⁶⁹³ İsmail Eren, "Girişimcilik ve Din: Temel Kavramlar Çerçevesinde İslam'ın Girişimciliğe Bakışına Yönelik Bir Değerlendirme", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2012, s. 53.

yer almaktadır. Başarı ihtiyacı motivasyonu karşılarken, kontrol odağı bireyin, yaşamında ödül ve cezalar hakkındaki algılamalarını, yaşamındaki olayları kontrol edip edemeyeceğine olan inancını yansıtır. Yenilikçilik, girişimciliğin odak noktasıdır. İslam'ın genel mesajının yeniliklere ayak uydurmaya dayandığı ve böylece dinsel köken ile yenilikçilik ve bu bağlamda girişimcilik arasında olumlu bir ilişki olduğu belirtilmektedir.⁶⁹⁴ Kur'an'da yer alan *“Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah bozguncuları sevmez.”*⁶⁹⁵ âyeti insanların sadece ahiret hayatı için değil dünya hayatı içinde çaba göstermesi gerektiğini bildirmektedir. *“.....Gerçekten, güçlükle beraber bir kolaylık vardır. Öyleyse, bir işi bitirince diğerine koyul....”*⁶⁹⁶ Burada da bir iş yapıldığında hemen ardından yeni bir işe başlanması, önceki yapılanlarla yetinilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Din eğitimin hedefleri arasında yer alan, yeryüzünde ahlâki bir düzeni kurma ve bunu gerçekleştirmek için takvayı içeren bir sorumluluğa sahip olma, insanı girişimciliğe yönlendiren bir hedeftir.

Allah insandan, görevini yerine getirmesini, çaba sarf etmesini, gereken neyse onu yapmasını istemektedir.⁶⁹⁷ *“Allah bir kimseye ancak gücü yettiği kadar teklif eder...”*⁶⁹⁸ âyeti insanların bir çok şeye gücünün yetebileceğini göstermektedir. Kişi karşısına çıkan zorlukların aslında kendi gücünün yetebileceği kadar olduğunu fark ederek, onları fırsata dönüştürebilir. Kur'an'da yer alan *“Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i peygamber gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin ondan başka hiçbir ilahınız yok. O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı. Öyle ise ondan bağışlanma dileyin; sonra da ona tövbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır ve dualara cevap verendir”* âyeti ile insanın dünyaya gönderilme amaçlarından birisinin yeryüzünün insanlar tarafından imar edilmesi ve kalkındırılmasıdır. Bunu başarabilmek için insanların çalışmaları, girişimde bulunmaları gerekmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Kur'an'da bir işe başlanması, bir girişimde bulunulmasının

⁶⁹⁴ Şenay Sabah Kıyan ve Sonyel Oflazoğlu, “Sosyal Ağların Etkisinde Din ve Girişimci Odaklılık İlişkisi”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 23, 2012, s. 142.

⁶⁹⁵ Kasas (28), 77.

⁶⁹⁶ İnşirah (94), 5-7.

⁶⁹⁷ Sert, s. 210.

⁶⁹⁸ Bakara (2), 286.

istendiği hatta bunun bir görev olarak bildirildiği ortaya çıkmaktadır. Bugün din eğitiminde insanın evrensel değerlere kendi dinî bilgi ve bilinçleriyle katılması hedefi kişiyi girişimciliğe yönlendiren bir hedeftir.

Diğer bir taraftan insan, iyi ve kötüyü bir arada barındıran bir varlıktır. İyi bir insan olmada mücadele yoluyla nefsi eğitmek önemlidir. Nefis, insanı kendine tutsak etmek ister. Bunu da iyi duyguları emrine almakla yapabilir. İnsanın davranışlarını etkileyen motiflerden biri hevâdır.⁶⁹⁹ Din tarafından yasaklanan kötü arzulara karşı olan insan eğilimi Kur'an'da şöyle aktarılmıştır; *“Ona dedik ki: "Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.”*⁷⁰⁰ İnsanın sürekli yeni bir şeyler dilemesi, isteklerini yenilemesi ve bunları içtenlik ve alçakgönüllülükle Allah'a iletmesi gerekmektedir. Kur'an'da Allah'ın insanların her durumundan haberdar ve ilgili olduğu *“..... yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın.....”*⁷⁰¹, *“.....Allah bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır”*⁷⁰² şeklinde belirtilmiştir. Allah her an bizleri gözetlemekte yardım ve rahmetini ulaştırmak için hazır beklemektedir. Ancak ilk hareketin insandan gelmesi gerekmektedir.⁷⁰³ İslam'da girişimciliği destekleyen başka bir uygulama zekât vermedir. Zekât verme hem belirli bir maddi varlığı olanlar hem de olmayanlar açısından bakıldığında sürekli çalışmayı, girişimciliği teşvik etmekte hatta zorunlu kılmaktadır. Zekât verme ile ilgili Kur'an'da çok defa vurgu yapılmıştır.⁷⁰⁴

Bir eğilimin gerçekleşme fırsatı arttıkça daha çok duygu ve heyecan doğurabilir ve kuvvet kazanabilir. Bu nedenle din eğitiminde kötü eğilimlerin ortaya çıkmasına fırsat verilmemeli, iyi eğilimlerin ise daha sık ortaya çıkması için fırsatlar yaratılmalı ve bunun için ortam ve çevre düzenlemeleri yapılmalıdır.⁷⁰⁵ Kur'an bu konuda insana imkânlar yaratmakta ve girişimci olmaları yönünde motive

⁶⁹⁹ Bayraklı, ss. 246-266.

⁷⁰⁰ Sa'd (38), 26.

⁷⁰¹ Haşr (59), 18.

⁷⁰² Münâfikûn (63), 11; Teğabûn (64), 8.

⁷⁰³ Hökelekli, Kur'an ve Eğitim, s. 67.

⁷⁰⁴ Mücadele (58), 13; Müminun (23), 4; Bakara (2), 43; Bakara (2), 83; Bakara (2), 110; Nisâ (4), 162; Mâide (5), 12; Tevbe (9), 5.

⁷⁰⁵ Bilgin ve Selçuk, ss. 105-106.

etmektedir.

İslam sadece bir din değil, yaşam yoludur. İslam kişinin düşünce ve davranışlarını derinden etkiler. Başka bir ifadeyle, Müslüman özgürce ve isteyerek Allah'ın en üstün gücünü, kendi hayatında en üstün oluşu öğrenerek uygulamaya çalışır.⁷⁰⁶ Din eğitiminde dürüstlük, güvenilirlik, erdemlilik gibi değerlerin kazandırılması ile bu özelliklere sahip bireyler sosyal çevreleriyle daha iyi ilişkilere sahip olur ve girişimde bulunmaları daha da kolaylaşır. Bu nedenle özellikle girişimcilik eğitiminin verilmesi hem bireysel motivasyon hem de toplumsal kalkınmaya yarar sağlayan bir uygulama olabilir.

d) İyimser Olma

İyimserlik, kişinin engeller ve güçlükler karşısında amacını izlemekte kararlı olmasıdır. İyi ruh halleri, esnek ve karmaşık düşünebilme yeteneğimizi güçlendirir, dolayısıyla da zihinsel ya da kişiler arası sorunlara çözüm bulmayı kolaylaştırır. İyimserliğin, tıpkı coşku gibi, insanların daha geniş ve kolayca ilgi kurabilecek şekilde düşünmelerine, aksi takdirde gözden kaçacak ilişkileri fark etmelerine yardımcı olduğu söylenebilir. Bu zihinsel beceri, salt yaratıcılık için değil, karmaşık ilişkileri algılamak ve verilmiş bir kararın neticelerini önceden görebilmek bakımından da önemlidir.⁷⁰⁷ Yapılan araştırmalarda, inanma ile yaşam doyumu, mutluluk, benlik saygısı, ümit, iyimserlik, hayatın anlamı gibi ruh sağlığının çeşitli yönleri üzerinde anlamlı ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Dinin bireyin mutluluğunu olumlu yönde etkilediğini göstermiştir.⁷⁰⁸ Din eğitiminde de insanın sıkıntılara katlanan, şefkatli ve iyimser birey olması hedeflenmektedir.

İnsanın iyilik ruh hali, dua ederek, Allah'ı anmasıylaadır. Dua, insanın duygusallığından ve iç dünyasından kaynaklanan ve Allah'a yaklaşmasını sağlayan bir yöneliştir. İnsana zayıf ve güçsüz anlarında, sıkıntılı hallerinde, sığınılacak emin bir liman görevi görür. Ona çok büyük destek ve güç sağlar. Hayata bağlılığını, ümitlerini ve beklentilerini artırır. Kendisini sıkıntıya sokan, güçsüz ve çaresiz

⁷⁰⁶ Kysilka ve Qadri, s. 6.

⁷⁰⁷ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 216.

⁷⁰⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, "Ku'an'a Göre İnkâr ve Bunalım- İnkârcılığın Ruh Sağlığına Olumsuz Etkileri", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2010, s. 214.

bırakan sorunlarıyla boğuşmak ve onların üstesinden gelmek için gerekli morali sağlar, hatta onu güdüler. Yeni bir ruh hali ve yeni bir moral kazandırır. Bu canlılık hayata ve olaylara bakışını değiştirir. Üstesinden gelemediği sorunların, üzerindeki baskısını azaltır, belki de yok eder. Bu durum sıkıntıdan bunalan bir insan için çok büyük bir imkândır.⁷⁰⁹ Kur'an'da "*Rabbiniz şöyle dedi: "Bana dua edin, duânıza cevap vereyim..."*"⁷¹⁰ âyeti ile insanların ümitsizliğe kapılmaması ve kendisini her zaman güvende hissedeceği bildirmiştir.

İyimser bir bakış açısı umutlu olmayı da beraberinde getirir. Duygusal zekâ açısından umutlu olmak; kişinin zorlu engeller veya yenilgiler karşısında bunaltıcı kaygıya, teslimiyetçi bir tutuma ya da depresyona yenik düşmemesi anlamına gelir. Gerçekten de, umut besleyen kişiler hedeflerine doğru ilerlerken diğerlerine oranla daha az depresif, genelde daha az kaygılı ve duygusal açıdan daha az sıkıntılı görünürler.⁷¹¹ "*Yoksa siz, kendinizden önce gelip geçenlerin hali (uğradıkları sıkıntılar) başınıza gelmeden cennete girivereceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluklar, öyle sıkıntılar dokundu ve öyle sarsıldılar ki, hatta peygamber ve beraberinde iman edenler: "Allah'ın yardımı ne zaman?" derlerdi. Bak işte! Gerçekten Allah'ın yardımı yakındır.*"⁷¹² Âyeti insanları tüm olumsuz şartlarda dahi iyimserliğini bırakmaması gerektiğine örnektir. Eğitimde özellikle toplumun geleceğini yönlendirecek üniversite gençliğinin iyimser bakış açısının geliştirilmesi; yaşam doyumlarının artmasının sağlanması, ruhsal ve zihinsel açıdan daha sağlıklı nesillerin ulusal kalkınmaya katkıda bulunmasını sağlayacak bir yaklaşımdır.⁷¹³ Din eğitiminin hedefleri arasında yer alan, davranışlarını dinin ve ahlâkın değerleri içinde doğru çizgide tutma yeteneği kazanma iyimser yaklaşımı desteklemektedir.

İyimserlik gelecekteki akademik başarının göstergelerinden biri kabul edilebilir. Kişiyi başarıya götüren, belli bir yetenekle yenilgiye rağmen sebat etme gücünün birleşimidir. Yetenek testlerinde eksik olan en önemli unsur motivasyondur. Birey hakkında bilinmesi gereken, işler çıkmaza girdiğinde yola devam edip etmeyeceğidir. Goleman'ın kitabında yer verdiği, Seligman'ın düşüncelerine göre,

⁷⁰⁹ Dodurgalı, s. 138.

⁷¹⁰ Mümin (40), 60.

⁷¹¹ Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 114-115.

⁷¹² Bakara (2), 214.

⁷¹³ Burcu Kümbül Güler ve Hamdi Emeç, "Yaşam Memnuniyeti ve Akademik Başarıda İyimserliğin Etkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2, 2006, s. 142.

iyimserliği kişilerin başarı ve başarısızlıklarını kendilerine nasıl açıkladıkları bağlamında, iyimser kişiler başarısızlığı değiştirilebilir bir nedene bağlar. Böylece bir sonraki denemelerinde başarılı olacaklarına inanırlar. Kötümserler ise başarısızlığın nedenini kendilerinde bulup değiştiremeyecekleri, sabit bir özelliğe atfederler. İnsanların bu farklı açıklamaları, onların hayata karşı tepkisini derinden etkiler.⁷¹⁴ Hökelekli bazı durumlarda insanın ümitsizliğe düşme ve feryat etme eğilimi (*Meâric 70/19*)⁷¹⁵ gösterdiğine dair Kur'an'dan örnekler verir: İnsan, olumsuzluklar karşısında çabukça ümitsizliğe düşebilmekte (*İsrâ 17/83*)⁷¹⁶; (*Fussilet 41/49*)⁷¹⁷; (*Rum 30/6*)⁷¹⁸, sızlanıp feryat etmekte (*Meâric 70/20*)⁷¹⁹ dir.⁷²⁰ Dua eden kimse Allah'ın duasını işittiği (*Âl-i İmran 3/38*)⁷²¹; (*İbrahim 14/39*)⁷²² ve ona karşılık vereceği ümit ve beklentisi içerisinde bir etkinliğe girişmektedir.⁷²³

Kur'an insanların iyimserliğini bırakmaması gerektiğini ve bunun nasıl ödüllendirileceğini şu âyetlerle bildirmiştir; “Her nefis ölümü tadıcıdır. Kıyamet günü elbette ecirleriniz eksiksizce ödenecektir...”⁷²⁴, “...işte bütünüyle bu Kur'an, Rabbinizden gelen basiretlerdir (kalp gözünü açacak beyanlardır), iman eden bir kavim için hidâyettir, rahmettir.”⁷²⁵, “...bana güzel güzel sabretmek düşünüyor...”⁷²⁶

İyimser bir bakış açısıyla umut besleyen öğrenciler, kendileri için daha yüksek hedefler belirleyip, sıkı çalışarak bunlara nasıl ulaşabileceklerini bilenlerdir. Umutlu olan kişilerin kendilerini motive edebilme, hedefe ulaşmaya yeterli becerilere sahip olduklarını hissetme, köşeye sıkıştıklarında kendilerini “daha iyi

⁷¹⁴ Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 116-117.

⁷¹⁵ “Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır.”

⁷¹⁶ “İnsana nimet verdiğimizde yüz çevirip yan çizer. Kendisine şer dokununca da umutsuzluğa düşer.”

⁷¹⁷ “İnsan, hayır (mal, mülk, genişlik) istemekten usanmaz. Fakat başına bir kötülük gelince umutsuzluğa düşer, yıkılır.”

⁷¹⁸ “Allah (onlara zafer konusunda) bir vaadde bulunmuştur. Allah vaadinden dönmez. Fakat insanların çoğu bilmezler.”

⁷¹⁹ “Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır.”

⁷²⁰ Hökelekli, Kur'an ve Eğitim, s. 65.

⁷²¹ “Orada Zekeriya Rabbine dua etti: "Rabbim! Bana katından temiz bir nesil bahşet. Şüphesiz sen duayı hakkıyla işitensin" dedi.”

⁷²² “Hamd, iyice yaşlanmış iken bana İsmail'i ve İshak'ı veren Allah'a mahsustur. Şüphesiz Rabbim duayı işitendir.”

⁷²³ Hökelekli, Kur'an ve Eğitim, s. 68.

⁷²⁴ Âl-i İmran (3), 185.

⁷²⁵ Araf (7), 203.

⁷²⁶ Yusuf (12), 83.

günlerin geleceği” tesellisiyle yatıştırabilme, hedeflerine ulaşmak için değişik yollar bulma esnekliği gösterebilme, imkânsızlığı gördüklerinde hedef değiştirebilme ve zor bir işi baş edilebilir küçük parçalara bölebilme gibi ortak özellikleri bulunur.

Duygusal yeterliliğin, aile ve ekonomik güçlerin üstünde ve ötesinde bir rolü vardır. Yoksulluk içinde büyüyen, ailesinden kötü muamele gören ya da şiddetli bir ruhsal rahatsızlığı olan anne ya da babanın elinde büyümüş, yüzlerce çocuk üzerinde yapılmış uzun süreli araştırmalar, yıpratıcı zorluklara dayanabilenlerin, temel duygusal becerilere sahip olduğunu göstermiştir. Bunlar insanlara çekici gelen, dost kazandıran bir girişkenliği, özgüveni, başarısızlık ve açmazlar karşısında iyimser bir sebatı, yenilginin etkisinden kolayca kurtulma yetisini yumuşak başlı bir tabiatı kapsar.⁷²⁷

Goleman’ın belirttiği akış hali, din eğitiminin amaçları ve Kur’an ele alındığında çok önemli bir din eğitimi modeli olarak kullanılabilir. Akış, kişinin takatinin sonuna kadar zorlandığı sınır ötesi bölgede ortaya çıktığından, becerileri arttıkça akış haline girebilmesi için daha çetin bir engel gereklidir. Eğer bir iş çok basitse sıkıcı, çok zorsa da, sonucu akış yerine kaygı olur. Bir hüner ya da bir beceri ve ustalaşma, akış deneyimiyle pekişir. Herhangi bir işte mükemmelleşme arzusu, o işi yaparken bir parça da olsa akışın içinde olabilmek demektir. Yaratıcı başarılar tüm zihni bir noktada toplamaya dayanır. Çoklu zekâ teorisini geliştiren Gardner, eğitimde akışı ve bu halin özelliği olan olumlu durumları, çocukları tehdit veya ödül vaadi yerine onları içerden harekete geçirecek, en sağlıklı yöntemin bir parçası olarak görmektedir. O, çocukların olumlu durumlarının, onların yeterlilik geliştirebilecekleri alanlarda kullanılması gerektiğini belirtir. Akış, çocuğun kendisi için doğru bir işle ilgilendiğini gösteren içsel bir durumdur. Sevdiğiniz bir şeyi bulup ona bağlı kalmalısınız. Çocuklar okulda sıkıldıkları zaman kavga veya yaramazlık ederler, kendilerini aşan bir zorlamayla karşılaştıklarında da ödevleri konusunda kaygılanırlar. Kişi ilgilendiği ve uğraşmaktan zevk aldığı bir durumda daha iyi eğitim görebilir.⁷²⁸

Kur’an’ın Nefs-i Râziyye (Fecr, 89/25) kavramı, tatmin psikolojisini aşp isteklerin tümünden vazgeçme, kendi ile barışık olma, kendisine saygıyı

⁷²⁷ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 321.

⁷²⁸ Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 122-125.

gerçekleştirme ve Allah'ın her türlü takdirinden razı olma aşamasıdır. Burada aktif olan nefs-i nâtika (düşünme) gücüdür. Düşünme gücü, kendisinde bulunan bir takım değer yargılarını ve yüksek düşünceleri, âmile gücüne intikal ettirerek uygulamaya geçer. Bu durumda nefs, arzu ve istekleri aşar, onlar yerine gelmeden benliği kaplayan tatmin psikolojisini de aşar. İsteğin yerine gelmesi ya da engellenme arasında bir fark gözetmez. Her takdire boyun eğer ve razı olur.⁷²⁹ Bu motivasyon yeterliğinin alt unsurlarının bileşkesi bir durumdur denilebilir.

3.2.2.2. Din Eğitiminde Duyuşsal-Sosyal Hedefler ve Kur'an'da Duygusal Zekâ

Din eğitiminin zorunlu olarak sosyal bir eğitim olduğu bilinmektedir.⁷³⁰ Doğru bir sosyalleşmede insanın kabiliyetlerinin sosyal çevre tarafından uygun olan iyi ve ideal şekli vermeye çalışmasıyla mümkündür. Din insanı öncelikle gerçek ve değerlerin bilgisine sahip kılmak ve sonra bu değerlerin insanda medeni bir şekil almasını sağlayacak becerilerle donatılmasını hedeflemektedir.⁷³¹ Bu anlamda din eğitimi, bireysel ahlâkın yanında sosyal ahlâki değerlerin kazanımını da hedeflemektedir.

Din eğitiminde duyarlılığın geliştirilmesi hedef olarak ifade edilmektedir. Duyarlık kavramı, insanın kendi dışındaki varlık ve olaylardan etkilenmesi, bu konulara ilgi duyması ve yönelmesi olarak tanımlanmaktadır.⁷³² Ahlâk eğitimi olarak din eğitimi aynı zamanda bir duyarlık eğitimidir.

Ahlâk, toplumdaki bireylerin güvenlik, huzur ve mutluluk içinde yaşamalarına yardımcı olan bir unsurdur. İnsanların ahlâklı olup olmamaları toplumun barış ve huzuru için oldukça önemlidir. İnsan, doğumundan itibaren yaşamının sonuna kadar biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişim süreçleri içinde var olur. Ahlâki gelişim süreci de bunlara paralel olarak şekillenir.⁷³³ Topluluk içinde yaşayan iyi ahlâka sahip insanın kendi cinsine güvenlik alanı açacağı ve ortaklaşa

⁷²⁹ Dodurgalı, s. 178.

⁷³⁰ Bilgin, s. 31.

⁷³¹ Parlador, ss. 80, 84.

⁷³² Parlador, s. 95.

⁷³³ Mustafa Şengün, "Ahlâk Gelişiminin Psiko-Sosyal Dinamikleri", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 23, 2007, s. 201.

dünya hayatını sürdürebilmenin psiko-sosyal imkânını var edebileceği belirtilmiştir.⁷³⁴ Kur'an insanı kendi varlığıyla beraber çevresiyle ilgilenmeye ve âyetler üzerinde tefekkür etmeye teşvik etmekte, kendisinin dışına çıkarak içinde yaşadığı her türlü çevreyle iletişim halinde olmaya çağırmaktadır.

Toplumsal eğilimler, aile ahlâkının ve sosyal ahlâkın önemli unsurlarıdır. Bu eğilimlerin eğitilmesi, başkalarının duygularından etkilenme veya duygularına katılma, merhamet, şefkat gibi eğilimleri beslemek ve kuvvetlendirmek ahlâk gelişimi açısından önemlidir.⁷³⁵ Eğitimin toplumsal amacı, bireyin davranışlarıyla sorumlu olduğu ve davranışlarını tanımak durumunda olduğu toplumsal çevreye, İslâm ahlâkı yoluyla yaklaşabilme olarak ifade edilmiştir.⁷³⁶

Aşağıda insanın sosyal ahlâk değerleri kazanmasının sağlanmasına yönelik din eğitiminin duyuşsal hedefleri, duygusal zekâ kuramının sosyal yeterlikleri ve Kur'an'ın insana ve topluma yönelik hükümlerinin benzerlik gösterdiği açıklanmaya çalışılmıştır.

3.2.2.2.1. Empati Kurabilme Becerisi Kazanma

Empati, kişinin başkalarının duygularını, ihtiyaçlarını ve kaygılarını anlama yeteneğidir. Duygusal zekânın öğelerinden biri olarak tanımlanan empati, sosyal yeterliklerden biridir. Din eğitiminin duyuşsal hedefleri arasında insanın sosyal bir varlık olarak çevresine karşı duyarlı olması ve başkalarını anlaması hedefi yer almaktadır. Yine insanda özgeci motivasyonların gelişmesi hedefi açısından da empatinin önemli bir yetenek olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan din eğitiminin özgeci hedefleriyle duygusal zekânın empati ögesi arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir. İnsanın ahlâklı kılınması hedefiyle Kur'an'ın sosyal hayatla ilgili hükümlerinin empatik tavır gerektirdiği de açıktır.

Goleman, ahlâkın köklerinin empatide bulunduğu öne sürmektedir. Çünkü ahlâklı olmada acı çeken, tehlikede olan veya bir mahrumiyet içinde bulunanlara

⁷³⁴ Mehmet Emin Özafşar, "İmanın Toplumsal Boyutu", **İslam'a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar**, (Ed. Bünyamin Erul), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 128.

⁷³⁵ Bilgin ve Selçuk, s. 108.

⁷³⁶ Bilgin, s. 68.

empati göstererek sıkıntılarını paylaşmak, onlara yardımcı olmak esastır.⁷³⁷ Bu empatik yaklaşımı oluşturmaktadır. Empatik yaklaşım, insanın iç huzuru ve sosyal uyumu yakalamasında önemli katkılar sağlayabilecek bir anlayıştır.⁷³⁸ “Allah’ın rahmetinden dolayı ey Muhammed, sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet”⁷³⁹ âyetinde empatik yaklaşımın önemi ve olumlu sonuçlarına işaret edildiği söylenebilir.

Empati eğitim açısından önemli bir kavramdır. Empati kavramı çağdaş yaklaşımlarda iki kişi arasındaki sosyal etkileşim olarak incelenmektedir.⁷⁴⁰ Empatiyi öğretilen bir yetenek olarak tanımlayan Rogers’a göre, empatik olabilmek bir tür sosyal duyarlılığa sahip olmaktır. Sosyal duyarlılık ise bir kişilik özelliğidir ve her insanda eşit oranda bulunmaz.⁷⁴¹ “...Utangaç olduklarından dolayı, bilmeyenler, onları zengin sanırlar. Oysa sen onları yüzlerinden tanırsın. Yüzsüzlük yapıp kimseden bir şey de isteyemezler. Ne türden bir iyilik yaparsanız, şüphe yok ki, Allah onu bilir”⁷⁴² âyetinde de her hangi bir karşılık beklemeden başkalarına yardım etmenin, onların sorunlarıyla ilgilenmenin empatik anlayışın temelini oluşturan bir kişilik özelliği olduğu görülmektedir. Din eğitiminde bu kişilik özelliğinin geliştirilmesine yönelik olarak insanın içinde yer aldığı toplumdaki sosyal durumla ilgilenmesi istenmektedir. “Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: “Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir. Hayır olarak ne yaparsanız, gerçekten Allah onu hakkıyla bilir.”⁷⁴³ İslam’da yoksula, kimsesize, yolda kalmışa vb. yardıma muhtaç insanların sorunlarıyla ilgilenmenin emredilmesi ve bunu dini bir vazife olarak değerlendirilmesi empatik yaklaşıma örnek olarak belirtilmektedir.⁷⁴⁴ Kur’an’da insanları sosyal duyarlılığa çağıran âyetlerde empatik yaklaşımın incelikleri

⁷³⁷ Goleman, Duygusal Zekâ, ss. 136-138.

⁷³⁸ Batar, ss. 37, 59.

⁷³⁹ Âl-i İmran (3), 159.

⁷⁴⁰ Norma D. Feshbach, **Encyclopedia of Educational Psychology**, (Ed. Neil J. Salkind), SAGE Publications, California, 2008, s. 341.

⁷⁴¹ Carl R. Rogers, “Empatik Olmak, Değeri Anlaşılmamış Bir Varoluş Şeklidir” **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1, 1983, s. 113.

⁷⁴² Bakara (2), 273.

⁷⁴³ Bakara (2), 215.

⁷⁴⁴ Batar, ss. 120-121.

*“...Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın... Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki, bol yağmur alınca iki kat ürün verir...”*⁷⁴⁵ âyetlerinde ortaya konmaktadır.

Empatinin bilişsel ve duyuşsal bileşenlerden oluştuğu konusunda bir uzlaşma vardır ve temelinde özbilinç olduğu ifade edilmektedir.⁷⁴⁶ İnsan duygularının farkında ise karşısındaki insanında neler hissettiğini daha iyi anlayabilir. Duygularını tanımayan kişi için çevrelerindeki kişilerin ne hissettiğini anlamasını beklemek doğru olmaz.⁷⁴⁷ Daha önce de ifade edildiği gibi din eğitimin genel hedeflerinden biri de insanın özbilincini geliştirmektir. *“...Kendinizin göz yummadan alıcısı olmayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkışmayın ve bilin ki Allah, her bakımdan zengindir, övülmeye layıktır”*⁷⁴⁸ âyetiyle de kişinin kendisine yapılmasını istemediği şeyi başkasına yapmaması gerektiği belirtilmektedir. Kur'an'da *“İşte siz öyle kimselersiniz ki onlar sizi sevmedikleri halde siz onları seversiniz”*⁷⁴⁹ âyetiyle, insanın kendisini sevmeyeni de sevmesi istenmektedir. Diğer dinleri temel özellikleriyle tanıyarak o dinin mensuplarına hoşgörüyle yaklaşılması din eğitiminin hedeflerindendir.

Kur'an, insanı önce tarihte yaşamış toplumların varlığına inandırarak, onları insan zihnine öykü olarak sunar. Tarihi olaylardan fizikötesi olaylara geçişi sağlamak için insanın hayal dünyasında bunu yaşayabilmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁷⁵⁰ *“Sana geçmişin haberlerinden bir kısmını böylece aktarıyoruz. Şüphe yok ki sana tarafımızdan bir zikir düşünüp ibret alınacak bir zikir verdik”*⁷⁵¹ *“Sizden önce(ki milletlerin başından) nice olaylar gelip geçmiştir. Yeryüzünde gezin dolaşın da*

⁷⁴⁵ Bakara (2), 264-265.

⁷⁴⁶ Üstün Dökmen, **İletişim Çatışmaları ve Empati**, 37. Baskı, Sistem Yayıncılık, İstanbul, (Empati), 2006, s. 137; Feshbach, s. 341.

⁷⁴⁷ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 126.

⁷⁴⁸ Bakara (2), 267.

⁷⁴⁹ Âl-i İmran, (3), 119.

⁷⁵⁰ Bayraklı, s. 199.

⁷⁵¹ Tâhâ (20), 99.

yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu bir görün.”⁷⁵² Kur’an’da anlatılan kıssaların empatik tavırla okunması din eğitimi açısından daha da önemlidir.

Kıssa ya da hikâye ile eğitim metodunun, insanın güzelliğe özenen sanat ruhunu ortaya çıkarması, incelik ve hassasiyeti çoğaltması, ruh âlemi ve kâinat hakkında tefekkürü geliştirmesi, insan aklını hadiselerden ibret alma, hidâyet arama, sapıklıktan uzak durma düşüncesine sevk etmesinin mümkün olduğu düşünülmektedir.⁷⁵³ Din eğitiminde kıssaların bir tarihi olayı kavramadan ziyade empatik tavır geliştirecek şekilde ele alınması gerektiğini söylemek mümkündür.

Empati, bilişsel, duyuşsal ve sosyal davranışların geniş alanında oldukça önemli bir arabulucu rol oynamaktadır. Saldırgan ve antisosyal davranışların düzenlenmesinde, özgeci ve ahlâki davranışların artmasında, şefkat ve ilginin artmasında daha fazla sosyal anlayış ve duygusal yeterlik kazanılmasında etkili bir beceri olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde onun iletişim ve akademik başarı üzerinde etkili olduğuna dair bulgular olduğu belirtilmektedir.⁷⁵⁴ İnsan gelişimi ve sosyal ilişkiler açısından önemli bir yeterlik olan empatinin Kur’an’da ve din eğitiminde önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür.

Eğitimde öğrenciye bu yeterliğinin geliştirilmesi açısından merhamet ve şefkat göstererek örnek olunması, başkalarının davranışlarından örnekler aktararak öğrencilerin bunları fark eder hale gelmesinin sağlanması gereklidir. Ancak duygularının iradelerini işlemez hale getirmemesi için aşırı empatik tavırdan uzak tutulması gerektiği de ifade edilmektedir.⁷⁵⁵ Duygusal zekânın bu yeterliğinin din eğitimi için gerekli ve anlamlı olduğu görülmektedir.

Anlatım üslubunda ve ortaya koyduğu bütün prensiplerde, insanın psikolojik, biyolojik, akli ve fikri seviyesini dikkate alan Kur’ân’ı Kerim’de, insanın sosyal ahlâki değerler kazanmasına yönelik temel ilkelere empatik yaklaşım tarzını görmek mümkündür. Din eğitiminde de empati yeteneği gelişmiş, başkalarını anlayan, geliştiren, çatışmaları yönetebilen, ilişki ve iletişimi doğru değerler üzerine kuran bireyler yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Milli Eğitim programında yer alan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleri için hedef olarak ortaya konulan, evrensel barış

⁷⁵² Âl-i İmran (3), 137-138.

⁷⁵³ Bayraklı, s. 199.

⁷⁵⁴ Feshbach, s. 342.

⁷⁵⁵ Bilgin ve Selçuk, s. 109.

kültürü, farklı perspektiften bakma, açık fikirli olma, başkalarının düşünce ve duygularını anlama, farklılıklara saygı duyma, hoşgörü ve ortak bir amaç çevresinde toplanma” gibi ifadelerin empati ile ilişkili alt beceriler olduğu görülmektedir. Duygusal zekâ yeterliği olarak empatinin alt becerileri ise benzer nitelikteki, diğer insanları anlama, başkalarını geliştirme ve hizmete yönelik olmadan oluşmaktadır.

a) Diğer İnsanları Anlayabilme Becerisine Sahip Olma

Din eğitiminin hedeflerinden başkalarını anlama, birlikte yaşama ve hoşgörü kültürünü özümseme, duygusal zekâ yeterliliklerinden diğer insanları anlama yeterliliği ile örtüşmektedir.

Empatinin temel öğelerinden biri karşıdakinin duygu ve düşüncelerini doğru anlamaktır. Karşıdakinin düşüncelerini anlama bilişsel, duygularını anlama ise duyuşsal bir süreç olarak değerlendirilmektedir.⁷⁵⁶ Bireyler arası ilişkilerin, sağlıklı bir şekilde oluşturabilmesi için gerekli olan şartların başında, doğru anlamak ve doğru anlaşılacak gelir. Çünkü kişiler arası ilişkilerin, olumlu yönde gelişmesi için üç temel ilke başkalarına saygı duyma, içtenlik ve empatidir.⁷⁵⁷

Goleman, diğer insanları anlama yeterliğini, kişinin başka insanların duygularını ve bakış açılarını fark etme, bu konuda duyarlılık geliştirme ve onların kaygılarıyla “yargılamadan ve savunmaya geçmeden” samimi olarak ilgilenme olarak ifade etmiştir.⁷⁵⁸ Kur’an’da, gerçeği yakalama yollarından biri, başkalarının sözlerini, ön yargılardan ve peşin hükümlerden uzak dinleyerek “anlamaya çalışmak” olarak gösterilmektedir;⁷⁵⁹ *“Sözünü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah’ın hidâyete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir”*⁷⁶⁰, *“O, içinde dinlenesiniz diye geceyi sizin için (karanlık); gündüzü ise aydınlık kılandı. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır”*⁷⁶¹ âyetleri ile bu durum vurgulanmakta ve sonuçlarına işaret etmektedir.

⁷⁵⁶ Dökmen, Empati, s. 136.

⁷⁵⁷ Batar, s. 58.

⁷⁵⁸ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 126.

⁷⁵⁹ Mualla Selçuk, “Din Öğretimi Özgürleştiren Bir Süreç Olabilir mi?”, **Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar**, Öğretmen Kitapları Dizisi, Milli Eğitim Baskıevi, İstanbul, 2000, (Süreç), s. 217.

⁷⁶⁰ Zümer (39), 18.

⁷⁶¹ Yunus (10), 67.

Empati kurmada dikkat edilmesi gereken şeylerden biri özdeşim kurma davranışdır. Özdeşim kurmanın gerekli olmadığı hatta doğru anlamaya bazen zarar verebildiği ifade edilmektedir.⁷⁶² “*Yemin ederim ki, bu Kur’an’da insanlar için her türlüşünden temsil getirdik. Gerek ki iyi düşünsünler*”⁷⁶³ âyeti ile insanlar arasında farklılıklar olduğu, doğru anlama, empati yapmanın önemi görülmektedir. Kur’an’ın temsillerinde önemli olan özdeşim kurabilme değil, doğru anlayabilme becerisi kazanmaktır. Din eğitiminin hedefleri arasında yer alan doğru bir kültür aktarımıyla kültürlenmiş olma ve batıl inançlardan uzak durma, bu şekilde farklı kültürdeki insanları anlama ve doğru yolda kalabilme amaçları açısından bu becerinin kazandırılması önemli bir unsurdur.

Ben-merkezci anlayış ile empatik anlayış birbiriyle bağdaşmaz. Ben-merkezci bir kişinin kendini başkasının yerine koyabilmesi mümkün görülmemektedir.⁷⁶⁴ Kurân-ı Kerim egoizmden kurtulmak için insanları tefekküre, çevresiyle ilgilenmeye, başkalarına yardımcı olmaya davet etmektedir; “*(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirsiniz, şüphesiz Allah onu bilir.*”⁷⁶⁵ Böylece empatik anlayışı gelişmiş olan kişinin çevresindeki insanların duygu durumunu anlayabileceği belirtilmektedir. Bu doğrultuda din eğitiminin hedefleri arasında da yardım etme, başkalarının sıkıntılarını paylaşma yer almaktadır.

Din eğitiminde empatik yaklaşımın öğretilmesi oldukça önemlidir. Ramazan ayında tutulan oruç, fakirlerin durumunu anlama noktasında bir empatik eğitim örneğidir.⁷⁶⁶ Kur’an’da “*Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı.*” “*... Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır*”⁷⁶⁷ âyetleri ile bazı duygu ve değerlerin sözle değil bizzat yaşanarak kazanılabileceği bunun için insanın eğitildiği anlaşılmaktadır.

⁷⁶² Dökmen, Empati, s. 140.

⁷⁶³ Zümer (39), 27.

⁷⁶⁴ Dökmen, Empati, s. 141.

⁷⁶⁵ Bakara (2), 273.

⁷⁶⁶ Cemal Ağırman, “İdeal Bir Davranış Biçimi Olarak ‘Empati’ ve Hadislerde ‘Empati’ Örnekleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, 2006, s. 30.

⁷⁶⁷ Bakara (2), 183-184.

Öğretmen-öğrenci ilişkilerinde empatinin önemini ele alan bir makalede, rol modellerden biri olarak Hz. Lokman örnek verilmektedir. Konuyla ilgili verilen âyetler dikkatle incelendiğinde aynı zamanda duygusal zekânın diğer öğelerinin de vurgulandığı görülmektedir. Aydın makalesinde, empatik yaklaşım açısından önem arz ettiğini belirttiği Hz. Lokman üzerinden öğretmeni şöyle konuşturmaktadır:⁷⁶⁸

“-Yavrucuğum! Allah'tan başkasına ilâhî sıfatlar yakıştıрма! Bil ki, böyle (düzmece) ortaklık yakıştırmalar, gerçekten büyük bir zulümdür.”⁷⁶⁹

-Yavrucuğum! Ortada yalnız hardal tanesi kadar bir şey de olsa, (yaptıklarınız) bir kayanın içinde (saklı) da bulunsa, yahut göklerin tepesinde ve yerin derinliklerinde de olsa Allah onu aydınlığa çıkarır. Çünkü Allah, kuşkusuz, akılı-sır ermez bir hikmet sahibidir ve her şeyden haberdardır.”⁷⁷⁰

-Yavrucuğum! Namazında kararlılık göster, doğru ve yararlı olanı emret, kötü ve eğriden vazgeçir, başına gelebilecek her (belaya) sabırla katlan. Bu, azim ve kararlılık gösterilmeye değer bir şeydir.”⁷⁷¹

-(Yersiz) bir gurura kapılarak insanlara üstünlük taslama ve yeryüzünde küstahça gezip durma. Unutma ki Allah, böbürlenerek küstahlık yapanları sevmez.”⁷⁷²

Davranışlarında ölçülü ve dengeli ol, sesini yükseltme. Çünkü unutma ki seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır.”⁷⁷³

Duygusal ve zihinsel bir çaba ve iletişimin bileşeni olan empati, etkili iletişim ihtiyacının hissedildiği, hemen hemen her alanda kullanılmaktadır. Yardımlaşmayı artıran ve sosyal davranışlara olumlu katkı sağlayan bir eylem ve diğer kişi odaklı duygusal bir cevap olan empatinin, öğretmen kişiliğinin bir parçası olduğu takdirde öğrencinin dinî, ahlâkî ve sosyal davranışlar geliştirmesine önemli katkılar sağlayacağı ifade edilmektedir.⁷⁷⁴

Hökelekli ise kendini ve başkalarını anlama becerisinin önemini şu şekilde belirtmiştir;

Eğitim ve iyileştirilmeye muhtaç bütün bu kusurlu yapısı insanı çoğu zaman isabetsiz, haksız, yanlış, adalet ve insafa aykırı işler yapmaya, altından kalkamayacağı sorumluluklar yüklenmeye, ilâhî sınırları aşmaya, kendine ve

⁷⁶⁸ Ali Rıza Aydın, “Öğretmen-Öğrenci İlişkilerinde Empati”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 4, 2009, s. 79.

⁷⁶⁹ Lokman (31), 13.

⁷⁷⁰ Lokman (31), 16.

⁷⁷¹ Lokman (31), 17.

⁷⁷² Lokman (31), 18.

⁷⁷³ Lokman (31), 19.

⁷⁷⁴ A.R. Aydın, s. 83.

başkalarına zulmedici davranışlarda bulunmaya yöneltir. (İbrahim 14/34⁷⁷⁵; Ahzâb 72; Talak 65/1⁷⁷⁶; Nisâ 4/10⁷⁷⁷; Âl-i İmran 3/117⁷⁷⁸).⁷⁷⁹

Başkalarını anlama yeterliği, din eğitiminde duyuşsal hedef olarak ifade edilmiştir. Kur'an'ın insandan talep ettiği özgeci davranışların gerçekleşmesi, bu duyarlığın geliştirilmesi ile mümkündür. Bu şekilde duygusal zekâ yeterliliğinden başkalarını anlama yeterliliği ile çok kültürlü toplumlarda farklı dinî anlayış ve yaşayışların dinin özü ile ilgili olmadığı sosyal bir olgu olduğu bilincine varılmış olur.

b) Başkalarını Geliştirme Becerisine Sahip Olma

Toplumun mutluluğu için olumlu duyguların paylaşılması, olumsuzlukların çözüme kavuşturulması önemlidir. Duygular, topluma bir tür sosyal virüs gibi bulaşır. Her temasta duygusal sinyaller göndererek, insanlar birbirini etkiler. Sosyal ilişkiler geliştikçe, gönderilen sinyaller daha iyi kontrol edilebilir. Duygusal zekâ bu etkileşimin kontrolünü içerir. Duygusal becerileri yüksek olan kişiler etkileşimde bulundukları insanların kendilerini iyi hissetmesini sağlayabilir. Duygularını yatıştırmak için başkalarına yardımcı olabilen kişiler, sosyal anlamda değerli insanlardır. Goleman bu durumu, *“Her birimiz karşımızdakinin iyi ya da kötü bir duygusal değişim yaratmakta kullandığı alet çantasının bir parçasıyız”* sözüyle ifade etmektedir.⁷⁸⁰ İnsanın kendini ifade etme ve anlama yeteneği olarak tanımlanan

⁷⁷⁵ “O, İstedığınız şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür.”

⁷⁷⁶ “Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik halinde) boşayın ve iddeti sayın. Rabbiniz olan Allah'a karşı gelmekten sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.”

⁷⁷⁷ “Allah sizden (yükümlülükleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”

⁷⁷⁸ “Onların bu dünya hayatında harcadıkları malların durumu, kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinlerini vurup mahveden kavurucu ve soğuk bir rüzgârın durumu gibidir. Allah onlara zulmetmedi. Fakat onlar kendi kendilerine zulmediyorlar.”

⁷⁷⁹ Hökelekli, Kur'an ve Eğitim, s. 68.

⁷⁸⁰ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 149.

duygusal zekâ, başkalarını anlama ve sosyal ilişkiler ve günlük gereksinimlerle başa çıkma yeterliklerini de içermektedir.⁷⁸¹

Başkalarını geliştirme becerisi, sosyal bir sorumluluk duygusuyla, insanın kendisinden öteye geçmesi, insanların istek ve ihtiyaçlarını anlama ve etkili bir şekilde problemin çözümüne odaklanmayı gerektirir. Bunun için etkili iletişim becerilerinin kazanılması gerekli görülmektedir.⁷⁸² Kur'an, insana önce kendisine verilen akıl ve yeteneklerle kendisini, sonra sosyal bir sorumlulukla başkalarını da eğitmesini ve geliştirmesini tavsiye etmektedir. Bu O'nun ahlâki sorumluluklarından biridir. Bunu gerçekleştirirken başkalarını anlama becerisiyle hareket etmeli, onların özelliklerini ve ferdi farklılıklarını dikkate almalıdır.

İnsan davranışlarının temelinde çok çeşitli yetenekleri ve huyları vardır. Herkes bu yeteneğine göre davranır. Bireyin, diğerlerine sorunlar karşısında nasıl tepki verdiğini ve çözüm yollarını göstermesi, benzer durumlarda insanların kendi yetenekleri ölçüsünde çözüm sürecini kolaylaştırabilir.⁷⁸³ Bu durum din eğitiminde başkalarını geliştirmenin bir yöntemi olarak ortaya konulabilir. Din eğitimi ile insanın hem kendini hem de başkalarını geliştirerek mutluluğa ulaşması ve ulaştırma yeteneği kazanması hedeflenmektedir. Bu hedefin gerçekleştirilmesinde sadece bilişsel bilgilerle hareket etmek yeterli olmayabilir.

Din eğitimi, kişinin kendisi üzerinde düşünmesi noktasından başkalarını düşünmeye doğru bir eğitim süreci olarak değerlendirilmektedir. Din eğitiminin bu anlamda özgeci hedefi, bireyin bencil isteklerini fark etmesi, başkalarını düşünmesi ve toplumsal sorumluluğu yüklenmeye hazır olmasıdır.⁷⁸⁴ Kur'an'a bakıldığında, *“...Gerçekten hüsrana uğrayanlar, kıyamet günü hem kendi nefislerini, hem yakın akraba (veya yandaş)larını da hüsrana uğratmışlardır...”*⁷⁸⁵ *“...elbette kendi yüklerini, kendi yükleriyle birlikte nice yükleri (başkalarını saptırmanın vebalini) taşıyacaklar...”*⁷⁸⁶ *“...sizi ortada yürüyen bir ümmet kıldık ki, siz bütün insanlar*

⁷⁸¹ Sheri Calldwell ve Linda Gravett, **Using Your Emotional Intelligence to Develop Others**, Palgrave Macmillan, New York, 2009, s. 2.

⁷⁸² Calldwell ve Gravett, ss. 16, 107.

⁷⁸³ Calldwell ve Gravett, s. 18.

⁷⁸⁴ Batar, ss. 136-137.

⁷⁸⁵ Şura (42), 45.

⁷⁸⁶ Ankebut (29), 13.

üzerine adalet örneği ve hakkın şahitleri olasınız...”⁷⁸⁷ âyetlerinin din eğitiminde öğrencinin akıl yürütme gücünü kullanarak başkalarını anlayabilmesine, toplum içinde kendi konumunu belirlemesine, sorumluluk almasına yön veren örnekler olduğunu söylemek mümkündür.

İslam’ın insanlara toplumda birlik ve bütünlüğü koruma ve geliştirme gibi önemli bir sosyal sorumluluk rolü verdiği görülmektedir; “...Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.”⁷⁸⁸ Kur’an’da iyi mümin olma, erdemli değerlere sahip olma toplum olarak kötülükten uzak durma ve uzaklaştırmanın başkalarını geliştirme becerisiyle ilişkili olduğu görülmektedir.

Din eğitiminde kişinin doğuştan gelen yeteneklerinin geliştirilebilmesi için uygun yol ve yöntemler uygulanmalıdır. Bununla birlikte dış çevre şartlarının düzenlenmesi de önemlidir. Eğitimden sorumlu kişilerin bilgi, beceri ve model kişilikleri ile iyi bir rehberlik yapabilme yetenek ve yeterliliklerinin de geliştirilmesi gereklidir.⁷⁸⁹ Kişiler arası beceriler ve iletişim becerilerine sahip olma ile eğitimcilerin başarısı arasında olumlu bir ilişki olduğuna dair bulgular elde edilmiştir.⁷⁹⁰ Bu anlamda genel eğitimde olduğu gibi din eğitiminde de özellikle öğretmenin sahip olması gereken yeterliklerden biri olarak başkalarını geliştirme yeterliğinin önemli olduğunu belirtebiliriz. Aynı şekilde din eğitimi alan bireyin de başkalarını geliştirme yeterliğinde olması hedeflenen bir davranıştır. Kur’an, başkalarını anlama yeterliliğine sahip insanların toplum için nasıl faydalı olacağı noktasında yol gösterici bilgiler vermektedir.

Kur’an bireyci bir kurtuluşu ya da olgunluğa erişimi hedeflemez. O kendini geliştiren bireyin, sahip olduğu duyarlıklarla toplumun hatta daha ileri bir bakışla dünyanın gelişimini talep etmektedir. Bu anlamda din eğitiminde bu yeterliğin geliştirilmesi önem arz etmektedir.

⁷⁸⁷ Bakara (2), 143.

⁷⁸⁸ Al-i İmran (3), 103-104.

⁷⁸⁹ Hökelekli, Kur’an ve Eğitim, s. 65.

⁷⁹⁰ Calldwell ve Gravett, s. 5.

c) Hizmete Yönelik Olabilme

Din eğitiminin hedefleri arasında, kişide genel olarak iyilik sağlayabilecek doğruluk, eşitlik, sevgi, dostluk gibi temel ilke ve erdemlerin işler hale gelmesinin sağlanması yer almaktadır. Empati yeterliğinin alt unsurlarından biri olan hizmete yönelik olma ise, kişinin başkalarının ihtiyaçlarını fark edip karşılarken onları memnun etmekten mutluluk duyması olarak tanımlanmaktadır.

İnsan için veya insandan başka şeyler için harcanan her türlü çabanın Allah yolunda bir hizmet olduğu belirtilmektedir. Yapılan işler, hareketler, iyi niyetle ve Allah sevgisi içinde yapılırsa ibadet değerine yükselebilir.⁷⁹¹ “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder”⁷⁹² âyetinde belirtildiği gibi insan yeryüzünde yaptıklarından sorumlu olan tek varlıktır. Onun için din eğitiminde bu sorumluluk bilincinin kazandırılması için çocuk devamlı iyiliğe teşvik edilmelidir. İyi olmak, başkalarıyla ilgilenmek, dürüst ve güvenilir olmak ve kurallara uymak gibi değerlerin öğretilmesi ile çocuğun, benmerkezcilikten kurtularak, toplum düzenini korumayı ve toplumun refahını düşünmeyi kendisine hedef almaya, toplum yararına çalışmaya başlayacağı ifade edilmektedir.⁷⁹³ İyilik yapmak, insanı ve insan toplumunu yetiştirmenin bir yoludur.⁷⁹⁴ Bu Kur’an’da birçok defa vurgulanan bir durumdur.⁷⁹⁵

Toplumsal gelişmenin önündeki engellerden biri boş verme düşüncesidir. Boş vermişlik, günümüz sorunlarının başında gelen bir durum ve eğitimin önünde büyük bir engeldir. Kişinin kendisine, ailesine ve içinde yaşadığı topluma karşı olan bu tavır insanı dış dünyayı doğru değerlendirmekten alıkoyar. Olayları doğru değerlendirememeye ise kişinin kendisini geliştirip eğitebileceği imkânları görememesine ve ondan faydalanamamasına neden olur. Kendisi, toplum ve evren hakkında doğru değerlendirme yapamamak, yanlış bakış açısının geliştirilmesine sebep olur ve topluma ve insanlığa hizmet edilmesine engel bir durum oluşturur.

⁷⁹¹ Bilgin ve Selçuk, s. 95.

⁷⁹² Kıyame (75), 36.

⁷⁹³ Oruç, s. 266.

⁷⁹⁴ Ayasbeyoğlu, ss. 23-24.

⁷⁹⁵ Bakara (2), 149; Al-i İmran (3), 114; Nisa (4), 112; Araf (7), 199; Al-i İmran (3), 344.

Yaratıcı olan Yüce Allah, ilahî rehberliğini, peygamberler ve kutsal kitaplar vasıtasıyla, pratikte uygulanabilir hale getirmiştir.⁷⁹⁶ “(O peygamberleri) apaçık belgeler ve kitaplarla gönderdik. İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamaları ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'an'ı indirdik.”⁷⁹⁷ “Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik.”⁷⁹⁸ Din eğitiminde öğretmenlere çok önemli roller düşmektedir. Öğrencilere doğru bilgileri aktarırken, davranışlarıyla da rol model olmalıdırlar. Birçok âyette en büyük yol gösterici Peygamberin eğitici özellikleri “Doğru yolu gösteren rehber”⁷⁹⁹, “Aydınlatıcı bir kandil”⁸⁰⁰, “Öğüt verici”⁸⁰¹ olarak belirtilmektedir. Peygamberin bu rehberliği ile içinde yaşadığı toplumdaki insanları bütün olumsuz ve gereksiz yüklerden, kendilerini esir alan prangalardan kurtarıp özgürleştirmiştir.⁸⁰² İnsana her ne olursa olsun hizmet etmek esas bir sorumluluk olarak yüklenmiştir.

Haz. Muhammed, Kureyş’in ileri gelenlerini İslam’ın daha iyi yerlere geleceği düşüncesiyle İslam’a davet ederken, kör ve fakir olan İbn Ümmü Mektum’un kendisinden Kur’an okumasını ve Allah’ın öğrettiklerinden kendisine öğretmesini istediği olay bu duruma örnek olarak sayılabilir. O’nun meşgul olduğunu bile bile ısrar etmesi üzerine bundan hoşnut olmaması ve ondan yüz çevirmesi Kur’an’da O’na bir uyarı yapılmasına neden olur:

“Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü. (Ey Muhammed!) Ne bilirsin, belki de o arınacak yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek. Kendini muhtaç hissetmeyene gelince; Sen, ona yöneliyorsun. (İstemiyorsa) onun arınmamasından sana ne! Allah’a karşı derin bir saygıyla korku içinde koşarak sana geleni ise bırakıp, ona aldırmiyorsun. Hayır, böyle yapma! Çünkü bu (Kur'an) bir öğüttür.”⁸⁰³

⁷⁹⁶ Sert, s. 199.

⁷⁹⁷ Nahl (16), 44.

⁷⁹⁸ Bakara (2), 151.

⁷⁹⁹ Şura (42), 52.

⁸⁰⁰ Ahzab (33), 45-46.

⁸⁰¹ Gaşıye (88), 21; Zariyat (51), 55.

⁸⁰² M.Ş. Aydın, s. 54.

⁸⁰³ Abese (80), 1-11.

Allah'ı sevmenin insanı sevmekle, Allah'a hizmetin insana hizmetle olacağına inanmayı pekiştirmek olarak din eğitimi bir insanlık eğitimidir.⁸⁰⁴ İnanan insan hayatı boyunca zihinsel ve ruhsal güçlerinin, ferdi ve sosyal imkânlarının yardımıyla öğrenecek, öğrendiği bilgileri kendisi kullanacak, bununla da yetinmeyip bilmeyenlere veya en azından verilmesi gerekenlere aktaracaktır. Bu, ona düşen dini bir görev kabul edilmektedir.⁸⁰⁵ Karşılıklı dayanışma, yardımlaşma ve hayatı paylaşma anlayışı toplum hayatının bütün alanlarında olduğu gibi eğitim açısından da hayati öneme sahip unsurlardır.⁸⁰⁶ Kur'an'da, *"Kendilerinden önce o yurdu (Medine'yi) hazırlayıp imanı (gönüllerine) yerleştirenler ise, hicret edenleri severler ve onlara verilen şeylerden dolayı içlerinde bir ihtiyaç (arzusunu) duymazlar. Kendilerinde bir açıklık (ihtiyaç) olsa bile (kardeşlerini) öz nefislerine tercih ederler. Kim nefsinin 'cimri ve bencil tutkularından' korunmuşsa, işte onlar, felah (kurtuluş) bulanlardır"*⁸⁰⁷, *"O (Allah'tan hakkıyla korka)nlar, bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar, insanları affederler. Allah iyilik edenleri sever"*⁸⁰⁸ şeklinde yer alan bu âyetlerde yardımlaşmanın, iyilik yapmanın önemi görülmektedir. Müslümanları bir vücudun organları gibi gören, kendi nefsi için istediğini kardeşi için de istemeyi imandan gelen bir sorumluluk olarak değerlendiren ve kendimize yapılmasını istemediğimiz bir şeyi başkasına yapmamayı emreden ilahi tebliğe dayanarak oluşturulan bir toplumda, insanların birbirine karşı empatik davranması, birbirlerini dikkate alması daha kolay olacaktır.⁸⁰⁹ Böylece birbirlerine sevgi, saygı ve hoşgörü ile yaklaşacak ve İslam'ın kendilerine kazandırdığı sosyal sorumluluk duygusuyla hem kendilerini hem de başkalarını geliştirmeye hizmet edeceklerdir. *"Sonra da iman edenlerden olup birbirine sabrı tavsiye edenlerden, birbirine merhameti tavsiye edenlerden olanlar var ya, işte onlar Ahiret mutluluğuna erenlerdir"*⁸¹⁰ âyetinde ifade edildiği gibi, bu insana hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğu kazandıracak bir yol olarak belirtilmektedir.

⁸⁰⁴ Bilgin, ss. 29-30.

⁸⁰⁵ Yavuz, Din Eğitimi, s. 32.

⁸⁰⁶ Batar, s. 153.

⁸⁰⁷ Haşr (59), 9.

⁸⁰⁸ Al-i İmran (3), 134.

⁸⁰⁹ Batar, s. 150.

⁸¹⁰ Beled (90), 17-18.

Hizmete yönelik olma yeteneği özgeci sevgilerle ilgili duyguların çalışmasıyla ortaya çıkar. Bu anlamda muhtaç birinin durumuna dikkat ederek acıma hissi duyulması ve yardım etme isteğinin ortaya çıkması beklenir. Din eğitimi insanda bu şekilde değerlerin aktif hale gelerek bir hizmet anlayışına kavuşmayı teşvik eden bir eğitimidir.

Duygusal zekânın önemli öğelerinden biri olan empatinin, alt yeterlikleriyle birlikte ele alındığında, duyuşsal hedefler açısından önem taşıdığı görülmektedir. Din eğitiminde, başkalarını anlayan, geliştiren, çatışmaları yönetebilen, ilişki ve iletişimini doğru beceriler üzerine kurabilen; merhametli, özgeci ve üstün değerlere sahip “iyi insanın” yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Duygusal zekânın bu yeterliğinin kazanımı, sosyal becerilerin geliştirilmesinin yolu olarak değerlendirilebilir.

3.2.2.2. Sosyal Becerileri Kazanma

Sosyal beceriler; kişinin başka insanların davranışlarını kendi doğrultusunda yönlendirmesi, istediklerini zorlanmadan ve zorlamadan elde etmesi becerilerini kapsamaktadır.

İnsanın mutluluğu açısından, kişisel istek ve ihtiyaçları ile toplumsal istek ve ihtiyaçlarının dengede olması önemli bir unsurdur. Eğer bu denge sağlanamazsa insan ya bencil isteklerini öne çıkartmakta ya da kendi kişiliğini yok sayıp sosyal hayatın akışına kendini kaptırmaktadır. Bu durum ise onun mutluluğunun önünde bir engeldir. Bayraklı’ya göre mal, hâkimiyet, mevki ve şehvet gibi arzulardan birisinin insana hâkim olması, ruh âleminde meydana gelmiş bir bozukluk ve dengesizlik sonucunda oluşmaktadır. Sahip olduğu imkânla yetinmeyip, daha fazlasını istemesi sonucunda, insanın geçici bir mutluluk yaşayabileceğini ama bunun gerçek mutluluk olmadığını belirtmektedir. Normal sınırı aşan her arzu, sadece bireyi etkilemekle kalmaz, toplumu da etkileyerek yanlışla sürükleyebilir.⁸¹¹ Hökelekli’nin Kur’an’dan yaptığı tespitler doğrultusunda sosyal becerilerin toplum içindeki önemi şu şekildedir;

⁸¹¹ Bayraklı, ss. 157-158.

Kur'an'ın öngördüğü; insanî değerleri eksik, davranışları için ahlâki bir rehberi olmayan, buna karşılık her şeye hâkim olduğuna dair özerklik ve kontrolü, denetim ve değer için “abartılı iddiaları” olan, mütecaviz övünge “kendi kendine yeten bireycilik” değil (Alak 96/6-7)⁸¹²; (Alak 96/6-7)⁸¹³ aile ve toplumsal bağlılığı ve sosyal sorumlulukları olan “bütünleşmiş bireycilik”tir.⁸¹⁴

Kur'an, insanları manevi ve ahlâklî kılmak amacıyla kişisel becerilerle beraber sosyal becerilerinin de geliştirilmesi amacını taşımaktadır. Din eğitiminde bu amaca yönelik olarak düzenlenen hedeflerle duygusal zekânın sosyal yeterliklerinden olan sosyal becerileri arasında benzerlik olduğu görülmektedir. Sosyal beceriler, iletişim, etki yaratma ve etkileme, çatışma yönetimi, işbirliği, ekip çalışmasına yatkınlık, liderlik ve ilişki kurma yeterliklerini kapsamaktadır.

a) İletişim Yeterliğine Ulaşma

İletişim, kısaca bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma süreci olarak tanımlanmaktadır.⁸¹⁵ Sosyal beceri yeterlilikleri arasında yer alan iletişimde, kişinin karşısındaki kişiyi anlayabilmesi için dinlemesi, kendini doğru bir şekilde ifade edebilmesi önemli unsurlardır.

Davranışta değişiklik meydana getirmeyi amaçlayan iletişimle ilgili bilgiler ve kurallar öğretici kadar öğrenciler açısından da önemlidir. Öğrencinin kendi kabul, red ve kuşku ortaya koyabilmesini sağlayan bir iletişim, onun iletişimle ilgili yeterlikleri kazanmasını sağlayabilir. Dersin sadece nesnel ve sırf bilimsel olmasına çalışıldığı durumlarda, kontrolsüz etkilenebilirlikten dolayı istenmedik davranışların gelişimi ya da başıboşluk tehlikesi söz konusu olabilir.⁸¹⁶

Din eğitiminde doğru iletişim tekniklerinin kullanılması oldukça önemlidir. İletişim, bir kaynak yoluyla mesajın dinleyicilere iletilmesini içerir.⁸¹⁷ Din eğitimi sürecinde sağlıklı bir iletişim ortamının oluşması ile çatışmalara yol açan sorunlar asgariye indirilebilir. İletişim sürecinde dinleme, nesnellik, rehberlik etme, beden dili

⁸¹² “Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder.”

⁸¹³ “Fakat kim cimrilik eder, kendini Allah'a muhtaç görmez ve en güzel sözü (kelime-i tevhidi) yalanlarsa biz de onu en zor olana kolayca iletiriz.”

⁸¹⁴ Hökelekli, Kur'an ve Eğitim, s. 72.

⁸¹⁵ Dökmen, Empati, s. 19.

⁸¹⁶ Bilgin, ss. 38-39.

⁸¹⁷ Kaya, s. 75.

gibi unsurlar etkilidir.⁸¹⁸ İletişim sürecinin etkililiğini belirleyen, kaynağın alıcıda davranış ve tutum değişikliğindeki başarısını etkileyen faktörler, kaynak olarak din görevlisi ve din eğitimcilerinde bulunması gereken belli başlı özellikler olarak inanırlık, güvenirlilik, uzmanlık, saygınlık, sevilme gibi durumlar sayılabilir.⁸¹⁹ Din eğitiminin hedefleri arasında da büyüklere saygı duyma ve küçüklere sevgiyle yaklaşmanın davranış hâline getirilmesi yer almaktadır.

İletişim tek taraflı olan bir kavram değildir. Eğitimde iletişimin taraflarından biri eğitimci diğeri ise öğrencidir. Günümüzde öğretmenlerin duygusal zekâsını inceleyen birçok bilimsel çalışma yapılmaktadır. Bu durum bize din eğitimi öğretmenlerinin amaçların gerçekleştirilebilmesi açısından belirli bir duygusal zekâyâ sahip olmaları gerektiğini göstermektedir. Dodurgalı'nın tespit ettiği öğretmenlik sezgi ve kabiliyetleri olarak belirtilen anlama, anlatma, sezgi, sabırlı ve azimli olma, yöneticilik ve sosyal olma becerilerinin duygusal zekânın unsurları olduğunu söylemek mümkündür.⁸²⁰ Hökelekli ise Kur'an açısından bu ilişkiyi şu şekilde ifade etmektedir;

Bir müslüman'ın eğitim ödevleri ve görevleri ölüm ânına kadar devam eder: "Ve sana ölüm gelinceye kadar Rabbi'ne ibadet et!" (Hicr 15/99)⁸²¹. Allah'la insanın iletişimi planlı ve belirli eğitim görevleri (törensel ibadetler) ile sınırlı olmayıp ihtiyaç ve arzu duyulan her durumda, her zaman ve mekânda işlerliği olan (dua; zikir) kuşatıcı bir sistem dâhilinde gerçekleşir.⁸²²

İnsanlarla iletişimi geliştirmek için onları etkili şekilde dinlemek gerekmektedir. Ancak etkili dinlemek için insanın kendisini eğitmesi gerekmektedir. Özellikle konuşma hızının normal düzeyde olması anlaşılma ve karşı tarafta etkin dinleyebilmede önemli unsurlardır.⁸²³ Kur'an'da da insanlara, kendi aralarında barışçı ilişkiler kurma ve bunların korunması için iletişime özen göstermeleri gerektiği belirtilmektedir. "Kullarıma söyle: (İnsanlara karşı) en güzel sözü söylesinler. Çünkü şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan insanın apaçık bir

⁸¹⁸ Batar, ss. 49-50.

⁸¹⁹ Kaya, s. 78.

⁸²⁰ Dodurgalı, ss. 227, 230-231.

⁸²¹ "Sana ölüm gelinceye kadar Rabbine ibadet et."

⁸²² Hökelekli, Kur'an ve Eğitim, s. 67.

⁸²³ Çamdibi, s.126.

düşmanıdır.”⁸²⁴ İletişimde kişi bir mesajı aktarırken onunla ilgili kanaatini ve davranış modelini de aktarmaktadır.⁸²⁵ Bu yüzden sözlerinde dikkatli olmak durumundadır. Din eğitiminin hedeflerinden ahiret inancının kazandırdığı becerilerle, başkalarıyla olan ilişki ve iletişimde dini ve özgeci duyarlılıkların gelişmesi sosyal bir toplum için gereklidir.

İletişimde diğer önemli bir unsur verilen mesajın alıcı tarafından doğru alınmasıdır. Bu noktada iletişime başlama, sürdürme ve sonlandırma belirli bir beceri gerektirir. İletişimin başlatılmasında selamlaşmanın toplumsal dayanışma ve kaynaşma açısından önemi oldukça büyüktür. Selam vermek ve verilen selama karşılık vermek her şeyden önce karşıdaki kişiye değer vermektir.⁸²⁶ “*Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynı selamla karşılık verin. Şüphesiz Allah her şeyin hesabını gereği gibi yapandır.*”⁸²⁷, “*...Size selâm veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine (ganimete) göz dikerek, "Sen mü'min değilsin" demeyin...*”⁸²⁸ âyetleri ile insanın anlayış zenginliğine ulaşması, önyargılardan uzak bir şekilde başkalarını anlaması ve toplumsallaşmada insanlar arası iletişimin öneminin belirtildiği görülmektedir.

Dodurgalı'ya göre, Kur'an-ı Kerim, dinin yayılmasını büyük çapta iletişim (tebliğ) yöntemine dayandırmakta, peygamberlerin görevinin sadece tebliğ olduğunu⁸²⁹ belirtmektedir. Yapılacak bu tebliğin de yumuşak⁸³⁰, hoş karşılanan⁸³¹, gönül alıcı⁸³², en güzel⁸³³ sözler ile uygulanması gerektiğini tavsiye etmektedir.⁸³⁴ Dodurgalı'nın örnek verdiği âyetleri incelediğimizde aslında, doğal olarak bir iletişim sürecini içeren Kur'an ve insan ilişkisinde iletişimin unsurlarının bulunması, iletişimin kanalı olarak hem mesajın kendisinde hem de peygamberlerde bu vasıfların bulunması doğal bir süreçtir. Peygamberlerin geldikleri toplumun

⁸²⁴ İsra (17), 53.

⁸²⁵ Bilgin, s. 38.

⁸²⁶ Batar, s. 125.

⁸²⁷ Nisa (4), 86.

⁸²⁸ Nisa (4), 94.

⁸²⁹ Âl-i İmran, (3), 20.

⁸³⁰ Tâhâ (20), 44

⁸³¹ Bakara (2), 83.

⁸³² İsrâ (17), 28.

⁸³³ İsrâ (17), 53.

⁸³⁴ Dodurgalı, s. 240.

özelliklerini ve içinde yaşadıkları halkın karakteristik özelliklerini bilmeleri görevlerinin bir sorumluluğudur.

İnsanlarla iletişim kurulduğunda, onların her zaman istenildiği gibi değişmeyeceğini bilmek gerekir. Sosyal hayatta bu durumlarla karşılaşacak olan insan, ötekinin bu durumda olabileceğini hesaplayabilmeli, davranışlarını buna göre geliştirebilmelidir. “Allah’a itaat edin, Peygamber’e itaat edin, karşı gelmekten çekinin! Eğer yüz çevirerseniz bilin ki Peygamberimize düşen, sadece açıkça tebliğ etmektir”⁸³⁵ âyetinde bu durum görülmektedir.

İnsanların çoğu güzel söz ile ikna olur. Çünkü insan, hoş tutulmayı seven, gururuna düşkün bir varlık olarak yaratılmıştır. Bu nedenle insan, psikolojik yapısına uygun davranışlardan hoşlanır. Bundan dolayı Kur’an hem bu yapıya uygun hitap etmiş hem de insanlardan bunu istemiştir.⁸³⁶

Bu bilgiler ışığında iletişimin, Kur’an ve duygusal zekâ açısından önemli bir unsur olduğunu söyleyebiliriz. Din eğitiminde, kişinin doğru bir iletişim becerisi kazanması bir hedef olarak yer almaktadır. Din eğitimcilerine düşen, Kur’an’ın insanın hem aklına hem de kalbine yönelik bu tebliğini kazanabilme hedefini, uygun yöntemlerle insana kazandırılmasında öncülük etmektir.

b) Etki Yaratma ve Etkileme Becerisine Sahip Olabilme

Yaratılış özelliği olarak insan, hem çevresini ve çevresindeki diğer canlıları hem de kendi cinsinden olanları etkileyerek geliştirme yeteneğine sahiptir.⁸³⁷ İnsan kendini bilmekle toplum gerçeklerini de bilir. İçinde yaşadığı toplumdan etkilenir ve onu etkiler. İnsanın davranışlarının büyük bir kısmı sosyaldir. Kişinin tutum ya da davranışı bir başkasının ya da başkalarının varlığıyla etkilenmesi sonucunda sosyal etkileşim ortaya çıkmaktadır.⁸³⁸ İslam, insanın bozuk kültürlerin etkisinden korunarak Allah’ın onu yarattığı fitratının geliştirilmesi gerektiğini vurgular.⁸³⁹ Din eğitiminde doğru bilgiye ulaşarak kişiye hem kendini hem de başkalarını mutluluğa

⁸³⁵ Maide (5), 92; Tegabun (64), 12.

⁸³⁶ Dodurgalı, s. 114.

⁸³⁷ Bilgin ve Selçuk, s. 25.

⁸³⁸ Çiğdem Kağıtçıbaşı, **Yeni İnsan ve İnsanlar**, 10. Baskı, Evrim Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 67.

⁸³⁹ Parladır, s. 84.

ulaştırma becerisini kazanma hedefi, duygusal zekânın etki yaratma ve etkileme yeterliği ile ilişkilendirilebilir. Kur'an'ın kendisi bizzat insan üzerinde etki yaratma ve etkileme amacındadır.

Etki yaratma ve etkileme yeterliği, kişinin karşısındaki kişi ya da grupta istek uyandırıp heyecan yaratması olarak tanımlanmaktadır. *“Eğer Rabbinden umduğun bir rahmet için onların yüzlerine bakamıyorsan, hiç olmazsa gönül alıcı (kolaylaştırıcı) bir söz söyle”*⁸⁴⁰ âyeti, bu tür bir sosyal beceriye işaret eden bir âyettir. *“Ey Muhammed! Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır. Onlarla en güzel şekilde tartış. Doğrusu Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir”*⁸⁴¹ âyeti insanların örnek alması gereken Hz. Muhammed'den dolayısıyla insandan böyle bir beceriyi geliştirmesinin istendiğini ifade etmektedir.

Covey, insanların birbirini anlamaya başlamasıyla, adeta bir mucize gerçekleştiğini ileri sürer. Çünkü böyle bir atmosferde insanlar mantıklı davranır, etkilenmeye daha açık hale gelir ve ilişkinin sürekliliği sağlanır.⁸⁴² Ancak etki yaratabilmek için doğru bir tutum geliştirmek gereklidir. *“...sen, onlardan yüz çevir, onlara öğüt ver ve onlara nefislerine ilişkin açık ve etkileyici söz söyle.”*⁸⁴³ *“...insanların arasını düzeltmeniz için, Allah'ı yeminlerinize hedef veya siper edip durmayın. Allah, her şeyi işitir ve bilir”*⁸⁴⁴ âyetleri ile insanlar arasındaki etkileşimin nasıl olması gerektiği gösterilmektedir.

İnsanları etkileme yolları olarak selam verme, gülümseme, insanlara isimleriyle hitap etme, aktif dinleme, onları anlamaya çalışma, dostça yaklaşma, ziyaret etme, teşekkür etme gibi davranışların kullanılabileceği ifade edilmektedir.⁸⁴⁵ *“Kim Allah'ı, onun peygamberini ve inananları dost edinirse bilsin ki şüphesiz Allah taraftarları galiplerin ta kendileridir.”*⁸⁴⁶ *“Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok*

⁸⁴⁰ İsra (17), 28.

⁸⁴¹ Nahl, (16), 125.

⁸⁴² Batar, s. 61.

⁸⁴³ Nisa (4), 63.

⁸⁴⁴ Bakara (2), 224.

⁸⁴⁵ Çamdibi, ss. 127-129.

⁸⁴⁶ Maide (5), 56.

düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir”⁸⁴⁷ âyetlerinde ifade edildiği gibi insanların durumlarından etkilenme ve bu nedenle doğru insanları örnek almak önemli bir beceridir. İnsanlar kendilerini iyi ya da kötü hissettiklerinde, temasları ne kadar fiziksel ahenk içindeyse, ruh halleri de o kadar benzeşmektedir. Öğretmenler ve öğrenciler arasındaki eşzamanlılık, hissettikleri ahengin göstergesidir. Sınıflarda yapılan incelemeler; öğretmen ve öğrencilerin hareketleri birbiriyle ne kadar eşgüdümlüyse, etkileşim sırasında kendilerini o kadar yakın, mutlu, hevesli, ilgili ve rahat hissettiklerini gösteriyor. Genelde, bir etkileşimde eşzamanlılık düzeyinin yüksek olması, etkileşen kişilerin birbirinden hoşlandıkları anlamına gelir.⁸⁴⁸ Samimiyetten ve iyimserlikten söz eden fakat davranışlarıyla bunun tam tersini gösteren bir öğreticinin inandırıcılığı olmayacağı bu nedenle din dersinde öğretmenin inanılır oluşunun çok önemli rol oynadığı ifade edilmektedir.⁸⁴⁹

Kur'an, öğrenmeyi, anlamayı ve kazanılan bilgileri başkasına öğretmeyi teşvik eder. Bu ise, O'nun insanların zihinlerine ve kalplerine girip yerleşmesi ile mümkün olur. Kur'an, akılların ve kalplerin kendisine nüfuz etmesini kolaylaştırmak için pek çok örnekler vermektedir. O, bunlarla insanın duyu organlarını kullanmakta ve böylece zihnî ve hissî bakımdan bir yandan düşündürmeye, bir yandan da hissettirmeye çalışmaktadır.⁸⁵⁰ Bunu O'nun motive ediciliğinde görebiliriz. Kur'an'ı anlayan insan, onun itici gücünün ruhuna canlılık ve hayatîyet verdiğini hissedecektir. Sonuçta Kur'an, insanı tesir altına almak suretiyle onu kendi hedefine götürmeyi gaye edinmiş bulunmaktadır.⁸⁵¹

Uyum, özdeşleşme ve benimseme sosyal etkiye uymanın kişide sağladığı yararlardır. Uyum sağlamanın temelinde yatan güdü cezalandırılmamak ya da ödüllendirilmek; özdeşleşmenin temelinde, beğenilen bir başkası gibi olmak; benimsenmenin temelinde ise kişinin doğru bildiği şeyi yapmak isteme güdülerinin yer almaktadır.⁸⁵² *“Bunlar, tövbe edenler, ibâdet edenler, hamededenler, oruç tutanlar, rükû' ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın koyduğu*

⁸⁴⁷ Tevbe (9), 128.

⁸⁴⁸ Goleman, Duygusal Zekâ, s. 151.

⁸⁴⁹ Bilgin, s. 39.

⁸⁵⁰ Douglass ve Shaikh, ss. 8-10.

⁸⁵¹ Yavuz, Din Eğitimi, s. 39.

⁸⁵² Kağıtçıbaşı, s. 95.

sınırları hakkıyla koruyanlardır. Mü'minleri müjdele''⁸⁵³ âyeti ile sosyal etki ve insana yararı ödül olarak ifade edilmektedir.

İnsan hayatının temelinde büyük ölçüde eğitim faaliyetleri yer almaktadır. Eğitim, yetişkin nesiller tarafından sosyal hayata hazır olmayan nesiller üzerinde uygulanan etkileme uygulamasını da kapsayan bir faaliyettir. Her insan doğumundan ölümüne kadar süren bir yetiştirme ve yetiştirme faaliyeti içindedir. Din eğitiminde ise din eğitimcisinin görevi, öğrencilerde olumlu bir dini tutum geliştirmek olmalıdır. Bunun başarılabilmesi için de eğitmen tarafından dersin zevkli bir hale getirilmesi, öğrencilere iyi bir örnek olunması, cezadan kaçınılması ve ödüllendirmenin yapılması sosyal etkileşime olumlu katkıları olacak uygulamalardır.⁸⁵⁴ Kur'an'ın gösterdiği ilkeler doğrultusunda ve bilimin ışığında bu becerilerin geliştirilmesi gerekmektedir.

Dini hikâyeler dinlemenin, ibadet ve dua edenleri görmenin ve işitmenin, hayır işlerini, sadaka ve zekâtı uygulamaları sırasında görmenin, bireyde onları yapan veya verenlerinkine benzer duygu ve heyecanlar oluşturabileceği, onları taklit ve tekrar arzusu uyandıracak ifade edilmektedir.⁸⁵⁵ Eğitimde böyle ortam ve çevre düzenlemesi yapılmasının yararlı olabileceği, böylelikle istenilen becerilerin kazanılmasının kolaylaştırılabileceği düşünülebilir.

İnsanların davranışlarının değişiminde önemli bir unsur, onun çevresinde gördükleridir. Sosyal bir varlık olan insan, bu anlamda bir süje-obje olarak hem etkileyen hem de etkilenendir. Kur'an'da anlatılan Peygamberler ve üstün nitelikli kişiler, etki gücü yüksek olan insanlardır. Din eğitiminin amacı olan iyi insan, kazandığı niteliklerle zihinsel olarak doğru bir kültürün parçası olacaktır. Kazandığı kişisel ve sosyal yetkinliklerle de diğerleri üzerinde daha kolay etki sağlayacaktır. Köleliğin değişebileceğini gösteren Hz. Musa'nın, sevginin gücünü babasızlıkla dahi gösteren Hz. İsa'nın, bir çoban ve öksüz olan Hz. Muhammed'in bugün dahi etkilerinin dünya üzerinde sürmesi böyle bir yetkinlikle ele alınabilir. Kur'an onları örnek almakla, insandan bu kabiliyetini şekillendirmesini istemektedir. Duygusal

⁸⁵³ Tevbe (9), 112.

⁸⁵⁴ Mevlüt Kaya ve Aşkın Asan, "Dinî ve Ahlâki Bilgi, Beceri ve Tutum Öğretiminin Etkili Yolları", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 9, 1997, s. 182.

⁸⁵⁵ Bilgin ve Selçuk, s. 106.

zekâda da bu kabiliyetin geliştirilmesi istenen bir yeterlik olduğu düşünülürse din eğitimi ve Kur'an açısından önemi anlaşılabilir.

c) Çatışma Yönetimi Becerisi Kazanma

Duygusal zekânın sosyal becerilerinden biri olan çatışma yönetimi yeterliği, kişinin anlaşmazlıkları çözebilmesi ve yönetebilmesidir. Çatışma yönetimi becerisi karşıdaki kişiyi anlama, farklı düşünme ve davranış biçimleri için gerekli esneklik, açıklık, kendine güven gibi diğer duygusal zekâ yeterliklerini de gerektirmektedir. Din eğitiminin hedefleri arasında yer alan empati yeteneğinin geliştirilerek, başkalarını anlayan, geliştiren, çatışmaları yönetebilen, ilişki ve iletişimini doğru değerler üzerine kurabilen insan olma çatışma yönetimini karşılayan bir hedeftir. İslam ise insandan çatışmacı değil, uzlaşmacı bir tutum becerisi kazandırmayı amaçlamaktadır.

İslam'da adalet, kötülüğe mani olmayı, suçu cezalandırmayı gerektirir. Af ise, adalete ilave fazladan bir değerdir. Af, kalpleri kazanma, nefislere yaklaşma ve insanlar arasında kaynaşma gibi yüksek gayelere ulaştırır. Bu hedefler de birliğe, medeniyete ve ıslaha çağırır.⁸⁵⁶ Kur'an'da kötülüklerin güzel tavırla önlenmesi, düşmanlıkların giderilerek dost olunması, inananların kardeş olduğu ve kardeşler arası çatışmanın olmaması, kusurların affedilmesi ve bunu başarabilen kişinin mükâfatının Allah katında olacağı belirtilmektedir.⁸⁵⁷ Bu ifadeden de anlaşıldığı gibi İslam, insanın sosyal ahlâk değerleri kazanmasını hedeflemektedir.

Kur'an, toplumsal huzur, güven ve barış içinde olmayı sağlamak için gönderilmiş bir kitaptır. Arapça "s-l-m" kök kelimesinden türeyen İslam, "barış, huzur ve güven" demektir. Barışın zıddı, savaş, kavga ve güven bunalımıdır. Bütün bu olumsuzluklar, şeytanın ahlâkıdır. Şeytan, "iyi, güzel ve doğru olan her şeyden uzaklaşan" demektir.⁸⁵⁸ Bu sebeple Kur'an, "barış" ile "şeytan" kelimelerini aynı âyette kullanarak barışa girmeyi ve ondan yana tavır takınmayı emretmektedir.⁸⁵⁹

⁸⁵⁶ Bayraklı, s. 177.

⁸⁵⁷ Fussilet (41), 34-35; Hucurat (49), 10; Şura, (42), 37; Şura (42), 40.

⁸⁵⁸ İrfan Başkurt, **Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge: Sırât-ı Müstakîm**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000, s. 332.

⁸⁵⁹ Bakara (2), 208.

İnsanın olumsuz sosyal güdülerini kontrol etme ve onları iyiye yönlendirmesi beklenmektedir. Ancak insanın nefsi bunun önündeki engellerden biridir. Kötülüğe uymayı kolay yol olarak gören insanın bu anlamda ahlâki ve manevi değerlerle eğitilmesi gereklidir.

Başkurt'a göre, fert ve topluma ait bütün doğru ve güzel değerler ile kavga ve savaş halinde olan şeytan, bu savaşı kazanmayı ve toplumsal barışı yok etmeyi amaçlamaktadır. Eğitim, insana bu savaşı kaybetmemenin stratejilerini öğretmelidir. Başta psikolojik ve bedensel dengenin sağlanması ve yaratılıştan getirilen tüm güçlerin aklın denetimine verilmesi, şeytana karşı bu savaşın kazanılmasını sağlayacaktır.⁸⁶⁰ Burada şeytan kavramını kötülüğe iten olumsuz özellikler olarak da değerlendirmek mümkündür. Kur'an'da, *"Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, âdaletli davrananları sever"*⁸⁶¹ âyeti ile çatışma çözümünün nasıl olacağı ve neyin hedeflendiği otaya konulmuştur. Çatışmanın temelinde kin ve nefret duyguları vardır. Bu iki duygu, insandaki saldırganlık, yani düşmanlık hislerini harekete geçirmektedir. Dolayısıyla, insan psikolojisinde bulunan sosyal barıştan yana olma duygusu, işler hale getirilmelidir. Çünkü insanda bulunan saldırganlık duygusunu disipline eden ve kontrol altında tutan güç, insandaki "barıştan yana olma" duygusudur. Bu duyguyu kontrol altına alamayan toplumların barış ve güvenliğini sağlamakta zorlanabilecekleri ifade edilmektedir.⁸⁶²

İnsanlar arası diyalog, binlerce yıldır eğitimsel ve dini geleneklerin merkezinde yer alır. Çok inançlı din eğitimi açısından bu önemlidir. Bu durum, birbirini anlamayı ve birbirine saygı duymayı sağlayabilir.⁸⁶³ Kur'an bazen kıssalarında, geçmiş peygamberlerin bir diyalog şeklinde, fikirleri muhatabına aktarmakta olduğunu açıklar. Bu durum, tebliğde tartışmanın hangi sınıra kadar

⁸⁶⁰ Başkurt, s. 332.

⁸⁶¹ Hucurat (49), 9.

⁸⁶² Başkurt, s. 332.

⁸⁶³ Stern, ss. 21-27.

ulaştırıldığı, hangi meselelerde cereyan ettiği ve hangi noktayı ateş altında tuttuğunu göstermektedir.⁸⁶⁴

"Kitapta İbrahim'i de an. Gerçekten o, son derece dürüst bir kimse, bir peygamber idi. Hani babasına şöyle demişti: "Babacığım! İşitmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?" "Babacığım! Doğrusu, sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Bana uy ki seni doğru yola ileteyim." "Babacığım! Şeytana tapma! Çünkü şeytan Rahmân'a isyankâr olmuştur." "Babacığım! Doğrusu ben, sana, çok esirgeyici Rahmân tarafından bir azabın dokunmasından, böylece şeytana bir dost olmandan korkuyorum." Babası, "Ey İbrahim! Sen benim ilahlarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, mutlaka seni taş a tutarım. Uzun bir süre benden uzaklaş!" dedi. İbrahim şöyle dedi: "Esen kal! Senin için Rabbimden af dileyeceğim. Şüphesiz O, beni nimetleriyle kuşatmıştır."⁸⁶⁵

Aile ve diğer kurumlar kişiyi hazır kültür kalıplarıyla şekillendirmek isterler. Ancak bu kalıpların değişmeye imkân vermeyen izler oluşturması ve sosyal baskılar, bencil değerlerin tercihi konusundaki telkin ve modeller bireyde içsel bir çatışmaya da neden olabilir.⁸⁶⁶ İnsanın bu anlamda öncelikle sosyal ve özgeci davranışı tercih etmesinin ve ahlâkı benimsemesinin yolu onun doğru bir şekilde eğitilmesiyle gerçekleşir.

İnsan, aynı zamanda güçlü güdü ve arzular karşısında kaldığında, çatışma içine girerek iç gerilime düşer. Bir kimse çatışma içerisine düştüğünde artı yönde karar vererek, zarardan ve gerilimden kaçınmaya çalışır. Örneğin; olumlu bir dini tutum geliştirmiş bir kimse, olumsuz dini tutum geliştirmiş bir grup içinde dini ibadetlerini yaparsa grubun bir baskısını hissedebilecek, ibadetlerini yapmazsa içi huzurlu olmayacaktır.⁸⁶⁷ Kur'an'da insanın içinde yaşadığı toplumda iç huzurunu nasıl sağlaması gerektiği, nefsinin nasıl kontrol altına alacağı, sabırlı olmanın önemi belirtilmektedir.⁸⁶⁸ Ayrıca çatışmanın çözümünde Kur'an'ın kendisinin ve peygamberlerin nasıl insanlara rehber olduğu aşağıdaki âyette görülmektedir:

"İnsanlar tek bir ümmetti. Ayrılımları üzerine Allah, rahmetinin müjdecileri ve azabının habercileri olmak üzere peygamberler gönderdi ve beraberlerinde hak ile ilgili kitap indirdi ki, insanların, aralarında ihtilaf ettikleri şeyler hakkında hakem olsun. Bunda da sırf o kitap verilenler, kendilerine bunca deliller

⁸⁶⁴ Bayraklı, s. 202.

⁸⁶⁵ Meryem, (19), 41-47.

⁸⁶⁶ Parladır, s. 97.

⁸⁶⁷ Kaya, s. 65

⁸⁶⁸ Bakara (2), 109; Yusuf (12), 18; Yusuf (12), 83.

*geldikten sonra tuttular, aralarındaki hırs ve kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah kendi izniyle, iman edenleri, onların hakkında anlaşmazlığa düştükleri hakka, ulaştırdı. Allah, dilediğini doğru yola iletir.*⁸⁶⁹

Kur’ân-ı Kerim’de çatışma örneği olarak evli çiftler arasındaki anlaşmazlık gösterilmiştir. Bu anlaşmazlığın giderilmesine yönelik “*Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek isterlerse, Allah da onları uzlaştırır. Şüphesiz, Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdardır*”⁸⁷⁰ âyeti ile çatışma yönetiminde dışarıdan farklı kişilerin anlaşmazlığı gidermede öncü olacağı belirtilmektedir. Bu şekilde önyargıdan uzak bir tutum ile çatışma çözülebilir.

İnsanın kişiliğindeki dengesizlik, zamanla aile ve toplumu da etkisi altına almaktadır. Dengesiz insanların çoğaldığı toplumlarda, kitle halinde sosyal patlamalar da görülmektedir.⁸⁷¹ Oysaki var olma bilincine erişmiş toplumlarda çatışmalar kısa sürede çözümlenebilir. Çünkü varoluş düzeyi yüksek kişinin uzlaşma şansı yüksektir. Böyle biri, çatışmayı tek çözüm yolu olarak görme çaresizliğine pek düşmez; çünkü başkalarının düşünemediği birçok alternatifleri ortaya çıkarabilecek, en olumsuz şartlarda bile farklı çözümler üretebilecek güçtedir. Yaratıcılık, insanların tabiatı veya toplum içinde karşılaştıkları sorunları çözmelerine büyük katkıda bulunur.⁸⁷² Problem çözme sorunu tanımlama ve etkili bir çözüm bulma yeteneğini ifade eder.

Kur’an’ın kendisinden ve hakkında yapılan incelemelerden anlaşıldığı üzere o salih amel işleyen, salaha koşan ve sulh içinde olan insan ve toplumu hedeflemektedir. Salâh’ın inanan insanın özelliği olduğu, salih insanın tutum ve davranışlarıyla örnek bir insan olduğu ifade edilmiştir. Böyle bir insanın kendisi ve çevresiyle uyum içinde olacağı, sevileceği ve kimseye zararı dokunmayacağı düşünülmektedir.⁸⁷³ Din eğitiminde, öğrencilere yaratıcı düşünme modellerinin öğretilmesi, problem çözme basamaklarının yaşantısal örneklerle kazandırılması çatışmaların çözümü için önemlidir. Ayrıca huzurlu bir toplum için din eğitiminde

⁸⁶⁹ Bakara (2), 213.

⁸⁷⁰ Nisa (4), 35.

⁸⁷¹ Sert, s. 213.

⁸⁷² Dökmen, ss. 268-274.

⁸⁷³ Ömer Dumlu, **Kur’ân-ı Kerim’de Salâh Meselesi**, 2. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997, Ankara.

çatışma ve gerilim kültürünün yerine barış kültürünün kazandırılması önem arz etmektedir.

Kur'an, İslam adında da ifade edilen barış, adalet ve kendini bilme hedefleriyle insanı gereksiz çatışmalardan uzak tutmaya çalışır. Bu konuda nasıl davranması gerektiğiyle ilgili bilgiler verir. Din eğitiminin hedefleri ele alındığında ise, onun istediği ahlâklı birey ve ahlâklı toplumdur. Bu amaçla kişinin hem kendi istekleri arasındaki iç çatışmalarından hem de toplum içi çatışmalardan uzak durmasını hedefler. O problem üreten değil, zihni kabiliyetlerinin düzgünce geliştirilmesiyle, problemleri halledebilen insan olmasını hedefler. Duygusal zekânın sosyal becerileri arasında yer alan çatışma yönetiminin bu anlamda Kur'an'ın insandan ve toplumdan istediği bir tavır olduğunu söylemek mümkündür.

d) İşbirliği Yapabilme

İşbirliği yeterliği, kişinin başka insanlarla ortak amaçlar doğrultusunda işbirliği yapmaktan zevk duymasını ifade eden beceridir.

Eğitimde bu becerinin geliştirilmesi yönündeki modellerden biri ortak amaç doğrultusunda birlikte çalışma yolunun kullanıldığı işbirliğine dayalı öğrenme modelidir.⁸⁷⁴ Bu modelde bir grup oluşturma, görevi yerine getirme, formüle etme ve çalışmayı olgunlaştırma aşamalarında öğrencinin duygusal zekâ yeterliliklerinden işbirliği yeterliğinin geliştirebileceği düşünülmektedir. Din eğitiminde birlik ve beraberliğin sağlanması amacıyla, işbirliğine ve yeniliklere açık insanın yetiştirilmesi hedeflenmektedir.

İnsan doğası gereği işbirliği yapmasını engelleyen bazı duygular barındırabilir. Bunlardan ikisi kibir ve gururdur. Dodurgalı'nın tespitiyle Kur'an'da, kibirli ve gururlu insanlar şu şekilde tanımlanmaktadır; kendi kendilerini her şeyi yapmak için yeterli görerek kimseye danışmaz, kimseden yararlanmazlar.⁸⁷⁵ Hatta görerek inandıkları ve yakinen bildiklerini zulüm ve kibirlerinden dolayı inkâr ederler. Böyle bir psikoloji insanı karanlığa götürür.⁸⁷⁶ Onun bu psikolojisi, onda giderek kendi yaptıklarının en güzel ve en doğru olduğu yolunda bir kanaat

⁸⁷⁴ Demirel, s. 217.

⁸⁷⁵ Alâk (96), 6-7.

⁸⁷⁶ Nahl (16), 14.

uyandırır. Böylece onları en güzel davranışlar olarak görmeye başlar.⁸⁷⁷ Kendilerinde oluşan inatçılık huyu ise onların felaketlerine sebep⁸⁷⁸ olur.⁸⁷⁹ Oysaki işbirliği kişinin bu olumsuz duyguları engellenmesini bireyi ve toplumu geliştiren bir yeterlidir.

İşbirliğine örnek olarak, günümüzde yaygınlaşmaya başlamış olan “hayat boyu öğrenme” anlayışı, Kur’an’ın Allah ve insan tasavvuru içerisinde önemli bir yer tutar. Hökelekli’ye göre, Allah, yarattıklarıyla süreklilik arz eden, kesintisiz bir bağ ve ilişki içerisinde. “Göklerde ve yerde bulunanlar her şeyi O’ndan isterler. O her an yeni bir iştir.”⁸⁸⁰ Dolayısıyla Allah ve insan birlikte iş görerek fitrî düzeni koruma ve geliştirme sürecini gerçekleştirir. Eğitim, yalnızca eğitimcinin etkin olduğu tek yanlı bir süreç değildir. En az iki kişi arasındaki bir ilişki ve iletişime dayalı olan eğitim olayında, eğitimci kadar, öğrencinin de görev, sorumluluk ve ödevleri vardır. Bu yüzden, ilahi mesaj ile insan arasındaki dinamik etkileşimin, dini karakterin şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır. İnsandaki olumlu yetenekleri geliştirip, dengeli bir kişilik ve sağlam bir karakter yapılmasının gerçekleştirilmesi Allah’la olan işbirliğine bağlıdır.⁸⁸¹

Kur’an’da, problemlerin çözümünde başkalarıyla işbirliği yapmak, bilenlerin fikrine başvurmak inananların bir özelliği olarak vurgulandığı Parladır tarafından ifade edilmiştir. Buna örnek olarak “...eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun”⁸⁸², “işleri, aralarında şûrâ (danışma) ile olanlar”⁸⁸³, “İş konusunda onlarla müşavere et”⁸⁸⁴ âyetlerini örnek vermektedir.⁸⁸⁵

Toplumda insanlar arasında işbirliği ve dayanışma duygusu varsa, herkesin birbirine saygı duyduğu ve birlik ve bütünlük anlayışı hâkimse o toplumda yaşayan insanlar arasında işbirliği yeterliliğinin gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür. Kur’an, inanan insanların birlik ve bütünlük içinde yaşamasını ister. “Hep birlikte Allah’ın ipine (kitabına, dinine) sımsıkı sarılın. Parçalanıp ayrılmayın. Allah’ın üzerinizdeki nimetini düşünün. Hani siz birbirinize düşmanlar idiniz de, O,

⁸⁷⁷ Fâtır (35), 8; Zümer (39), 56-58.

⁸⁷⁸ Mü’min (40), 60-63.

⁸⁷⁹ Dodurgalı, s. 130.

⁸⁸⁰ Rahman (55), 29.

⁸⁸¹ Hökelekli, Kur’an ve Eğitim, ss. 67-68.

⁸⁸² Nahl (16), 43.

⁸⁸³ Şûrâ (42), 38.

⁸⁸⁴ Al-i İmran (3), 159.

⁸⁸⁵ Parladır, s. 90.

kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun (bu) nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildiriyor ki, doğru yola eresiniz.”⁸⁸⁶ “Ey iman edenler! ...İyilik ve takva üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın azabı çetindir⁸⁸⁷ âyetlerinin bu duruma örnek teşkil ettiği düşünülmektedir. Din eğitimi hedeflerinden evrensel değerlere kendi dini bilgi ve bilinçleriyle katılmalarını sağlama, işbirliği yeterliğini karşılayan bir hedef olarak değerlendirilebilir.

Toplumda yaşayan farklı din, ırk, mezhepten insanların ortak bir amaç doğrultusunda işbirliği yapması mümkündür. *“Kitap ehlerinden öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez. Bu da onların, "Ümmîlere karşı (yaptıklarımızdan) bize vebal yoktur" demelerinden dolayıdır. Onlar, bile bile Allah'a karşı yalan söylerler”.*⁸⁸⁸ Ayrıca Kur'an'ın tüm insanlık için yapmış olduğu ilahi çağrıda *“Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Birbirinizle tanışıp, bilişmeniz için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Allah nezdinde en üstününüz, en müttaki olanınızdır. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilen; her şeyden haberdar olandır”*⁸⁸⁹ buyrularak bütün insanlığın farklılıklarını ve özgünlüklerini koruyarak, her birinin özelliklerini tanıyarak ve ona saygı duyarak işbirliği yapmaları gerektiği belirtilmektedir.⁸⁹⁰ Öğrenciye belli bir sorumlulukla beraber işbirliği yeterliğinin geliştirilmesinin duygusal zekâ kadar eğitim açısından da önemli olduğu görülmektedir.

Din ve ahlâk öğretiminde grup çalışmalarının, beraber çalışma, birlikte bir işi başarma, arkadaşlarla geçinme, toplu olarak bir işin sorumluluğunu alma gibi davranışların kazanımına imkân verdiğinden dolayı önemli olduğu bilinmektedir.⁸⁹¹

İnsanın yaşamını rahat ve huzurlu geçirebilmesi, karşılıklı dayanışmanın, işbirliğinin olduğu toplumsal çevrede mümkündür. Duygusal zekânın sosyal beceri

⁸⁸⁶ Al-i İmran (3), 103.

⁸⁸⁷ Maide (5), 2.

⁸⁸⁸ Al-i İmran (3), 75.

⁸⁸⁹ Hucurat (49), 13.

⁸⁹⁰ Mehmet Emin Özafşar, “Toplumsal Dayanışma ve Kardeşlik”, **İslam’a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar**, (Ed. Bünyamin Erul), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 376.

⁸⁹¹ Bilgin ve Selçuk, ss. 140-141.

yeterliği olan işbirliği, aslında Kur'an'da insandan istenen, yaptığı anlaşmalara uyması ve diğerlerine karşı işbirliği yapabilmesi, aynı hedeflere birlikte yönelmesi din eğitiminin hedefi bağlamında değeriendirilebilir.

e) Ekip Çalışmasına Yatkinlık Becerisine Sahip Olma

Bu yeterlik, kişinin bir grupta birlikte olduğu zaman ortak amaçlar doğrultusunda bir çalışmaya girebilmesi becerisidir.

İnsan yaradılışı gereği ekip çalışmasına yatkin, uyumlu ve aynı zamanda mecbur olarak yaratılmıştır. Birlik, toplum için zorunlu olan bir ihtiyaçtır. Birlik zorunluluk olduğuna göre, farklı kişilerin ortak noktasını bularak bir araya getirmek gereklidir. Böylece bütün organları uyum içinde çalışan fert gibi toplumunda birleşmesi ve ahenk içinde çalışması mümkün olabilir.⁸⁹² Din eğitiminin hedeflerinden ibadetlerin, davranışları geliştirmedeki gücünü fark etme insanı birlikteliğe, ekip çalışmasına yönlendiren bir hedeftir.

Ekip çalışmasına yatkin olan kişi, saygı, yardımseverlik ve işbirliği gibi ekip kalitesini etkileyen konularda örnek bireydir. “*Ey iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslam'a) girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır*”⁸⁹³ âyeti insanları barış ve güvenlik için birlikte olmaya davet etmektedir. Çalışma kavramını geniş bir çerçevede çok yönlü olarak ele alan Kur'an insanla çalışma arasındaki ilgiyi belirtmiş, insanı bireysel ahlâki çabaya yöneltmiştir.⁸⁹⁴ İslam'a göre insanın çalışmalarına yönelik sorumluluğu kendisine aittir. Eğitim sisteminde ise öğretmen odaklı bir eğitim anlayışı günümüzde artık pek işlevsel olmamaktadır. Bunun yerine başarıyı arttırmada kullanılan ekip çalışması öğrencinin kendine güven duymasını sağlayarak nitelikli birey olmanın yolunu açmaktadır. Ekip çalışması modellerinden biri olan “Proje merkezli” öğrenim modeli, öğrencinin kendine karşı saygı kazanmasına, problem çözme yeteneğini

⁸⁹² Turgut, s. 164.

⁸⁹³ Bakara (2), 208.

⁸⁹⁴ Turgut, s. 106.

geliştirmesine, akademik başarısını artırmasına ve motive olmasına olanak tanımaktadır.⁸⁹⁵

Hız. Peygamber'in ilk yaptığı işlerden birisi, gerek kendisi ve gerekse yakın arkadaşları vasıtasıyla bir eğitim öğretim seferberliği başlatmış olmasıdır. İslam Tarihçilerinin ittifakla kaydettikleri şu olay, öğretime ne kadar önem verildiğini açıkça göstermektedir. Bedir Savaşı sonunda bir kısım müşrikler esir alınmış idi. Bu esirlerden okuma yazma bilenler on Müslüman çocuğa okuma yazmayı öğrettikleri takdirde, kendilerinden kurtuluş fidyesi alınmadan serbest bırakılacakları kararlaştırılmıştı.⁸⁹⁶ Bu aynı zamanda bilgiye teşvik olarak değerlendirilmektedir.⁸⁹⁷

Ekip çalışması daha çok, kendi aralarında doğrudan ya da dolaylı olarak haberleşme, birbirine bağlı roller sistemine dayanan standart davranış kalıpları ve üyeler arasında belli derecede bağlılık şeklinde karakterize edilmektedir. Buna göre ekip üyeleri arasında doğrudan ya da dolaylı etkileşime dayalı olarak farklı bir anlayışla ortaklık geliştirmektir.⁸⁹⁸ Kur'an'da Tebuk Seferi'ne çıkmak istemeyenlerin işbirliği konusundaki tavrı şu âyetlerde belirtilmiştir; *"...Artık siz benimle birlikte ebediyyen çıkmayacak ve benimle birlikte hiçbir düşmanla asla savaşmayacaksınız. Çünkü siz baştan yerinizde oturup kalmaya razı oldunuz. Şimdi de geri kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte oturun."*⁸⁹⁹ *"...Bizi bırak da oturup kalanlarla birlikte olalım dediler."*⁹⁰⁰ *"Onlar geride kalan (kadın ve çocuk)larla birlikte olmaya razı oldular ve kalpleri mühürlendi. Artık onlar anlamazlar."*⁹⁰¹ Yine birçok âyette insanların yaptığı işbirliği ve bunun sonuçlarının ne olacağı vurgulanmıştır.⁹⁰² Kur'an sosyal etkileşimi olumlu yöne ve telkin ettiği ideallere doğru yöneltmekte ve bireyin de buna kendi iradesi ile uyum göstermesi teşvik etmektedir.

Yeni hazırlanan ilk ve ortaöğretim programlarında eğitimin hedeflerinden biri de ekip çalışması, üretme ve değerlendirme becerisi kazanılmasıdır. Ekip

⁸⁹⁵ Ünal Şentürk, "Enformasyon Toplumunda Eğitimin Yeri", **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2008, s. 496.

⁸⁹⁶ Hökelekli, Kur'an ve Eğitim, s. 69.

⁸⁹⁷ Parlador, s. 89.

⁸⁹⁸ Ahmet Faruk Kılıç, "Din Sosyolojisinde Dini Grup Tipolojileri", **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 13, 2007, s. 38.

⁸⁹⁹ Tevbe (9), 83.

⁹⁰⁰ Tevbe (9), 86.

⁹⁰¹ Tevbe (9), 87.

⁹⁰² Maide (5), 80; Tevbe (9), 42; Enfal (8), 73; Tevbe (9), 88; Mücadele (58), 22.

çalışmasının eğitimde, kişilerin özgüveninin, sorumluluk duygusunun, gözlem becerilerinin, görüş aktarma, dinleme ve tartışma yetilerinin gelişmesine yardımcı olabileceği ve gerçek hayatın bir parçası olduğu ifade edilmiştir.⁹⁰³

Din, insanların birlikte hareket etme kabiliyetinde olmalarını bekler. Bu toplumsal birlik ve beraberlik açısından önemli bir unsurdur. Birlikte hareket edebilme, aynı Allah'a yönelen ve aynı amaçları paylaşan insan açısından cemaat olma şuuruyla davranabilmeyi gerektirir. Duygusal zekâ, bireyin iş ilişkilerinden toplumsal ilişkilerine kadar her türlü davranışın geliştirilmesini hedefler. Din eğitimi açısından da önemli bir hedef olan kişinin potansiyellerini geliştirme, ahlâki tavrın birlik ve beraberlik içinde ve topyekûn bir gelişimi kapsar. Kur'an ahlâkı ise mutlu ve huzurlu bir toplum hedefiyle davranışların düzenlenmesini gerektirir. Bu doğrultuda din eğitiminin hedefleri açısından, Kur'an'ın bu isteği ile duygusal zekâ arasında bir ilişki kurulabileceğini söylemek mümkündür.

f) Liderlik Becerisi Kazanma

Liderlik yeterliği, kişinin başka insanları ikna ederek, ilham vermesi, heyecan yaratması ve harekete geçirmesini ifade eder. Kısaca liderlik yeterliği, kişinin başkalarını etkileyebilme becerisini ifade eder. Liderliğin olumlu kişilik özellikleriyle birlikte alınan eğitimle geliştirilebilir bir yetenek olduğu bilinmektedir.

Birey hem bencil hem de sosyal güdülerini sosyal hayatın içinde gerçekleştirmeye çalışır. Bu durum onun belli bir sosyal grup içinde bulunmasını sağlar. Bireylerin bu ilgi ve ihtiyaçlarını üstün değerlere yönlendirme açısından bireyin hem kendine hem de başkalarına liderlik yapabilme becerisi kazandırma din eğitiminde önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir. Kur'an insana yol gösteren bir rehber olarak hem insanın kendisinin ahlâki ve sosyal değerleri içselleştirmesini hem de başkalarına aktarmasını istemektedir.

Liderlik bir etkileme süreci olarak ele alındığında, değerler ile liderlik arasındaki ilişkinin, liderlerin izleyenlerini değerler yoluyla etkilemesiyle ortaya

⁹⁰³ Halit Ev, ss. 26-27.

çıkıldığı ifade edilmektedir.⁹⁰⁴ Liderin öncelikle kendisinin değerleri içselleştiren ve davranışa dönüştüren birey olması beklenir. Dolayısıyla lider, önce kendine liderlik yapabildir.

Kendi kendinin lideri olmak, bireylerin eylem ve düşüncelerini kontrol edebilmek için, kendi kendilerini etkilemeleri yoluyla ortaya çıkan bireysel düzeyde bir bakış açısidir. Kendi kendine liderliğin amacı, bireylerin belirli davranışsal ve bilişsel stratejileri öğrenerek ve uygulayarak, yaşamlarını ve işlerini iyileştirmek için kendi kendilerini daha etkili bir şekilde yönetmeleridir.⁹⁰⁵ Bu da sorumluluklarla başlar. Kur'an, kendi nefsinden başlayarak, ilişkide olduğu kişilere, yaşadığı topluma ve dünyaya karşı haklar ve sorumluluklar ağı içinde olan insanın özgürlüğünü yerinde kullanmasını engelleyecek her türlü iç ve dış (heva, heves, beşeri zaafılar, şeytan vb.) faktörlere dikkat çeker. Emaneti taşıma görevinin çok büyük bir ahlâki çaba gerektirdiğini belirtir.⁹⁰⁶ Ahlâki çabaya gereken önemi vermeyen, bir anlama, kavrama ve anlamlandırma çabası içinde olmayanlar sert bir dille kınanır.⁹⁰⁷

Lider kişi diğer insanlara öncü olur. Özellikle bu erken yaşlarda fark edildiğinde arkadaş grubu onun sürekli öne geçmesini ister.⁹⁰⁸ Kur'an'da öncülük yapan, emin ve güvenilir, özgün, insanları ve olayları anlama sezgisi gelişmiş, hitap yeteneği üstün başka deyişle iyi lider özelliklerine sahip olarak peygamberlerden bahsedilmektedir. “Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik”⁹⁰⁹ âyeti ile ortak amaca ulaşmada insanları etkileyen ve takip edilen kişi olarak peygamberin liderlik özelliğinin belirtildiği söylenebilir.

Etkin liderlerin duygusal zekânın bu yeterliğin özelliklerine sahip olması gerektiği ifade edilmektedir. Kendini tanıyan, karşısındakilerin gereksinimlerine duyarlı olan, duygularını kontrol edebilen liderler, karşılıklı ilişkiler kurabilir ve bu

⁹⁰⁴ Nuri Baloğlu, “Değerler Temelli Liderlik ile Dağıtım Liderlik Arasındaki İlişkiler: Okul Müdürünün Davranışını Değerlendirmeye Dönük Nedensel Bir Araştırma”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri**, Ek Özel Sayı, Cilt: 12, Sayı: 2, 2012, s. 1368.

⁹⁰⁵ Özgür Uğurluoğlu, “Kendi Kendine Liderlik Statejileri Üzerine Bir Araştırma”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, 2010, s. 177.

⁹⁰⁶ Selçuk, Süreç, s. 219.

⁹⁰⁷ Araf (7), 179; Saff, (61), 2; Bakara (2), 44.

⁹⁰⁸ Çamdibi, s. 130.

⁹⁰⁹ Bakara (2), 150.

ilişkiyi sürekli olarak geliştirerek güçlendirirler.⁹¹⁰ Kur'an'da yer alan "Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar, hayır işlerinde de birbirleriyle yarışırırlar. İşte onlar iyi insanlardandır".⁹¹¹ Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar⁹¹² âyetlerinde nitelenen iyi insanın özelliklerinin etkin bir liderde olması gerektiği düşünülebilir. Böylelikle insanları etkileyerek hedefe yöneltme ve gönülden katılımı sağlayan liderlik becerisi kazanabilir.

Kur'an, her insanı lider olmaya yönlendirir. Ancak bu herkesin lider olacağı anlamına gelmemektedir. Kur'an'da liderlik bilinci şöyle belirtilmiştir; "Onlar, "Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle" diyenlerdir."⁹¹³

İyi lider göreve aldırmaksızın, ihtiyaç olduğunda daima ileriye gitmeye hazırdır. Bunu yaparken insanları belirli bir amacı gerçekleştirme için motive eder, bireylerin hatalarının nedenlerini ortadan kaldırmaya çabalar. Kur'an'da, Hz. Tâlût'un İsrailoğullarına hükümdar atanma gerekçeleri anlatılırken, lider olmanın temel ilkelerine de dikkat çekilmektedir: "Peygamberleri onlara, "Allah size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi" dedi. Onlar, "O bizim üzerimize nasıl hükümdar olabilir? Biz hükümdarlığa ondan daha lâyığız. Ona zenginlik de verilmemiştir" dediler. Peygamberleri şöyle dedi: "Şüphesiz Allah onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı." Allah mülkünü dilediğine verir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."⁹¹⁴ Liderlik niteliklerine sahip kişi içinde bulunduğu kurumda sorumluluk verdiği çalışanların iyi performans gösterebilmesi için rehberlik yapar. Kur'an'da insanların doğru yolda lider olmalarına yönelik birçok âyet vardır. Bunlardan bazıları; "...insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği şekilde hüküm veresin. Sakın hainlerin savunucusu olma!"⁹¹⁵, "Bana yönelenlerin yoluna uy."⁹¹⁶, "Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman

⁹¹⁰ Füsün Acar, "Duygusal Zekâ ve Liderlik", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 12, 2002, s. 56.

⁹¹¹ Al-i İmran (3), 114.

⁹¹² Bakara (2), 269.

⁹¹³ Furkan (25), 74.

⁹¹⁴ Bakara (2), 247.

⁹¹⁵ Nisa (4), 105.

⁹¹⁶ Lokman (21), 15.

adaletle hükmetmenizi emrediyor...".⁹¹⁷ şeklindedir. Din eğitiminde danışma ve rehberlik öğretimi, dini bilginin ikna etme, benimsetme, yönlendirme, çözümleme, rahatlatma yöntemleri ile öğretilmesini kapsar.⁹¹⁸ Bu da iyi liderler yetiştirmeyi sağlar.

Kur'an'da liderlikle ilgili ele alınan diğer bir nokta tebliğdir. Tebliğ faaliyetinin başarıya ulaşmasında doğrudan veya dolaylı olarak etkili olan bazı faktörler vardır. Tebliğ sisteminde başlıca beş faktör rol oynamaktadır. Bunlar, tebliğci (kaynak), tebliğ (muhteva), muhatap (hedef), ortam ve uygulanan metotlardır. Tebliğcinin sahip olduğu özellikler inanılabilirlik, karşılık bekleme, söz ve davranış birliği, muhatap tanıma, söz ve ifade güzelliği, sevilme ve hoşgörülü olmak, tevazu, sabır ve azim, şefkat ve merhamet, imaj, kararlılık ve kendine güvendir.⁹¹⁹ Bu liderliğin vasfıdır. İyi bir lider davranışları ile daima diğer insanlar için örnek olur. Bu konuda Kur'an'da birçok âyet yer almaktadır.⁹²⁰ Başarılı bir lider duruma ve problemin doğasına göre farklı davranışlar gösterir. Kur'an'da iyi⁹²¹ ve kötü⁹²² yönde lider olan kişiler ve bunların nasıl ödüllendirilecekleri ya da cezalandırılacakları yer almaktadır.

Ortak vizyon ve misyon kavramları için heyecan uyandırabilen, sorumluluk duygusuyla hareket eden, öncü olabilen, problemler karşısında duygularını yönetebilen ve harekete geçebilen ve diğerlerine rehberlik yapabilen insanların liderlik becerisine sahip olduklarını söylemek mümkündür. Din eğitimi bireylere bu beceriyi kazandırma amacını, insanın doğal özelliklerini dikkate alarak, akli kabiliyetlerinin yanında duygusal becerilerini de geliştirerek sağlamalıdır. Bu noktada insan tabiatına uygun emir ve teklifleriyle Kur'an'ın rehberliği doğru bir bakış açısı geliştirmede yararlı olacaktır.

⁹¹⁷ Nisa (4), 58.

⁹¹⁸ Suat Cebeci, "Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik", **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt: 8, No: 19, 2010, s. 61.

⁹¹⁹ Mehmet Şanver, **Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi**, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 83-102.

⁹²⁰ Âl-i İmran (3), 79; Kalem (68), 1-14; En'am (6), 111.

⁹²¹ Âl-i İmran (3), 134.

⁹²² Ahzab (33), 67-68; Bakara (2), 166-167.

g) İlişki Kurmak

İnsanların başkalarıyla ilişki kurabilmesi ve bu ilişkilerin uzun süre geçerliliğini koruyabilmesini kapsayan yeterlidir. Sosyal ilişkileri güçlü olan insanlar toplumsal yönden de gelişmiş insanlardır. Toplumsal yönden gelişmiş bir kişide bencillik azalır ve onun yerine başkalarını sevmeye, başkalarını düşünmeye gibi özgeci duygular geçer. Özgeci olan kimseler, kendilerini düşünmekten kurtularak, başkalarını anlamaya, onların durumlarını değerlendirmeye çalışırlar. Bu yeterlik eğitimle geliştirilebilir.⁹²³ Din eğitiminin hedefleri arasında yer alan başkalarıyla ilişkilerini değerlendiren böylece özeleştiri ve öz değerlendirme yapabilen insan olma bu yeterlikle ilişkilendirilebilir.

İnsanın kendisiyle olan ilişkisi, insanın Rabbi ile olan ilişkisinden, eşya ile olan ilişkisinden ve başkalarıyla olan ilişkisinden önce ele alınmalıdır. İnsanın kendi iç dünyası ile olan ilişkisinin nitelik ve niceliği diğer tüm ilişkileri etkiler. Kendi iç dünyasında sürekli çatışma içinde olan kişinin başkalarıyla sağlıklı ilişki kurabilmesi oldukça zordur.⁹²⁴ *“Yeminlerini kalkan yaptılar da insanları Allah'ın yolundan çevirdiler. Gerçekten onların yaptıkları şey ne kötüdür! Bu, onların önce iman edip sonra inkar etmeleri, bu yüzden de kalplerine mühür vurulması sebebiyledir. Artık onlar anlamazlar. Onları gördüğün zaman kalıpları hoşuna gider. Konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Onlar sanki elbise giydirilmiş kereste gibidirler. Her kuvvetli sesi kendi aleyhlerine sanırlar. Onlar düşmandır, onlardan sakın! Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan) çevriliyorlar!”*⁹²⁵ âyeti bu duruma örnektir. Kılavuz ve Yılmaz'ın aktarımıyla Faust, ilişkilere dayalı din eğitiminin sevgi, ilgi ve özen gösterme, eleştirel bakış açısı geliştirme, diyalog, empati, destek ve cesaretlendirme, başkalarını dinleme ve bireyleri kabullenerek onları onaylama, güven ve saygı duymaya dayalı bir öğretim biçimi olduğunu belirtmiştir.⁹²⁶ Din eğitiminde ilişkilere önem verilmesi insanın sosyal ahlâki değerler kazanmasında daha etkili olabilmektedir.

⁹²³ Cavit Binbaşıoğlu, **Eğitim Psikolojisi**, Yargıcı Matbaası, 9. Baskı, Ankara, 1995, s. 168.

⁹²⁴ Muhammed Emin Yıldırım, **İnsanî İlişkilerde İlahî Ölçü**, Siyer Yayınları, İstanbul, 2010, s. 27.

⁹²⁵ Münafikun (63), 2-3-4.

⁹²⁶ Wayne E Faust, “A Model for Effective Adult and Adolescent Education in a Relational Mode”, **Religious Education**, Cilt: 93, Sayı: 4, 1998, s. 467'den aktaran Kılavuz ve Yılmaz, s. 127.

Kişilerarası ilişkiler başkalarıyla güzel ve sağlıklı etkileşimi kurma yeteneğini içerir. İslami toplumda, kişiler arası ilişkilere oldukça büyük önem verilmektedir. Bu ilişkiler eşitlik temelinde olmalı ve insanlara saygı ile bakılmalıdır. Onların özgürlük ve gizliliğine dikkat edilmelidir. Kur'an'da insanlar arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiği çeşitli âyetlerde vurgulanmıştır. Bunlardan bazıları; *“Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi...”*⁹²⁷, *“Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin...”*⁹²⁸, *“...Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın...”*⁹²⁹, *“...Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın...”*⁹³⁰, *“Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah hiçbir kibirleneni, övüngeyi sevmez”*⁹³¹ şeklindedir. Sosyal bir sistem olan okul kurumunda kişiler ve gruplar arasındaki ilişkilerin temelinde fertlerin birer birey olarak görülmesi gerektiği yerlerdir. Okulda özellikle yönetim ilişki canlılığını sürdürmek için gayri resmi olan insan ilişkilerinde grup davranışları, bireyin ihtiyaçları, güdüleme ve morali yüksek tutacak uygulamalar gözetmelidir. İnsanın özelliklerini, grup dinamiğini, insanın ihtiyaçlarını, insanların nasıl işbirliği yaptıklarını bilmeden insanlar arasındaki ilişkileri geliştirmek zordur.⁹³²

İlişki kurma yeterliğine sahip insanlar resmi olmayan, karşılıklı yarar sağlayan samimi dostluklar kurar. *“Biz onların kalplerindeki kini söküp attık. Artık onlar sedirler üzerinde, kardeşler olarak karşılıklı otururlar”*⁹³³, *“Kim Allah'ı, onun peygamberini ve inananları dost edinirse bilsin ki şüphesiz Allah taraftarları galiplerin ta kendileridir.”*⁹³⁴, *“İşledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini*

⁹²⁷ Al-i İmran (3), 159.

⁹²⁸ Hucurat (49), 9.

⁹²⁹ Hucurat (49), 11.

⁹³⁰ Hucurat (49), 12.

⁹³¹ Lokman (31), 18.

⁹³² Çamdibi, s. 30.

⁹³³ Hicr (15), 47.

⁹³⁴ Maide (5), 56.

vazgeçirmeye çalışmazlardı. Yapmakta oldukları ne kötüydü!’⁹³⁵ âyetlerinde karşılıklı fayda sağlayan ilişkilere örnek görülmektedir. Ayrıca “İçlerinden biri der ki: “Benim bir arkadaşım vardı.”⁹³⁶, “Onda ‘sükun bulup durulmanız’ için, size kendi nefislerinizden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet kılması da...”⁹³⁷, “Şüphesiz Allah, ağaç altında sana bîat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş...”⁹³⁸ âyetlerinde ilişki kurma yeteneğine sahip kişinin belirli bir amaç için kişisel arkadaşlık kurma ve bunu sürdürebilme becerisi kazanmanın öneminden bahsetmektedir. Kur’an insanların birbirleriyle sürtüşmesiz bir ilişki sürdürmesini ister.⁹³⁹

Diğer insanlarla ilişkilerde güveni sağlamanın en iyi yolu, onların yüksek ahlâk sahibi insanlar olarak yetiştirilmesidir. İslâm ahlâkında aile, komşu, akraba ilişkileri ile ilgili temel kurallarda mevcut olan varoluşsal ilişkinin canlı tutulmasının, “harsın (kültür) ve neslin” muhafazasının da, diğer kurallarla ilişkili olduğunu görebiliriz. İslâm ahlâkı, insani varoluşu devam ettirmek ve geliştirmek için insanın yapması gereken şeylerin belirlenmesi ve insanlığa öğretilmesidir.

Tebliğ ve telkinin etkinliği, bunların muhtevası, yani içerdiği fikirlerle çok yakından ilgilidir. Burada tebliğin ne dediği öne sürdüğü fikrin muhatabın fikrinden ne kadar farklı olduğu, kendi görüşünü açıklarken karşı görüşe yer verip vermediği, yani tebliğin tek yönlü mü, çift yönlü mü olduğu, tebliğin duygusal, akılcı, rasyonel ve mantıklı mı olduğu konuları önem kazanmaktadır.⁹⁴⁰

Din eğitimi, önce insanın kendisini, daha sonra da toplumu anlamasına yardımcı olabilecek bir eğitim olarak değerlendirilmektedir. Dinin bünyesinde barındırdığı kardeşlik, dayanışma ve hoşgörü gibi temel değerler, insanların birbirlerini anlamaları ve sevmelerini de kolaylaştırabilecek faktörleridir. Din eğitimi aynı zamanda fertlerin birbirlerine yabancılaşmasını engelleyebilme ve onun yerine dostluğu ikame edebilme konusunda yardımcı olabilecek bir alandır.

İlişki kuma becerisi kişide dış uyaranların sonucunda oluşan duygusal durumların etkilerini anlama yeteneğini de gerektirmektedir. Çünkü insan yaşadığı

⁹³⁵ Maide (5), 79.

⁹³⁶ Saffat (37), 51.

⁹³⁷ Rum (30), 21.

⁹³⁸ Fetih (48), 18.

⁹³⁹ Mümtetine (60), 1; Bakara (2), 231; Nisa (4), 1; Nisa (4), 128.

⁹⁴⁰ Şanver, s. 102.

sosyal ortamın değerlerinden, duygularından etkilenen bir varlıktır. Parladır'ın ifade ettiği gibi, kişide üst sevgilerin doğması, o kişinin sevgi görmesine, sevgi ortamında yaşamasına bağlıdır.⁹⁴¹ Dolayısıyla eğitim ortamının onun sevgi ve saygıya dayalı, hoşgörü, merhamet, kardeşlik ve dostluk gibi değerlerle oluşturulması gereklidir.

İnsanın eğitiminde toplumsal değerlerin de önemli bir rolü vardır. İnsandaki toplumsal güdülerin kontrolünü öğrenmesi ve onları yönetebilmesi, toplumda kurduğu ilişkilerle orantılıdır. Örneğin, Bayraklı'nın da ifade ettiği gibi hayâ duygusu, toplumsal değer yargılarıyla ilişkilidir. Bireyde üstün değerleri koruyacak, bir hayâ perdesi yoksa nefsi eğitime imkânı azalır. Hayânın ölçüsü ise toplumsal değer yargılarını kazanma durumudur.⁹⁴²

İnsanın ahlâki düşünce ve kararlarını, davranış ve etkinliklerini yöneten güçlü bir psikolojik faktör olan “benlik”, toplumsal ve kültürel ortamda, insanlarla kurulan ilişkilerin niteliğine göre bir yapı kazanır.⁹⁴³ Kur'an öğretisinin sadece bir din olarak değil aynı zamanda bir kültür ve medeniyet şeklinde gelişme göstereceği dikkate alınır, toplum içindeki insanların günlük hayatını sürdürmede sosyal ahlâka sahip olmaları oldukça önemlidir.⁹⁴⁴

İnsan ilişkileri hem psikolojik hem de sosyal açıdan dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda din eğitiminde, insan ilişkilerini yönetme, doğru değerlendirme ve sağlıklı ilişkiler kurabilme bilişsel bir tavrı kazanmış olmayı gerektirir. Aynı zamanda ise üstün bir ahlâk ve duyarlılık gerektirdiği de gerçektir. Bu anlamda din eğitiminde hedeflenen birçok sosyal becerinin, ilişki kurma yeterliği ile ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Bir yönüyle insanı eğiten Kur'an ise bir yönüyle de sağlıklı ilişkilerin yürütüldüğü mutlu bir toplum hedeflemektedir. Bu nedenle Kur'an'ın bu amacının gerçekleştirilmesinde bir vasıtası olan din eğitiminin hedeflerinin gerçekleştirilmesinde duygusal zekâ yeterliklerinin ilişkilendirilebileceğini söyleyebiliriz. Bu modern insanın ihtiyaç duyduğu psiko-sosyal tatmininde önemli bir yol olarak değerlendirilebilir. Günlük hayatın düzeni içinde maneviyatın gücünü

⁹⁴¹ Parladır, Eğitim, s. 63.

⁹⁴² Bayraklı, ss. 246-266.

⁹⁴³ Hökelekli, Kur'an ve Eğitim, s. 72.

⁹⁴⁴ Toshihiko İzutsu, **Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, Çev. Selâhattin Ayaz, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 330.

kullanmanın hazzı temel amaç olan mutluluğun gerçekleşmesinde bir adım daha atılmasını sağlayabilir.

SONUÇ

Günümüzde ahlâki alanda görülen yozlaşma, insan hayatında önemli bir yeri olan ahlâki değerlerin eğitiminde yeterince başarılı olunamadığının bir göstergesidir. İnsanlar arası ilişkilerde ortaya çıkan problemlerin paralelinde ortaya konan kişisel gelişim ya da eğitim tasarımlarının artması da bu durumu desteklemektedir. Günümüz kapitalist endüstri toplumu insanları, daha çok, arzu ve dürtülerini tatmine ve “tüketime” yöneltmektedir. Maddeyi hızla tüketen insan, benliğini, duygu ve düşüncelerini de çok hızlı tüketir hale gelmiştir. Bilgiye ulaşmanın daha kolay hale geldiği dünyamızda, bilginin niçin ve nasıl kullanılacağı da önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla bu *niçin ve nasıl* sorularına cevap üretme çabası olan eğitimin rolü ve önemi daha belirginleşmiştir.

Sürekli gelişen iletişim teknolojileri, toplumsal yaşama katılmadan sosyalleşmeye yol açmaktadır. Geleneksel aile yapısının ortadan kalkmasıyla beraber bir bakıma sanal sosyalleşme diyebileceğimiz bu süreç kendine, topluma yabancılaşmayı ve yalnızlaşmayı doğurmaktadır. Bunun sonucunda zihinsel ve duygusal çöküntüye uğrayan insan, psikolojik ve sosyal desteğe daha çok ihtiyaç duymaktadır. Ancak modern insan bu durumdan kurtulmasını sağlayacak potansiyel güçlerinin ya farkında değildir ya da bu güçlerini kullanabilecek yeterliğe erişememektedir. Medyada gittikçe artan şiddet, öfke, kızgınlık, cinnet vakaları, boşanmaların yoğunluğu ve çocuk suçları bu durumun açık göstergesidir.

Bugün eğitimden öğrenme, araştırma, üretim, iletişim, işbirliği ve sağlıklı yaşama yeterliklerini bireye kazandırması beklenmektedir. Akademik zekânın gelişimini öne çıkaran genel eğitim kurumlarının programlarında, aynı zamanda bireye sosyal ve ahlâkî gelişim yeterlikleri kazandırılması da hedeflenmektedir. İnsanın gerçek anlamda başarısı ve mutluluğu için zekânın farklı yönlerinin bütün halinde gelişmesi eğitimde esastır. Zihinsel gelişimle beraber duyguların eğitimini de vurgulayan duygusal zekâ kuramı sözü edilen bütüncül yaklaşımı desteklemektedir.

Bu kurama göre, akademik ya da bilişsel zekâyla beraber kendini fark etme, kendini yönetme, motivasyon gibi *kişisel yeterlikler* ile empati, iletişim, işbirliği, ilişki kurma gibi becerileri içine alan *sosyal yeterliklerin* geliştirilmesi önemlidir. Bu yüzden iyi insanı ve dolayısıyla iyi bir toplumu hedefleyen eğitim sürecinde EQ olarak ifade edilen bu yeterliklerin kazandırılması gereklidir. Bu çalışmada, din

eğitiminin amaçları ile duygusal zekâ yeterlikleri arasındaki ilişki, Kur'an çerçevesinde gösterilmeye çalışılmıştır.

Din, insanın sahip olduğu dürtüleri kontrol etmesini, düşünce ve duygularını iyiye yönlendirmesini hedeflemektedir. Bu hedefin gerçekleşebilmesi, dini bilginin sadece aktarılmasıyla değil, onun *akıl* ve *duygu* eşliğinde işlenmesiyle mümkündür.

Kur'an'ın, toplumsal anlamda ahlâkî bir düzen kurabilecek iyi insan oluşturma hedefi vardır. Duygusal zekâ açısından bu hedef, kişisel ve sosyal yeterliklerle ilişkilidir. Kur'an bu yeterlikleri geliştirmeye yönelik bir içeriğe sahiptir. Öyle ki Allah, insanın kendini bilmesini ve sosyal ilişkiler açısından uyması gereken ahlâki davranış kurallarını, onun hem aklına hem de duygularına hitap ederek vermiştir. Kur'an'da insanın zaaflarına vurgu yapan âyetlerle birlikte, özgüven aşılayan âyetlerin varlığı bunun bir örneğidir.

Muhatabı insan olan Kur'an'ın, insanı tanımaya yönelik kuramların verileriyle anlaşılmasına çalışılması yadırganmamalıdır. Bu, metne zarar verecek değil, aksine onu canlı kılacak bir gayrettir.

Özünde bir değerler eğitimi olan din eğitiminin hedefleri belirlenirken duygusal zekâ yeterliklerinin her birinin ayrı birer hedef olarak ele alınabileceği görülmektedir. Beş temel duygusal zekâ yetkinliğinden, *kendisiyle ilgili farkındalık*, *kendini yönetme* ve *motivasyondan* oluşan kişisel yeterlikler din eğitiminin *bireyin manevi ve ahlâki bir varlık haline gelmesine* yönelik temel hedefiyle iç içedir. Sosyal yeterlik olarak ifade edilen *empati* ve *sosyal beceriler* ise, din eğitiminin *bireyin sosyal ve ahlâki değerleri kazanmasının sağlanması* hedefiyle ilişkilidir. Bu ilişki din eğitiminde özellikle duyuşsal hedefler bağlamında vurgulanmaktadır.

Çalışmamızda, revize edilen Bloom taksonomisinde dikkate alınan *biliş ötesi becerilerin* din eğitiminde önemli bir yeri olduğu tespit edilmiştir. Öz denetim, kişinin kendini bilme ve öğrenme sürecini planlama, izleme ve tanılamasından oluşan bu becerilerin Kur'an'da yer aldığı görülmüştür. İnsanın bilgiyi kazanımının, sadece akademik öğrenmeleri değil, farkındalık yeterliğiyle onu hayata uygulayabilme becerisi kazanmasıyla daha anlamlı olacağı açıktır. Kur'an'da vurgulanan düşünme, tefekkür ve akletmenin, duygusal zekâ yeterliklerinden olan farkındalıkla ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Din eğitiminin fitrata uygun bilme-düşünme yeteneğinin geliştirilmesi, insanın kendi istek ve arzularını bilmesi,

bunları giderecek kabiliyetlerini iyi ve ideal olacak şekilde öğrenmesi hedefinin de bu yeterlikle ilişkili olduğu değerlendirilmiştir.

Kur'an, insanın ham yeteneklerini işlemeyi, eksikliklerini bilip kendini fark etmesinin önemini ortaya koymaktadır. Bu, bilişsel olduğu kadar duyuşsal bir farkındalığı da içermektedir. Duygusal zekâda bu yeterliğin alt boyutlarından biri de duygusal farkındalıktır. İnsanın kendisini etkileyen duygularını fark etmesi doğru düşünme ve davranabilmesinin temelidir. Kur'an, insanı etkileyen, öfke, korku ve kaygı gibi olumsuz duyguları tanıtmaktadır. Din eğitiminin öfke, korku, kaygı, şiddet gibi kötü vasıflar ile çekingenlik, sevinç, keder gibi duyguların yanında arzu ile davranış arasındaki ilişkiyi fark etme hedeflerinin bu yeterlikle ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Duygusal zekânın kendini değerlendirme yeterliğinin ise, hem Kur'ân'ın önemle üzerinde durduğu bir nitelik hem de din eğitiminin bir hedefi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bireyin, iç kontrolü üstün değerlerle sağlayabilen muhasebe ve murakabe gibi vasıflara sahip olma becerilerini kazanması; öz değerlendirme ve öz eleştiri yapabilme ve davranışlarını bu doğrultuda şekillendirebilme hedefleri yeterlikle ilişkilidir.

Bu çalışmada kendiyile ilgili farkındalığın bir diğer alt yeterliği olan özgüvenin, Kur'an'da yer alan bir beceri olduğu, ilgili âyetlerle öneminin vurgulandığı gösterilmiştir. Din eğitiminin duyuşsal-kişisel hedeflerinden biri olan arzu ile davranış arasında düzenleyici bir unsur olarak aklın bilgi yoluyla düşünce yeteneğini geliştirme ve böylece özgüvene ulaşma hedefinin de bu yeterlikle ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Kendini yönetme duygusal zekânın ikinci kişisel yeterliğidir. Kendini kontrol, güvenirlik, vicdanlı olma, yeniliklere açık olma ve uyum yeteneği alt yeterliklerini içermektedir. Kur'an, insanın manevi ve ahlâki bir varlık olmasını, özellikle kendini yönetme gücüyle elde ettiği kazanımları içselleştirmesini amaçlamaktadır. İnsan böylece mutlu ve iyi insan olabilecektir. Kur'an, insanın kendi iç gücünü harekete geçirmek için tefekkür, muhasebe ve murakabe gibi yöntemlerle nefsi eğitmeyi hedeflemektedir. Din eğitiminde bireye kazandırılması hedeflenen kişisel becerilerin, kendini yönetme yeterliğiyle ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre; öfke, korku, kaygı, şiddet, çekingenlik, sevinç, keder gibi duygularını fark edip bunları

yolda tutabilecek erdemleri kazanma ve hayatında her türlü aşırılıktan uzak durma becerisi kazanma; ahiret düşüncesini davranışlarını düzenleme ve denetleme mekanizması haline getirme; madde kullanımından uzak duracak iç kontrol becerisi kazanma hedeflerinin kendini yönetme yeterliğiyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Kur'an, nefse hâkim olma becerisini irade eğitimiyle sağlamayı, kişinin kendini kontrol edebilmesi için çeşitli beceriler kazandırmayı amaçlamaktadır. Allah'ın her zaman ve her yerde kendisini gördüğü inancıyla ve ahiret bilinciyle duygularını, istek ve arzularını kontrol etmek, dünyanın esiri olmamak, kötülükten uzak durmak İslam'ın bu beceriyi kazandırmak için ortaya koyduğu hedeflerdir. Öz saygı, öz değerlendirme ve kendini gerçekleştirme gibi becerileri kazanarak davranışlarında denge ve uyum içinde olma; öfke, korku, kaygı, şiddet, çekingenlik, sevinç, keder gibi duygularını fark edip, bunları yolda tutabilecek erdemleri kazanma ve hayatında her türlü aşırılıktan uzak durma becerisi kazanma hedefleriyle din eğitiminin de bu yeterlikle ilişkili olduğu görülmüştür.

Kendini yönetme yeterliğinin bir diğer alt boyutu güvenirliliktir. Bu çalışmada ortaya konulduğu üzere Kur'an, insanı, doğru, dürüst, ahlâklı ve güvenilir olma gibi evrensel değerler konusunda eğitmeyi de amaç edinmiştir. Din eğitiminin, kişide genel olarak iyilik sağlayabilecek, doğruluk, eşitlik, sevgi, dostluk gibi temel ilke ve erdemlerin işler hale gelmesi hedefi bu yeterlikle ilişkilidir.

Vicdanlı olma hem duygusal zekânın bir yeterliği hem de emirlerinde ve ibadetlerin sosyal boyutunda bu beceriye dikkat çeken Kur'ân ahlâkının gereğidir. Özgeci ahlâk ve değerlerin kazanılmasını içeren hedefleriyle birlikte vicdanlı olma hedefinin din eğitiminde bu yeterlikle ilgili önemli bir hedef olduğu anlaşılmıştır.

Yeniliklere açık olma alt yeterliğinin insanı, bireysel ve toplumsal açıdan gelişim ve onların yararına olacak şekilde bilgiyi aramaya teşvik eden Kur'an âyetleriyle ve bunu hem bilişsel hem de duyuşsal olarak hedef kabul eden din eğitimiyle ilişkili olduğu kanaatine varılmıştır.

Kendini yönetme yeterliğinin son alt boyutu olan uyum yeteneğinin, Kur'an'ın insana kazandırmak istediği önemli bir beceri olduğu ilgili âyetlerden anlaşılmaktadır. Din eğitiminde insanın bireysel ve sosyal üstün istek ve duygularının gelişmesi ve böylece onların içselleştirilerek insanda davranışların merkezi haline gelmesi hedefi ile uyum yeteneği arasında ilişki olduğu, kendini

kontrol etme becerisi kazanarak davranışlarında denge ve uyum içinde olma hedefinin de bu yeterliğe benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir.

Kişisel yeterliklerin sonuncusu, başarı güdüsü, bağlılık ve girişimcilik alt boyutlarından oluşan motivasyon yeterliğidir. Kur'an'da motivasyonla ilgili birçok âyet olduğu anlaşılmaktadır. Din insanı yüksek ideallere yönlendirmeye çalışmaktadır. Başarı güdüsü, din eğitiminin bencil ve sosyal isteklerini iyilik, güzellik ve din gibi üstün değerlerle kontrol altına alabilme ve böylece kemale ulaşarak mutluluğa ulaşma hedefiyle ilişkilidir. İnsanı iyi davranışa yönlendirmeyi ve üstün bir ahlâk kazandırmayı amaçlayan Kur'an, Allah'a ve onun emirlerine bağlı olmaya çağırır. Din eğitiminin duyuşsal-kişisel hedeflerinin içselleştirilebilmesi ve özgeci istek ve duyguların kişinin davranışlarında bir motiv haline gelebilmesi böyle bir bağlılığın kazandırılmasıyla mümkün olabilir. Girişimcilik yeterliğinin, Kur'an'da bir işe başlanması, bir girişimde bulunulmasının istendiği hatta bunun bir görev olarak bildirildiği mesajıyla benzer nitelikleri taşıdığı görülmektedir. Din eğitiminin insanın evrensel değerlere kendi dinî bilgi ve bilinçleriyle katılma; dürüstlük, güvenilirlik, erdemlilik gibi değerlerin kazandırılması ile bu özelliklere sahip bireylerin üretim yeterliğiyle meslek hayatına hazırlanması hedefleriyle girişimcilik yeterliğinin ilişkili olduğu tespit edilmiştir. İnsanları tüm olumsuz şartlarda dahi iyimserliğini bırakmaması gerektiğini belirten âyetlerin Kur'an'da yer aldığı, iyimserlik yeterliğiyle ilişkili olduğu ve din eğitiminde davranışlarını dinin ve ahlâkın değerleri içinde doğru çizgide tutma yeteneği kazanma hedefinin iyimser yaklaşımı desteklediği sonucuna varılmıştır.

Duygusal zekânın sosyal yeterlikleri empati ve sosyal beceri yeterliklerinden oluşmaktadır. Empati hem Kur'an'ın hem de din eğitiminin önemle üzerinde durduğu becerilerden biridir. Kur'an'ı Kerim'de, insanın sosyal ahlâki değerler kazanmasına yönelik temel ilkeler empati becerisini gerektirmektedir. Din eğitiminde empati yeteneği gelişmiş, başkalarını anlayan, geliştiren, çatışmaları yönetebilen, ilişki ve iletişimi doğru değerler üzerine kuran bireyler yetiştirilmesi hedeflenmektedir. Empati yeterliğinin alt boyutları olan diğer insanları anlama, başkalarını geliştirme, hizmete yönelik olma becerilerinin din eğitiminin hedeflerine benzerlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Duygusal zekânın sosyal beceriler yeterliği, Kur'an'ın, insanları manevi ve ahlâklı kılmak amacıyla kişisel becerilerle beraber sosyal becerilerinin de geliştirilmesi amacına benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. İnsanın manevi gelişimiyle beraber ahlâk ve sosyal gelişimini amaçlayan din eğitimi açısından da sosyal becerilerin önemli bir konu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sosyal beceri yeterliği iletişim, etki yaratma ve etkileme, çatışma yönetimi, işbirliği, ekip çalışmasına yatkınlık, liderlik ve ilişki kurma alt yeterliklerinden oluşmaktadır. Bu becerilerin eğitimle kazandırılması beklenen davranışlar olduğu görülmektedir. Dolayısıyla din eğitimiyle de ilişkili oldukları ortaya konulmuştur.

Kur'an'da insanın anlayış zenginliğiyle önyargılardan uzak olarak başkalarını anlaması ve sosyalleşmesinde iletişimin önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca O, insanla Allah arasında bir iletişim olmakla da bunu göstermektedir. Kişinin doğru bir iletişim becerisi kazanması din eğitiminde belirlenen hedeflerden biridir. İletişim yeterliğinin din eğitiminin bu hedefi açısından da Kur'an'da vurgulanan bir unsur olduğu tespit edilmiştir.

İnsan hem etkilenen hem de etkileyen bir varlık olarak başkalarını etkileyerek geliştirme yeteneğine sahip olarak yaratılmıştır. Kur'an, öğrenmeyi, anlamayı ve kazanılan bilgileri başkasına öğretmeyi teşvik eder. İnsanın doğru bir kültür açısından yeteneklerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Din eğitiminde doğru bilgiye ulaşarak kişiye hem kendini hem de başkalarını mutluluğa ulaştırma becerisini kazanma hedefinin, duygusal zekânın etki yaratma ve etkileme yeterliği ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İslam, insanın sosyal ahlâk değerleri kazanmasını amaçlamaktadır. Bu amaçla Kur'an, toplumsal huzur, güven ve barış içinde olmayı sağlamaya yönelik mesajlar içerir. Sosyal becerilerin alt boyutu olan çatışma yönetimi, işbirliği, ekip çalışmasına yatkınlık, liderlik ve ilişki kurma becerilerinin Kur'an'da benzer niteliklere sahip olmayı vurgulayan âyetlerle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Din eğitiminde çatışmaları yönetebilme; ilişki ve iletişimini doğru değerler üzerine kurabilme; işbirliği yapabilme; liderlik becerisine sahip olma; insan ilişkilerini yönetme, doğru değerlendirme ve sağlıklı ilişkiler kurabilme ve özgeci duyarlıkların geliştirilmesi hedeflerinin bu yeterliklerle ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Görüldüğü gibi duygusal zekânın ele aldığı konular, Kur'an'ın genel anlamda amaçlarını oluşturan, insanın manevî, ahlâk ve sosyal gelişimini sağlamaya dönük konulardır. Sonuç olarak din eğitiminin, Kur'an'ın ve duygusal zekâ hareketinin amaçlarının bir yerde kesiştiğini söylemek mümkündür. Din eğitimi bilimi alanında bu üç çizgi dikkate alınarak yapılacak çalışmalar din eğitimine yeni açılımlar kazandırabilir.

Din eğitiminin amaçları ve ilgili Kur'an âyetlerinin duygusal zekâ yayınlarının diliyle açıklanması alana ve günümüz insanına yeni ve özgün bir bakış açısı kazandıracaktır. Konu bir bütün olarak incelendiğinde ortaya konan durumlar, aslında Müslüman geleneğinin, ahlâki, kültürel ve entelektüel eğitim kavramlarının, bugün dikkat çekilen duyuşsal eğitim kavramlarına uzak olmadığı ve benzer amaçlara sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Batıda son dönemlerde gittikçe artan kişilik, kabiliyet ve duygusal veya sosyal zekâ kuramları tam anlamıyla insanımıza, toplumumuza ve kültürümüze uygun değildir. Onlar bu kişilik ve karakter gelişimi teorilerini seküler bir eğitim sistemiyle, ancak kendi eğitim felsefesiyle ve İncil'in bakış açısını içinde tutarak, gittikçe bozulan bireysel ve toplumsal yapılarını seküler bir ahlâkla düzeltmeye, bu amaçla ahlâklı ve kâmil insanlar yetiştirmeye çalışmaktadırlar. Bizim yapmamız gereken şey ise şudur:

Din eğitimi açısından okullar insanın hem kişisel hem de sosyal gelişimini amaçlamalıdır. Amaçlar düzenlenirken bu husus dikkate alınmalı ve programlarda duyuşsal hedeflerin üzerinde önemle durulmalıdır.

Kur'an enine boyuna incelenmeli, geçmişteki müfessirlerin çalışmaları daha ileriye götürülmeli ve insan bilimlerinin tüm dallarından yararlanılarak Kur'an konusunda orijinal çalışmalar yapılmalıdır. Böylece onun eğitimsel yönü ortaya konulmalı ve günümüz insanına ve toplumuna hitap eden, günlük hayatında etkin bir şekilde fitratına uygun olarak yer alır hale getirilebilmelidir. İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an'da, bize gösterilen doğru yolları Batının bilimsel gelişmeleriyle ilişkilendirip, milli kültürümüzü kaybetmeyen bir eğitim sistemi oluşturmaya gayret edilmelidir. İslam'ın evrensel değerlerini, eğitim sistemimize uyumlu olarak, sadece dindar olanlar değil, tüm toplumumuzun faydalanabileceği değerler haline getirebilmeliyiz. Din eğitiminde değerlendirme yaparken, pozitif bilimlerde

kullanılan akademik değerlendirme yerine, gerçek hayatı ve duyguları kapsayan davranışları dikkate alan otantik değerlendirme uygulanmalıdır. Böylelikle hedeflerin gerçekleşip gerçekleşmediği daha iyi anlaşılabilir.

Din eğitimi, erken yaşta sigara kullanımı, madde bağımlılığı, erken hamilelik, okulu terk ve son zamanlarda artan şiddet gibi belirli bir sorunu hedefleyen, okullara dayalı bir dizi önleyici programların hayata geçirilmesinde önderlik edebilir. Bir sonraki adım ise, din eğitiminde kazanılabilecek olan bu yeterliklerin öğretmenler tarafından tüm okul topluluğuna sunulabilecek bir önlem olarak genelleştirmesi şeklinde düşünülebilir.

Bu bağlamda eğitimin özelde din eğitiminin amaçlarının günümüz insan ve toplumunun ihtiyaçlarını dikkate alması gerektiği aşıkârdır. Genel eğitimde insanın bütünlüğü ve değeri önem kazandıkça sağlıklı nesiller yetiştirebilmek mümkün olacaktır. Aynı şekilde din eğitimi, genel eğitim içinde bu anlamda yer almayı başarabilirse, en azından bizim toplumumuzda, tartışılan bir alandan istenilen ve desteklenen bir alan olmaya başlayabileceği söylenebilir. Çocukları arkadaş olmak, aynı çevreyi ve duyguları paylaşmak yerine birer rakip haline getiren ve her ne kadar asıl amacı bu yarışı desteklemek olmasa da, toplumun beklentilerine cevap vermeye çalışan genel eğitimin ortaya çıkardığı bu büyük boşluğu doldurmak için, din eğitimi bir fırsata dönüştürülebilir. Sonuç olarak bu ilişkinin iyi hazırlanmış bir program ve metotla, günümüz insanına yararlı olabileceğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Acar, Füsün. “Duygusal Zekâ ve Liderlik”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 12, 2002, ss. 53-68.

Açıkgöz, Kamile Ün. **Etkili Öğrenme ve Öğretme**, Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, İzmir, 1995.

Adler, Alfred. **İnsan Tabiatını Tanıma**, Çev. Ayda Yörükân, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1994.

Ağırman, Cemal. “İdeal Bir Davranış Biçimi Olarak ‘Empati’ ve Hadislerde ‘Empati’ Örnekleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, 2006, ss. 23-53.

Akarsu, Bedia. **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1975.

Akçay, Mustafa. “İnsanlığın Ortak Dinî Temeli: Fıtrat”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 23, 2011, ss. 143-170.

Alavî, Hamid Reza. “Nearness to God: A Perspective on Islamic Education, Religious Education”, **The Religious Education Association**, Cilt: 103, Sayı: 1, 2008, ss. 5-21.

Alawneh, Shafiq Falah. “Human Motivation: An Islamic Perspective”, **The American Journal of Islamic Social Sciences**, Cilt: 15, Sayı: 4, 1998, ss. 19-39.

Albayrak, Halis. “Kur’an’ın Anlaşılmasında Yöntem”, **Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar**, İstanbul, 2000, ss. 27-28.

Alkan, Cevat. “Eğitim-Din İlişkisi”, **Eğitim ve Bilim**, Cilt: 5, Sayı: 26, 1980, ss. 32-40.

Anderson, W. Lorin. "Objectives, Evaluation, and the Improvement of Education", **Studies in Educational Evaluation**, Sayı: 31, 2005, ss. 102-113.

Anderson, W. Lorin, David R. Krathwohl, Peter W. Airasian, Kathleen A. Cruikshank, Richard E. Mayer, Paul R. Pintrich, James Rath ve Merlin C. Wittrock, **A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives**, Allyn& Bacon, Boston, 2001.

Atay, Hüseyin. "Dinde Mantıklılık", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 34, Sayı: 1, 1995, ss. 25-50.

Armaner, Neda. "Din Eğitiminde Psikolojinin Önemi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 1, 1979, ss. 215-220.

Armaner, Neda. "Şahsiyet Terbiyesinde Dini Kültürün Rolü", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 21 Sayı: 1, 1973, ss. 143-149.

Armaner, Neda. **İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, İstanbul, 1967.

Arslan, Ahmet. **Felsefeye Giriş**, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

Ashraf, Syed Ali. **New Horizons in Muslim Education**, Hodder and Stoughton, Cambridge, 1985.

Averill, James R. "Intelligence, Emotion, and Creativity: From Trichotomy to Trinity", **The Handbook of Emotional Intelligence: Theory, Development, Assessment, and Application at Home, School, and in the Workplace**, (Ed. Reuven Bar-On ve James D. A. Parker), A Wiley Company, San Francisco, 2000, ss. 277-298.

Ay, Mahmut. "Kelam'da Akıl İman İlişkisi: Temel Teolojik Yaklaşımlar", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 52, Sayı: 1, 2011, ss. 49-68.

Ayasbeyoğlu, Nevzat. **İslamiyet'in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim İle İlgili Âyetlerinin Tahlili**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2. Baskı, 1991.

Ayaz, Muhammed, Ayşe Burcu Ayaz ve Nusret Soylu. "Çocuk ve Ergen Adli Olgularda Ruhsal Değerlendirme", **Klinik Psikiyatri**, Cilt: 15, Sayı: 1, 2012, ss. 33-40.

Aydın, Muhammet Şevki. **Açık Toplumda Din Eğitimi, Yeni Paradigma İhtiyacı**, 1. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2011.

Aydınlı, Osman. "İlk Müslüman Toplumun İnşasında Özgüven Faktörü ve Rıdvan Biati", **Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu**, İslami İlimler Dergisi Yayınları, 20-22 Nisan 2007, ss. 431-442.

Ayhan, Halis. **Türkiye'de Din Eğitimi**, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul, 2004.

Ayhan, İnci. "Modern Korkularımız, Depresyon-Kaygı-Stres", **Bilim ve Teknik Dergisi Ek**, Kasım 2006, ss. 1-16.

Bacanlı, Hasan. **Duyuşsal Davranış Eğitimi**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 1999.

Bacanlı, Hasan. **Gelişim ve Öğrenme**, 6. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2002.

Bahman, Shahnaz ve Helen Maffini. **Developing Children's Emotional Intelligence**, Continuum International Publishing Group, London, 2008.

Baier, Kurt. "Moral Autonomy as an Aim of Moral Education", **New Essays in The Philosophy of Education**, (Ed. Glenn Langford ve D.J.O' Connor), Taylor & Francis e-Library, Routledge, London and New York, 2010, ss. 73-86.

Baloğlu, Nuri. “Değerler Temelli Liderlik ile Dağıtımcı Liderlik Arasındaki İlişkiler: Okul Müdürünün Davranışını Değerlendirmeye Dönük Nedensel Bir Araştırma”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri**, Ek Özel Sayı, Cilt: 12, Sayı: 2, 2012, ss. 1367-1378.

Bar-On, Reuven. “The Bar-On Model of Emotional-Social Intelligence (ESI)”, **Psicothema**, Cilt: 18, 2006, ss. 13-25.

Başaran, İbrahim Ethem. **Eğitime Giriş**, 6. Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1987.

Başkurt, İrfan. **Kur'an Açısından Din Eğitiminde Adalet Ölçü Denge: Sırât-ı Müstakîm**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000.

Batar, Yusuf. **Empatik Din Eğitimi**, 1. Baskı, Vesta Ofset, İstanbul, 2011.

Bayraklı, Bayraktar. **İslam'da Eğitim**, 3. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989.

Bedevî, M. E. Zeki. “Geleneksel İslâmî Eğitim: Günümüzdeki Hedef ve Emelleri”, **İslâmî Eğitim**, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991.

Bilgin, Beyza. **Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi**, Gün Yayıncılık, Ankara, 2001.

Bilgin, Beyza ve Mualla Selçuk. **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, 5. Baskı, Gün Yayıncılık, Ankara, 2000.

Binbaşoğlu, Cavit. **Eğitim Psikolojisi**, Yargıcı Matbaası, 9. Baskı, Ankara, 1995.

Binbaşoğlu, Cavit. **Eğitim ve Öğretim Üzerine Yazılar**, 1. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2003.

Bloom, S. Benjamin, Max D. Engelhart, Edward J. Furst, Walker H. Hill ve David R. Krathwohl. **Taxonomy Of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals Handbook 1 Cognitive Domain**, David McKay, New York, 1956.

Bogardus, Emory S. “Ward ve Gai Sosyal Düşünce”, Çev. Adnan Güriz, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 1, 1966, ss. 675-690.

Boyle, Helen Nolan. **Quranic Schools: Agents of Preservation and Change**, Routledge Falmer, New York London, 2004.

Broadbent, Lynne. “The Contribution of Religious Education to Whole School Initiatives”, **Issues in Religious Education**, (Ed. Lynne Broadbent ve Alan Brown), Routledge Falmer, London, 2002, ss. 157-168.

Brooks Val ve Nigel Fancourt, “Is Self-Assessment in Religious Education Unique?”, **British Journal of Religious Education**, Cilt: 34, Sayı: 2, 2012, ss. 123-137.

Brubacher, John S. “Eğitimin Amaçları”, Çev. Sabri Büyükdüvenci, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1, 1983, ss. 413-426.

Caruso, David R. ve Peter Salovey. **Duygusal Zekâ Yöneticisi**, Çev. Süheyla Kaymak, Crea Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Cebeci, Suat. “Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt: 8, No: 19, 2010, ss. 53-69.

Cebeci, Suat. “Sosyal Değişimin Zihinsel ve Duygusal Boyutu”, **Kutlu Doğum 2002: Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, ss. 453-460.

Chidester, David. **Global Citizenship, Cultural Citizenship and World Religions in Religious Education**, Human Sciences Research Council Publishers, Capetown, 2002.

Cohen, Jonathan. "Social, Emotional, Ethical, and Academic Education: Creating a Climate for Learning, Participation in Democracy, and Well-Being", **Harvard Educational Review**, Cilt: 76, Sayı: 2, 2006, ss. 201-237.

Cooper, K. Robert ve Ayman Sawaf. **Liderlikte Duygusal Zekâ**, Çev. Zelal Bedriye Ayman ve Banu Sancar, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Cüceloğlu, Doğan. **İnsan ve Davranışı Psikolojinin Temel Kavramları**, 8. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998.

Çakar, Ulaş ve Yasemin Arbak. "Modern Yaklaşımlar Işığında Değişen Duygu-Zekâ İlişkisi ve Duygusal Zekâ", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2004, ss. 23-48.

Çamdibi, Mahmut. **Din Eğitiminde İnsan ve Hayat**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2003.

Çelikel, Bülent. **Fazlur Rahman'ın Eğitim Anlayışı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2001.

Çelikel, Bülent. **Gazâlî ve Eğitim**, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir, 2008.

Dam, Hasan. **Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi**, (Ed. Mustafa Köylü), 1. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, 2010.

Dave, Ravindrakumar H. "Psychomotor Levels", **In Developing and Writing Behavioral Objectives**, (Ed. Robert J. Armstrong ve Tucson AZ), Educational Innovators Press. Arizona, 1970.

De Lazzari, Steven A. **Emotional Intelligence, Meaning, and Psikological Well Being: A Comparison Between Early and Late Adolescence**, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), The Faculty of Graduate Studies Graduate Counselling Psychology Program, Trinity Western University, Canada, 2001.

Demirel, Özcan. **Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme**, 6. Baskı, Pegema Yayıncılık, Ankara, 2004.

Dewey, John. “Religious Education as Conditoned by Modern Psychology and Pedagogy”, **The Religious Education Association: Proceedings of the First Convention**, Chicago, 1903.

Dodurgalı, Abdurrahman. **Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.

Douglass, Susan L ve Munir A. Shaikh. “Defining Islamic Education: Differentiation and Application”, **Current Issues in Comparative Education**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2004, ss. 5-18.

Dökmen, Üstün. **Evrenle Uyumlaşma Sürecinde Varolmak Gelişmek Uzlaşmak**, 13. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

Ducasse, Curt John. “Felsefenin Eğitim Kuramına Katkısı”, Çev. Sabri Büyükdüvenci, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 1, 1986, ss. 85-100.

Durkheim, Emile. **Les Formes Elementaires de la Vie Religieuse**, Conclusion, s. 595’ den aktaran Neda Armaner, “Din Eğitiminde Psikolojinin Önemi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 1, 1979, ss. 215-220.

Edizler, Gaye. “İnsan Kaynakları Yönetiminde Duygusal Zekâ Ölçüm ve Modelleri”, **Journal of Yasar Univesity**, 2010, Cilt: 18, Sayı: 5, ss. 2979-2984.

El-Attas, S. M. Nakib. **İslami Eğitim**, Çev. Ali Aksu, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991.

El-Cürcânî, Abdülkahir. **Esrâru'l-Belâga**, Helmut Ritter, İstanbul, 1954.

Elias, J. Maurice, Sarah J. Parker, V. Megan Kash, Roger P. Weissberg ve Mary Utne O'Brien. "Social and Emotional Learning, Moral Education, and Character Education: A Comparative Analysis and a View Toward Convergence", **Handbook of Moral and Character Education**, (Ed. Larry P. Nucci ve Darcia Narvaez), Routledge Taylor & Francis Group, New York London, 2008, ss. 248-266.

Elias, Maurice J., Joseph E. Zins, Roger P. Weissberg, Karin S. Frey, Mark T. Greenberg, Norris M. Haynes, Rachael Kessler, Mary E. Schwab-Stone ve Timothy P. Shriver, **Promoting Social and Emotional Learning: Guidelines for Educators**, ASCD, Alexandria, Virginia, 1997.

Emiroğlu, İbrahim. "Kur'an'da Akıl ve İnsan", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 11, İzmir, 1998, ss. 69-99.

Emmons, Robert A. "Maneviyat Bir Zekâ mıdır? Güdülenme, Biliş ve Nihai İlgi Psikolojisi", Çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu, Fatma Şengül, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 35, Sayı: 2, 2008, ss. 133-158.

Emotional Competence Framework, <http://www.eiconsortium.org> (05.05.2013).

Erdem, Hüsameddin. **Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk**, Sebat Ofset Matbaası, Konya, 1996.

Eren, İsmail. "Girişimcilik ve Din: Temel Kavramlar Çerçevesinde İslam'ın Girişimciliğe Bakışına Yönelik Bir Değerlendirme", **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2012, ss. 49-68.

Ergün, Mustafa. **Eğitim Felsefesi**, Ocak Yayınları, Ankara, 1999.

Ertürk, Selahattin. **Eğitimde Program Geliştirme**, Yelkentepe Yayınları, No:4, Ankara, 1972.

Etzioni, Amitai. **The Spirit of Community: Rights, Responsibilities, and the Communitarian Agenda**, Crown Publishers, New York, 1993.

Ev, Hacer. “Hadislere Göre Din Eğitiminin Amaçları (El-Edebül Müfret Örneği)” **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 24, 2006, ss. 83-104.

Ev, Hacer. **İbn Haldun’un Eğitim Görüşü**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007.

Ev, Halit. **Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Derslerinde Probleme Dayalı Öğrenme**, 1. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2012.

Fandley, Warren G. “Ultimate Goals of Education”, **The School Review**, Cilt: 64, Sayı: 1, 1956, ss. 10-17.

Faust, Wayne E. “A Model for Effective Adult and Adolescent Education in a Relational Mode”, **Religious Education**, Cilt: 93, Sayı: 4, 1998, ss. 467-476.

Feinberg, Walter. **For Goodness Sake: Religious Schools and Education for Democratic Citizenry**, Routledge Taylor & Francis Group, New York London, 2006.

Fernandez-Berrocal, Pablo ve Desiree Ruiz. “Emotional Intelligence in Education”, **Electronic Journal of Research in Educational Psychology**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2008, ss. 421-436.

Fidan, Nurettin ve Münire Erden. **Eğitime Giriş**, 5. Baskı, Meteksan, Ankara, 1994.

Flavell, John H. “Metacognitive Aspects of Problem Solving”, **The Nature of Intelligence**, (Ed. Lauren B. Resnick), Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey, 1976, ss. 231-236.

Fromm, Erich. **Erdem ve Mutluluk**, Çev. Ayda Yörükan, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1993.

Gardner, Howard. **Zihin Çerçeveleri**, Çev. Ebru Kılıç, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2004.

Genç, Salih Zeki ve M. Yunus Eryaman. “Değişen Değerler ve Yeni Eğitim Paradigması”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2007, ss. 89-102.

Goleman, Daniel. **Duygusal Zekâ**, Çev. Banu Seçkin Yüksel, Varlık Yayınları, İstanbul, 2004.

Goleman, Daniel. **İşbaşında Duygusal Zekâ**, 3. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul, 2000.

Gökarp, Nurten. “Akıl-Duygu İkiciliğine İki Farklı Bakış”, **Felsefe Dünyası**, Cilt: 2, Sayı: 30, 1999, ss. 69-75.

Gömlüksiz, Mehmet Nuri ve Ayşe Ülkü Kan. “Eğitimde Duyuşsal Boyut ve Duyuşsal Öğrenme”, **Turkish Studies**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2012, ss. 1159-1177.

Gözübenli, Beşir. “Zekât: Rahmet Getiren Paylaşım”, **İslam’a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar**, (Ed. Bünyamin Erul), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, ss. 310-327.

Gözütok, Şakir. **İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi**, 1. Baskı, Fecr Yayınları, Ankara, 2002.

Graczyk, Patricia A. , Roger P. Weissberg, John W. Payton, Maurice J. Elias, Mark T. Greenberg ve Joseph E. Zins. “Criteria for Evaluating the Quality of School-Based Social and Emotional Learning Programs”,**The Handbook of Emotional Intelligence, Theory, Development, Assessment, and Application at Home, School, and in the Workplace**, (Ed. Reuven Bar-On ve James D. A. Parker), Jossey-Bass Inc., A Wiley Company, San Francisco, 2000, ss. 391-410.

Güler, İlhami. **İman Ahlâk İlişkisi**, 2. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010.

Gürbüz, Sait ve Murad Yüksel. “Çalışma Ortamında Duygusal Zekâ: İş Performansı, İş Tatmini, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Bazı Demografik Özelliklerle İlişkisi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 2, 2008, ss. 174-190.

Halstead, Mark. “An Islamic Concept of Education”, **Comparative Education**, Cilt: 40, Sayı: 4, 2004, ss. 517-529.

Hamburg, David. **Today’s Children: Creating a Future for a Generation in Crisis**, Times Books, New York, 1992.

Hammond, John. “Embodying The Spirit: Realising Re’s Potential in the Spiritual Dimension of the Curriculum”, **Issues in Religious Education**, (Ed. Lynne Broadbent ve Alan Brown), Routledge Falmer, London, 2002, ss. 179-189.

Harrow, Anita J. **A Taxonomy of the Psychomotor Domain: A Guide for Developing Behavioral Objectives**, David McKay, New York, 1972.

Haslam, Nick. **Introduction to Personality and Intelligence**, SAGE Publications, Engelska, 2007.

Hassan, Aminuddin, Norhasni Zainal Abiddin ve Abdul Razaq Ahmad. “Islamic Philosophy as the Basis to Ensure Academic Excellence”, **Asian Social Science**, Cilt: 7, Sayı: 3, 2011, ss. 37-41.

Hermans, Chris A. M. **Participatory Learning: Religious Education in a Globalizing Society**, Brill Leiden-Boston, Netherlands, 2003.

Horozcu, Ümit. “Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki”, **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2010, ss. 209-240.

Hökelekli, Hayati. “Kur’an’ın Eğitime Getirdiği Değerler ve Hedefler”, **X. Kur’an Sempozyumu Kur’an ve Eğitim**, Tokat, 12-13 Mayıs 2007, ss. 57-72.

Hayati Hökelekli, “Kendini Bilmek ve Kendini Kontrol Etmek”, **Değerler Eğitimi Merkezi Bülteni**, Sayı: 1, 2007, ss. 69-75.

Huitt, William G. “**The Psychomotor Domain, Educational Psychology Interactive**”, <http://www.edpsycinteractive.org/topics/behavior/psymtr.html>, (14.03.2013).

Humphreya, Neil, Andrew Curran, Elisabeth Morris, Peter Farrel ve Kevin Woods. “Emotional Intelligence and Education: A critical review, Educational Psychology”, **An International Journal of Experimental Educational Psychology**, Cilt: 27, Sayı: 2, 2007, ss. 235-254.

İmamoğlu, Abdulvahit. “Vicdan Kavramının Psiko-Sosyal Tahlili”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2010, ss. 127-144.

İzutsu, Toshihiko. **Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, Çev. Selâhattin Ayaz, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991.

Jung, Carl Gustav. **Keşfedilmemiş Benlik**, Çev. Canan Ener Silay, İlhan Yayınları, İstanbul, 1999.

Kahraman, Yavuz. M. Kayhan Mutlu ve Sıddık Arslan, “Girişimciliğin Oluşumu ve Kültürle İlişkisi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 3, 2011, ss. 349-361.

Karaca, Faruk. “Gençlik ve Dinsel Yabancılaşma”, **Gençlik Dönemi ve Eğitimi – II. Tartışmalı İlmi Toplantı**, Bursa, 18-20 Nisan 2003, ss. 137-160.

Karacoşkun, M. Doğan. “Kur’an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2005, ss. 87-100.

Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kur’an’a Göre İnkâr ve Bunalım- İnkârcılığın Ruh Sağlığına Olumsuz Etkileri”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2010, ss. 211-235.

Kasapoğlu, Abdurrahman. “Bir Kişilik Özelliği Olarak Kur’an’da ‘Sadâkat’”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2010, ss. 119-155.

Kaya, Mevlüt ve Aşkın Asan. “Dinî ve Ahlâki Bilgi, Beceri ve Tutum Öğretiminin Etkili Yolları”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 9, 1997, ss. 179-192.

Kaymak, Özmen Suna. “Aile İçinde Öfke ve Saldırganlığın Yansımaları”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt: 37, Sayı: 2, 2004, ss. 27-39.

Kaymakcan, Recep ve Hasan Meydan. “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Programları ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 21, 2011, ss. 29-55.

Kılavuz, Mehmet Akif ve Hüseyin Yılmaz. “Örgün ve Yaygın Eğitimde Öğrenenlerin İhtiyaçları Doğrultusunda Din Eğitimi ve Öğretimi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 2, 2009, ss. 123-139.

Kılıç, Recep. “Din Öğretimini Temellendirme Problemi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 40, Sayı: 1, 1999, ss. 215-221.

Kılıç, Ahmet Faruk. “Din Sosyolojisinde Dini Grup Tipolojileri”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 13, 2007, ss. 37-58.

Kımtır, Nurten. “Üniversiteli Gençlerde Dindarlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2011, ss. 39-60.

Koç, Ahmet. “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlikleri”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 19, 2010, ss. 107-149.

Koçak, Süleyman. “Kur’an’da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2009, ss. 187-215.

Konrad, Stefan ve Claudia Hendal. **Başarılı ve Mutlu Bir Hayat İçin Duygularla Güçlenmek**, Çev. Meral Taştan, Bilge Matbaacılık, İstanbul, 2005.

Konur, Himmet. **Tasavvuf Ahlâkı ve İlâhi Ahlâk ile İnsana Yolculuk**, 1. Baskı, H Yayınları, İstanbul, 2009.

Köylü, Mustafa. “Kur’an’ın İnsanlığa Getirdiği Değerler ve Hedefler”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 24-25, 2007, ss. 65-88.

Krathwohl, David R. “A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview”, **Theory into Practice**, Cilt: 41, Sayı: 4, 2002, ss. 212-265.

Krathwohl, David R., Benjamin S. Bloom ve Bertram B. Masia. **Taxonomy Of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals Handbook II Affective Domain**, David McKay, New York, 1964.

Kruger, Justin ve David Dunning. “Unskilled and Unaware of It: How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments”, **Journal of Personality and Social Psychology**, Cilt: 77, Sayı: 6, 1999, ss. 1121-1134.

Kutlu, Sönmez. “Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyumu”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 1, 2002, ss. 301-322.

Kümbül Güler, Burcu ve Hamdi Emeç. “Yaşam Memnuniyeti ve Akademik Başarıda İyimserliğin Etkisi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 2, 2006, ss. 129-149.

Kysilka, Marcella ve Yasmeen Qadri. “Faith: Key to Success Education”, **International Standing Conference For History Education**, 19 th. Maynooth, Ireland, September, 1997, ss. 2-10.

Le Doux, Joseph. **Duygusal Beyin**, Çev. Arıcan Uysal, 1. Baskı, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2006.

Lickona, Thomas. **Character Matters: How to Help Our Children Develop Good Judgment, Integrity, and Other Essential Virtues**, A Touchstone Book, New York, 2004.

Mansûr, Şerîf. **el-Emsâl fi'l-Kur'an**, Alemü'l Ma'rife, Cidde, 1985.

Markuly, Mark, S. “**Literacy of the Heart: Finding a Language for the Affective Dimension of Religious Education**”,
http://old.religiouseducation.net/member/03_papers/Markuly.pdf, (10.05.2013).

Matsumoto, David. **The Cambridge Dictionary of Psychology**, Cambridge University Press, New York, 2009.

Matthews, Gerald, Moshe Zeidner ve Richard D. Roberts. **Emotional Intelligence: Science&Myth**, Massachusetts Institute of Technology, New York, 2002.

Mayer, John D. ve Peter Salovey. “What is Emotional Intelligence”, **Emotional Development and Emotional Intelligence**, (Ed. Peter Salovey ve David J. Sluyter), Basic Books, New York, 1997, ss. 3-32.

Mayer, John, Peter Salovey ve David R Caruso. “Emotional Intelgence: Theory, Findings, and Implications”, **Psychological Inquiry**, Cilt: 15, Sayı: 3, 2004, ss. 197-215.

McCullough, Michael E. ve Brian L. B. Willoughby. “Religion, Self-Regulation, and Self-Control: Associations, Explanations, and Implications”, **Psychological Bulletin**, Cilt: 135, Sayı: 1, 2009, ss. 69-93.

Mevdudî, Seyyid Ebul A’la. **İslam ve Eğitim**, Çev. Ahmed Asrar, Hilal Yayınları, İstanbul, 2000.

Milli Eğitim Temel Kanunu, 14.6.1973 tarih ve 1739 sayı, (Resmi Gazete 24.6.1973/14574).

Mullen, Ian Mac. **Faith in Schools?: Autonomy, Citizenship, and Religious Education in The Liberal State**, Princeton University Press, New Jersey, 2007.

Myers, J. William. “The Content of Religious Education”, **The Journal of Religion**, Cilt: 5, Sayı: 3, 1925, ss. 273-284.

Newsome, Shoun, Arla C. Day ve Victor M. Catano. “Assessing The Predictive Validity of Emotional Intelligence”, **Personality and Individual Difference**, Cilt: 29, Sayı: 6, 2000, ss. 1005-1016.

Novick, Bernard, Jeffrey S. Kress ve Maurice J. Elias. **Building Learning Communities Character: How to Integrate Academic, Social, and Emotional Learning**, ASCD (Association for Supervision and Curriculum Development), Virginia, 2002.

Okumuşlar, Muhiddin. “Çok Kültürlü Toplumlarda “Din Hakkında Öğrenme” ve “Dinden Öğrenme” Modeli”, **Marife**, Cilt: 7, Sayı: 2, Güz 2007, ss. 251-264.

Onaran, Oğuz. **Çalışma Yaşamında Güdülenme Kuramları**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1981.

Oruç, Cemil. “Din Eğitiminin Hedefleri”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, Cilt: 13, Sayı: 1, 2008, ss. 259-269.

Öncül, Remzi. **Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 3410, Cilt: 1, İstanbul, 2000.

Özafşar, Mehmet Emin. “İmanın Toplumsal Boyutu”, **İslam’a Giriş: Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar**, (Ed. Bünyamin Erul), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, ss. 127-140.

Özafşar, Mehmet Emin. “Toplumsal Dayanışma ve Kardeşlik”, **İslam’a Giriş: Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar**, (Ed. Bünyamin Erul), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, ss. 374-387.

Özden, Yüksel. **Öğrenme ve Öğretme**, 2. Baskı, Pegem, Ankara, 1998.

Özdoğan, Öznur. “İnsana Manevi-Psikolojik Yaklaşım”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 49, Sayı: 2, 2008, ss. 77-102.

Özdoğan, Öznur. “Kendini Gerçekleştirme Açısından İnsan-Din İlişkisi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 37, Sayı: 1, 1997, ss. 359-364.

Öztürk, Veli. “Kur’an ve Dinî Çoğulculuk Üzerine Bazı Düşünceler”, **Din-Kültür ve Çağdaşlık, 2004 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri**, 1. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, ss. 212-226.

Parladır, Selahattin. **Din Eğitimi Bilimine Giriş**, İzmir, 1996.

Parladır, Selahattin. “Aktif Eğitimde Bilişsel ve Duyuşsal Ürünler”, **II. Aktif Eğitim Kurultay Kitabı**, (Ed. Emin Alıcı), Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 4-5 Haziran 2005, ss. 115-124.

Parladır, Selahattin. “Din Eğitiminde Hedefler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 9, İzmir, 1995, ss. 79-102.

Patrikakou, Evanthia N. ve Roger P. Weissberg. “School-Family Partnerships to Enhance Children’s Social, Emotional and Academic Learning” **Educating People to be Emotionally Intelligent**, (Ed. Reuven Bar-On, J.G. Maree ve Maurice Jesse Elias), Praeger Publishers, London, 2007, ss. 49-62.

Peker, Hüseyin. **Din ve Ahlâk Eğitimi Psikolojik ve Metodik Esaslar**, 2. Baskı, Aksi Seda Matbaası, Samsun, 1998.

Radford, Mike. “Emotional Intelligence and Education”, **International Journal of Children's Spirituality**, Cilt: 8, Sayı: 3, 2003, ss. 255-268.

Ravitch, Diana. **Edspeak: A Glossary of Education Terms, Phrases, Buzzwords, and Jargon**, Association for Supervision and Curriculum Development, Alexandria Virginia, USA, 2007.

Rietti, Sophie. “Emotional Intelligence as Educational Goas: A Case for Caution”, **Journal of Philopsophy of Education**, Cilt: 42, Sayı: 3-4, 2008, ss. 631-643.

Ritz, John. “**Notetaking Guides: Aims, Goals, Objectives**”,
<http://ww2.odu.edu/~jritz/oted885/ntg9.shtml>, (20.11.2012).

Rogers, Carl R. “Empatik Olmak, Değeri Anlaşılmamış Bir Varoluş Şeklidir” **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 1, 1983, ss. 124-130.

Sabah Kıyan, Şenay ve Sonyel Oflazoğlu. “Sosyal Ağların Etkisinde Din ve Girişimci Odaklılık İlişkisi”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 23, 2012, ss. 185-203.

Safvet, Senih. **Kur’anda Edebî Veche**, Nil Yayıncılık, İzmir, 1989.

Sağlam, İsmail. “Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik bir Yaklaşım”, **Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi**, Cilt: 10, Sayı: 2, 2001, ss. 209-223.

Sağlam, İsmail. “İletişim ve Sosyal Etkinin Dinî Davranış Oluşumundaki Roller”, **Değerler Eğitimi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 18, Aralık 2009, ss. 81-105.

Sahadat, John. “Islamic Education: A Challenge to Conscience”, **The American Journal of Islamic Social Science**, Cilt: 14, Sayı: 4, 1997, ss. 19-34.

Saliba, D. J. ve G. Tomah. **İslam: The Year Book of Education**, World Book Company, New York, 1957.

Salovey, Peter ve Daisy Grewal. “The Science of Emotional Intelligence”, **American Psychological Society**, Cilt: 14, Sayı: 6, 2005, ss. 281-285.

Samples, Gayle M. **Emotional Intelligence and Academic Success Among Bible College Student**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Faculty of the School of Psychology & Counseling Regent University, Virginia, 2009.

Sarıçam, Hakan ve Metin Güven. “Özgüven ve Dini Tutum”, **International Journal of Social Science**, Cilt: 5, Sayı: 7, 2012, ss. 573-587.

Sarıtaş, Kamil. “Aristoteles ve İslam Filozofları Bağlamında İskender Afrodîsî’nin Metafiziğe Ait Görüşleri” **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2012, ss. 16-44.

Sayar, Kemal ve Mehmet Dinç. **Psikolojiye Giriş**, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011.

Selçuk, Muallâ. “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri”, **Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar**, Öğretmen Kitapları Dizisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2000, ss. 11-20.

Selçuk, Muallâ. “Din Öğretimi Özgürleştiren Bir Süreç Olabilir mi?”, **Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar**, Öğretmen Kitapları Dizisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2000, ss. 207-224.

Senemoğlu, Nuray. **Gelişim Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya**, Geliştirilmiş 14. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2009.

Serinsu, Ahmet Nedim. “Kur’an ve İnsanın Anlam Arayışı”, **Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, ss. 109-122.

Sert, Hüseyin Emin. “Kur’ân-ı Kerîm Işığında Güven Duygusunun Kaynağı Olarak Müslümanlık Bilinci”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, 2008, ss. 197-225.

Shah, Ashiq Ali. “Self-Religiosity, Father’s Attitude and Religious Education in The Moral Behaviour of Adolescents”, **Psychology Developing Societies**, Cilt: 16, Sayı: 2, 2004, ss. 187-207.

Sharif, M. M. “Eğitimde İslami Hedefler”, Çev. Ali Özer, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 3, 1986, ss. 205-214.

Shehu, Fatmir. "The Role of Religion in Shaping Contemporary Man's Everyday Moral Character: An Islamic-Catholic Perspective", **1st Global Conference on Ethics in Everyday Life**, Salzburg, Austria, 17-19 March 2009, ss. 1-13.

Shoda, Yuichi, Walter Mischel ve Philip K. Peake. "Predicting Adolescent Cognitive and Self-Regulatory Competencies From Preschool Delay of Gratification: Identifying Diagnostic Conditions", **Developmental Psychology**, Cilt: 26, Sayı: 6, 1990, ss. 978-986.

Simpson, Elizabeth J. "The Classification of Educational Objectives: Psychomotor Domain." **Illinois Journal of Home Economics**, Cilt: 10, Sayı: 4, 1966, ss. 110-144.

Slattery, Patrick. **Curriculum Development in Post Modern Era**, 2. Baskı, Routledge Taylor & Francis Group, New York, London, 2006.

Somuncuoğlu, Demet. "Duygusal Zekâ Yeterliliklerinin Kuramsal Çerçevesi ve Eğitimdeki Rolü", **Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 11, 2005, ss. 269-293.

Sönmez, Veysel. **Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı**, 8. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 1999.

Stein, J. Steven ve Howard E. Book. **EQ Duygusal Zekâ ve Başarının Sırrı**, Çev. Müjde Işık, Özgür Yayınları, İstanbul, 2003.

Stern, Julian. **Teaching Religious Education**, Continuum International Publishing, New York, 2007.

Strongman, Kenneth T. **The Psychology of Emotion**, 5. Baskı, John Wiley & Sons, England, 2003.

Sylwester, Robert. **A Celebration of Neurons: An Educator's Guide to the Human Brain**, ASCD Alexandria, Virginia, 1995.

Şanver, Mehmet. **Kurân'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi**, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004.

Şengün, Mustafa. "Ahlâk Gelişiminin Psiko-Sosyal Dinamikleri", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 23, 2007, ss. 201-221.

Şentürk, Ünal. "Enformasyon Toplumunda Eğitimin Yeri", **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2008. ss. 487-506.

Tarhan, Nevzat. **Kendinizle Barışık Olmak Duyguların Eğitimi**, 15. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, "**İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu**", Ankara, 2010,
http://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2012_06/28022655_dinkulturu4_8.rar., (03.03.2012), ss. 12-13.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, "**Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)**", Devlet Kitapları Döner Sermaye İşletmesi Müdürlüğü, Ankara, 2010, ss. 14-15.

The Consortium for Research on Emotional Intelligence in Organizations, "**The Emotional Competence Framework**",
http://www.eiconsortium.org/pdf/emotional_competence_framework.pdf,
(21.11.2012).

Toktamışoğlu, Murat. **Aklın Öteki Sesi Duygusal Zekâyla Başarı**, 2. Baskı, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 2004.

Turgut, Ali. **Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Ahlâk Esasları**, Şamil Yayınevi, 1980.

Tuğrul, Ceylan. “Duygusal Zekâ”, **Klinik Psikiyatri**, Cilt: 1, 1999, ss. 12-20.

Tutkun, Ömer Faruk. “Bloom’un Yenilenmiş Taksonomisi Üzerine Genel Bir Bakış”, **Sakarya University Journal of Education**, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 14-22

Türk Dil Kurumu, <http://www.tdk.gov.tr/index>. (22.11.2012)

Tütüncü, Mehmet. **Türk-İslâm Eğitimcisi Zernûcî**, İzmir İlahiyat Vakfı, İzmir, 1991.

Uğurluoğlu, Özgür. “Kendi Kendine Liderlik Statejileri Üzerine Bir Araştırma”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, 2010, ss. 175-191.

Vardy, Peter. “Is Religious Education and Ethical and Moral Debate a Contradiction?” **Issues in Religious Education**, (Ed. Lynne Broadbent ve Alan Brown), Routledge Falmer, London, 2002, ss. 169-178.

Wilson, John. “First Steps in Religious Education”, **Priorities in Religious Education: A Model for the 1990s and Beyond**, (Ed. Brenda Watson), The Falmer Press, London, 1992, ss. 11-26.

Whitehead, Alfred North. **The Aims of Education**, Free Press, 1967.

Wong, Chi-Sum ve Kenneth S. Law. “The Effects of Leader and Follower Emotional Intelligence on Performance and Attitude: An Exploratory Study”, **Leadership Quarterly**, Cilt: 13, 2002, ss. 243-274.

Wright, Andrew. **Religion, Education and Post-modernity**, Routledge Farmer, London, 2004.

Yaparel, Recep. **Yirmi –Kırk Yaslar Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psikososyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987.

Yavuz, Kerim. **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

Yavuz, Kerim. **Günümüzde Din Eğitimi**, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana, 1998.

Yavuz, Kudret Eren. **0-12 Yaş Dönemi Çocuklarda Duygusal Zekâ Gelişimi**, 3. Baskı, Ceceli Yayınları, Ankara, 2004.

Yavuz, Kudret Eren. **Duygusal Zekâ**, Metkan Matbaacılık, İstanbul, 2009.

Yazıcıoğlu, Sait. “Açılış Konuşmaları”, **Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu**, Ankara, 20-21 Kasım, 1997, ss. 1-5.

Yeşilyaprak, Binnur. “Duygusal Zekâ ve Eğitim Açısından Doğurguları”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi**, Sayı: 25, 2001, ss. 139-146.

Yıldırım, Muhammed Emin. **İnsanî İlişkilerde İlahî Ölçü**, Siyer Yayınları, İstanbul, 2010.

Yüksel, Sedat. “Bilişsel Alanın Sınıflamasında (Taksonomi) Yeni Gelişmeler ve Sınıflamalar”, **Türk Eğitim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 3, 2007, ss. 479-509.

Zeidner, Moshe, Gerald Matthews ve Richard D. Roberts. **What We Know about Emotional Intelligence: How It Affects Learning, Work, Relationships and Our Mental Health**, Massachusetts Institute of Technology Press, England, 2009.